

-Dosya-

Kurtuluş Olanakları: Geçmiş ve Geleceği İnşa Etmek

Editoryal Sunuş

Gülçin Ayıtgu Metin, M. Murat Öngel, Aynur Demirli

(Araştırma Makalesi)

Parlamente Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine

TBMM 1971-1980 Dönemi

Fahri Bakırcı

(Araştırma Makalesi)

Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso
ve Cabo Verde

Özgür Yılmaz

(Araştırma Makalesi)

“Geçmişin İşlenmesi”:

Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve
Geleceğin İhyasının İmkkanı

Ziya Dinçsoy

(Röportaj)

Cumhuriyetin 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü: Ahmet
Yıldız ile Röportaj

Aynur Demirli

-Açık Defter-

(Araştırma Makalesi)

Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak:
Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak Stalker Filmi

Sümevra Hatice Sandıkçı

(Çeviri)

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası:
Spinoza ile Diyalog

Friedrich Heinrich Jacobi (Çev. Arif Yıldız)



ViraVerita E-Dergi

ISSN: 2149-3081

Sayı 18

Güz 2023



ViraVerita E-Journal

ISSN: 2149-3081

Vol 18

Fall 2023



SAYI 18-GÜZ / VOLUME 18-AUTUMN

2023

Kurtuluş Olanakları: Geçmişi ve Geleceği İnşa Etmek

Prospects of Deliverance: Forging the Past and the Future

Sayı Editörleri / Volume Editors

Gülçin AYITGU METİN & M. Murat ÖNGEL & Aynur DEMİRLİ

ViraVerita E-dergi

Yayınlanma Periyodu: Yılda iki

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: Çetin Türkyılmaz

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

ViraVerita E-journal

Publication Period: Twice a year

Owner: Çetin Türkyılmaz

Publication Language: Turkish, English

DergiPark: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/viraverita>

Web Site: <http://viraverita.org/e-dergi>

ViraVerita E-dergi www.viraverita.org sitesindeki içerikten farklı olarak hakemler tarafından değerlendirilen yazılara yer verilen ve yılda iki kere yayınlanan süreli bir akademik dergidir. *ViraVerita Hakemli E-dergi*'ye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmayacağı sayı editörleri tarafından belirlenen en az iki hakemin hazırladığı raporların sonucuna göre kararlaştırılır.

2015 yılında yayın hayatına başlayan hakemli *ViraVerita E-Dergi* felsefe ve sosyalbilimler alanından disiplinlerarası konuları ele alan makaleler yayınlamaktadır. Dergi, 2018 yılından beri **Philosophers Index** ve **Copernicus Index** gibi uluslararası dizinlerde, 2016 yılından bu yana da **Asos Index**'te taranan dergidir.

ViraVerita E-journal is a bi-annual academic journal which is separate from the general content of *ViraVerita* web site www.viraverita.org. The publication process is determined by reports of reviewers who are assigned by editors of each issue.

Peer-reviewed *ViraVerita E-journal*, which began its publishing life in 2015, is published as themed issues that deploy interdisciplinary discussion contexts from philosophy and social sciences. *ViraVerita E-journal* was accepted for inclusion in *The Philosopher's Index* and *Index Copernicus International* in 2018 and it is also indexed in *Asos Index* since 2016.

ISSN:2149-3081



[Yayın Kurulu]

[Editorial Board]

Alican Abut (United Nations High Commissioner for Refugees)

Çağla Karabağ (Hacettepe University, Communication)

Çetin Türkyılmaz (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Demir Oralgöl (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Ece Çelik (Dokuz Eylül University, Philosophy)

Gözde Kırıl Uçar (Canakkale Onsekiz Mart University, Psychology)

Gülben Salman (Ankara University, Philosophy)

Gülçin Ayıtgu (Adıyaman University, Philosophy)

İlkay Özküralpli (Arel University, Sociology)

Meriç Kükrer (Suleyman Demirel University, Sociology)

M. Murat Öngel (TOBB University of Economics and Technology, Law)

Nisan Kuyucu (Independent Researcher)

Önder Kulak (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Philosophy)

Özgür Uçar (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Philosophy)

Serhat Celâl Birdal (Ankara Hacı Bayram Veli University, Political Sci. & Public Administration)

Sinem Önem (Lille University, Philosophy)

Şeyma Sağdıç Güven (Inonu University, Law)

Toros Güneş Esgün (Hacettepe University, Philosophy)

Ulaş Karadağ (Eskisehir Osmangazi University, Law)

Yasin Durak (Independent Researcher and Writer)



[Bilimsel Danışma Kurulu]

[Scientific Advisory Board]

Ahmet Murat Aytaç

Independent Researcher and Writer

Alev Özkazanç

St. Antony College Oxford University,
Political Science and Gender Studies

Aslı Yazıcı Yakın

Emeritus

Aysel Kayaoğlu

Anadolu University, Communication

Ayşe Öncü

Sabancı University, Arts and Social Sciences

Cemal Bali Akal

Bilgi University, Law

Corry Shores

METU, Philosophy

Derya Hasta

Ankara University, Psychology

Devrim Sezer

İzmir Ekonomi University,
Political Science and International Relations

Elif Çırakman

METU, Philosophy

Emek Çaylı Rahte

Hacettepe University,
Communication

Gülce Başer

Writer

Gülriz Uygur

Ankara University, Law

Gülsüm Depeli

Hacettepe University, Communication

Hakan Ergül

University College London

Hasan Bülent Gözkan

Mimar Sinan Fine Arts University, Philosophy

Kerem Altıparmak

Independent Researcher and Writer

Larry D. White

TOBB ETU, Law

Melek Göregenli

Independent Researcher and Writer

Meltem Ahıska

Boğaziçi University, Sociology

Meral Gezici Yalçın

Abant İzzet Baysal University, Psychology

Necmiye Alpay

Writer

Nilgün Toker

Independent Researcher and Writer

Özgür Soysal

Ege University, Philosophy

Sedat Işıklı

Hacettepe University, Psychology

Shane Brennan

American University in Dubai, Cultural Studies

Sibel Özbudun

Emeritus and Writer

Simten Coşar

Emeritus

Tülin Bumin

Galatasaray University, Philosophy

Türkan Yalçın

Ankara University, Law

Umut Şah

European University of Lefke, Psychology

Yücel Demirer

Independent Researcher and Writer

(Editorial/Editorial)

Sunuş

Preface

Gülçin AYITGU METİN & M. Murat ÖNGEL & Aynur DEMİRLİ

i

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Parlamentar Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi

On the Effect of the Military Memorandum in the Parliamentary System Period of 1971-1980 in the GNAT

Fahri BAKIRCI

1

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde

Three National Liberations in Africa: Examples of Kenya, Burkina Faso and Cape Verde

Özgür YILMAZ

106

(Araştırma Makalesi/Research Article)

"Geçmişin İşlenmesi": Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkânı

"Aufarbeitung der Vergangenheit": The Possibility of Improving of the Past, Present and Future with the through the Emancipation of the Past

Ziya DİNÇSOY

131

AÇIK DEFTER/OPEN BOOK

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak: Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak

Stalker Filmi

Liberation from the Domination of the Modern Way of Thinking: Stalker Film as a Heideggerian Critique of Modernity

Sümeyra Hatice SANDIKÇI

159

(Çeviri/ Translation)

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog

Copy of a Letter to M. Hemsterhuis in the Hague: Dialogue with Spinoza

Friedrich Heinrich JACOBI (Çev. Arif YILDIZ)

182

(Söyleşi/ Interview)

Cumhuriyetin 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü: Ahmet Yıldız ile Röportaj

Transformation of Teaching in the Centenary of the Republic: Interview with Ahmet Yıldız

Aynur DEMİRLİ

198



[Yayın İlkeleri]

- Amaç ve Kapsam:** ViraVerita E-dergi felsefe, psikoloji, hukuk, sosyoloji, antropoloji, iletişim, tarih, siyasal bilimler, uluslararası ilişkiler alanlarında özgün bilimsel makaleleri yayınlamayı amaçlayan uluslararası indekslerde taranan (*Philosopher's Index* ve *Index Copernicus*) hakemli, akademik bir dergidir.
- Yayın Platformu:** ViraVerita E-dergi elektronik bir dergidir ve [Budapeste Açık Erişim Girişimi](#)'nin ifade ettiği şekliyle açık erişim politikasını kabul eder.
- Yayın Sıklığı:** ViraVerita E-dergi yılda iki kez (Bahar/Güz) yayımlanmaktadır. Bahar sayısı 1-31 Mayıs; Güz sayısı ise 1-30 Kasım tarihleri arasında yayımlanmaktadır. Bahar sayısı için makale teslimi en geç 15 Şubat'a kadar, Güz sayısı için makale teslimi en geç 15 Ağustos'a kadar yapılmalıdır. Editörler yazı teslim tarihlerini, yayım periyodunu dikkate alarak uzatabilir veya kısaltabilir. ViraVerita E-dergi her sayıda bir dosya konusu ilan eder ve ilgili makalelere çağrı yapar fakat her sayı (sınırlı olmak üzere) dosya-dışı makalelerin kabulüne de açıktır.
- İçerik:** ViraVerita E-dergi'de yalnızca araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu, çeviri, kitap eleştirisi türündeki yazılar değerlendirilmeye alınmaktadır. Makaleler daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır; ayrıca makalelerin başka bir yerde yayımlanmak üzere değerlendirme sürecinde de olmaması gerekir.
- Yayın Etiği:** ViraVerita E-dergi yayım etiğini uygulamada COPE tarafından belirlenen standartları benimser. Bu çerçevede kötüye kullanım veya yayım etiğinin ihlali durumlarında [COPE tarafından geliştirilen yayım etiği akış şemalarını](#) referans alır. Yazarlar COPE standartlarının yanı sıra 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirlenen esaslara uymakla yükümlüdür. ViraVerita E-dergi ifade özgürlüğünü savunur, ancak her türlü ayrımcı ve nefret söylemi içeren yazıları, yayım sürecine sokmadan reddetme hakkını elinde tutar. Çalışmaların bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Yazar(lar) akademik etik ilkeleri dikkate almalı ve çalışmalarını bu ilkeler doğrultusunda hazırlamalıdır. Gönderilen makalelerin yazar(lar)ının o makaleye emek veren kişiler olması gerekmektedir. Makaleye emek vermeyen kişilerin yazar olarak eklendiğinin tespiti durumunda makale hangi aşamada olursa olsun reddedilir. Bununla bağlantılı olarak, makale gönderildikten sonra yazar ekleme veya çıkarma gibi taleplerde bulunulamaz. Yazarlar makalelerinin hazırlanmasında eğer bir hibe, fon ya da başka bir mali destek almışsa bu durumu editörlere makaleyi gönderirken açık bir şekilde beyan etmelidir. Dergiye gönderilen çalışmaların intihal taramasından (Turnitin vb. programlar aracılığıyla) geçmiş olması ve raporun, makale tam metniyle birlikte sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Benzerlik oranı %10'un üzerinde olan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Ayrıca alan araştırması içeren yazılar için ilgili kurumlardan alınmış etik kurul onay belgesi gerekmektedir.
- Dil:** ViraVerita E-dergi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Yazım Kuralları:** Yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/viraverita/writing-rules> adresinden ilan edilen yazım kurallarına uygun şekilde yazılmalıdır. Yazılar 3000-10000 kelime arasında olmalıdır. Editörler 10000 sözcük sınırın üzerinde kalan makalelerin değerlendirme sürecine alınıp alınmayacağına karar verme yetkisine sahiptir. Makalelere 100-250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetlere, özetlerin altında 5 anahtar kelimeye ve metnin sonunda kaynakçaya sahip olmalıdır. Dergiye gönderilecek çalışmalar referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzeni bakımından American Psychological Association (APA) 7.0 stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.
- Başvuru:** Değerlendirilmesi istenen akademik makaleler, DERGİPARK çevrimiçi dergi sistemi üzerinden, <https://dergipark.org.tr/viraverita> adresinden gönderilmelidir. Makaleler .docx veya .doc dosyası biçiminde çevrimiçi sisteme yüklenmelidir. Makale sürecinin tümü kullanıcı adı ve şifre ile girilen çevrimiçi dergi sistemi üzerinden sürdürülmektedir. Editörler ile yazarlar arasındaki iletişim yine bu sistem üzerinden gerçekleştirilir. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ile birlikte yazar(lar)ın adı ve soyadı, unvanı, kurum ve elektronik posta adresi gibi iletişim bilgileri çevrimiçi sistemde güncel haliyle yer almalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler metin içerisinden çift-kör hakem sürecine hazırlık için çıkartılmalıdır. Ayrıca, yazar(lar) ilişkin kişisel bilgiler, Word dosyasından da silinmiş olmalıdır. (Yazar Bilgilerinin silinmesi için "Özellikler" seçeneğine MS Word'ün "dosya" bölümünden ulaşılabilir).
- Makale Değerlendirme Süreci:** ViraVerita: E-dergi'ye gönderilen makaleler, ilan edilen son gönderim tarihinden sonra, öncelikle sayı editörlerinin kontrolünden geçer. Editörler makaleleri, yazarların cinsiyeti, uyruğu, etnik kökeni, siyasi felsefesi ve dini inancı gibi hususlardan bağımsız şekilde ayrımcılık yapmadan değerlendirir. Editörler içerik ve biçim olarak uygun bulunmayan yazıları yayım sürecine sokmadan reddetme hakkına sahiptir. Editör değerlendirmesinden geçen makaleler çift-kör hakem değerlendirme sürecine dâhil edilir. Makaleler konunun uzmanı olan iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlerin kimlikleri hakkında yazar(lar)a, yazar(lar)ın kimlikleri hakkındaysa hakemlere bilgi verilmez. Hakemlerden birinin olumsuz, diğerinin olumlu görüş bildirmesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilir ya da editör görüşü yazılır. Makalenin yayımlanabilmesi için iki olumlu görüş bildirilmesi gereklidir. Üçüncü hakemden gelecek görüşe göre de editörler makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına kendi değerlendirmesine göre karar verir. Çift-kör hakem süreci ortalama iki ay sürmektedir. Hakemlerin düzeltme istemesi durumunda, yazar(lar) bu durum hakkında bilgilendirilir, ve yazar(lar)ın gerekli düzeltmeleri iki hafta içinde tamamlayarak editörlere geri göndermesi gerekmektedir. Yazarların, hakemler tarafından kabul edilen makalelerinin son halini dergi [şablonuna](#) göre düzenleyerek kabul tarihinden itibaren on gün içinde çevrimiçi sisteme yüklemesi gerekmektedir.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları:** ViraVerita E-dergi'ye gönderilen yazılar için [telif hakkı bildirim formu](#) imzalanması gerekmektedir. Yazılara telif ücreti ödenmez. Yazarlar makalelerini başka bir yerde, yayım kuruluşuna bildirimde bulunarak ve ViraVerita E-dergi'ye referans vererek yayımlayabilir. Yazılardan ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. ViraVerita E-dergi'de yayımlanmış yazılarda yer alan görüş ve ifadelerden yazarlar sorumludur.



[Publication Principles]

- 1. Aim and Scope:** ViraVerita International Interdisciplinary Encounters Journal is a peer-reviewed academic journal internationally indexed (Philosopher's Index and Index Copernicus) and aims to publish genuine scientific articles in the fields of philosophy, psychology, law, sociology, anthropology, communication, history, political sciences, and international relations.
- 2. Medium of Publishing:** ViraVerita is an electronic journal and accepts the open policy as stated by the [Budapest Open Access Initiative](#).
- 3. Frequency of Publication:** ViraVerita is a biannual journal (Spring and Fall). Spring volume is published between 1-31 May and Fall volume is published between 1-30 November. Manuscript submission for the Spring issue is due by February 15 at the latest, and for the Fall issue by August 15 latest. The editors may extend or shorten the submission deadlines, considering the publication period. ViraVerita E-Journal announces a dossier topic for each issue and calls for related articles, but it is also open to (a limited number of) open-theme articles.
- 4. Content:** ViraVerita E-Journal only accepts research articles, reviews, case reports, translations, and book reviews. Manuscripts should not have been previously published anywhere else and should not be in the process of review for publication elsewhere.
- 5. Publication Ethics:** ViraVerita E-Journal follows the COPE ethical standards. In cases of misuse or violation of publication ethics, it uses the [publication ethics flowcharts developed by COPE](#). In addition, authors are obliged to comply with the Law No. 5846 on Intellectual and Artistic Works and the Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions. ViraVerita E-journal defends freedom of expression but reserves the right to reject any articles which contains discriminatory and hate speech without publishing. The scientific, ethical, and legal responsibility of the manuscript belongs to the author(s). The author(s) should consider the principles of academic ethics and prepare their manuscript in line with these principles. The author(s) of the submitted manuscripts must be the person(s) who contributed to the manuscript. If it is detected that people who have not contributed to the article are included as authors, the manuscript will be rejected at any point. Also, requests such as including or removing authors cannot be made after the manuscript has been submitted. If authors have received a grant, fund, or other financial support in the preparation of their manuscript, they should clearly declare this to the editors at the time of submission. The manuscripts submitted to the journal must have passed a plagiarism scanning (via Turnitin etc. programs) and the report must be uploaded to the system together with the full text of the manuscript. Manuscripts with a similarity rate of more than 10% will not be evaluated. For articles containing field research, an ethics committee approval document from the relevant institutions is required.
- 6. Language:** ViraVerita accepts submissions in Turkish and English.
- 7. Instructions for Authors:** The articles should be written in accordance with the guideline announced at this web page: <https://dergipark.org.tr/en/pub/viraverita/writing-rules>. The articles should be within the range of 3000-10000 words. The editors have the authority to decide whether articles over the 10000-word limit will be included in the reviewing process. Articles should include abstracts in Turkish and in English between 100-250 words with 5 keywords indicated below and should have a Bibliography at the end. The articles should be prepared in accordance with the American Psychological Association (APA) 7.0 style in terms of reference system, endnotes and bibliography.
- 8. Submission Guideline:** The articles should be submitted via DERGİPARK online journal system at: <https://dergipark.org.tr/en/pub/viraverita>. The format of the manuscripts uploaded should be in .docx or .doc file. The entire article process, including the communication between editors and authors, is conducted through the online journal system, which is accessed with a username and password. Along with the submitted manuscripts, the contact information of the author(s) such as name and surname, title, institution and e-mail address should be included in the online system in its up-to-date form. Information of the author(s) should be removed from the manuscript for the double-blind review process. Also, personal information about the author(s) should be removed from the Word file. (To remove the author(s) information apply to File>Properties>Author).
- 9. Manuscript Review Process:** Manuscripts submitted to ViraVerita E-Journal are first reviewed by the editors of the issue after the announced deadline. The editors review the articles without discrimination, regardless of the authors' gender, nationality, ethnic origin, politics and religious beliefs. Editors have the right to reject articles that are found unsuitable in terms of content and format before allowing them to enter the editorial process. Manuscripts that pass the editorial review are submitted to the double-blind peer review process. They sent to two reviewers who are experts in the related subject. Neither the author(s) nor the reviewers are not informed about the identity of the other party. If one of the reviewers rejects and the other accepts the manuscript, then the manuscript is sent to the third reviewer, or the editorial opinion is received. In order for the manuscript to be published, two positive opinions are required. According to the opinion of the third reviewer, the editors decide whether the manuscript will be published or not. The double-blind review process takes an average of two months. In case the reviewers request revisions, the author(s) are informed about this situation. The author(s) are required to complete the necessary revisions within two weeks and send them back to the editors. Authors are also required to edit the final version of their manuscript accepted by the reviewers according to the [journal template](#) and upload it to the online system within ten days from the acceptance date.
- 10. Publication Rights:** A [copyright notification form](#) must be signed for manuscripts submitted to ViraVerita E-journal. No copyright fee is paid for the manuscripts. Authors may publish their articles elsewhere by notifying the editorial board and giving reference to ViraVerita E-Journal. Articles can only be quoted by citing the source. In terms of the opinions and expressions in the articles published in ViraVerita E-Journal, the responsibility belongs to the author(s).



[Yazım Kuralları]

Yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/viraverita/writing-rules> adresinden ilan edilen kurallara uygun şekilde yazılmalıdır. Yazılar 3000-10000 kelime arasında olmalı, 100-250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetlere, özetlerin altında 5 anahtar kelimeye ve metnin sonunda kaynakçaya sahip olmalıdır. Dergiye gönderilecek çalışmalar referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzeni bakımından [American Psychological Association \(APA\) 7.0 stiline](#) uygun olarak hazırlanmalıdır. Lütfen [sablону](#) takip ediniz.

1. Yazılar MS Word formatında, Calibri yazı karakterinde, 1,5 satır aralığı ile yazılmalıdır. Harf büyüklüğü metin gövdesinde (blok alıntılar dâhil) 12 punto, yazının diğer bölümlerinde (sonnot, özet, kaynakça, tablo gibi) 10 punto olmalıdır. Sonnot numarası noktalama işaretlerinden sonra gelmelidir. Başlıkların altındaki paragraflar sola yaslı diğer paragraflar ise bir tab içeriden başlamalıdır. Paragraf aralıkları satır aralıklarından farklı olmamalıdır.

2. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar düzeyine göre sırasıyla şu şekilde yazılmalıdır:

Ana Başlık (Özetlerin Üzerindeki): XXXXXXXX XXXXXXX (Sözcüklerin ilk harfleri büyük- kalın-24 punto-Ortalanmış)

Ana Başlık (Makale Başlangıcındaki): XXXXXXXX XXXXXXX (Sözcüklerin ilk harfleri büyük- kalın-16 punto-Ortalanmış)

Birinci Düzey Alt başlık (Metnin içindeki temel başlıklar-Giriş, Sonuç ve Kaynakça da dâhil): XXXXXXX XXXXX (Sözcükler büyük-kalın-12 punto- Sola yaslı)

İkinci Düzey Alt başlık: XXXXX XXXXX (Sözcüklerin ilk harfleri büyük-kalın- 12 punto-Sola yaslı)

Üçüncü Düzey Alt başlık: XXXXX XXXXX (Sadece ilk kelime büyük harfle başlar-12 punto-kalın- italik-Sola yaslı)

Dördüncü Düzey Alt başlık: i. XXXXX XXXX (i,ii,iii, vb. ile başlar -12 punto-Sola yaslı)

Metin içi tüm başlıklar 12 punto harflerle, sola bitişik ve üstteki kuralları takip ederek yazılmalıdır. Tüm başlıkları takip eden metnin ilk paragrafı da sola bitişik olmalıdır. Ana başlıktan önce iki, başlık ile paragraf arasında bir satır boşluk bulunmalıdır. Diğer düzey alt başlıklarda ise başlıktan önce bir ve başlık ile paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

3. Alıntılar da metin gövdesinde olduğu gibi 12 punto büyüklüğünde ve Calibri karakterinde yazılmalıdır. Alıntı 40 kelimedenden fazla metin içinde çift tırnağa alınmalı, 40 kelimeyi aşılırsa blok halinde, sağdan ve soldan 1.5 cm içeriden, tek satır aralığı ile yazılmalı ve tırnak işareti kullanılmamalıdır.
4. Yazılarda açıklama notu dipnot olarak değil sonnot olarak verilmelidir. Sonnotlar olabildiğince kısa ve az sayıda tutulmalıdır.
5. Yüzyıllar ve rakamlar yazıyla ("yirminci yüzyıl", "üç" gibi) yazılmalıdır.
6. Tablolar ve Şekillerin metin içinde kullanımı aşağıdaki şekilde olmalıdır (detaylı gösterim için [sablону](#) takip ediniz)

Tablolar: Tabloların verilmiş şekli ile ilgili olarak yine APA Publications Manual 7. baskı esas alınmalıdır. Tablo numarası ve Tablo başlığı tablonun üstünde kelimelerin baş harfleri büyük olarak 10 punto, sola yaslı bir şekil yer almalıdır. Tablonun başlığı italik yazılmalıdır. Tablolar satır ve sütunlardan oluşmalıdır, bu temel öğeleri taşıdıktan sonra tasarımda farklılıklar olabilir. İlgili tabloya metin içinde mutlaka açık bir şekilde atıf yapılmalıdır. Tabloya ait notlar varsa yine sola yaslı bir şekilde tablonun altında 10 punto olacak şekilde yer almalıdır. Tablolarda ondalık sayılar verilirken, ‘.’ dan sonra iki basamak yazılmalıdır (örn., 3.25, 12.68 gibi).

Şekiller: Şekillerin verilmiş şekli ile ilgili olarak yine APA Publications Manual 7. baskı esas alınmalıdır. Şekil numarası ve Şekil başlığı şeklin üstünde kelimelerin baş harfleri büyük olarak 10 punto, sola yaslı bir şekil yer almalıdır. Şeklin başlığı italik yazılmalıdır. İlgili şekle metin içinde mutlaka açık bir şekilde atıf yapılmalıdır. Şekle ait notlar varsa yine altında, sola yaslı, 10 punto ve şeklin sınırları içinde kalacak bir biçimde yer almalıdır.



[Yazım Kuralları]

Referans Kuralları

Dergimize gönderilecek yazıların APA (7. Baskı) referans sisteminde hazırlanmış olması gerekmektedir.

APA (7. Baskı) sistemine göre metin içi referans örnekleri:

- İlgili çalışmanın tümüne bir atıf söz konusuysa:

Tek yazar:

Kuçuradi (2007)...

Kuçuradi'ye (2007) göre...

(Kuçuradi, 2007)

İki yazar:

Charlesworth ve Chinkin (2000)...

Charlesworth ve Chinkin'e (2000) göre...

(Charlesworth ve Chinkin, 2000)

- Tırnak içinde doğrudan bir alıntı varsa:

Tek yazar:

(Kuçuradi, 2007, s. 14)

İki yazar:

(Charlesworth ve Chinkin, 2000, s. 213)

- Yazar sayısı 3 ise (ilk yazarın Adı Soyadı ve ark., yıl)

(Colin Leach ve ark., 2010)

Yazar sayısı 3'ten fazla ise (İlk yazarın Soyadı ve ark., yıl)

(Leach ve ark., 2010)

- Derleme kitapta da üstteki kurallar geçerlidir.

- Elzem olduğu durumda ikincil kaynaklara atıfta bulunurken: (Mümkün olduğunca ikincil kaynaklara atıftan kaçınılmalı)

Foucault'ya (1991) göre (akt. Bernauer, 2005).

- Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir.

(Dalbert, 1997; Kleft ve Dobson, 1990; Smith ve ark., 1980; John Winson ve ark., 1986, s.56).

- Bir yazara ait aynı tarihli birden fazla eser:

(Mouffe, 2008a)

(Mouffe, 2008b)



[Yazım Kuralları]

- Çeviri kitaplar, özgün eser basım tarihleriyle verilmeli:

Barthes, (1970/1996)...

(Barthes, 1970/1996)...

- Tezlerin metin içinde gösterimi de tek yazarlı eserlerle aynı kuralları izlemektedir.

- Raporlar, broşürler, kurum yayınları şu şekilde gösterilir:

Anlatısal kullanımda ilk alıntı: Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2013)

Daha sonraki kullanımlarda: DSÖ (2013)

Doğrudan alıntılarda ilk kullanım: Xxx raporuna bakıldığında (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2013)

Daha sonraki kullanımlarda (DSÖ, 2013)

- Yazar ya da editör yoksa ya da bilinmiyorsa eserin başlığı yazarın isminin yerine kullanılır: (Leylâ ile Mecnun, 2014, s. 67)

Veya yazarı anonim olarak belirtilen kaynaklarda yazar adı yerine anonim yazılmalı: (Anonim, 2014)

- Eserin tarihi bilinmiyorsa, yıl yerine "b.t." (bilinmeyen tarih) ifadesi kullanılır:

Erdem, Y. (b.t.)

- Bir internet sitesinin metin içinde referans gösterilmesi:

Yazarı belli ise (bir grup adı da olabilir): (Soyadı, yıl) ya da (Organizasyonun adı, yıl) Yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda gösterilmelidir.

Belgenin başlığı. (yılı). İnternet sitesinin adı. URL adresinden GG.AA.YYYY tarihinde alınmıştır.

Kaynakça Yazımı

Kullanılan kaynaklar makale sonunda "Kaynakça" listesi olarak APA (7. Baskı) formatında verilmiş olmalıdır.

Kaynakçada yer alan eserler yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalı ve asılı hale getirilmelidir. Bir yazarın birden fazla eserinden yararlanılmışsa yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır. Aynı yıl içinde yazarın birden fazla basılan eserine atıf yapılmışsa (2000a), (2000b), (2000c) ... şeklinde kaynaklar yine kronolojik sıralamaya dâhil edilmelidir.



[Yazım Kuralları]

APA (7. Baskı) sistemine göre örnek kaynakça:

Bora, A. (2021). *Kadınların sınıfı* (10. Baskı). İletişim Yayınları.

Barthes, R. (1996). *S/Z* (S. Öztürk Kasar Çev.). YKY. (Özgün eser basım 1970).

Hammersley M. ve Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in practice* (3. Baskı). Routledge.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). *Kafka: Minör bir edebiyat için* (1. Baskı). (Ö. Uçkan ve I. Ergüden, Çev.). YKY. (Özgün eser basım 1975).

Wulff, H. (2013). Ethnografiction and reality in contemporary Irish Literature. M. Cohen (Ed.), *Novel Approaches to Anthropology* (1. Baskı., s. 205-226) içinde. Lexington Books.

Türkeş, A. Ö. (2008). "Sol" un romanı. M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (1. Baskı., s. 1052- 1073) içinde. İletişim Yayınları.

Ergül, H. (Ed.). (2013). *Sahanın sesleri: İletişim araştırmalarında etnografik yöntem* (1. Baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, D., Ceyhan, Ç. ve Aydın, M. B. (2013). İfade özgürlüğü açısından ağ tarafsızlığı kavramı ve Türkiye'deki hukuki düzenlemeler ve pratik uygulamaları. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 37-61.

Rodriguez, J. (2018). The US Minimalist Movement: Radical Political Practice?. *Review of Radical Political Economics*, 50(2), 286-296. <https://doi.org/10.1177/0486613416665832>

Baker, U. (2002). *From opinions to images: Towards a sociology of affects* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Sevinç, M. (2022, 24 Aralık). Niyazi Berkes'in düşüncesinde kuruluş yılları ve Cumhuriyet. *Diken*. <https://www.diken.com.tr/niyazi-berkesin-dusuncesinde-kurulus-yillari-ve-cumhuriyet/>

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu (Yayın no. 40).

https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf

Kurosawa, A. (1954). *Rashomon* [Film].

Saygılıgil, F. (2022, 25 Kasım). Susmamak/Cadılıktan Vazgeçmemek. ViraVerita: Disiplinlerarası Karşılaşmalar.

<https://viraverita.org/yazilar/susmamakcadiliktan-vazgecmemek> adresinden 8 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Odman, A. (2021, 20 Kasım). *Benjamin'in İzinde Türkiye'de Mekânsal Enkazbilim Çalışmaları: Kalkınma ve Kısımlı Belgelemek* [Sözlü Sunum]. Enkaz ve Parlıtı: Benjamin'de Sanat, Politika, Tarih, Ankara, Türkiye.



[Writing Rules]

1. Manuscripts should be written in MS Word format, in Calibri font, with 1.5 line spacing. The font size should be 12 points in the body of the text (including block quotations) and 10 points in other parts of the manuscript (such as endnotes, abstract, bibliography, tables). The endnote number should come after the punctuation marks. Paragraphs under headings should be left justified and other paragraphs should start one tab in. Paragraph spacing should not differ from line spacing.
2. Maximum four levels of titles should be used in the manuscripts. These titles should be written in the following order according to their level:

Main Title (Above Abstracts): **XXXXXXXXXX XXXXXXXXX** (Initial letters of words capitalized - bold - 24 pt - centered)

Main Title (at the beginning of the article): **XXXXXXXXXX XXXXXXXXX** (Initial letters of words capitalized - bold - 16 point - centered)

First Level Subtitle (Basic titles in the text; including Introduction, Conclusion and References): **XXXXXXX XXXXX XXXXX** (Words capitalized-bold-12 point font-left justified)

Second Level Subtitle: **XXXXXX XXXXXX** (Capitalize the first letters of the words - bold - 12 point font - left justified)

Third Level Subtitle: ***XXXXXX xxxxxx*** (Only the first word is capitalized-12 point font-bold-italic-left justified)

Fourth Level Subtitle: *i. Xxxxxx xxxx xxxx* (starts with i,ii,iii, etc. -12 font-left justified)

All in-text titles should be written in 12-point font, left-adjacent and following the rules above. The first paragraph of the text following all titles should also be left-adjacent. There should be two spaces before the main title and one line space between the title and the paragraph. For other sub-titles, there should be one line space before the title and one line space between the title and the paragraph.

3. Quotations should be written in 12-point font size and Calibri font. If the quotation is less than 40 words, it should be double-quoted in the text; if it exceeds 40 words, it should be written as a block, 1.5 cm from the right and left, single-spaced and without quotation marks.
4. Explanatory notes should be given as endnotes, not footnotes. Endnotes should be kept as short and few as possible.
5. Centuries and numbers should be written in script (such as "twentieth century", "three").
6. The use of Tables and Figures should be follow the format shown below (follow [the template](#) for the details)

Tables: Presentation of tables should be based on the APA Publications Manual, 7th edition. The table number and the title of the table should be placed above the table in 10-point, left-justified format with the initial capital letters. The title of the table should be italicized. Tables should consist of rows and columns; there may be differences in design after these basic elements. The relevant table must be explicitly cited in the text. If there are notes related to the table, they should be placed under the table, left justified, in 10 font size. When giving decimal numbers in tables, two digits should be written after the decimal point (e.g., 3.25, 12.68, etc.).

Figures: Presentation of figures should be based on the APA Publications Manual, 7th edition. The figure number and the title of the figure should be placed above the figure in 10-point, left justified, with the initial capital letters. The title of the figure should be in italics. The relevant figure must be explicitly cited in the text. If there are notes related to the figure, they should be placed below the figure, left justified, in 10 pt. font size and within the boundaries of the figure.



[Writing Rules]

Reference Rules

Manuscripts should be prepared in **APA (7th Edition)** reference system.

Examples of In-text citation for APA 7th style

- **When referring to an entire work**

Single authors:

Kuçuradi (2007)

According to Kuçuradi (2007)

(Kuçuradi, 2007)

Two authors:

Charlesworth and Chinkin (2000)

According to Charlesworth and Chinkin (2000)

(Charlesworth and Chinkin, 2000)

- **If the reference is a direct citation in quotation marks:**

Single Author:

(Kuçuradi, 2007, p. 14)

Two authors:

(Charlesworth and Chinkin, 2000, p. 213)

- **If the number of authors is 3 (first author's name and surname, year)**

(Colin Leach et al., 2010)

- **If the number of authors is more than 3 (Surname of the first author et al., year)**

(Leach et al., 2010)

- **The above rules also apply to the edited books.**

- **When referring to secondary sources when it is essential:**

(References to secondary sources should be avoided as much as possible)

According to Foucault (1991) (cited in Bernauer, 2005).

- **If more than one work is cited at the end of a sentence, the references should be given in alphabetical order in parentheses.**

(Dalbert, 1997; Kleft and Dobson, 1990; Smith et al., 1980; John Winson et al., 1986, p.56).

- **More than one work by the same author with the same date:**

(Mouffe, 2008a)

(Mouffe, 2008b)

- **Translated books should be given with the publication date of the original work:**

Barthes, (1970/1996).

(Barthes, 1970/1996).

- **The presentation of dissertations in the text follows the same rules as single-author works.**

- **Reports, brochures, and institutional publications are cited as follows:**

First citation in narrative: World Health Organization (WHO, 2013)

In the subsequent uses: WHO (2013)



[Writing Rules]

First use in direct quotations: Xxx report (World Health Organization [WHO], 2013)

In the subsequent uses (WHO, 2013)

- **If the author or editor is absent or unknown, the title of the work is used instead of the author's name:**
(Leylâ ile Mecnun, 2014, p. 67)

Or, in sources where the author is anonymous, instead of the author's name it should be written 'anonymous':
(Anonymous, 2014)

- **If the date of the work is unknown, the expression "n.d." (no date) is used instead of the year:**

Erdem, Y. (n.d.)

- **To cite a website in the text:**

If the author is known (it can be a group name):

(Surname, year) or (Name of the organization, year) Citation to a source of unknown authorship should be shown in endnotes.

Title of the document (year). Name of the website. Retrieved from URL on DD.AA.YYYYY.

Reference List

All the references used should be given in **APA 7th Edition** format as a "Bibliography" list at the end of the article. The works included in the bibliography should be listed alphabetically according to the surnames of the authors and should be changed. If more than one work of an author is used, the author's name should be rewritten for each work and the order should be made from old to new according to the dates of these works. If more than one published work of the author is cited in the same year, the references as (2000a), (2000b), (2000c) ... should be included in the chronological order.

An example of a reference list for APA 7th style:

Strunk, W., Jr., Becker, E., & White, E. B. (1979). *The guide to everything and then some more stuff* (3rd ed.) Macmillan.

Florian, L. (Ed.). (2014). *The SAGE handbook of special education* (2nd ed., Vol. 1). SAGE Publications.

Foucault, M. (2011). *Madness: The invention of an idea*. (A. Sheridan, Trans.). Harper Perennial Modern Thought. (Original work published 1954)

Wulff, H. (2013). Ethnografiction and reality in contemporary Irish Literature. In M. Cohen (Ed.), *Novel Approaches to Anthropology* (1st ed., p. 205-226). Lexington Books.

Rodriguez, J. (2018). The US Minimalist Movement: Radical Political Practice?. *Review of Radical Political Economics*, 50(2), 286-296. <https://doi.org/10.1177/0486613416665832>

Valentin, E. R. (2019, Summer). *Narcissism predicted by Snapchat selfie sharing, filter usage, and editing* [Master's thesis, California State University Dominguez Hills]. CSU ScholarWorks.

World Health Organization. Department of Reproductive Health and Research. (2019). *Respect women: Preventing violence against women* (WHO/RHR/18.19). <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/preventing-vaw-framework-policymakers/en/>

Grady, D. (2020, January 9). Vaping kills a 15-year-old in Texas. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/01/09/health/teen-vaping-death.html>


Avramova, N. (2019, January 19). *The Secret to a long, happy, healthy life? Think agepositive..* CNN. <https://www.cnn.com/2019/01/03/health/respect-toward-elderly-leads-to-long-life-intl/index.html>


For more please check apastyle.apa.org

Sunuş

Kurtuluş Olanakları: Geçmiş ve Geleceği İnşa Etmek

Gülçin AYITGU METİN¹, M. Murat ÖNGEL², Aynur DEMİRLİ³

 ¹ Dr. Adiyaman University, (ORCID ID: 0000-0002-5807-2512)

 ² Res. Asst., TOBB University of Economics & Technology, (ORCID ID: 0000-0002-9366-9293)

 ³ Res. Asst. Hacettepe University, (ORCID ID: 0000-0003-0352-067X)

Özet

Bu sunuş yazısında ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar'ın "Kurtuluş Olanakları: Geçmiş ve Geleceği İnşa Etmek" başlıklı 18. sayısında yer alan araştırma makaleleri, çeviri ve röportaj tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçmiş, kurtuluş, tarih, cumhuriyet, disiplinlerarası karşılaşmalar.

Preface

Prospects of Deliverance: Forging the Past and the Future

Abstract

In this preface, the research articles, translation and interview published in 18th issue of ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, titled "Prospects of Deliverance: Forging the Past and the Future" is introduced.

Keywords: The past, deliverance, history, the Republic, interdisciplinary encounters.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Gülçin AYITGU METİN Dr. Adiyaman University gayitgu@gmail.com
E-mail / E-posta	gayitgu@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	08.12.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	08.12.2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	AYITGU METİN, G., ÖNGEL, M.M., DEMİRLİ, A. (2023). Sunuş Kurtuluş Olanakları: Geçmiş ve Geleceği İnşa Etmek, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, Vol. 18, s. i-iv.</i>

Sunuş

Bu sayımızda içinde bulunduğumuz tarihsel sürecin yarattığı umutsuzluğun, kaygının, korkunun gölgesinden nasıl çıkılabileceğine dair kurtuluş arayışları üzerine düşünmek istedik. Bunu yaparken de ideal olan ve gerçekte olanlar arasındaki gerilimin yarattığı problemler karşısında nostaljiye sığınmadan bir tartışma zemini oluşturmaya çalıştık.

Sayımızın ilk makalesi, Fahri BAKIRCI'nın kaleme aldığı *Parlamentar Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi*. Bakırcı bu çalışmasında 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle sonlanan dönemdeki siyasal krizleri, kendi iç dinamikleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde inceliyor ve özellikle 2017 anayasa değişikliğinin gerekçesi olarak sunulan parlamenter sistemin doğrudan siyasal krizlerin nedeni olduğuna ilişkin toptancı bakışın aksine, parlamenter sistemin siyasal krizlerin tek başına bir nedeni olarak değerlendirilemeyeceğini yakın tarihimizden hareketle gösteriyor.

Özgür YILMAZ, *Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde* başlıklı çalışmasında Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları'ndaki devrim ve ulus inşasını, farklı iktidar pratiklerini karşılaştırmalı tarih yöntemiyle inceliyor ve üç devrimin de ideali olan birleşik bir Afrika'nın oluşturulamama nedenlerini tartışıyor.

"Geçmişin İşlenmesi": *Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkani* başlıklı çalışmasında Ziya DİNÇSOY, Adorno'nun "geçmişin işlenmesi" kavramsallaştırmasını toplumsal özgürleşmenin olanakları çerçevesinde tartışıyor. Dinçsoy aynı zamanda Adorno'nun faşizmin yükselişi, toplumsal adalet ve hafızanın konumu üzerine geliştirdiği eleştirel perspektifinin güncelliğini koruduğunu da gösteriyor.

Sümeyra Hatice SANDIKÇI, *Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak: Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak Stalker Filmi* başlıklı çalışmasında modernizm eleştirisi ve sanatın konumu açısından Heidegger ve Tarkovski arasında bağlantı kuruyor. Modernizmde insanın anlam arayışını Heideggerci bir perspektifle ele alan Sandıkçı, Tarkovski'nin Stalker filmi üzerinden bu incelemesini derinleştiriyor.

Çeviri bölümümüzde Arif YILDIZ, Friedrich Heinrich JACOBI'nin *Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog* başlıklı metnini Türkçeye kazandırdı. Spinoza Tartışması olarak adlandırılan polemikğin temel belgelerinden birisi olan bu

kurgusal mektup, Jacobi'nin Ethica'ya dair ayrıntılı analizini ve Hemsterhuis'un Jacobi üzerindeki etkisini görebilmemizi sağlıyor.

Sayımızın editörlerinden Aynur DEMİRLİ, neo-liberal politikalarla birlikte öğretmenlik mesleğinde meydana gelen değişime dair Ahmet YILDIZ'la *Cumhuriyet'in 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü* başlıklı bir röportaj gerçekleştirdi. Yıldız bu röportajında mevcut eğitim politikaları karşısında demokratik öğretmen/eğitim fikri için laikliği savunmanın önemine dikkat çekiyor.

Son olarak çağrımıza yanıt vererek sayımıza katkı sunan tüm yazarlarımıza ve makale değerlendirme sürecinde emek veren hakemlerimize çok teşekkür ederiz.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

Parlamenteer Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi

Fahri BAKIRCI¹



¹ Prof. Dr. TOBB University of Economics & Technology, Faculty of Law, (ORCID ID: 0000-0002-4783-2336)

Özet

Bu makalede 12 Mart 1971 tarihinde verilen Askeri Muhtıra' dan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile sonlanan dönemdeki siyasal krizlerin nedeni araştırılmakta ve bu krizlerin parlamenteer sistemin işleyişiyle bir ilişkisinin bulunmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için dönemi toptancı bir anlayışla incelemek yerine alt bölümler halinde bir çözümleme yapılmaktadır. Bu yolla her bir alt dönemin özgüllüğü ortaya konmakta ve her bir alt dönemde yaşanan siyasal krizlerin farklı nedenden kaynaklandığı gösterilmektedir. Böylece 2017 Anayasa değişikliğinin gerekçesi olarak kullanılan parlamenteer sistem= siyasal kriz eşitliğinin her bir alt dönem için farklı bir nedenle geçerli olmadığı 1960-1971 dönemi için gösterilmiş olmaktadır.

Anahtar kelimeler: 12 Mart Muhtırası, 12 Eylül Darbesi, Parlamenteer Sistem, Siyasal Kriz, Türkiye'de Hükümetler.

On the Effect of the Military Memorandum in the Parliamentary System Period of 1971-1980 in the GNAT

Abstract

In this article, the cause of the political crises in the period starting from the Military Memorandum issued on 12 March 1971 and ending with the Military Coup of 12 September 1980 is investigated and it is tried to show that these crises do not have any relation with the functioning of the parliamentary system. In order to achieve this aim, instead of examining the period with a holistic approach, an analysis is carried out considering the sub-periods. In this way, the specificity of each sub-period is revealed and it is shown that the political crises experienced in each sub-period are caused by different reasons. The rationale for the 2017 constitutional amendment is the equality of the political crisis = parliamentary system. Thus it will be possible to prove that this rationale is not valid for the period of 1960-1971.

Keywords: March 12 Memorandum, September 12 Coup, Parliamentary System, Political Crisis, Governments in Turkey.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Fahri BAKIRCI Prof. Dr., TOBB University of Economics & Technology, Faculty of Law
E-mail / E-posta	fahribakirci@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	25.10.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	10.11.2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	BAKIRCI, F. (2023). Parlamenter Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , <i>Vol.18, 1-105.</i>

Parlamenter Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine

TBMM 1971-1980 Dönemi

GİRİŞ

16/04/2017 tarihinde yapılan halkoylamasında kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun önemli gerekçelerinden birisi şöyledir:

1961’de oluşturulan mevcut hükümet sisteminin Türkiye’de bir türlü istikrar üretememesi ve 1983’ten günümüze kadar geçen 33 yılda 21 hükümetin kurulması, bu hükümetlerin ortalama ömrünün yaklaşık birbuçuk yıl sürmesidir....Gerekçeye göre, Seçim ve sistem bizatihi istikrar üretmelidir; istikrarı konjonktürün dalgalanmalarına bırakmak doğru değildir.

Bir makaledeⁱ “mevcut hükümet sistemi” olan parlamenter sistem ile siyasal istikrarsızlık arasında bu tür bir neden sonuç ilişkisi kurulamayacağı ileri sürülmüş ve bunu ispatlamak için de parlamenter sistem deneyiminin yaşanmaya başladığı 1961 Anayasası döneminden itibaren alt dönemdeki gelişmeler incelenmiştir.

Hükümet	Seçim/Darbe	Partiler	Tarih ve süre	Katılım-Güvenoyu
24. Gürsel I	Darbe 1960	Partilerüstü Askeri	27 Mayıs 1960-5 Ocak 1961 (223 gün)	Güven yok
25. Gürsel II	Darbe 1960	Partilerüstü Askeri	5 Ocak 1961-27 Ekim 1961 (295 gün)	Güven yok
26. İnönü I	1961	CHP+AP+Bağ.	20 Kasım 1961-25 Haziran 1962 (217 gün)	351/269
27. İnönü II	1961	CHP+CKMP+YTP+Bağ	25 Haziran 1962-25 Aralık 1963 (1 yıl 183 gün)	397/259
28. İnönü III	1961	CHP+Bağ (Azınlık)	25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 (1 Yıl 57 gün)	401/225
29. Ürgüplü	1961	AP+CKMP+YTP+MP+Bağ	20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 (249 gün)	432/231
30. Demirel	1965	AP	27 Ekim 1965-3 Kasım 1969 (4 Yıl 7 gün)	434/252
31. Demirel I	1969	AP	3 Kasım 1969-6 Mart 1970 (123 gün)	428/263
32. Demirel II	1969	AP	6 Mart 1970-26 Mart 1971 (1 yıl 20 gün)	404/232

Şekil 1.1960 Darbesi-1971 Muhtırası Arası Hükümetlerⁱⁱ

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'na kadar geçen dönemle ilgili olarak o çalışmada ulaşılan sonuçlar yukarıdaki şekil yardımıyla şöyle açıklanabilir:

İlk olarak, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi bir emir komuta zinciri içinde gerçekleşmemiş olup lideri tam olarak belli değildir. Darbe hazırlıkları 1958'de başlamış ve Darbe 1960 yılında yapılmışsa da, Darbe'nin artçıları sonraki yıllarda da devam etmiştir. Dolayısıyla 1960 Darbesi'nin siyaset kurumu üzerindeki etkisi, azalan oranda da olsa 1960'lı yıllarda da sürmüştür. Yeni Anayasa yürürlüğe girdikten sonra yeni darbe girişimleri olmuş ve 1963 yılında Talat Aydemir'in iki darbe girişiminden sonra idam edilmesiyle birlikte ordunun siyaset üzerindeki gölgesi ortadan kalmaya başlamıştır. Bu nedenle 1960-1965 dönemini askeri vesayet dönemi olarak adlandırmak ve bu dönemi parlamenter sistem-istikrar ilişkisinin incelenmesi sırasında kapsamdan çıkarmak gerekir. Burada ordu vesayeti devam ettiğinden, hangi hükümet sistemi olursa olsun aynı sonuçla karşılaşılacaktır.

Birinci sonuçla bağlantılı olarak (a) bir seçim sonucu oluşmamış ve dolayısıyla güvenoyu almamış 24 ve 25. Gürsel hükümetlerinin demokratik hükümetler olmamalarından ötürü hesaplamalardan çıkarılması gerekir. (b) 1961 seçimlerinden sonra kurulan üç İnönü hükümeti de (26, 26 ve 28 Hükümetler) ordunun etkisinin devam etmekte olduğunu göstermektedir. Olağan koşullarda sağ partiler arasında koalisyonlar kurulması gerekirken, koalisyonları ordudaki çeşitli gruplarla bağları süren CHP'nin kurması tercih edilmiştir. (c) 1961 seçimleri sonunda İnönü'nün başbakanlığında kurulmayan tek hükümet 29. Suat Hayri Ürgüplü hükümetidir. Bu da 1965 yılında koşulların olağanlaşmaya başladığını gösterir. Ancak seçimlere çok az bir süre kaldığından bu hükümet geçici bir hükümet olmuştur. Özetle darbe döneminde ve 1961 seçimlerinden sonra, ordunun etkisi sürdüğünden devlet sistemi-istikrar ilişkisi yönünden bir sonuç çıkarmak yanıltıcı olur. Eğer mutlaka bir sonuç çıkarılmak istenirse, bütün olağandışı koşullara rağmen bir hükümet bunalımı yaşanmadığından, parlamenter sistemin siyasal istikrar üzerinde olumsuz bir etkide bulunmadığı sonucunu çıkarmak gerekir.

İkinci olarak sistemin olağan koşullarda işlemeye başladığı dönem 1965 seçimleri sonrasıdır. Bu dönemde küçük partilerin de Meclis'e girmesine olanak tanıyan ve seçimde adalet yönünden en adaletli sistem olan "Milli Bakiye Sistemi" uygulanmasına rağmen AP parlamentoda çoğunluğu sağlayabilmiş ve siyasal istikrar konusunda hiçbir sorun yaşanmamıştır. 1965 seçimleri sonrasında oluşan tablo, parlamenter sistemin koalisyonlara ve

siyasal istikrarsızlığa yol açmadığına ilişkin son derece iyi bir örnektir. Bu dönemde AP tek başına hükümet kurmuş ve Demirel 30. Hükümeti güçlükle karşılaşmaksızın kurmuştur.

Üçüncü olarak çeşitli dışsal etmenler nedeniyle 1968 yılından sonra ülkede istikrar sarsılmaya başlamıştır. Buna rağmen AP seçimler sonucunda yeniden tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Ne var ki bu dönemde ordu, siyasal istikrarsızlığı bahane ederek, yeniden siyasete müdahale etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde oluşmaya başlayan siyasal istikrarsızlığın nedeni parlamenter sistem olmayıp, iç ve dış etmenler dolayısıyla ortaya çıkan istikrarsızlığın orduya müdahale olanağı vermiş ve parlamenter sistemin işleyişini aksatmış olmasaydı. Bu dönemde başka bir sistem de olsaydı, askeri muhtıra verilecekti. Dolayısıyla siyasal istikrarsızlığa yol açan parlamenter sistem değildir, parlamenter sistemin işleyişini aksatan siyasal istikrarsızlığı bahane eden askeri müdahaledir. Hatta tam tersine Demirel'in, o dönemde parti içi muhalefetin desteğini çekmesi nedeniyle parlamentonun güvenini kaybetmesi sözkonusu olmuştur. Bütçesi reddedilen II. Demirel hükümeti istifa etmek zorunda kalmış ancak daha sonra yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. III. Demirel hükümeti muhalefetin desteğiyle güvenoyu almıştır. Bunun anlamı, toplumsal kriz anlarında dahi parlamentoda uzlaşmaya varmanın ve sistemi işletmenin mümkün olmuş olmasıdır. Başka bir anlatımla 1969 seçimleri sonrasında bir siyasal kriz potansiyeli olmasına rağmen, parlamenter sistem içinde bu krizin aşıldığı ispat edilmiştir.

Bu makalede incelenecek olan dönemde kurulan hükümetler şu şekilde gösterilebilir:

Hükümet	Seçim/Darbe	Partiler	Tarih ve süre	Katılım-Güvenoyu
33. Erim I	1969	Bağ+AP+CHP+MGP	26 Mart 1971-11 Aralık 1971 (260 gün)	370/321
34. Erim II	1969	Bağ+AP+CHP+MGP	11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972 (163 gün)	349/301
Ürgüplü	1969	Bağ+CHP	17 Nisan 1972-13 Mayıs 1972 (26 gün)	Veto
35. Melen	1969	MGP+CHP+AP+Bağ.	22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973 (328 gün)	290/262
36. Talu	1969	Bağ+AP+CGP	15 Nisan 1973-25 Ocak 1974 (286 gün)	357/261
37. Ecevit	1973	CHP+MSP	25 Ocak 1974-17 Kasım 1974 (295 gün)	373/235
38. İrmak	1973	Geçici	17 Kasım 1974-31 Mart 1975 (134 gün)	378/17
39. Demirel	1973	MC1: AP+MSP+MHP+CGP+Bağ	31 Mart 1975-21 Haziran 1977 (2 yıl 82 gün)	442/222
40. Ecevit I	1977	CHP	21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977 (30 gün)	448/217
41. Demirel I	1977	MC2: AP+MSP+MHP	21 Temmuz 1977- 5 Ocak 1978 (168 gün)	448/229
42. Ecevit II	1977	CHP+CGP+DP+Bağ	5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 (1 yıl 311 gün)	447/229
43. Demirel II	1977	AP	12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 (305 gün)	438/229

Şekil 2. 1971 Muhtırası-12 Eylül 1980 Darbesi Arası Hükümetler

Şekille ilgili olarak bazı açıklamaların yapılması gerekir. *İlk olarak* 38. Sadi İrmak hükümeti ile 40. Bülent Ecevit hükümetinin güvenoyu alamadıklarını eklemek gerekir. Dolayısıyla bu dönemde güven sorunu yaşayan sadece iki hükümet olmuştur. *İkinci olarak* dönem boyunca sadece iki genel seçim yapılmıştır. Askeri Muhtıra sonucu kurulan 4 hükümet bulunmaktadır ve bunların tümü 1969 genel seçimleri sonuçlarına göre kurulmuştur. Bir siyasal sistem içinde askeri darbe yapılması sistemin tipiyle ilişkilendirilemeyecekse, istikrarsızlaşmanın başladığı 1971 Askeri Muhtırası Döneminin parlamenter sistemin bir sonucu olmadığı söylenebilir. Tam tersine parlamenter sistemin istikrarsızlaşmasına yol açan Askeri Muhtıradır. Bir başkanlık sistemi de olsaydı, Askeri Muhtıranın benzer bir etkiye sahip olacağı sonucuna kolaylıkla ulaşılabilir.

1960 Askeri Darbesi ile 1971 Askeri Muhtırası arasındaki dönemin incelendiği ilk makaleden sonra, bu makalede, 1971 Askeri Muhtırasından sonra 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne kadar geçen dönem incelenmektedir.

12 MART REJİMİNİN GENEL “SOL KARŞITI” EĞİLİMİ

“12 Mart rejimi”, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı dört generalinⁱⁱⁱ gerçekleştirdikleri muhtıra darbesi ile başlayıp, darbecilerin Orgeneral Faruk Gürler’in cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılması ile Nisan 1973’te sona eren dönemi ifade etmek için kullanılmaktadır (Ozan, 2015; Özdemir, 1997, s. 226-227). Kimi yazarlar seçimlere kadar belirleyici olanın ordu olduğuna bakarak bu dönemin 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sürdüğünü belirtmektedir (Eroğul, 2004b, s. 299; Tanilli, 1982, s. 96). 12 Mart Darbecilerinin ana eğilimini saptamak için daha öncesindeki bir eğilimi ve bu eğilimin başarısızlığı sonucu oluşan olayları kısaca anmak gereklidir. Ordu içinde, hükümeti devirmek ve Türkiye’yi benzerlerine, Cezayir ve Mısır’ da rastlanılan ve literatürde “*millî devrimci gelişme stratejisi*” denilen modele doğru götürmek amacıyla daha 1965’lerden itibaren yeni cunta girişimleri ortaya çıkmıştı. 1960 Darbesi’nin öne çıkan isimlerinden Korgeneral Cemal Madanoğlu önderliğindeki “*Madanoğlu Cuntası*” ya da sol cunta sadece askerleri değil aynı zamanda sivil aydınları da kapsıyordu. Cunta, darbenin yöntemi dışında darbe sonrasına ilişkin planlara da sahipti. Madanoğlu’nun liderliğini yaptığı hareketin arkasında fikri lider olarak Türkiye’de sosyalizmin parlamenter yollardan kurulmasının olanaksız olduğuna; yarım kalan Kemalist devrimleri tamamlamak için Milli Demokratik Devrim’in yapılması gerektiğine inanan Doğan Avcıoğlu ve *Devrim dergisi* etrafındaki bir grup aydın bulunmaktaydı. Avcıoğlu 1965’ten sonra bu düşünceyle *Yön Dergisini* kapatmış ve 1968’ de onu şöhrete kavuşturan *Türkiye’nin Düzeni* adlı eserini tamamlamıştı. Eserde Türkiye’nin neden kapitalist yoldan kalkınamayacağını ve Atatürk’ün hedef gösterdiği çağdaş uygarlık hedefine ulaşmak için kapitalist olmayan bir yola girmenin neden zorunlu olduğunu ayrıntılı biçimde açıklamaktaydı.^{iv} *Devrim* dergisinde, egemen sınıfların iktidarını pekiştiren bir oyun olarak tanımlanan parlamenter rejim “*cici demokrasi*” olarak adlandırılmaktaydı. Askeri bir darbenin devrime dönüşmesi için atılması gereken somut adımlar vardı. Grup, 9 Mart 1970’te bir darbe planladığından “*9 Martçılar*” adıyla adlandırılmıştı. Ancak 9 Mart Darbesi gerçekleşemedi, çünkü Milli İstihbarat Teşkilatı, ajanları Atif Erçikan ve Mahir Kaynak aracılığıyla cuntacıları başından beri takip etmişti. Cunta, Sovyet istihbarat örgütü KGB aracılığıyla içlerinde MİT ajanları olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Daire Başkanı Tümgeneral Celil Gürkan’ın koordine ettiği hareket, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un darbenin başına geçmeyi kabul etmesi

durumunda düğmeye basılabileceğini bildirdi. Ancak Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, MİT Müsteşarı Fuat Doğu ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün'ün vazgeçirmesi üzerine Gürler ve Batur bu sorumluluğu üstlenmeyince darbe yapılamadı (Ataay, 2020, s. 206; Atılğan, 2015, s. 636-637; Özdemir, 1997, s. 261). Böylece yarım kalan Kemalist devrimi "*Milli Demokratik Devrim*"le tamamlamak mümkün olmadı. Ancak bu girişimin başarısız olmasının birbiriyle bağlantılı iki sonucu oldu. Bunlardan *birincisi* 12 Mart Muhtırasından sonra muhtırayı veren komutanların ilk yaptıkları eylemin, ordu içinde "*sol*" darbe teşebbüsünde bulunanları tasfiye etmek olmasıdır. 10 Mart Genişletilmiş Komuta Konseyi ve 11 Mart Kuvvet Komutanları toplantılarında (1) Hükümetin istifa ettirilmesi, (2) Partilerin ve parlamentonun açık kalması, (3) Teknokratlardan oluşan partiler-üstü bir hükümetin kurulması (4) Sıkıyönetimin ilanı (5) Orduda sol cuntaya katılanların tasfiye edilmesi yönünde bir eylem planı belirlendi. Bu son karar sonucunda önemli görevlerdeki 5 general, 1 amiral ve 35 albay silahlı kuvvetlerden hemen çıkarıldı ve böylece Türkiye, sol eğilimli bir askerî yönetimin eşliğinden döndürüldü. Bu dönemde, daha sonra, sol cuntayla ilişkili olduğu iddia edilen 56 general ve 550 subay ordudan emekli edildi. Ancak bunlar hakkında açılan davalar 2 Ekim 1974'te beraatla sonuçlandı (Ataay, 2020, s. 206; Özdemir, 1997, s. 261). Eylem planı sonucunda yapılan bu tasfiye 12 Mart Muhtırasının sol eğilimli askerler tarafından değil onlara karşı yapıldığını göstermeye yeterlidir. Bunun *ikinci* sonucu 12 Mart muhtırasının sağ görüşlü olanlara destek sağlamak amaçlı olmasıdır. Gerçekten de darbeciler bu sayede AP'nin ekonomik ve siyasî görüşlerine şiddetle karşı çıkan ve CHP'nden ayrı örgütlenmeye çalışan aydın, işçi, öğrenci ve subay kesimi içinde dinamik muhalefet oluşturmayı başaran sosyalistleri devlet eliyle siyaset alanından uzaklaştırabilmişlerdir (Özdemir, 1997, s. 227).

12 Mart Muhtırası öncesindeki bu gelişmeler sol grupların tasfiyesiyle sonuçlanınca, Muhtıra sonrasında sağ ideolojiye mensup grupların güç kazanacağından kuşku duyulmamalıdır. Teziç bu noktadan hareketle 12 Mart ara rejiminin en büyük desteği AP'den gördüğünü belirtmektedir. Muhtıra verildiğinde Demirel'in iktidarda olduğuna ve istifa etmek zorunda kalmasına bakarak, ilk bakışta en büyük zararı AP'nin gördüğü yanlışına düşülebilir. Hatta verilmesinden hemen sonra çok sayıda radikal aydın Muhtırayı "*Türk Ordusunun devrimci ve ilerici geleneğinin yeni bir örneği*" zannetmişti (Şaylan, 1976, s. 413). Ancak Demirel hükümeti Muhtıradan sonra, eleştirisini de kayıt altına alarak istifa etmiş olmasına rağmen AP'nin parlamentodaki çoğunluğu ile muhtıracılar arasında kısa zaman içinde bir uzlaşma gerçekleşecekti. Çünkü muhtıracılar tarafından kurdurulan hükümetler aslında AP'nin 1961

Anayasası'nda yapmak istediği değişiklikleri gerçekleştirmişlerdir. AP'nin rahatsızlık duyduğu kimi düzenlemeler, bu dönemde ilan edilen sıkıyönetim koşulları altında rahatlıkla değiştirilmiş ve özgürlükçü 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yönü budanarak Anayasa'ya otoriter bir renk verilmiştir. 12 Mart Muhtırasının sağ ideolojilerin yanında ve sol ideolojilerin karşısında olduğunu anlamak için biraz geçmişe giderek meydana gelen "15-16 Haziran olayları"nı incelemek yararlı olabilir.

15-16 Haziran 1970 Olayları

Çoğunluğu TİP'li olan sendikacılar tarafından 13 Şubat 1967' de kurulan DİSK, alışanların çıkarlarını temsil edemediği düşünölen Türk-İş'e alternatif olma amacını taşımaktaydı. Konfederasyon işçilerin mücadelesini başarılı biçimde örgütleyip birleştirebildiğinden hızla güçlendi ve yaygınlaştı. İşçi hareketini örgütleme konusunda gösterdiği başarıdan dolayı DİSK, 1970 yılına gelindiğinde AP Hükümetinin önemli bir hedefi haline gelmişti. 11 Mayıs 1970'te Erzurum'da toplanan Türk-İş Genel Kurulu'nda AP'li alışma Bakanı Turgut Tokar'in "Sendikalar Kanun Tasarısının yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'de Türk-İş'ten başka işçi konfederasyonu kalmayacak" biçimindeki sözleri, iktidarın himayesindeki Türk-İş delegeleri tarafından çılgınca alkışlanırken, DİSK'e bağlı sendikalar tasarının kendilerini tasfiye etmek için hazırlandığını anladılar (Atılğan, 2015, s. 533; Ozan, 2015, s. 619-621). TİP İstanbul Milletvekili ve DİSK Genel Başkan Vekili Rıza Kuas Tasarının 11 Haziran 1970 tarihli TBMM 101. Birleşiminde bu farkındalığı gösteren şu sözleri söylemektedir:

Sendika özgürlüğünü yok eden tasarılarla demokrasiye aykırı bir yönetim, bir TÜRK- İş diktası getirilmek istenmektedir. Sendikaları denetleme,... TÜRK - İş e devretmektedir... TÜRK - İş Konfederasyonuna imtiyaz tanınmakta, iktidarla aynı politik ve sosyal görüşlerde olmıyan, özgür düşünceyi savunan ve TÜRK - İş dışındaki diğer bütün sendikaları ortadan kaldırmak istemektedir.... kendisine üye olmayı kabul etmiyen işçi örgütlerinin bütün muhaberatına elkoyma hakkı TÜRK - İş Konfederasyonuna verilmekte ... bu tasarılar karşısında devrimci işçiler ve sendikaları ve bu sendikaların kurduğu DİSK, Anayasal haklarını kullanarak sonuna kadar direnecektir. Bu tasarılar, bu nitelikleriyle kanunlaştıkları takdirde, yine devrimci işçiler direnme haklarını sonuna kadar en etkin şekilde kullandıkları zaman, doğacak sorumluluk bu kanunu ıkartanlara aid olacaktır. Türk demokratik ve sosyal hayatı dar boğazlara sokulmak istenmektedir. DİSK, Türk işçilerinin gerçek çıkarlarını savunanlar, vahim duruma dikkatinizi çekmeyi bir görev sayar, adı geçen bu kanunun çıkmamasının savunulmasını dileriz.

Aynı birleşimde GP'li Turhan Feyzioğlu ve AP'li Hasan Türkay sırasıyla şu cevapları vermektedirler:

Türkiye'nin iktisadi varlığını fabrika işgalleriyle tahrip edip, makina tahrip edip, yangın çıkarıp sabotaj yapıp, işçiye değil bir yabancı ideolojiye hizmet etmek için işçiye alet diye kullanıp çalışanlara bu Meclis ve bu millet fırsat vermeyecektir.... Bu kürsüye gelip, hürriyetten bahsediyor. Hürriyeti boğmak için, hürriyeti basamak yaptırmıyacağız. Hürriyet, bu hürriyeti boğmak isteyenlerin vasıtası değildir.

«Devrimci işçiler...» Benim bildiğim devrimci işçiler değil, benim bildiğim, milliyetçi işçilerdir. Rıza Kuas'ın bugün mensubu olduğu sendikanın üyesinin % 90'ı milliyetçi işçilerdir, devrimci işçiler değildir. Onun için ben, vatanperver, milliyetçi Türk işçisine bu devrimci kelimesini yakıştıran arkadaşşıma teessüflerimi sunarım... Türk işçisinin mutlak çoğunluğu Türk – İş'in yanındadır, görüşü budur, kararı budur.

Bu sözlerin daha sonra 12 Mart Muhtırası'nı verenlerin zihin dünyasını yansıttığını ve DİSK'e savaş açmış olduğuna dikkat edilmelidir.

274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda 29.07.1970 tarihli ve 1317 sayılı Kanunla yapılan aşağıdaki 9. madde değişikliği DİSK'i ortadan kaldırmayı hedefliyordu:

a) Bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az (1/3) ünü, (b) İşçi federasyonlarının aynı işkolunda mevcut sendikalardan en az 2 sinin bir araya gelmeleri ve o işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3 ünü temsil etmeleri gerekir. c) İşçi konfederasyonları, (a) ve (b) fıkralarına göre sendika ve federasyonlardan en az 1/3 ünü ve Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az 1/3 ünün üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulurlar.

Tasarının Millet Meclisi Genel Kurulu'nda kabul edildiği^{vi} 12 Haziran 1970 tarihinden sonra olaylar başladı. Direnişler 15 Haziran'da başladı ve İstanbul-Gebze arasında hızla yayıldı. İlk kıvılcım Otosan Fabrikası'nda başladı; işbaşı yapmayan 2 bin 700 işçi fabrikadan çıkarak ellerindeki *“Savaş Başladı! Bütün Kininiz işçilere mi?”*, *“Yaşasın İşçi Sınıfı! Zincirlerimizden Başka Kaybedecek Bir Şeyimiz Yok!”*, *“AP iktidarı Bizim İktidarımız Değildir!”* yazılı pankartlarla yürüyüşe başladı. Cevizli' deki Singer fabrikası ve diğer bazı fabrika işçileri onları takip etti. Ankara Asfaltı (E-5 Karayolu) boyunca yürüyen işçilerin karşısına Kartal kavşağında askeri birlikler çıktı ancak zor kullanmadı. Bunun üzerine işçiler barikatı kolayca aşip geçtiler ve Anadolu yakasındaki tüm işçiler Göztepe kavşağında buluştular. Avrupa yakasında Silahtarağa ve Alibeyköy' de de yürüyüşler başladı. 10 saatlik bir yürüyüşten sonra ertesi gün yeniden buluşmak için dağılan işçilerin eylemi sonunda DİSK tarafından şu açıklama yapıldı: *“115*

işyerinde 75 bin işçi yürüyüş ve gösteriye katıldı. İşbaşı yapmadı. Üyelerimizin bu anti-demokratik tasarıya karşı giriştikleri direnmenin yarın ne şekle dönüşeceğini şu anda biz de bilemiyoruz.” Başbakan Demirel “Kanunsuzluklara alet olmanın sonu yoktur. Devlet güçleri her şeyin üstesinden gelecektir.” biçimindeki sözleriyle çatışmanın haberini veriyordu. 16 Haziran günü Gebze’den başlayan işçi yürüyüşü, Kartal’dan katılan işçilerle birleşerek Bağdat Caddesi üzerinden Kadıköy İskele Meydanı’na kadar ulaştı. Kentin Topkapı dışındaki kesimlerinden gelen kollar birleşip, Aksaray üzerinden önce Sultanahmet’e, oradan Cağaloğlu ve valilikten geçip Eminönü’ne geldiler. Valilik Haliç üzerinde yer alan iki köprüyü de açtırarak ve araba vapuru seferlerini durdurarak eylemcilerin birleşmesini önledi ve yürüyüşlere asker ve polisin müdahale etmesi emrini verdi (Ozan, 2015, s. 621). Halkın desteğini de kazanmış olan bu birleşik işçi sınıfı hareketi, hükümet tarafından “ayaklanma” olarak tanımlandı ve aşağıdaki sıkıyönetim kararı alındı:

Sendikalar Kanununun tadil tasarısı vesile ittihaz edilerek bugün İstanbul ve Kocaeli illerinde önceden yapılan tahrik ve alınan tertipler sonucunda vuku bulan hadiselerin yatıştırılması sırasında Devlet kuvvetlerine karşı mukavemet ve amme tesislerini tahrip şeklinde tezahür eden hareketler bir ayaklanma mahiyetini almış bulunduğundan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 124 üncü maddesi gereğince İstanbul İli ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde 16/6/1970 günü saat 21.00 den, itibaren bir ay süre ile Sıkıyönetim ilânına dair 16/6/1970 tarihinde Bakanlar Kurulunca alınan karar TBMM Birleşik toplantısının 17/6/1970 tarihli 14 üncü birleşiminde onaylanmıştır (Tarih: 17/6/1970, Karar No. : 228, Resmi Gazete: 20/06/1970).

Bundan sonra DİSK Genel Başkanı, Genel Sekreteri ve sendika yöneticileri dâhil olmak üzere 268 kişi gözaltına alındı, çok sayıda kişinin yararlanması yanında 1’i polis, 3’ü işçi 4 kişi hayatını kaybetti. Başlangıçta 17 işyerinden 422 işçi, sonraki günlerde yaklaşık 4000 işçi işten atıldı, izleyen günlerde işten atılan işçi sayısı 4 bini buldu (Ozan, 2015, s. 621).

12 Mart Muhtırasının mimarlarından birisi Memduh Tağmaç bu olaylar üzerine yaptığı değerlendirmede şunları söylemektedir:

Ekonomik gelişmenin çok ilerisine geçen sosyal hak arama cereyanları karşısında milli nizamın demokratik usûllerle sağlanması için üzerimize düşenleri yapacağız. Başlıca meşguliyeti olan düşüncenin hareketini takip etme işlevi dolayısıyla eleştirilebilecek her şeyi eleştirme geleneği üniversitede vücut bulur ve üniversiteyi durdurmaksızın eleştirinin yaygınlaşmasına engel olamazsınız. Üniversiteleri zapturapt altına almak her dönemin öncelikli meselesi oldu.

Tağmaç'ın bu sözleri, daha sonraki yıllarda, son derece isabetli biçimde 12 Mart Muhtırasının ruhunu yansıtan *“sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı”* biçimine dönüştürülmüştür. Ertuğrul Kürkçü Tağmaç'ın aslında böyle bir klişe sözü söylemediğini ve yaptığı araştırmada 4 Ağustos 1970 tarihli bir *Milliyet* gazetesi haberinde Tağmaç'ın yukarıda aktarılan beyanatına ulaştığını belirtmektedir (Göktürk, 2021). Bu klişe aslında 12 Mart'a ve 12 Eylül'e giden yolun özetini vermektedir. İşçi sınıfının örgütlü hareketinin neden olduğu olaylar, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük düzeninin sonuçları olarak görülmüş ve sermaye sınıfının çıkarlarının korunması için bunlara dur deme zamanının geldiği düşünülmüştür. Nitekim Sendika Kanunu Tasarısı'nın görüşmeleri sırasında işçi hareketleri *“Türkiye'nin iktisadi varlığını fabrika işgalleriyle tahrip”* *“yabancı ideolojiye hizmet etmek için işçiyi alet etme”* olarak görülmüş ve *“hürriyet”*ten ne anlaşılması gerektiğinin ipuçları verilmiştir: *“Hürriyeti boğmak için, hürriyeti basamak yaptırm”*amak. Burada *“basamak”* olarak kullanılmasına izin verilmeyeceği belirtilen *“hürriyet”* işçilere ait, *“boğulmasına”* izin verilmeyecek olan *“hürriyet”* ise sermayenin hürriyetidir. Yine, tartışmalarda *“devrimci işçi”* değil *“milliyetçi işçi”*nin makbul olduğu belirtilmiştir. Kuşkusuz bu kavramlarla kastedilen hak arayan işçi yerine, sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet etmeyi sorgulamayan işçidir. *“Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı”* klişesindeki sosyal uyanışın öznesi işçi sınıfı, aşılan ekonomik gelişmenin öznesi ise sermaye sınıfıdır.^{vii} Bu durumda Muhtıra öncesindeki bu gelişmelerin Muhtıra'nın amacı hakkında sağlam kanıtlar olarak kullanılabileceğini söylemek gerekir. Nitekim Muhtıra sonrasında Başbakanlık görevini üstlenen Nihat Erim istenen Anayasa değişikliklerini gerçekleştirmeye çalışırken yabancı basın temsilcileriyle yaptığı toplantıda 1961 Anayasası'nın Türk toplumu için *“lüks”* olduğunu söylemişti (Soysal, 1986, s. 103). AP lideri Demirel Anayasa'da muhtıracılar tarafından 1961 Anayasasında özgürlükleri kısımaya yönelik değişiklikleri bile yeterli görmemiş ve *“bu Anayasa ile devlet yönetmenin mümkün olmadığını, hükümete daha geniş olanaklar tanınması gerektiğini”* ifade etmiştir (Teziç, 1990, s. 305). Dolayısıyla (1) 15-16 Haziran olayları, (2) Darbeci general Memduh Tağmaç'ın bu olaylara yönelik değerlendirmeleri, (3) Darbeden sonra Başbakan olan Nihat Erim'in 1961 Anayasası'na ilişkin değerlendirmeleri ve (4) Darbe sırasında Başbakan olup Darbe nedeniyle Başbakanlığı bırakan Süleyman Demirel'in Anayasa'da otoritenin güçlendirilmesine yönelik özlemi bir arada değerlendirildiğinde Darbenin sağ ideolojinin isteklerini yansıttığı ve AP hükümetiyle bir sorununun olmadığı anlaşılır. Kürkçü 15-16 Haziran olayları sonunda ordu-hükümet ve

sermaye arasındaki koalısyonun bundan sonra belirleyici olacağını ve devrimci hareketlerin demokratik parlamenter m¼cadeleden vazgeçme s¼recini şu s¼zlerle a¼ıklamaktadır:

15-16 Haziran işçi ayaklanması Silahlı Kuvvetler'in toplu, 27 Mayıs 1960'tan sonra, kitlesel ölçekte ve çıplak baskı gücü olarak karşılaştığı ilk tarih. 15-16 Haziran'da büyük şehirlerde askerın devreye sokulması iç güvenlik uygulamasında ildir. İşçiler,... ayağa kalkmışlardı. Hükümet buna sıkıyönetimle yanıt verdi ve ordu ilk kez hükümetin ve elbette sermayenin yanında açıkça rol almış oldu. Türkiye'de 27 Mayıs sonrasında ilk kez hükümet-ordu ortaklığı şöyle ya da böyle mecburen doğdu ve birçok varsayımı yerinden oynattı. Ordunun hakem rolü dolayısıyla, ona yaslanarak toplumsal, siyasal bir değişim gerçekleştirme beklentileri, 15-16 Haziran sonrası ilan edilen sıkıyönetimle birlikte büyük bir hızla zayıfladı. Solda çok önemli tutum farklılaşmalarına yol açtı bu durum. Türkiye'nin demokratik bir siyasal rejimle yönetilmeye devam edebileceği ya da en azından usûlen de olsa demokratik parlamenter bir rejimde yaşanabileceğine dair beklentiler de son derece zayıfladı ve bütün devrimci hareketlerin, THKP-C, THKO ve TİKKO'nun ilk tohumları o yaz toprakla buluştu (Göktürk, 2021).

Ordu, hükümet ve sermaye arasındaki bu ortaklaşma 12 Eylül 1980 hareketinde de sürmüştür. 12 Eylül Darbesinin lideri Kenan Evren de aynı anlayışın izinden giderek 14 Ekim 1980'de Diyarbakır'da yaptığı konuşmada şu saptamaları yapmıştı:

... O Anayasa dediğimiz elbise bize bol geldi. İçinde oynamaya başladık. Düzeltildi. Birçok açık kapılar vardır Anayasanın içerisinde. Anayasanın içerisindeki açık kapılar, o kötü niyetlere fırsat veren, her türlü melanete fırsat veren o açık kapılar kapatılmadığı için 12 Mart'a geldik. 12 Mart'ta düzeltilmeğe çalışıldı. Ama Maalesef o kapılar gerekli ölçüde kapatılmadı, gene açık kaldı (Aktaran: (Soysal, 1986, s. 132).

Bu nedenledir ki Eroğul son derece yerinde bir saptamayla "12 Mart 1971"i "12 Eylül 1980"nin "provası" olarak nitelemektedir (Eroğul, 2004a, s. 299).

Özetlemek gerekirse 12 Mart 1971 Darbesi'nin asıl kaybedenleri başbakanlıktan ve hükümetten ayrılmak zorunda bırakılan Demirel ve hükümeti değil kapitalist gelişme programına başından karşı olan ve farklı kalkınma yolu izleyerek ülke kalkınmasını sağlayabilmek için parlamento-dışı çözüm arayışlarında bulunan asker ve sivil kökenli Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Uğur Mumcu gibi aydınlardır. Demirel ve partisi 12 Mart Muhtırası sayesinde yıllardır karşısında yer aldıkları 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükleri kısıtlama olanağına kavuşuyorlardı (Özdemir, 1997, s. 227-228).

12 Mart Muhtırası ve 32. Demirel Hükümetinin İstifa Ettirilmesi

1971 yılı Ocak ayının ilk gününden başlayarak ülke, dipnotta bir kısmı verilen çeşitli olaylar^{viii} (Gevgilili, 1981, s. 501-505) nedeniyle istikrarsızlaşıyordu.^{ix} 12 Mart'a yaklaşırken yaşanan önemli olaylardan birisi 4 Mart'taki NATO'nun Ankara Kepekli Boğazı'ndaki Elektronik Taburunda görevli ABD çavuşu Jimmy Sexton ile Larry Heaver, Richard Carazci ve James Cholson adlı erlerin, gece kente dönerken silahlı beş kişi tarafından kaçırılmalarıydı. 5 Mart'ta Ankara'da Anadolu Ajansı binasına gelen silahlı üç kişi, Türk Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) adına, kaçırılan dört ABD'liyle ilgili şu koşulları açıkladılar: (1) 400 bin dolar fidye (2) Tutuklu tüm devrimcilerin serbest bırakılması. THKO, TRT ve Anadolu Ajansı'na bıraktığı manifestosunda *"halkımızın kurtuluşunun ve ülkemizin bağımsızlığının silahlı mücadele ile kazanılacağını ve bunun tek yol olduğuna inandığını"* ilan etti. Koşullar gerçekleştirilmezse, dört Amerika'lı 36 saat içinde kurşuna dizilecek ve radyoevi ve ajans binaları havaya uçurulacaktı. THKO, amacın Türkiye'yi Amerikalılardan ve yabancılardan temizlemek olduğunu açıklıyor ve daha önce gerçekleştirilen İş Bankası Emek şubesi soygunu, İstanbul'da Tuslog motorunun bombalanması ve Amerikalı bir zenci çavuşun kaçırılması eylemlerini üsleniyordu. İstekler Demirel hükümeti tarafından onaylanmayıp failerin bulunması için ODTÜ'de arama başlatılınca çatışma çıktı ve karşılıklı açılan ateş sonucu bir öğrenci, bir komando eri ve bir de aşçı hayatını kaybetti, 20 öğrenci bir üsteğmen, beş er yaralandı. Ardından ODTÜ tümüyle kapatıldı ve öğrenciler stadyumda topluca gözaltına alındı. Kaçırma olayı ABD'de Nixon'u harekete geçirdi ve içeride İnönü'nün öfkelenerek *"üç çocuk devletle pazarlık mı edecek?"* sorusunu sormasına neden oldu. THKO insan öldürmekten kaçındığı için 8 Mart 1971 akşamı, Amerikalılar serbest bırakıldılar (Atılğan, 2015, s. 634; Gevgilili, 1981, s. 506-507). Daha önce Milli Demokratik Devrim yanlısı sol grupların ya da 9 Martçuların 9 Mart'ta bir darbe yapmaya hazırlandıkları ve MİT ajanlarının ihbarı üzerine darbeden vazgeçirildikleri belirtilmişti. İşte bütün bu olaylar üzerine Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı dört general aşağıdaki Muhtırayı verdiler:

1. Parlamento ve Hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, ATATÜRK'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silâhlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlıdır.

Bilgilerinize (Özdemir, 1989, s. 228-229).

Cumhurbaşkanına, Millet Meclisi ve Senato Başkanlıklarına hitaben ayrı ayrı yazılan Muhtıra saat 13.00'te Türkiye Radyolarında yayımlandıktan sonra Millet Meclisi'nin 70. Birleşiminin saat 15.00'teki açılışında "*bilgiye*" sunulmuştur.^x Senato'nun 12 Mart tarihinde toplantısı olmadığından bilgiye sunma işlemi 13 Mart günü yapılan olağanüstü toplantıda yapılmıştır.^{xi}

Muhtıra'nın, aslında doğasından kaynaklanan dikkat çekici özelliği mevcut parlamentoya ve üyelerine doğrudan dokunmamış olmasıydı. Her ne kadar "*süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sok*"an "*Parlamento ve Hükümet*" olarak görülmüşse de parlamentonun feshi istenmemiş ve mevcut Demirel hükümetinin istifa ettirilmesinden sonra yerine "*...partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükümet...*" kurulması istenmişti. Ordu, istekleri yerine getirilmediği takdirde doğrudan müdahale seçeneğini kullanma tehdidinde bulunmaktaydı.

Yukarıda belirtildiği gibi Muhtırayı verenler ile AP arasında daha sonra bir uzlaşma zemini kurulacak olmasına rağmen, 9 Mart'ta oluşan beklenti nedeniyle ilk anda Muhtıranın sol eğilimi yansıttığı düşünülmüştü. Bu yüzden de Muhtıra'ya direnmek ve istifa etmemek bile ciddi bir seçenek olmuştu.^{xii} Ancak Demirel konuyu önce partisinin Başkanlık Divanında ve ardından Bakanlar Kurulu'nda görüştüğten sonra istifaya karar vermiş ve bu görüşmeler sırasında yumuşattığı şu metni göndermişti:

Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına,

Ankara, 12/3/1971

Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanları tarafından zati devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip, bugün saat 13.00'deki radyo haber bültenlerinde Türk Kamu oyuna da duyurulan muhtıra ile *Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir*. Bu durum muvacehesinde Hükümetin istifasını saygı ile arz ederim (vba).^{xiii}

Görüldüğü gibi istifa dilekçesinin yumuşatılmış (Soysüren, 2014, s. 101) halinde Demirel Muhtıra'nın "*Anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşmaz*" olduğunu kayıt altına aldıktan sonra istifa etmektedir. İstifa ilanının yer aldığı Resmi Gazete'de bu ilandan sonra Bakanlar Kurulunun istifası kabul edilmekte ve Bakanlar Kuruluna hizmetleri için teşekkür edildikten sonra yenisi teşkil edilinceye kadar göreve devam etmesinin rica edildiği belirtilmektedir.

12 MART HÜKÜMETLERİ

12 Mart dönemi hükümetlerinin belirleyici özelliği parçalı siyasal temsil ve bundan kaynaklanan temsil kriziydi. Bu yüzden bu dönemde "*ordunun belirleyiciliği*" ve "*baskı*" ön planda olmuştur. Bu dönemde ülke iki aylık sürelerle uzatılan "*sıkıyönetim*"lerle yönetilmiştir (Ozan, 2015, s. 687). Zaman içinde ordu, sivil siyaset üzerinde belirleyici hale gelmiş ve olaylar etki-tepki ilkesi çerçevesinde giderek tırmanmıştır. Olayların artması baskının dozunu ve ordunun belirleyiciliğini artırmış ve bu biçimde işleyen bir kısır döngü oluşmuştur.

33. Nihat Erim Hükümeti ya da "*Partilerüstü*" I. Erim Hükümeti (26.03.1971-11.12.1971)

Demirel hükümetinin istifasından sonra, 12 Mart Muhtirasının gereği olarak yeni bir partilerüstü hükümetin kurulması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, çerçevesi Muhtıra'da belirlenen hükümetin kurulması için 14 Martta AP'li MM ve Senato Başkanları ve siyasi parti temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapmış ve yazılı görüş istemiştir. Soysüren, CHP ve AP dışındaki partilerden gelen görüşleri şöyle derlemektedir:

DP, hükümetin TBMM üyelerinden birinin başkanlığında kurulmasına önem verdiğini ve ancak görevlendirilecek kişinin şahsiyeti ve teklifleri görüldükten sonra tutumunu netleştireceğini ...; MGP, tarafsız bir başbakan idaresindeki koalisyonu destekleyeceğini ...; MHP, parlamentodaki sayılara bakılmadan milliyetçi bir hükümet kurulması;

YTP, bütün partilerin katılacağı bir koalisyonun gerçekleşmemesi halinde AP-CHP koalisyonu kurulması; BP, Atatürkçü, toplumcu ve devrimci niteliğe sahip kişilerden bir hükümet teşkil edilmesi ve en kısa zamanda genel seçimlere gidilmesi; MNP, milliyetçi ve şahsiyetli bakanlardan müteşekkil geniş bir milli koalisyon kurulmasını müteakip en kısa zamanda seçime gidilmesi; TİP, 12 ve 15 Martta yaptığı açıklamaları göndermekle yetinerek bir an evvel erken seçime gidilmesi yönünde düşünce açıklamıştır. Senatodaki Kontenjan Grubu da muhtıranın öngördüğü çerçevede tarafsız bir başbakanın kuracağı hükümeti destekleyeceğini bildirmiştir (Soysüren, 2014, s. 128).

Soysüren'in de belirttiği gibi belirleyici olacak partiler AP ile CHP idi. Demirel ilk günlerde kurulacak hükümetin dışında kalma eğiliminde olsa da Muhtıra'nın niteliği anlaşılmaya başlayınca koalisyona katılabileceklerini belirtmişti. İnönü de komutanların demokratik rejimin işleyişini istediklerini ve memleketi hükümete bırakma niyetlerinin olmadığını gerekçe göstererek aynı yöndeki tutumunu belli etmişti. Sunay görüşmeler sırasında parlamento içinden tarafsız bir kişinin hükümeti kurmakla görevlendirileceğini belli etmişti. Bu çerçevede CHP milletvekili Nihat Erim'e partisinden istifa etmesi ve bağımsız hale gelmesi koşuluyla hükümeti kurma teklifi önce sözlü olarak 18 Martta ve 19 Mart'ta da yazılı olarak yapıldı^{xiv} ve teklif doğrultusunda CHP'den önce istifa eden^{xv} sonra da teklifi kabul eden^{xvi} Erim, hükümeti kurmakla görevlendirildi^{xvii} (Soysüren, 2014, s. 129-130 ve dipnotlar 619-621).

19 Mart'ta hükümeti kurmakla görevlendirilen Erim 26 Mart 1971'de 5 AP'li ve 3 CHP'li 1 MGP'li MM ve Cumhuriyet Senatosu üyesi ile 1 Tabii Senatör olmak üzere 24 üyeli bir Bakanlar Kurulu listesi^{xviii} oluşturdu.^{xix} Liste siyasiler ile teknokratlar arasında bir denge kurmaya çalışmıştı; kabinenin yarıya yakını TBMM'nin yeni ve eski üyelerinden geriye kalan yarısı müsteşarlık, öğretim üyeliği, üst düzey kamu görevlileri arasından seçilmişti. Bunun nedeni 1971 Muhtırasında "*partilerüstü*" bir hükümet kurma zorunluluğuydu. Aynı zorunluluğun bir parçası olarak Erim'in kendisi de CHP üyeliğinden ayrılarak bağımsız olmuştu.

Erim hükümeti 7 Nisan 1971'de kullanılan 370 oyun 321'ini alarak güvenoyu aldı. 75 milletvekilinin katılmadığı oylamada 46 red ve 3 çekimser vardı. Hükümete destek konusu parti içinde tartışmalara neden olsa da hem CHP, hem de AP hükümete güvenoyu vermişti. Bülent Ecevit bu desteğe itiraz etse de ret oyu kullanmak yerine oylamaya katılmamayı tercih etmiş ve CHP genel sekreterliğinden istifa etmişti. Ancak genel olarak hükümetin kuruluşunun geniş çevreler tarafından desteklendiği söylenebilir. "*Bir reform hükümeti*", "*Atatürkçü görüşlere sahip şahsiyetlerden mürekkep bir Hükümet*", "*partilerüstü hükümet*" ya da "*beyin takımı*"

hükümeti” biçiminde tanımlanan hükümetin programında tarım ve toprak reformu, eğitim reformu, hukuk ve adalet reformu, yönetim reformu, enerji ve tabii kaynaklar reformundan söz edilmektedir (Ozan, 2015, s. 688). Erim program üzerinde yapılan görüşmeler sırasında son derece alçakgönüllü bir yaklaşım sergilemektedir:

Biz, reform Hükümeti olarak geldik ve iddia etmedik ki, Türkiye’de ilk gelen reform Hükümeti biziz, son gelen de biz olacağız. Böyle bir iddiamız yok. Biz, reform yapmak için geldik. Asla idarei maslahata sapmayacağız, her kanunumuzu Yüce Meclise getireceğiz. Dikkat ederseniz, ben vazifeyi devraldığım günden itibaren Sayın Cumhurbaşkanı bana «Kabinayı kur» emrini verdiği andan itibaren daima her beyanımda tekrar ettiğim şey; «Ben büyük Meclisle çalışacağım. Benim iki merciini vardır; birisi Sayın Cumhurbaşkanıdır, biri Büyük Meclistir.» dedim. Kanunları hazırlayacağım size geleceğim. Size gelmeden evvel liderlerinizi bulacağım, ikna etmeye çalışacağım. Bir defada edemezsem, bir defa daha arayacağım. Sayın Demirel’in kendisine de söyledim; «Sen bana bir defa gelersen ben sana yirmi defa geleceğim. Sabahleyin evden çıkarken telefon edeceğim, Devletin mahrem meselelerini seninle konuşacağım» dedim. Hükümete iştirak eden partilerle istişare etmeden Meclisin önüne çıplak çıkmayacağız. Önden hazırlanacağız, mümkün olan yerde konsansüsü, elbirliğini, işbirliğini temin edeceğiz. Çünkü, memleket bugün o ortamdadır ki, eğer bizler anlaşabilirsek rejim kurtulur, bizler anlaşamazsak istikbâl karanlık olur.^{xx}

Hemen belirtmek gerekir ki bu “*demokratik tavır*” gerçekleştirilemeyen bir temenniden ibaret kalmıştır.^{xxi} Bunun önemli nedenlerinden birisi ordunun Muhtırayı veren kanadının giderek artan biçimde sivil siyaset üzerindeki ağırlığını artırmasıdır. Bu nedendir ki 1970-1973 döneminde yaşanan olayları parlamenter sistemle ilişkilendirmenin olanağı yoktur. Sözü edilen etkiyi görebilmek için olayların gelişimine bakmak gerekir.

Balyoz Eylemi ve Sıkıyönetim

Erim, hükümet programını sunarken yaptığı konuşmadan kısa bir süre sonra 23 Nisan’da Ulusal Egemenlik Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşmada sertleşeceğinin işaretlerini şu sözlerle vermektedir: “*Türkiye parçalansın diye gayret sarfedenlere karşı almayacağımız tedbir yoktur. Tedbirler balyoz^{xxii} gibi kafalarına inecektir*” (Aktaran: (Gevgilili, 1981, s. 526).

Adalet Bakanı İsmail Arar daha reformlara başlanmaksızın rotanın değişmiş olduğunu ve Anayasa’nın değiştirilmesinin öncelik haline geldiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

... reform hükümeti olarak öncelikle sosyal adaleti sağlamak üzere reformlara yönelmemize rağmen, icraatlarımızı 5-6 ay bile beklenmeden, bazı örgüt ve kişilerin eylemlerini sürdürmesi asayişsizlik konusuna öncelik vermemize, reformlardan önce ele almamıza sebep olmuştur...Bu durumda hükümet olarak anayasa değişikliğini zorunlu görüyoruz ... (Aktaran: (Soysüren, 2014, s. 176-177).

Arar'ın 23 Nisan'da yaptığı bu konuşma Erim'in sözleriyle birleştirilince reformlardan vazgeçildiği ve *"asayişsizliğin önlenmesi"*ne öncelik verildiği, sıkıyönetim uygulamasına geçildiği ve bu bağlamda Anayasa'nın değiştirilmesinin öncelikli gündem maddesi haline geldiği anlaşılmaktadır. Burada belki reformlardan vazgeçilmesinden değil, reformların içeriğinin değiştiğinden söz etmek gerekir. Göreve başlarken Anayasada değişiklik yapma yerine mevcut anayasa çerçevesi içerisinde sorunların üstesinden gelineceğini ifade eden^{xxiii} ve sıkıyönetime başvurmayacaklarını açıklayan Erim bir aydan bile kısa bir süre içinde mevcut anayasa ve kanunlarla olayların önüne geçmenin mümkün olmadığı ve sıkıyönetim ilan etmenin gerekli olduğu noktasına gelmişti. Erim'in gerek anayasa değişikliği gerekse sıkıyönetim ilanı konusunda askerlerden gelen baskıları gerekçe gösterdiği ileri sürülmektedir. Bu konuda sıkıyönetim ve anayasa değişikliği konusunun Erim'in kendi fikri olduğunu ifade edenler de vardır (Soysüren, 2014, s. 178-179). Ancak bu kadar kısa süre içinde meydana gelen değişimin olanaksızlığı dikkate alındığında kararların asker baskısıyla alınmış olması ihtimali kesine yakındır. Erim'in kendisinin de, bazı kaynaklara göre *"asker baskısı"*nı gerekçe göstermesi, bu dönemde parlamenter sistem kurallarının işletilmediğini ve fiilen askıya alındığını ispatlamaya yeterlidir. 12 Mart Muhtırası döneminde ordu yönetime doğrudan el koymamışsa da sivil siyasetçiler üzerinde kurduğu baskıyla yönetimi eline almıştır.

Teknokrat *"beyin takımı"* bu açıklamalardan 3 gün sonra 26 Nisan'da *"İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde"* *"Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle"* sıkıyönetim ilan etti.^{xxiv} Ankara Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Semih Sancar, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün'dü. Adalet Bakanı İsmail Arar karara ilişkin 3 gerekçe göstermekteydi: (1) Aşırı solun, kır gerillası hazırlığı içinde olması, (2) Aşırı sağın, katliam tasarlaması, (3) Doğu'da da gizli Kürt İstiklâl Partisi

kurulması. Bu gerekçeler bundan sonraki hedeflerin ne olacağı hakkında fikir vermekteydi. Bunun sonucunda daha Mayıs ayı başında Cihan Alptekin, Nahit Töre, Ömer Ayna, Ulaş Bardakçı gibi isimler silahlı eylemciler olarak yeni sol listedeki yerlerini alıyor ve silahlı eylemlere, soygunlara katılan yeni genç insanların adı duyulmaya başlıyordu (Gevgilili, 1981, s. 528).

Feyzioğlu Münir Ramazan Aktolga ve Ertuğrul Kürkçü'nün sıkıyönetimin sonuçlarına ilişkin şu sözlerini aktarmaktadır:

Biz Ankara'ya diğer arkadaşlarla konuyu konuşmak, onların da görüşlerini almak için döndük. Fakat o arada Sıkıyönetim ilan edilince o zaman biz Ankara'da büyük bir sıkıntıya düştük. Doğru dürüst saklanacak, kalacak ev yoktu. Bize sempati duyan, bizi evinde saklayan küçük burjuva kesim büyük bir yılgınlık içine, panik içine düştü. Ondan sonra kimsenin evinde kalamaz hale geldik. Bizim kendi tuttuğumuz ev sayısı da çok sınırlıydı. Arkadaşların büyük bir kısmı yakalanmaya başladı (Feyzioğlu, 1996, s. 377).

Bütün her şeyin 12 Mart öncesinde olduğu gibi süreceğini hayal etmekteydik. Yanıldığımızı anlamakta gecikmedik. Zira SBF Yurdu dışında kalacak ev bulmak bile mümkün olmuyordu. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte Ankara, İstanbul ve İzmir'de pek çok kişi tutuklanmaya ve aranmaya başlandı. Ben Mayıs sonuna kadar aranıyor değildim. Ancak önceden kaldığım SBF Öğrenci Yurdundan Sıkıyönetim ertesinde Sinan Kazım Özudoğru ile birlikte ayrıldık. Sıkıyönetim ilanından sonra Dev-Genç, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından faaliyetten men edildi....Bundan bir süre sonra da Ankara mahkemesi, Dev-Genç'i siyasetle iştigal ettiği gerekçesiyle kapattı. Bundan sonra da Dev-Genç fiilen ve hukuken hareketten men edildi... ne zaman yakalanacağımız da belli olmadığından bir süre için ortalıkta gözükmemeye karar verdik (Feyzioğlu, 1996, s. 378).

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu

Bu gelişmelerin hemen ardından sıkıyönetime ilişkin mevcut mevzuatla olayların üstesinden gelinemeyeceği gerekçe gösterilerek 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu ile bu kanunu değiştiren 4106 ve 4219 sayılı kanunlar yürürlükten kaldırılıyor ve yeni bir Sıkıyönetim Kanunu hızla kabul ediliyordu. Senatonun geçici komisyonunun 1569 sıra sayılı raporunda nasıl bir acele içinde bulunduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır:

Millet Meclisinin 10 Mayıs 1971 tarihli 97 nci Birleşiminde öncelik ve ivedilikle görüşülerek işari oy ile kabul edilen, Sıkıyönetim kanunu tasarısı, Millet Meclisi Başkanlığının 11 Mayıs 1971 tarihli ve 3529 - 26639 sayılı yazıları ile Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına gönderilmekle, Cumhuriyet

Senatosunun 11 Mayıs 1971 tarihli 67 nci Birleşiminde, Anayasa ve Adalet, İçişleri, Millî Savunma ve Bütçe ve Plân komisyonlarından üçer üyenin katılması ile kurulması kabul edilen Geçici Komisyonumuzun 12 Mayıs 1971 tarihli Birleşiminde Hükümet adına Millî Savunma Bakanı Ferid Melen de hazır bulunduğu halde tetkik ve müzakere olundu.^{xxv}

1402 sayılı Kanunun bu raporun yazılmasından bir gün sonra 13 Mayıs'ta Senato'da sonuçlandırılarak kanunlaştırılması ve 15 Mayıs'ta yayımlanarak yürürlüğe girmesi bir taraftan ordunun parlamento üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösterirken, diğer taraftan paradoksal biçimde TBMM'nin, istediği takdirde çok hızlı biçimde kanun çıkarabilme yeteneğinde olduğunu göstermektedir.

Sıkıyönetim Kanunu, gözaltına alma süresini 30 güne çıkarmakta; basımevlerinin kapatılmasına ve her türlü yayına sansür getirilmesine olanak tanımaktaydı (Gevgilili, 1981, s. 528). 1961 Anayasası'nda *"yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, yirmidört saat içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz"* (m. 30/4-1. cümle) biçimindeki hüküm nedeniyle gözaltı süresinin yirmidört saati geçmesi olanaksızdı. 1402 sayılı Kanun'da bu hükme açıkça aykırı biçimde gözaltı süresi 30 gün olarak belirlenmişti(m. 15/3).^{xxvi} Bundan başka, Kanun, Anayasa'da *"Tabiî yargı yolu"* başlıklı 32. madde altında yer alan *"Hiç kimse, tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz"* biçimindeki düzenlemeye aykırı hükümler içermekteydi. *"Tabii hakim"* ya da *"doğal yargıç"* kavramı, suçun işlenmesinden önce yasayla belli edilmiş yargıcı ifade etmektedir. Doğal yargı yolu, sanığın, suçu işlediği anda yürürlükte olan yasa hükümlerine göre kurulmuş bir mahkemede o davaya bakması gereken yargıç tarafından yargılanmasını sağlar ve öngörülebilirlik sayesinde vatandaşların belli bir güven duygusuyla yaşayabilmelerine olanak tanır. Mahkemeler suçun işlenmesinden önce kurulmamış ve yargıçlar sanıklardan önce belli olmamışsa bu durumda suçlara ve sanıklara göre mahkeme kurup yargıç atamak olanağı ortaya çıkar. Bu sonuç hukuk devleti ilkesinin ciddi biçimde yara almasına neden olur (Soysal, 1986, s. 248-251). 1402 sayılı Kanun *"Sıkıyönetim bölgelerinde... Millî Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde yeteri kadar askerî mahkeme kurul(acak) ve... Sıkıyönetim askerî mahkemesi olarak adlandırılacaktır"* (m. 11). *"Sıkıyönetim ilânına sebep olan suçları, Sıkıyönetim ilânından evvel işlemiş olanlarla, Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinin el koyduğu herhangi bir suçla irtibatı bulunan suçları"*

işleyenlerin davalarına, suç Sıkıyönetim Bölgesi dışında işlenmiş olsa dahi, Sıkıyönetim Askerî Mahkemelerinde bakıl”acaktı (m. 13). Açıkça görüldüğü gibi sıkıyönetim ilanına neden olan suçlar, işlendiği zaman kurulmuş bulunan bir mahkemede değil, 1402 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kurulan bir mahkemede yargılanacaktı. Ayrıca Sıkıyönetim mahkemesinde görülen davalarla ilgili görülen suçlar da bağlantıları nedeniyle bu Mahkemelerde yargılanacaktı. “Bağımsız mahkeme” ilkesine aykırı biçimde “... mahkemelere, Genelkurmay Başkanlığı Adli Müşaviri, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Adalet İşleri Başkanı ve Millî Savunma Bakanlığı Askerî Adalet Teftiş Kurulu Başkanından müteşekkil kurulca seçilen yeteri kadar adli müşavir, askerî hâkim ve askerî savcı ile bunların yardımcıları usulüne göre atan”acaktı (m. 11). Doğal yargıç ilkesine aykırı olan bu düzenlemeler, hiç kuşkusuz doğal yargıç ilkesini içeren 1961 Anayasasına da aykırı idi. Nitekim bu durumun farkında olduğundan “1402 sayılı yasanın Anayasaya uygun olarak değiştirilmesi yerine Anayasanın 1402 sayılı yasaya uygunluğunu sağlamak yoluna gidildi” (Soysal, 1986, s. 250) ve 1971 Anayasa değişiklikleri sırasında “Tabii yargı yolu” ilkesi “Kanuni yargı yolu”na dönüştürüldü.^{xxvii}

Çıkarılan 1402 sayılı Kanun çerçevesinde 28 Mayıs 1971’de sol kanattaki *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri on gün için kapatıldı ve yazarları İlhan Selçuk ile Çetin Altan gözaltına alındı; İslâm'cı Bugün ve Sabah gazeteleriyle, gerilla taktikleri veren Ant dergisi de süresiz kapatıldı, Dev-Genç, TÖS, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Devrimci Doğu Kültür Ocakları kapatıldı (Gevgilili, 1981, s. 526-527). 77 kitabın satılması evlerde bulundurulması, saklanması yasaklandı. Grev ve lokavt, toplantı, gösteri ve yürüyüşleri yasaklandı; basın için çeşitli kısıtlamalar devreye sokuldu; *film, tiyatro gibi etkinliklerden, sendikaların seminer düzenlemesine, bağırarak gazete satılmasından otobüs ve minibüs gibi nakil araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede yasaklar* devreye girdi. Bu olaylar sırasında sağcı gazetelere dokunulmazken sol eğilimli gazetelerin cezalandırılmasının, sıkıyönetimin taraflı uygulandığı konusunda endişe yarattığı ve bu bağlamda Erim’in sol eğilimli *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerine verilen cezaların kaldırılması için girişimde bulunduğu ancak olumsuz cevap aldığı ileri sürülmektedir (Soysüren, 2014, s. 181-184).

Özetlemek gerekirse, sıkıyönetime gerek olmadığını ve sorunların demokratik mekanizmalar işletilerek çözüleceğini açıklayarak yola çıkan Erim hükümetinin kısa zamanda sıkıyönetim ilan etmesi ve Sıkıyönetim Kanunu çıkarması ordunun fiilen yönetime hâkim olduğunu göstermektedir. 1402 sayılı Kanunun çok sayıda hükmünün Anayasaya açıkça aykırı olması ve aykırılığın kısmen Anayasa değişikliği yapılarak giderilmesi ve kısmen de

giderilmesine gerek görülmemesi, fiilen yönetimi elinde bulunduranların hukuk devleti ilkesini dikkate almadıklarını göstermektedir. Bundan sonra uygulanan baskının düzeyi giderek artmaya başlamış ve tepkilerin ortaya çıkması gecikmemiştir. Bu tepkiler baskının daha da yoğunlaşmasına ve etki-tepki ilişkisi içinde olayların tırmanmasına ve baskının artmasına neden olmuştur. Bu kısır döngü içinde olayların geri dönülmez biçimde tırmanmasına neden olan “Elrom Olayı” yaşanmıştır.

Elrom Olayı

Sıkıyönetimin ilanından sonra yasal yollardan mücadele etme olanağını kaybeden örgütler içinde buldukları sıkışmışlığın etkisiyle yasa dışı eylemlere başvurarak seslerini duyurma yoluna gitmeye başladılar. Bu çerçevede THKP-C lideri Mahir Çayan ve arkadaşları tarafından örgütün adını duyurmak için “1 Mayıs Harekatı” olarak planlanan ancak 17 Mayıs 1971’de gerçekleştirilen kaçırma eylemi gerçekleşti. Eylem İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Elrom’un kaçırılmasıydı (Soysüren, 2014, s. 184). 17 Mayıs’ta gerçekleşen kaçırma eyleminden sonra, çeşitli yerlere ve kişilere, THKP-C imzasıyla, “Amerikancı Bakanlar Kuruluna” başlıklı bir bildiri gönderildi. Bildiri özetlenmiş haliyle şöyleydi:

Ephraim Elromu’n hayatına karşılık, derhal şu şartların yerine getirilmesi gerekmektedir: (1)Tutuklu bulunan bütün devrimcilerin derhal serbest bırakılması, (2)Türkiye Halk kurtuluş Cephesi’nin 1 No’lu bülteninin 7.30, 13.00, 19.00 ve 22.45 TRT Haber Bültenlerinde 3 gün devamlı ve eksiksiz anons edilmesi, (3) Mühlet (ülmatomun verildiği tarihten itibaren üç gün; 20. 5. 1971 Saat 17.00’ye kadar) doluncaya kadar polisin ve diğer zabitanın hiç bir takibe girişmemesi ve aleyhte yayın yapılmaması. Şartlar yerine getirilmezse derhal Ephraim Elrom kurşuna dizilecektir (Fezyioğlu, 1996, s. 388-389).

Kaçırma olayına ve bildiriye partilerüstü hükümetin ve gerçekte yönetimde bulunan askerlerin tepkisi umulandan çok daha sert oldu. İstanbul Sıkıyönetim komutanı Orgeneral Faik TÜRÜN, aynı gün 15-16 ve 17 no’lu üç ayrı bildiri yayınladı. Bildirilerde konsolosun derhal serbest bırakılması ve silah kullanımı yoluna gidilmemesi emri verilmekte; aksi takdirde ele geçirilecek suçluların tümünün asli fail olarak yargılanacakları ifade edilmekteydi. Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş’ın TRT haber bülteninde okuduğu bildiride çok ağır tehditler yer alıyordu. “Türk devleti ve Hükümetiyle şartlar ileri sürerek pazarlığa girişmeye kalkışmak cüretini göster”en saldırganların kaçırılan Başkonsolosu en kısa süre içinde serbest bırakmamaları

halinde, “sözü geçen gizli örgütle uzak, yakın ilişkisi bulunanlar ve masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözleriyle kanunsuz hareketlere teşvik eden ve kimlikleri güvenlik kuvvetlerince öteden beri bilinen kimseler, Sıkıyönetim bölgeleri dışında bulunsalar dahi, Sıkıyönetim Kanunu gereğince derhal gözaltına alınarak en yakın sıkıyönetim komutanlığına teslim edileceklerdi. Bu arada “her ne amaçla olursa olsun, adam kaçıranlar, bunlara yataklık edenler ve saklandıktan yeri bildikleri halde resmi makamlara bildirmeyenler için, idam cezası verilmesini öngören kanun tasarısı hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulacaktı... kaçırılan konsolosun hayatına kastedildiği takdirde, sevkedilecek kanun, makabline de teşmil edilerek, gerek bu kötü fiili işleyenler, gerekse aynı örgütün mensubu ve aynı suçtan sanık olarak tutuklu bulunanlar hakkında da.. uygulanacaktı...” (Feyzioğlu, 1996, s. 388-389). Bildirideki sözler bir çılgınlığın başladığını gösteriyordu: İdam cezası öngören bir tasarı Meclise sunularak mevcut durumda daha hafif yaptırımlarla cezalandırılması gerekenler idam edilecekti! Suçun şahsiliği, suç ve cezanın geriye yürümezliği, doğal yargıç ve hukuk devleti gibi ilkelerin gözetilmeyeceğini açıkça ifade eden bu beyan 12 Mart’ın yeni bir evreye ulaştığını göstermekteydi. Bundan sonra devlet tarafından fişlenmiş ilerici-devrimci aydınlar her tarafta aranmaya ve gözaltına alınmaya başlandı. Bu amaçla radyoda bildiriler okunmaya, gazetelerde çarşaf çarşaf isim listeleri yayınlanmaya ve duvarlara resimli afişler asılmaya başlandı. Bu arada olayla hiç ilgisi olmayan kişiler de gözaltına alınıyor ve gözaltına alınanlara idamla cezalandırılacaklarına ilişkin ağır tehditler yapıyordu. İlgisi olmadığı halde gözaltına alınan tanınmış isimler arasında Behice Boran, Mümtaz Soysal, Sadun Aren, Altan Öymen, Kemal Türkler, Muammer Aksoy, Bahri Savcı, Tarık Zafer Tunaya, Uğur Mumcu, Çetin Altan, İlhan Selçuk, Cahit Talaş, Atilla Sarp, Nihat Sargın, Çetin Özek gibi bilim adamları, yazar, hukukçu, siyasi parti lideri, işçi ve gençlik önderleri de bulunmaktaydı (Feyzioğlu, 1996, s. 390-391).

Hükümet bu konuda hiçbir pazarlık yapılmayacağını açıklarken THKP-C’nin lider kadrosu bu sert tutum karşısında nasıl bir tepki vereceğini tartışıyordu. Örgütten kimileri fidye alınarak konsolosun serbest bırakılmasını önerirken başkaları şartlardan vazgeçilmesi halinde bundan sonra ciddiye alınmayacakları endişesini dile getiriyordu. Bunların aklında daha önce kaçırılan 4 Amerikalı askerin istekler elde edilmeksizin serbest bırakılmış olmasına ilişkin deneyim vardı. Bu deneyimde örgüt inandırıcılığını kaybetmişti ve bir kez daha aynı sonuçla karşılaşmamak için kararlı olmak gerekiyordu (Feyzioğlu, 1996, s. 392).

Verilen sürenin dolduğu gün İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel sekreteri Moşe Sason Ankara’ya geldi. Bu arada hem Elrom’un eşi, hem de Elrom’u kaçıranların aileleri Elrom’ın

serbest bırakılması çağırısı yaptılar. Serbest bırakmayı sağlamak için 21 Mayıs'a kadar 547 kişi gözaltına alındı. Ancak bu süre içinde Elrom'un hayatı hakkında bilgi alınamadığı gibi örgütten de bir haber alınamadı. Sıkıyönetim Komutanlığı, konsolosun bulunması için "Apartman, pansiyon, yurt ve emsali yerlerinin yöneticileri(nin) veya müstakil meskenlerin aile reisleri(nin) bu yerlerde kimlerin ikamet ettiklerini isim, daire numarası, yaş ve mesleklerini bildirir iki nüsha çizelgeyi 22 Mayıs 1971 günü saat 19.00'a kadar köy ve mahalle muhtarlıklarına" vermelerini istedi. "Köy ve mahalle muhtarları, semt ve sokak sokak tahsis edecekleri çizelgelerin bir nüshasını en geç 22 Mayıs 1971 günü saat 23 .00'e kadar bölgelerindeki Emniyet Amirliklerine veya jandarma komutanlıklarına teslim edeceklerdi." 22 Mayıs'ta bu tedbirin de bir adım ötesine geçilerek "Cumartesi günü gece yarısı saat 24.00'len başlamak ve 23 Mayıs 1971 Pazar günü saat 15.00'te bitmek üzere sokağa çıkma yasağı konularak, İstanbul'da bütün mekanların tek tek aran"ması kararlaştırıldı; örgüt mensuplarının fotoğrafları bütün sokaklara asıldı. Bu noktaya kadar örgüt içinde hükümetin, gücü olmadığı için bir genel aramaya kalkışmayacağı ve eninde sonunda tavize yanaşmak zorunda kalacağı yönünde bir beklenti bulunmaktaydı. Ancak genel arama kararı bu tür bir beklentinin karşılıksız olduğunu gösterdi. Bunun üzerine Elrom 22 Mayıs'ta Mahir Çayan tarafından öldürüldü ve cesedi, yapılan aramalar sonunda, 23 Mayıs'ta bulundu. 30 Mayıs 1971'de, "Kartal Maltepesi Olayı" yaşandı: Sığındıkları evde 14 yaşındaki bir kızı rehine alan Çayan 55 saat süren çatışmalar sonunda 1 Haziran'da yaralı olarak ele geçirildi; arkadaşı Hüseyin Cevahir öldürüldü (Feyzioğlu, 1996, s. 392-418; Gevgilili, 1981, s. 530). Soysüren bütün bu süreci son derece isabetli biçimde şöyle özetlemektedir:

Konsolos kırlar dahil her yerde aranırken, hükümet kanadında öldürülmeyeceğine dair umut muhafaza ediliyordu. Kaçırılanlar cephesinde ise hükümetin sert tutumu karşısında izlenecek yol konusunda görüş ayrılığı oluşmuştu. Bir bölüm fidye karşılığı serbest bırakılması düşüncesindeyken, Örgüt lideri durumundaki Mahir Çayan'ın da aralarında bulunduğu diğerleri, devletin kendilerini ciddiye alması için ilan edilen tutumu devam ettirmeyi ve hatta İran Elçisini de kaçırmak hükümeti daha da sıkıştırmak suretiyle tavize zorlamayı savunmuştur. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının, 22 Mayıs günü İstanbul'da genel arama başlatılacağı açıklamasıyla hükümetten umutlarını kesip şaşkınlığa düşen militanlar Elrom'u öldürmüştür (Soysüren, 2014, s. 189).

Aynı dönemde Nurhak Dağları'nda silahlı kırsal eylem hazırlığındaki Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan ve Kadri Encu jandarmayla çatışmaya girerek öldürüldü; iki arkadaşları

yakalandı. Bundan sonra başka eylemciler teker teker ele geçirilecekti. Sahne artık değişmişti. Gevgilili'nin doğru biçimde saptadığı gibi *“silahlı eylemler, ...salt sahnedeki genç insanların kişisel girişimleriyle gerçekleşmiyordu... süreç, devlet düzeyinde de radikal kesimle öteki kesimler arasındaki bir güç savaşımından sonra, kendilerini sol ya da radikal diye niteleyenlerin tasfiye edilmesiyle sonuçlanacaktı.”* Yeni sol'un somut tasfiyesi, yargılamalarla ve darağaçları altında gerçekleşecekti. Bu süreç içinde TİP ve MNP gibi *“radikal”* olduğu düşünülen partiler sistem dışına itilecekti (Gevgilili, 1981, s. 531). Dolayısıyla Elrom olayını 12 Mart döneminin keskin dönüş noktalarından biri olarak kabul etmek gerekir. Bu dönüş iki noktada saptanabilir: (1) Reforma verilen öncelikten asayişe verilen önceliğe geçiş (Soysüren, 2014, s. 189), (2) *“Anayasanın öngördüğü reformların yapılması”* noktasından *“anayasa değişikliği”*ne geçiş (S. Koca, 2020, s. 91).

Bu noktada Koca'nın işaret ettiği önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir: Muhtıraya bakıldığında anayasa değişikliği gibi bir talebin bulunmadığı görülmektedir; muhtırada *“Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş”* olma sorun olarak görülmekte ve *“Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele al(ma)”* gereğinden söz edilmekteydi. Bir başka anlatımla Anayasa'nın değiştirilmesi değil, uygulanması isteniyordu. Anayasa'nın gerektirdiği reformların yapılmasından Anayasa'nın reforma tabi tutulması düşüncesine geçiş sıkıyönetim ilanı ve Elrom olayından sonra gerçekleşmiştir. Ancak Anayasa'nın değiştirilmesine ilişkin isteklerin 12 Mart öncesi dönemde de dile getirildiği görülmektedir: *“MGK toplantılarında ve Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantılarında anayasanın toplumun bünyesine uymadığı savunuluyordu”* (S. Koca, 2020, s. 91). 12 Mart öncesinde Anayasanın değiştirilmesine ilişkin isteklilik ve Muhtırada Anayasanın değiştirilmesinden değil Anayasada öngörülen reformların yapılması talebinden söz edilmiş olması ilk bakışta çelişkiliymiş gibi görünebilir. Ancak burada bir çelişki bulunmamaktadır: Ordu içinde çeşitli grupların daha başından beri sorunun Anayasa'dan kaynaklandığına ilişkin bir düşünceleri vardır. Muhtıra'da sivil yönetimin devamına izin verilirken Anayasa'ya uygun davranılacağı mesajı da verilmektedir. Ancak toplumsal gerginliklerin artmasından sonra ilk gündeme gelecek olan konu daha baştan kafalarda bulunan Anayasa değişikliğidir.

Anayasa değişikliği fikri gündeme geldikten sonra partiler arasında bir ikna süreci yaşanmıştır. İnönü'nün Anayasa değişikliği konusundaki inatçı tutumu zamanla yumuşamış ve şu sözlerle destek noktasına ulaşmıştır:

Esas mesele değişmeye lüzum var mı yok mu meselesidir. Bu kabul edildikten sonra maddeler üzerinde işlenebilir.... Anayasa üzerinde değişiklik istenemez demeye imkan yoktur. Türkiye bir uçurumun kenarına geldi. Şimdi oradan kurtulduğu sanılıyor. Memlekette anarşiyi temsil eden başlıca kaynak, maalesef bazı üniversite gençleri oldu. Memleket boğazına kadar o kadar doldu ki, bunalımı bertaraf etmek devletin başlıca meselesi oldu. Bu konuda parti olarak kamuoyunun baskısı, etkisi altındayız^{xxviii} (Aktaran: (Soysüren, 2014, s. 203).

Anayasa değişikliklerini AP'nin başını çektiği parlamento çoğunluğu desteklemiştir. Örneğin AP Genel Sekreteri Erkmen "genellikle bizim seçim beyannamemizde ileri sürdüğümüz hususlar yer almaktadır" diyerek memnuniyetini ifade etmiştir (Soysüren, 2014, s. 203). Böylece AP'nin iktidarda olduğu dönemde verilen ve AP lideri Demirel'in istifasına neden olan Muhtıra, AP'nin yapmak istediği Anayasa değişiklikleriyle sonuçlanmıştır. Bunu 27 Mayıs Anayasası'nın rövanşı olarak kabul etmek mümkündür (S. Koca, 2020, s. 92)

Anayasa değişikliği düşüncesinin sıkıyönetim ortamında ortaya çıkması eleştiri konusu olmuştur. Eleştirilere cevap veren Arar sıkıyönetimin anayasa ile ilgili tartışmalara ve eleştirilere engel olmayacağını açıklamıştır. Ancak bu güvence üniversitelerde görev yapan sekiz anayasa profesöründen anayasa değişikliğine karşı çıkan beşinin çeşitli gerekçe ve sürelerle gözaltına alınmasına engel olamamıştır (S. Koca, 2020, s. 92).

12 Mart döneminde üç anayasa değişikliği yapılmıştır. Bunlardan birincisinin 12 Mart reformları kapsamında değerlendirilmemesi gerekir. Asıl önemli değişiklik 1. Nihat Erim Hükümeti döneminde yapılan ikinci değişiktir. Farklı alt başlıklar altında incelenecek bu üç değişikliğe ilişkin bilgiler aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Değişiklik	Tarih/sayı	Değişen madde sayısı
• Birinci • İkinci • Üçüncü	• 30 Haziran 1971-1421 • 20 Eylül 1971-1488 • 15 Mart 1973-1699	• 2 • 44 • 7

Şekil 3. 12 Mart Dönemi Anayasa reformları

12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri 1 (30 Haziran 1971)

30 Haziran 1971 tarihinde 1421 sayılı Kanunla Anayasa'nın iki maddesi değiştirilmiştir. Bu maddeler siyasal partilere yapılan hazine yardımıyla ilgili 56. madde ve milletvekillerinin aylık

ve ödeneklerine ilişkin 82. maddedir. Siyasal partilere hazine yardımı yapılabilmesini sağlamak için maddeye şu fıkra eklenmiştir:

Son milletvekili genel seçimlerin muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir (m. 56).

Diğer değişiklik milletvekili aylık ve ödeneklerinin iyileştirilmesine ilişkin düzenlemenin^{xxix} AYM tarafından iptal edilmesi üzerine iptal kararının dayanağı olan Anayasa hükmünün kaldırılması ve iptal kararının dayanaksız bırakılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla Anayasanın şu hükmü yürürlükten kaldırılmıştır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin aylık ve ödeneklerine her ne suretle olursa olsun yapılacak zam ve ilâveler, ancak bu zam ve ilâveleri takibeden milletvekilleri genel seçiminden sonra uygulanır (m. 82-son fıkra).

Soysal bu değişikliği “12 Mart’tan sonra yasama alanındaki ilk Anayasa reformu” olarak nitelendirse (Soysal, 1986, s. 115) de bu değişiklikleri “12 Mart reformları” arasında saymanın olanağı yoktur. İptal kararının konusu olan düzenlemenin 1970’in Temmuz ayında ve iptal kararının 1971’in Ocak ayında verildiği düşünülürse, bu değişikliklerin 12 Mart reformları ile bağlantısını kurmak zordur.^{xxx} 12 Mart Anayasa reformları ile ilgili olmadığı için bu çalışmada bu değişiklikleri üzerinde durulmasına gerek görülmemiştir.

12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri 2 (20 Eylül 1971)

12 Mart reformları kapsamına giren asıl değişiklik 20 Eylül 1971 tarihli ve 1488 sayılı Kanunla yapılmıştır. Değişikle 157 maddeli Anayasa’nın 35 maddesinde değişiklik yapılmış ve Anayasaya yeni 9 geçici madde eklenmiştir.^{xxxi} Bunun anlamı Anayasa’nın yaklaşık dörtte birinde değişiklik yapılmış olmasıdır. Ancak sorun sadece nicelik sorunu değildir: Anayasa’nın çok sayıda maddesinin değiştirilmiş olmasının yanında Anayasa’ya, “Başlangıç” bölümünde tanımlanmış olandan daha farklı bir nitelik kazandırılmıştır (Soysal, 1976, s. 91).

1971 Anayasa reformlarının en önemli hedefi temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasıdır. 1961 Anayasasının özgürlük-otorite dengesinde özgürlükleri otorite aleyhine genişlettiği düşüncesiyle temel hak ve özgürlüklere sınırlamalar getirilmektedir. Anayasada özgürlükler düzeninin temel ilkesi “serbestlik” iken, bu ilke “sınırlama”ya

dönüştürölmektedir. Bu kapsamda yapılan ilk değişiklik “*Temel hakların özü*” başlıklı maddenin başlığının “*Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılamaması*” biçiminde değiştirilmesidir. Maddede yapılan en önemli değişiklik “*Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adâlet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz*” biçimindeki hükmün şu şekilde değiştirilmesidir:

Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütönlüğünün, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. / Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.

Maddede öze dokunma yasağı sürdürölmekle birlikte sınırlamanın sınırının gösterilmesinden vazgeçilmiş ve çok sayıda sınırlama nedeni gösterilmişti. Madde 1961’deki temel haklar ve özgürlük sisteminden vazgeçme kararlılığını ve 1982’de *sınırlı özgürlük sistemine* geçişin haberciliğini yapmaktadır. 1971’de henüz temel hakların özüne dokunulma yasağından vazgeçilmemiştir, ancak madde bir genel sınırlama maddesi olmaya dönüşme eğilimindedir. Aslında maddede genel sınırlama sebepleri sayıldıktan sonra “*veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle*” denmiş olması, kullanılan “*veya*” bağlacı dolayısıyla hem özel hem de bu maddede kullanılan sınırlama nedenlerinin birlikte kullanılamayacağını göstermektedir. Buna rağmen bu dönemde hem AYM kararlarında hem de doktrininin çoğunluğunda madde genel sınırlama maddesi olarak kabul görmüştür. Oysa bu yorum, AHİS’in, her bir hak ve hürriyetin ayrı bir madde olarak belirtilmesi, tanımlanması ve herbir maddeye söz konusu hak ve hürriyete ilişkin özel ve kabul edilebilir özel kayıt ve istisna ilave etme yöntemine aykırı idi (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2013, s. 141-142).

Aynı maddede yapılan bir başka değişiklik temel hakların kötüye kullanılma yasağına ilişkindir:

Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinın ülkesi ve milletiyle bölünmez bütönlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz. / Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir (m. 11).

Alman Anayasası'nda da olduğu ileri sürülerek getirilen bu hükmün orada bulunduğu iddia edilen hükümle bir ilişkisi yoktur. Getirilen *“yasaklamak ve yasağa uyulmadığı için cezalandırmak”* ile Alman Temel Yasasındaki *“bir hakkı geri almak”* kavramları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Almanya Temel Yasası özgürlükleri *“özgürlükçü demokratik temel düzene karşı mücadele”* için kullananların bu temel haklarını kaybedeceklerine ve özgürlükleri Anayasal düzene karşı kullananların bu özgürlüklerden yararlanamayacaklarına Federal Anayasa Mahkemesi karar verebileceğini söylemektedir (m. 18). *“Hakkın kötüye kullanılmaması”* zaten hukukun temel ilkelerinden biriyken ve kötüye kullanmanın önlenmesinin sınırları, somut durumlarda yürütme organının işlemleri ve yargı organlarının kararlarında belirlenecekken getirilen düzenlemeyle yasaklama ve yasağa uymayanların cezalandırılması mümkün olmuştur. Bu düzenlemenin yerli yersiz kullanılmaya başlanmasıyla Anayasanın *“kişiyi devlete karşı korumak”* biçimindeki özgürlüklerden yana olan temel felsefesi *“devleti kişiye karşı korumak”* biçimindeki otoriteden yana olan temel felsefeye dönüştürülmüştür. Orada bulunmadığı halde Alman Anayasasına dayandığı ileri sürülen yeni değişiklik, hukukun temel bir ilkesini tekrarlar gibi görünmesine rağmen iktidardakilerin özgürlük anlayışının dışına çıkanların cezalandırılması amacını taşımıştır (Soysal, 1976, s. 91-93). Temel haklar ve özgürlükler bakımından bu geriye gidiş kapsamında yargıç kararı beklenmeksizin gazete ve dergi kapatılabilmesine olanak tanınmış (m. 22); ilk düzenlemede kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyen sınırlamaları yasayla bile getirmek mümkün değilken artık *“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün insan haklarına dayanan millî demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın korunması halleri”* gerekçe gösterilerek kamuoyunun serbestçe oluşmasına birtakım engeller konabilmesi sağlanmış (m. 26); önceleri *“yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, yirmidört saat içinde hâkim önüne çıkarıl”* mak zorundayken, bu süre *“kırksekiz saat(e) ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün”*e çıkarılmış (m. 30); *“tabii yargı yolu”* güvencesi *“kanuni yargı yolu”* güvencesine çevrilerek kişilerin işledikleri zaman var olmayan bir sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmalarına anayasal dayanak kazandırılmış (m. 32); sendika kurma hakkına *“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar”* konmasına olanak tanınmış ve *“İşçi niteliği taşımayan kamu hizmetli görevlilerinin”* yani memurların sendika kurma haklarına son verilmiştir (m. 46) (Soysal, 1976, s. 93-94).

12 Mart Anayasa reformları yasamanın hantal işleyişi ile ilgili çeşitli çözümler üretmeye çalışmışsa da yetersiz kalmıştır. Buna rağmen kimi olumlu adımların atıldığını da kabul etmek gerekir. Bu olumlu adımların başında *gensoru mekanizmasının* bir engelleme aracı olarak kullanılmasını önlemeye dönük düzenlemeler gösterilebilir. 1961 Anayasası döneminde gensoru önergesi şu nedenlerle bir engelleme aracı olarak kullanılmıştır. Öncelikle tek bir milletvekili bile gensoru önergesi verebildiğinden, genel kurul gündemini tıkamak amacıyla çok sayıda gensoru önergesi verilmiştir. Örneğin 4 aylık bir hükümet hakkında 40 civarında gensoru önergesi verilebilmiştir. İkinci olarak çok uzun gensoru önergeleri verilebilmesi nedeniyle tıkama amaçlı uzun önergeler hazırlanmıştır. Örneğin 470 sayfalık bir önergenin okunması nedeniyle çalışmalar kilitlenmiş ve sürdürülememiştir. Üçüncü olarak konuşma sürelerinin sınırlanmamış olması sorun yaratmıştır (Bakırcı, 2021b, s. 369-371). Gensoruya işlerlik kazandırmak için 1971 reformları içinde gensoruyla ilgili 89. Maddede şu gerekçeyle değişiklik yapılmıştır:

Bu yolun tıkanmaması kadar, Meclisin diğer görevlerini yerine getirmesine engel teşkil edecek şekilde kullanılmamasını temin de önem taşımaktadır...a) Gensoru önergelerinin ancak siyasi parti grupları adına yetkilisinin veya en az on milletvekilinin imzasıyla verilmesi prensibi kabul edilmiştir. Bu gensoru müessesesi bakımından bir sınırlama olmayıp, aksine güvensizlik sonucuna varacak bir önem taşıyan müessesenin mahiyetiyle mütenasip bir uygulama tarzı olarak düşünülmüştür. B) Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmaması hakkındaki görüşmenin, verilmesini takip eden üç birleşim içinde yapılması, gerek Hükümete ve gruplara hazırlama imkânı verilmesi ve gerekse Meclisin çalışmalarının aksamaması yönünden uygun görülmüştür. C) Bu görüşmelerde çabukluğu sağlama ve dolayısıyla Meclisin çalışmalarının dengeli şekilde yürütülmesi yani kanun yapma, denetleme ve diğer görevleri arasında denge sağlanması amacıyla, gerektiğinde gensoru önergelerinin önceden bastırılıp dağıtılması ve görüşme usullerinin içtüzük hükümleriyle düzenlenmesi öngörülmüştür.^{xxxii}

1971 reformları içinde getirilen yeniliklerden biri de hükümete Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmesini olanaklı kılan 64. madde değişikliği idi. Düzenlemeye göre TBMM Bakanlar Kurulu'na "*amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi*"ni içeren bir "*yetki kanunuyla*" KHK ile düzenleme yapma yetkisi verebilirdi. KHK'lerin sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükler dışında temel hak ve özgürlüklerde düzenleme yapması yasaklanmış ve bunlar AYM'nin anayasallık denetimine tabi tutulmuştu. Hükümete bu tür bir

yetki verilmesinde temel sorun bu yetkilendirmenin bir yetki devrine dönüşmesi sorunuydu. AYM'nin bu konuda hassas biçimde çizdiği sınırlar yasamadan yürütmeye bir yetki devri oluşmasını önlemişti. Teziç AYM kararlarından yola çıkarak KHK yetkisini “*yetki devri*” olarak değil “*yetki verilmesi*” biçiminde nitelendirmektedir (Teziç, 2013, s. 35-36). Bu yolla yasamanın hantal olduğu ve gerekli yasaları zamanında çıkaramadığı eleştirisine karşı güçlü bir çözüm bulunmuştu. Bu çözümle yasama yetkisi yürütmeye devredilmeksizin, yürütme organının, yasama organının onayına tabi yasal düzenlemeler yapması sağlanmıştı.

Bu değişiklikler parlamenter sistem içinde kalınarak yasama yürütme arasındaki ilişkilerin yeniden kurgulanabildiğini ve parlamenter sistem içinde çıkabilecek kimi sorunların giderilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda parlamenter sistem - siyasal kriz ilişkisine değinmek gerekir. Aslına bakılırsa 1971 yılında Anayasa'nın reforma tabi tutulması gereken bir başka maddesi bulunmaktaydı ve 12 Mart Anayasa reformları kapsamında bu madde değiştirilseydi, 1973 yılından sonra sıklaşacak olan hükümet krizlerinin yaşanması olasılığı ortadan kaldırılabilirdi. Söz konusu sorunlu maddeye göre Cumhurbaşkanı'nın seçimlerin yenilenmesine karar verebilmesi için ağır koşullar öngörülmüştü: 1. Bir buçuk yıl içinde hükümetin güven isteminin reddi ya da gensoru önergesinin kabulü üzerine iki kez düşmüş ve üçüncü defa güvensizlik önergesi verilmiş olmalıydı. 2. Başbakan'dan Cumhurbaşkanı'na bir talep gelmeliydi. 3. Bu durumda Cumhurbaşkanı hem Senato hem de Millet Meclisi Başkanı'na danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilirdi. Koşulların ağırlığı nedeniyle bu maddenin işletilmesi neredeyse olanaksızdı. Nitekim 1973 yılından sonra çok sayıda hükümet krizi doğdu ancak bu madde hiçbir zaman işletilemedi ve oluşan siyasal krizler, yasama ve yürütme organının kendi iç dinamikleriyle çözülemedi; tam tersine uzun sürerek derinleşti ve toplumsal krizlere dönüştü (Bakırcı, 2021a, s. 76). Oysa parlamenter sistemlerde kriz çözme tekniği olarak kullanılan “*dualistleştirme teknikleri*,” bu sistemlerde sembolik yetkilerle donatılması gereken devlet başkanlarını kriz çözücü unsur olarak devreye sokmaktadır. Nitekim 1982 Anayasası'nda 1973'ten sonra yaşanan krizlere bir tepki olarak Cumhurbaşkanı'na hükümetlerin kurulamaması ya da güvenoyu alamaması halinde 45 günlük sürede seçimleri yenileme yetkisi verilmiştir. Bu teknik 1971 yılında Anayasal reformlar içinde Anayasa'ya eklenmiş olsaydı, daha sonraları çokça eleştirilen ve 2017 Anayasa değişikliklerinin gerekçesi olarak gösterilen krizler yaşanmamış olurdu. Nitekim 1982 Anayasası döneminde bu tür bir kriz durumu hiçbir şekilde yaşanmamıştır.^{xxxiii}

Şu hâlde 1970-80 arasında yaşanan hükümet krizlerinin temel nedeni parlamenter sistem olmayıp, parlamenter sistemin günün ihtiyaçlarına göre güncellenmemiş olmasıdır.^{xxxiv}

1971’de yürütme organına ilişkin olarak yapılan diğer düzenlemelerin en olumsuz tarafı özerk kuruluşların özerkliğini ortadan kaldırmış olmasıdır. Toplumun kendi dinamikleriyle kendi kendini aşabilmesi, egemen çevrelerin ideolojik etkisinden olanaklı olduğunca sıyrılıp bilimsel doğruyu araştırabilecek ve öğretebilecek; sanat alanında yerleşik değer yargılarının dışına çıkabilecek ve kamuoyunun serbestçe oluşumuna katkı yapabilecek kurumlara sahip olmasına bağlıdır. 1961 Anayasası bu amaçla üniversiteler ile radyo ve televizyonları özerk kuruluşlar olarak düzenlemiştir. Özerklik, tarafsızlık ya da bağımsızlığı aşan bir kavram olarak, bu kuruluşların kendi davranış kurallarını kendilerinin koymalarını, kendi kendilerini oluşturmalarını ve kamu parasının sağladığı destek sayesinde kamuyu etkileyebilecek başka unsurların baskısı altında kalmaksızın doğru ve toplumsal yarara yönelik olanı araştırmalarını, öğretmelerini ve yaymalarını sağlayan bir kavramdır. 1971 değişiklikleri, üniversitelerin özerklik ilkesini saklı tutar gibi görünmesine rağmen üniversiteleri iktidarın gözetimi ve denetimi altına sokmuştur. Buna koşut bir değişiklik Radyo ve Televizyon Kurumu ile ilgili düzenlemelerde yapılmıştır. Anayasa’da bu kuruluşların “özerk kamu tüzel kişiliği halinde” örgütlenmeleri gerektiğine ilişkin ilke çıkarılarak yerine “*tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde*” örgütlenme ilkesi getirilmiştir. Yine maddeye “*devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması*” (m. 121) biçiminde yapılan eklemeye her yöne çekilebilecek davranış sınırlamaları getirilmiştir (Soysal, 1976, s. 95-96).

Yürütme organı bağlamında özgürlük-otorite dengesinde otoritenin öne çıkmasını sağlayan değişikliklerden birisi *Milli Güvenlik Kurulu*’na (MGK) ilişkindir. 1961 Anayasasının ilk metnine göre MGK kanunun gösterdiği bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden oluşmakta ve millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna “*bildirmekte*”ydi (m. 111). Bu düzenlemeye rağmen siyasal hayatta bunalımların yaşandığı dönemlerde MGK toplantıları önem kazandı ve Kurul, Bakanlar Kurulu kararlarının üst rütbeli komutanlarla birlikte alındığı bir tür üst kabineye dönüştü. Bu dönüşümler 1971’de Anayasaya yansdı ve 1971 Anayasa değişiklikleriyle Kurulun yapısında ve görevlerinde değişiklikler yapıldı. Buna göre MGK artık Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği bakanlar ile “*Kuvvet Komutanları*”ndan kurulacak ve gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna

bildirmek yerine “tavsiye” edecekti. Kuvvet temsilcileri yerine kuvvet komutanlarının üye olması ve kurulun tavsiye etme yetkisiyle donatılması ağırlığını artırmıştı (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2013, s. 344-346).

Değişikliklerle sivil iktidarlarda bulunan bazı yetkiler askeri otoritelere aktarıldı. Böylece askeri alan bir özerklik kazanmaya ve siyasal iktidarın denetiminden sıyrılmaya başladı. Örneğin askeri yargıya ait olan alan sivil yargı alanı aleyhine genişlemeye başladı. “Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi” Danıştay’dan alınarak yeni kurulan “Askerî Yüksek İdare Mahkemesi”ne bırakıldı. Sıkıyönetim ilan etme nedenleri genişletildi ve sıkıyönetim ilanına ilişkin süre bir aydan iki aya çıkarıldı (Adnan Küçük, 2013, s. 191)

1971 değişiklikleri içinde yargının bağımsızlığını olumsuz etkileyen ve anayasanın üstünlüğü ilkesine zarar verebilecek düzenlemeler yapılmıştı. 1961 Anayasası ilk maddesinde “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” kuralını koymuş ve 9. maddesinde “Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” biçimindeki “değiştirilemezlik ilkesi”yle Cumhuriyeti korumaya almıştı. AYM çok sayıda kararında “Cumhuriyet”in nitelikleriyle birlikte bir bütün olduğunu ve Anayasa’nın diğer maddelerinde yapılan değişikliklerin Cumhuriyetin niteliklerini değiştirmesi halinde iptal edileceğine hükmetmişti. 1971 Anayasa değişiklikleriyle AYM’nin Anayasanın üstünlüğü ilkesini korumaya yönelik olarak oluşturduğu koruma şemsiyesini ortadan kaldırmıştı. Bu amaçla AYM’nin “Anayasa değişikliklerinin (sadece) Anayasa’da gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetle”yebileceğini öngörmüştü.^{xxxv} AYM ile ilgili bir başka değişiklik “TBMM’de temsilcisi bulunan siyasî partiler veya bunların meclis grupları”nın iptal davası açma haklarının ellerinden alınmış olmasıdır. Bu değişikliğin amacı TİP gibi partilerin bu hakkı kullanmasının önüne geçmektir (S. Koca, 2020, s. 93). Son olarak “Yasama Meclislerince seçilecek üyelerden birer kişinin Üniversitelerin hukuk, iktisat ve siyasal bilimler öğretim üyelerinin birlikte toplanarak, açık üyeliklerin üç katı tutarında ve gizli oyla gösterecekleri adaylar arasından olması gereklidir” (m. 145) biçimindeki hüküm ayıklanarak üniversitelerin AYM’ye üye vermeleri olanağı kaldırılmıştır.

1971 değişikliklerinde yargı organıyla ilişkili olarak askeri yargının yetki alanı genişletilmiş; Askerî Yargıtay’ın Başkanlarını kendi üyeleri arasından seçmesi kuralına son verilerek Askerî Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanması esasına geçilmiş (m. 141); asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetiminin Danıştay

yerine Askerî Yüksek İdare Mahkemesince yapılması öngörölmüş (m. 140); “yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz. İdari eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez” (m. 114/2) biçimindeki yeni hükümlerle yürütmenin durdurulması kararı verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1971 değişiklikleri arasında daha sonraki dönemlerde de yargı bağımsızlığına ciddi biçimde zarar veren önemli bir değişiklik bulunmaktadır. 1961 Anayasası’nda yer alan “Adâlet Bakanı, Yüksek Hâkimler Kurulu toplantılarına katılabilir; oylamaya katılamaz” (m. 143-son) biçimindeki hüküm “Adalet Bakanı, gerekli gördüğü hallerde Yüksek Hâkimler Kurulu toplantılarına başkanlık eder” olarak değiştirilmiş ve böylece yürütme organının yargı organına müdahale etmesinin kapısı aralanmıştır^{xxxvi} (Soysal, 1976, s. 96-97).

Burada 1971 Anayasa değişiklikleri üzerinde bu kadar ayrıntılı olarak durulmasının makalenin amacıyla yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Türkiye’de 2017 Anayasa değişiklikleri başta olmak üzere anayasa değişiklikleri gündeme geldiğinde parlamenter sistemin kriz yarattığı ve bu nedenle terkedilmesi gerektiği ileri sürölmekte; bu bağlamda örnek olarak 1970-1980 arası dönem örnek gösterilmektedir. Oysa bu dönemde yaşanan krizler parlamenter sistemin kendisinden kaynaklanmamıştır. Öte yandan parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi yoluyla ortaya çıkacak krizlerin önü kesilebilirdi. 1971 Anayasa değişiklikleri bu bakımdan önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi. Bu değişiklikler arasında gensorunun rasyonelleştirilmesi, KHK mekanizması yoluyla ihtiyaç duyulan düzenlemelerin zamanında çıkarılmasının sağlanması gibi olumlu düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak 1971 anayasal reformlarına temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, toplumun gelişimine katkı sunma potansiyeli bulunan üniversiteler, TRT gibi kurumların özerkliğine son verilmesi, yargı bağımsızlığına darbe vurulması, tabii yargıç yolundan vazgeçilerek hukuk güvenliğinin kaldırılmış olması, AYM’nin anayasanın üstünlüğünü koruma görevinin engellenmesi, MGK gibi bir askeri vesayet kurumunun ağırlığının artırılması gibi olumsuz değişiklikler damgasını vurmuştur. Bundan sonra olayların tırmanmasının nedeni Anayasa’da yapılan bu değişikliklerdir. Soysal bu döneme ilişkin olarak yaptığı uzun değerlendirmede 1971 öncesinde de olayların tırmanmış olmasının nedeninin 1961 Anayasası’nın uygulanması olmayıp Anayasa’nın uygulanmaması olduğunu belirtmektedir:

Anayasa çok geniş, hatta sınırsız düşünce özgürlüğü ve örgütlenme serbestliği getirmişti; 12 Mart’tan önceki ortamda, toplumca

sindirilemeyen bu aşırı serbestliğin etkisi oldu” denebilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek demek Anayasanın “getirdikleri” ile gerçekteki durumun aynı olduğunu kabul etmek demektir. Oysa Anayasayla sınırsız ya da çok geniş bir düşünce özgürlüğü ve örgütlenme serbestliği getirilmişti ama, ileriye dönük bir yoruma göre Anayasanın dinamik niteliğine aykırı düşen bir sürü sınırlama da yürürlükteydi. Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinden Dernekler ve Siyasi Partiler Kanunlarına kadar çeşitli “mevzuat” ya 1961 Anayasasından önceki dönemin kalıntıları, ya da Anayasanın yarılış yorumlanışına dayanan yeni sınırlamalar olarak sürdürülmekteydi. Dolayısıyla, 1961 Anayasasının 12 Mart’tan “sorumlu sayılabilmesi için her şeyden önce, bu Anayasanın yürürlükteki hukuk kurallarını gerçekten etkileyebilmiş olduğunun ispat edilmesi gerekir. “12 Mart öncesi”nin yaratılmasında 1961 Anayasasının uygulanması değil, uygulanmaması büyük ölçüde rol oynamıştı...Şiddet olaylarına dönüşen tepkilerin bir kısmı, toplum yapısının değiştirilmesi amacını güden bazı isteklerin Anayasayla sağlanmış bir meşruluk zırhı içinde ileri sürülemediğinden ileri gelmekteydi ... (Soysal, 1976, s. 84-85).

Soysal, bu paragrafın devamında 1961 Anayasası’nın hiçbir yerinde şiddet olaylarına olanak tanıyan bir düzenlemenin bulunmadığını belirtmektedir. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük düzeni tam olarak uygulanabilseydi, siyasal yelpazedeki bütün görüşler kendilerini demokratik yollardan ifade edebilir ve yasadışı yollardan örgütlenme yolunu tercih etmezlerdi. Bu özgürlük düzeninin tam olarak uygulanmamasından dolayı “radikal” olduğu düşünülen akımlar sistem dışına itilmiş ve bu da şiddet hareketlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Şiddet hareketleri yaygınlaşınca, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük düzenini bir otoriter düzenle değiştirme ihtiyacı ortaya çıkmış ve 1971 değişiklikleri yapılmıştır. Ancak 1971 değişikliklerinden sonra olaylar, ülkeyi 12 Eylül Askeri Darbesine götürecek düzeyde tırmanmıştır. Bu yüzden 12 Eylül Darbesinin nedeni, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü düzenin 1971 Anayasa değişikliklerine kadar tam olarak uygulanmaması ve 1971 değişiklikleriyle birlikte özgürlük düzeninden önemli ölçüde vazgeçilmiş olmasıdır.

1. Erim Hükümetinin Sonu: Onbirler Olayı

Başbakan Erim Anayasa değişikliklerinden sonra yeni getirilen KHK mekanizması yoluyla çok sayıda yasal düzenlemeyi yapmak istiyordu. Demirel, Adalet Partisi’nin kimseye açık bono vermeyeceği, programına ve felsefesine uygun olmayan konularda Adalet Partisi’nin herhangi bir desteğinin bahis konusu olamayacağını ileri sürerek acil işler dışındaki konularda hükümete

KHK çıkarma yetkisi vermedi. Erim bunun üzerine Meclis'ten güven isteminde bulunmaya karar verse de bu isteğinden vazgeçirildi. Bundan hemen sonra TBMM Birleşik toplantısında yapılan sıkıyönetimin 3. kez uzatılmasına ilişkin görüşmelerde AP temsilcisi Ahmet Nusret Tuna Erim hükümetine ağır eleştiriler yöneltti:

Hükümetteki bakanlar... Tarafsız hareket edemediler, partizanlıktan vazgeçemediler... Bugün memlekette memur kıyımının hazin, fakat sessiz inleyişi mevcuttur... Bakanlar...şikâyetlerine ne zaman son verip, kendi icraat ve hünerlerini ortaya koyacaklarını millet sabırsızlıkla beklemektedir... Hükümetin altı aylık icraatı sonunda... Yurdun her tarafından aldığımız haberlere göre vatandaş parti Rozetine göre muamele görmektedir....Hür demokratik nizam sıhhte kavuşma istikametinde gözükmüyor....Hükümet, Meclis dışı organlardan kuvvet aldığı hissini yaratacak şekilde beyanatlardan ve bu hissi memleket sathına yayacak mizansenlerden, zaman zaman tehditten tevâkki etmemektedir. ... Bu tashih bakımından gerekli hassasiyetin gösterilmemesi takdirinde, Anayasanın bizlere bahşedeceği hakları kullanacağımıza ve müessir denetleme yollarına başvuracağımıza itimat buyurmanızı rica eder ...^{xxxvii}

Bu konuşmada Tuna Hükümete partilerüstü olmadığı, ayrımcılık yaptığı, icraat yapmayıp şikâyetle yetindiği, demokratik düzene geçme hazırlığı yapamadığı, Ordudan destek aldığı eleştirisinde bulunmakta ve bu eleştirilere kulak verilmemesi halinde hükümetten desteklerini çekip güvensizlik oyuyla düşürecekleri mesajı vermektedir. 25 Eylül'de Demirel'in "milli irade" vurgulu konuşmasından sonra komutanların bu konuşmaya verdiği tepkiler "ikinci muhtıra" verildiği tespitinin yapılmasına yol açmıştı (Soysüren, 2014, s. 221-223). Gerilim Genel Kurul'un 29 Eylül 1971 tarihindeki 169. Birleşiminde sertleşti. AP'li Ahmet Çakmak komutanların olaylarla ilgili olarak basına verdikleri çeşitli demeçleri ağır sözlerle eleştirmektedir:

... daima Parlamento'ya dayandığınızı ve ondan kuvvet aldığınızı ifade etmektesiniz. Hal böyle iken, bir dergiye verilip dün Türkiye radyolarından yayınlanan ve bugünkü gazetelerde geniş şekilde yer alan, kendilerini millî iradenin tecelligahı Türkiye Büyük Millet Meclisi üstünde gören Devlet memuru sıfatındaki bazı kumandanların açık ve kesin tutum ifade eden demeçleri, korumaya çalıştığımız şeklen de olsa demokratik rejim ve parlâmento için son ağır darbeyi teşkil etmiştir...içte ve dışta olumsuz yankılar uyandırmaktadır...Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ve icra kuvvetinin başı olarak bu demeç ve davranışlar hakkında tutumunuz ve tedbirleriniz nedir?^{xxxviii}

Konuşma hükümetin parlamento yerine Orduya dayandığını ima etmekte ve hükümetin yanında Orduya da “*millî iradenin tecelligahı Türkiye Büyük Millet Meclisi üstünde gören Devlet memuru sıfatındaki bazı kumandanlar*” biçiminde ağır eleştiriler yönelmektedir. 12 Mart Muhtırası verildiğinde gösterilmeyen tepki şimdi sert biçimde gösterilmektedir. Konuşmanın devamında “*Hükümetin kuruluşundan bu yana yükselen hayat pahalılığını, çeşitli çıkmazları hepimiz görmekteyiz*” sözleriyle hükümetin sorunları çözmek yerine artırdığına vurgu yapılmaktadır. Hükümet ile AP arasındaki bu gerilim AP’nin hükümetten desteğini çekmesine ve AP’li bakanların hükümetten istifayı dillendirmeye başlamasına neden oldu. Bu dönem, karşılıklı demeçler, uzlaşmayı sağlamayı amaçlayan toplantılar, üstü örtülü ya da açık tehditler ve karşılıklı ikna çabalarıyla doludur. 13 Ekim’de “*Uzlaştırma Yemeği*” biçiminde adlandırılan yemekli toplantıda “*Demirel, hükümeti komutanları konuşturarak, parlamentoyu baskı altına almak istemekle suçlamış, şekli bir demokrasinin figüranı olmayacaklarını, Erim ile bir yere gidilemeyeceğini söylemiş*” ve Tağmaç “*Siz siyasetçiler, her şeyi berbat ediyor, sonra bize temizletiyorsunuz. Hem memleketi bu hale getirdiniz hem de bu durumdan çıkılmasına yardımcı olmuyorsunuz*” demiştir. AP’nin hükümetten desteğini çektiğinin anlaşılmasıyla Erim 26 Ekim 1971’de Cumhurbaşkanı’na şifahi istifasını sundu. Erim iplerin kopmasından sonra Demirel’i, kardeşlerini devlet imkânlarıyla kayırmakla suçladı; hakkındaki soruşturma işleminin aylardır parlamentoda uykuda bekletildiğini belirtti ve bu şahsi meselesinin üzerini örtmek için siyasal bir kriz yarattığını ifade etti. Demirel bu suçlamalara cevap verirken Erim’i “*siyasal hayatı yıllık, aylık, günlük zik-zaklarla dolu, anti-demokratik zihniyeti malum, gönül demokratik inanıştan mahrum, hiçbir davası bulunmayan, siyasal fırsatçı kontenjan senatörü*” biçiminde tanımladı. Ancak bu kopuştan sonra Ordu’nun ağırlığını koymasıyla AP ısrarından vazgeçti ve bunalım zor tehdidi yoluyla atlatıldı (Soysüren, 2014, s. 221-232).

Hükümet ile AP arasındaki gerilimin arkasında hükümet içinde farklı görüşlere sahip üyelerin bulunması yatmaktadır. Üyelerden bir kısmı reformcu grubu oluşturmaktadır ve Kocaş tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

... ‘onbirler’ denilen ...bu ekip, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel görüşleri ve özellikle devlet yönetimi anlayışları bakımından tıptı tıpına uyuşan insanlardan kurulu bir grup değildi. Kesin bir işbirlikleri de yoktu...1961 Anayasası, özgürlükçü parlamenter demokrasi, Türkiye’nin gerçekleri ve reform ihtiyacı üzerinde tereddütsüz birleşen; özellikle sekiz aylık iktidar süresince bu konularda, bazı sorumsuz makamların tutumlarına ve yerli yersiz, yanlış müdahalelerine; bazı sorumlu makamların da yetkilerini aşan işgüzarlıklarına karşı çıkmada büyük

ölçüde aynı görüşü savunan insanlardı (Aktaran: (Soysüren, 2014, s. 234).

Aslına bakılırsa AP'nin son zamanlardaki rahatsızlığı bu grubun yapmak istediği reformlardan kaynaklanmaktadır. “Onbirler”in 3 Aralık 1971’de Erim’e sundukları istifa dilekçesi^{xxxix} bütün bu gelişme ve çatışmaları özetlemektedir:

Sayın Prof. Dr. Nihat Erim, Başbakan, Ankara

12 Mart müdahalesinin sona erdirmek istediği siyasal ve ekonomik bunalım bugün biçim ve görünüş değiştirerek devam etmektedir....AP'nin, AP ile birlikte mecliste teşekkül edecek herhangi bir koalisyonun, hükümeti kolaylık çekilmek durumunda bırakabileceği kabul edilebilir hale gelmiştir....Hükümeti, 26 Ekim 1971’de istifasını vermeye zorlayan bunalım geçirildikten sonra, bir kısım basın yardımı ile başlatılan fiyat artımı kampanyası görüntüsü ve sıkıyönetim uzatılması görüşmeleri sırasında, siyasal partiler sorumlularının tutum ve beyanları bu anlayışın açık bir belirtisidir. Durumun kötüye gitmesinde türlü nedenlerle yarar umanlar, hükümet değişikliğinde kendilerini iktidara alternatif görenler, faşizme kayabilecek bir yönetimin işbaşına gelmesinin kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağını sananlar, hükümeti düşürebilmek için yoğunlaşan bir cephe çalışması oluşturmaktadırlar. Bu durum karşısında bırakılan, fakat olağandışı bir dönemde çok köklü değişiklikler yapma anlamına gelen reformları yapma sorumluluğunu ve görevini yüklenen hükümete hem gündelik işlerin yürütülmesinde, hem de reformların yapılmasında çeşitli engellemeler uygulanmaktadır. ... Hükümet programı içinde ‘reformlar’ olarak nitelenen değişiklikler, Türkiye’yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için gerekli asgarilerdir.... gerici, çıkarıcı, tutucu ve çoğunlukla AP’li basının reformlara ve hükümete karşı faaliyetlerini kolaylıkla sürdürmesi, reformcu bir hükümetin desteği olması gereken bütün güçleri küstürmüş bulunmaktadır. Silahlı kuvvetlerimiz 12 Mart’ta gerekli bütün müdahaleleri yaptıktan sonra, sorunların çözümünü parlamentoya, hükümete bırakmıştır. Bu müdahaleyi daha zorunlu kılmaktan dikkatle kaçınmak gerekir....Adalet Partisi’ne, hükümetteki çalışma arkadaşlarına danışmadan, bir başbakan yardımcılığı vermeniz ve bu yere 12 Mart Muhtırası’nın suçladığı hükümetin üyesini getirmeniz, bu konunun bütünüyle bir yana bırakıldığı düşüncesini vermektedir. Kolektif bir sorumsuzluk havasının daha uzun sürmeksizin etkili ve ciddi bir değerlendirme yapılması gereğinde inanıyoruz. Böyle bir değerlendirmeye ve çözüm yolunun bulunmasına olanak hazırlamak üzere hükümetteki görevlerimizden ayrılmaya karar verdik. İstifalarımızı yüksek bilgilerinize sunarız^{xl} (Erim & Demirel, 2005, s. 830-831).

İstifa dilekçesinde AP'nin, reformlardan rahatsızlık duyduğu ve hükümet krizi çıkararak reformları baltalamaya çalıştığı açık biçimde istifanın nedeni olarak gösterilmektedir. Bu noktaya gelinmesinde reformcuların “reform programı” yerine Ordunun isteği üzerine

“asayiş” ve “Anayasa değişikliği”ne öncelik verilmiş olması rol oynamıştı. Reformcuların istifasıyla 12 Mart Muhtırasının “hükümet içindeki sivri ucu törpülenmişti” (Soysüren, 2014, s. 253).

Erim aynı gün istifaları gerekçe göstererek hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı’na sunmuş ve Cumhurbaşkanı tarafından parlamenter sistemin gelenekleri gereği yeni hükümet kuruluncaya kadar görevi sürdürmesi istenmişti.

I. Erim hükümetinin istifasını sonlandırmadan önce, bu dönemde asayişe verilen önemi göstermek bakımından bu hükümet döneminde yaşanan çeşitli asayiş olaylarına değinmek gerekir. AYM 21 Mayıs 1971’de MNP’yi ve Kürtçülük ve bölücülük yaptığı için TİP’i kapatmıştı. Kapatılan TİP yöneticileri tutuklanmış ve 19 Ağustos’tan itibaren komünist örgütlenmeye gitmeleri nedeniyle TCK’nın 141 maddesi kapsamında yargılanmaya başlamışlardı. Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ulaş Bardakçı, Ömer ya Yılmaz 30 Kasım 1971’de Maltepe Askeri Cezaevi’nden topluca kaçırılmış ve kaçırılma olayına üniformalı kişilerin yardım ettiği Erim’in bunun “basit bir kaçma olmadığı” biçimindeki açıklamasıyla desteklenmişti. Sıkıyönetim mahkemelerinde çok sanıklı davalar açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştı. SBF Dekanı Mümtaz Soysal, 30 Eylül’de, *Anayasaya Giriş* adlı ders kitabında komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle yargılanmaya başlanmış ve 3 Aralık’ta 6 yıl 8 ay hapse ve Kuşadası’na 2 yıl 2 ay sürgüne mahkûm edilmişti. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) aleyhine özellikle Dev-Genç’le ilişkileri vurgulanarak 25 Ekim 1971’de açılan davada, 97’si öğretmen olmak üzere 143 sanık aşırı sol bir örgüt adına etkinlikte bulunmak suçundan dolayı yargı önüne çıkarılmıştı (Gevgilili, 1981, s. 532-537). Ayrıca gençlik derneklerinin faaliyetlerine sınırlandırmalar getirilmiş; olayların nedeni olduğu düşünülen aydın, akademisyen ve gazeteciler tutuklandı; çok sayıda insan hapse atılmış ve sistematik işkence uygulanmıştı (Demir, 2006, s. 132).

34. Nihat Erim Hükümeti ya da II. Erim Hükümeti (11.12.1971-22.05.1972)

Erim’in istifası üzerine Genelkurmay Başkanı Tağmaç aynı akşam TRT’de şu açıklamayı yapıyordu:

... böyle bir dönemde, bir hükümet krizinin yaratılmasının yurdumuz için neler doğuracağını tahmin etmek şüphesiz güçtür...istifa eden bakanların ileri sürdükleri gerekçenin bir bölümünde, ...hükümetin sıkıyönetimi gerektiği şekilde yönetemediği belirtmek

istenmiştir...sıkıyönetim idaresinin bu şekilde yerilmesi silahlı kuvvetlerce teessürle karşılanmıştır. İstifanın gerçek nedenlerinin yakında kamuoyunca öğrenileceğinden şüphe yoktur...Milletimizin özlediği ve layık olduğu refah ve mutluluk için hazırlanan demokratik çabaların başarıyla sonuçlanacağından bütün arkadaşlarımin emin olmalarını ve geleceğe güvenle bakarak görevlerinin başında uyanık bulunmalarını önemle rica ederim (Erim & Demirel, 2005, s. 835-836).

Bu açıklama yönetimde belirleyici olanın Ordu olduğunun açık bir kanıtıdır. TBMM içinde oluşturulmuş bir hükümetin istifasına ilişkin açıklamanın Genel Kurmay Başkanı tarafından yapılması sivil siyasetin askerler tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Nitekim Erim bu istifadan sonra kendisine hükümeti yeniden kurma teklifi götürüldüğünde, bu teklifi uzun süre reddettiğini belirtmektedir. Bu arada ordu komutanlarının kendi aralarında toplandığı ve yönetime ordu tarafından doğrudan el konması seçeneğinin ciddi biçimde tartışıldığı ifade edilmektedir. Erim başka seçenekler üzerinde de uzlaşmaya varılmadığından hem Cumhurbaşkanının, hem de Genelkurmay Başkanının ricası üzerine ikinci kez hükümeti kurma görevini kabul ettiğini belirtmektedir. II. Erim Hükümeti uzun tartışmalardan sonra 11 Aralıkta kurulmuştur. *“Hükümette AP’den 7, CHP’den 4, MGP’den 1, kontenjandan 2 üye vardır. Bu 14 üyenin 5 i Cumhuriyet Senatosu’ndandır.... parlamento dışından 5’i üniversite profesörü, 2’si yüksek mühendis, 1’i bankacı, 1’i idareci, 1’i büyükelçi, 1’i doktor olmak üzere 11 bakan görev almıştır”* (Erim & Demirel, 2005, s. 837-842). Hükümet programı 20 Aralık 1971’de okunmuş ve 22 Aralık 1971 tarihinde yapılan oylamada 45 red ve 3 çekimser oya karşılık 301 oyla güvenoyu almıştır.

Erim bu kez bir *“beyin takımı”* kabinesi kurmaktan ve sıkıntılı bir başarısızlık olarak gördüğü bürokratik reform düşüncesinden vazgeçmişti. İkinci kabinede reformcu Karaosmanoğlu yoktu ve hiçbir kadın bakana yer verilmemişti; Kültür Bakanlığı sessizce rafa kaldırılmıştı. Yeni kabinede Melen, Ergin, Dikmen gibi değişmeyi düşünmeyen muhafazakarlara yer verilmişti. Ayrıca *“beyin takımı”*’nın reformcu yönünün Meclis üzerinde yıpratıcı bir etki yaptığı düşünülerek *“renksiz”* bürokratlar arasından seçim yapılmıştı. Erim bütün reformlardan vazgeçmemekle birlikte reformları gerçekleştirme biçiminde değişiklik öngörmüştü: Erim bu noktaya kadar edindiği deneyimle, reformları gerçekleştirmenin Meclis’i ve siyasal partileri zorlamak yerine onları yatıştırmaya ya da ikna etmeye bağlı olduğunu öğrenmiş ve bunu hükümet programına koymuştu (Ahmad, 1977, s. 303).

İş çevreleri “*onbirler*”in kabineden çıkarılmasından memnundu; yeni kabinede Dış Ticaret Bakanı olan Merkez Bankası Başkanı Naim Talu, “*onbirler*”i ülkedeki enflasyonun sorumlusu olarak gösteriyor ve Turhan Feyzioğlu onların o dönemde yargılanan “*aşırı solcularla*” yakın ilişkileri olduğunu iddia ediyordu. Birkaç istisna dışında ülke genelindeki ticaret odaları, yeni kabineyi memnuniyetle karşılıyor ve destek sözü veriyordu (Ahmad, 1977, s. 303).

Erim hükümetinin gerek üyelerinde gerek programında yapılan bu değişikliklerin iş çevrelerinde olumlu karşılanması 12 Mart Muhtırasının artık yeni bir anlayışla uygulanacağını ve özüne yaklaşacağını işaretini vermektedir. 12 Mart Muhtırasının uygulanıp uygulanmadığını denetleyen asker cephesi ülkenin sıkıyönetimle idare edilmesi ve 1961 Anayasası’nda getirilen özgürlüklerin törpülenmesi hedefliyordu. Yapılan Anayasa değişiklikleri ve ilan edilen sıkıyönetimle bu amacına büyük ölçüde ulaşan bu cephenin hedefleri AP’nin politikalarıyla örtüşüyordu. Bu yüzden de kabine içinde reform yapılması gerektiğine inanan grubun beklentileri karşılanmadığı gibi, bu tür bir olasılık ortadan da kalkmıştı. AP bu reformcu grubun etkinliklerinden rahatsız olmuş ve grubun tasfiye edilmemesi halinde desteğini çekeceği mesajını son derece güçlü biçimde vermişti. Bu mesaj Ekim ayı içinde bir hükümet bunalımının doğmasına neden olmuş ve Erim’in şifahi istifasına kadar ilerlemişti. Reformcu grubun AP’nin desteği olmaksızın reform yapılamayacağını farkında olması, onları bir tercih yapmak zorunda bırakmıştı: Reform yapmamayı kabul ederek hükümette kalmak ya da reform yapma olasılığı bulunmayan hükümetten çekilmek. Sonunda çekilme seçeneğinde karar kılan reformcular I. Erim Hükümeti’nin sonunu getirmişlerdi. Şimdi kurulacak hükümete bu yönden bir ayar verilmesi kaçınılmaz hale gelmişti. Bu ayar yeni hükümetin AP politikalarına yakın politikalar uygulayan bir hükümete dönüşmesi ve sol reformcu kesime karşı cephe alması biçiminde gerçekleşmişti. Soysüren’in ifade ettiği gibi “*İlkinde nazaran parlamento yapısını gözeterek, AP çizgisini memnun eden bir hükümet kadrosu ve programıyla ortaya çıkılması, bu sefer CHP içerisindeki rahatsızlığı arttırmıştır*” (Soysüren, 2014, s. 265-266). Nitekim Erim’in 5 Ekim 1971’deki ilk istifa girişiminden beridir görüşmediği Demirel’le 5 Ocak 1972’de Çankaya’da Sunay’ın önünde elini sıkarak barışma aşamasına gelmesi, II. Erim Hükümeti’ndeki yeni güç dengelerinin kısa sürede kurulduğunu göstermektedir. Yeni hükümetin 1972 Ocak ayındaki ilk sorunu artık reform değil THKO silahlı eylemcileri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan’ın idam sorunudur (Gevgilili, 1981, s. 546-551).

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın İdamı Süreci

Deniz Gezmiş 12 Mart Muhtırasının verilmesinden 4 gün sonra 16 Mart'ta Malatya'ya giderken Gemerek ilçesinde yakalandı ve 17 Mart'ta tutuklandı. 16 Temmuz 1971'de başlayıp 9 Ekim'de sona eren THKO-1 davası yargılaması sonucunda, Deniz Gezmiş ve arkadaşları Tuğgeneral Ali Elverdi Başkanlığındaki Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından TCK'nın 146. maddesinin ihlali gerekçesiyle idama mahkûm edildi. Askeri Yargıtay, bu alt başlık altında incelenmekte olan II. Nihat Erim hükümeti döneminde, 10 Ocak 1971'de 18 sanıktan 15'inin idam cezasını bozarken Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idam cezalarını onayladı. 3 Şubat 1972'de yapılan «*tashih-i karar*» isteği reddedildi. Gezmiş ve arkadaşlarının idam kararları 6 Mart'ta Adalet Komisyonu tarafından onaylandı ve kararın öncelikle ve ivedilikle görüşülmesi kararlaştırıldı. 10 Mart'ta MM Genel Kurul'una gelen idam kararları, oylamaya katılan 297 milletvekilinden 238'inin kabul, 53'ününün red ve 6'sınının çekimser oyuyla kabul edildi. Saat 15.00'te başlayan görüşmeler gece saat 01.00'e kadar sürdü. Başbakan Nihat Erim görünüşte hükümetin bu konuda tarafsız olduğunu beyan etse de sözleri belirgin biçimde idam kararlarının onaylanması lehinedir. Erim şunları söylemektedir:

Türkiye büyük bir komplo karşısında kalmıştır. Türkiye'yi bölmek ve parçalamak, demokratik rejimi, Türk Devletini yıkmak için silâhlı mücadeleye çıkmış olanlar vardır. Sıkıyönetim, bunları tespit ederek, zararsız hale getirmek ve suçluları muhakeme etmek için ilân edilmiştir. Önümüze gelen kanun tasarısı, bu suçlulardan birkaçına ait bulunmaktadır. Yetkili mahkeme, kılı kırk yarararak, bunlar hakkındaki hükmünü vermiştir...Mahkûmiyet sebepleri meydandadır. Memleketin şartları da malûmunuzdur ... Kararın olumlu veya olumsuz tecelli etmesi hiçbir fevkalâdelik yaratmaz.

Erim'in bu sözlerin arasına serpiştirdiği “*Bu sebeple Hükümet olanak bu müzakerelere müdahale etmedik...Hükümet, Büyük Meclisin takdiri üzerinde herhangi bir suretle etki yapmak istememektedir*” biçimindeki cümleler anlamsızdır. Çünkü sorun “*Türkiye'yi bölmek ve parçalamak, demokratik rejimi, Türk Devletini yıkmak*” isteyen suçlulardan birkaçının zararsız hale getirilmesidir ve zaten mahkeme bu konuda karar verirken kılı kırk yarmıştır. Artık yeniden kılı kırk yarmaya gerek yoktur. Kararın olumlu olmasının çok büyük bir sakıncası da olmayacaktır. Bu sözlerden sonra hükümetin tarafsız olduğunu söylemek büyük bir çelişki oluşturmuştur. Erim'in gerçek niyetinin ne olduğunu anlamak için kullandığı oyun rengi bir

gösterge olarak kullanılabilirdi. Ancak Erim MM üyesi olmadığı için bu oylamada oyunun rengini saptamak mümkün olmamıştır. Ne var ki Erim'in oyunun rengi Senato'da bellidir: Kabul.

Görüşmeler sırasında idamların lehinde konuşan az sayıda hatip sorunu "*komünizm tehlikesi*" çerçevesine oturmuştur. AP'li milletvekili Seyfi Öztürk şunları söylemektedir:

Komünistlerin taktiğini bilelim: Komünistler, komünist olmayanlara kendi ülkelerinde hayat hakkı tanımazlar. Ama hür ve demokratik memleketlerde komünist olanları da ölümden kurtarmak için her çareye başvururlar. Bu taktik anlaşılmalıdır...Adalet Partisi...bu memlekette komünizmi payidar etmemenin mücadelesi içinde kurulmuş ve devam etmiştir...Komünizmin milletlerarası taktiği iki stratejiyi uygular: Bunlardan bir tanesi, Silâhlı Kuvvetleriyle doğrudan doğruya memleketi istila etmek... Bu yol pahalı yoldur, kolay yol değildir. Bunu bilenler, bir başka ikinci stratejiyi uygulama yoluna gitmişlerdir. Bu strateji şudur: Komünizm ideolojisini silâh yapıp bir fikir ve propoganda vasıtasıyla... memleketlerinin içine girmek, masum gençleri bu işe alet etmek, sonra kır gerillası diye meseleyi köylere, kasabalara kadar yaymak... memleketleri içeriden yıkıp, rejimleri yıkıp, komünizmi birçok memleketlerde yayıp tarsin etmişlerdir. Bu taktik bugün dünyanın en ileri memleketlerinde uygulanmaktadır.

Öztürk'e göre "*illegal komünist faaliyetler*"ın bizim ülkemizde de yayılmasının nedeni 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük düzenidir. Bu düzen sayesinde TİP kurulmuş ve "*sosyalist maskesi altında komünist fikirleri*" yaymaya çalışmıştır. Öztürk'ün dost-düşman sınırı çok belirgindir ve "*sol*" altında girebilecek her düşünce yok edilmesi gereken bir düşmandır. Somut düşmanlardan bazıları Meclis'in içinde ve hatta CHP'nin içindedir:

... evvela C. H. P.'sinin eski Genel Sekreteri Sayın Ecevit usul hakkında konuştu ve itiraz etti. Bunu takiben komünist faaliyetlerinden dolayı, vatan ve millet bütünlüğünü bölme faaliyetlerinden dolayı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış bulunan bir siyasî partinin eski Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar konuştu. Yine Yüce Meclisçe çok yakından tanıdığımız bir zamanlar Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesinde işgal ve boykot olaylarının öncülüğünü yapan ve C. H. P. Listesinden evvelce milletvekili gelip, sonra ihraç edilmiş olan Celâl Kargılı konuştu. Şayanı teessüftür ki, fikirlerine asla iştirak etmediğim ve iştirak etme imkânı bulamadığım C. H. P. Grup Başkanvekili Sayın Necdet Uğur da C. H. P. Grubu adına konuştu ...

Öztürk konuşmasının sonunda "*Sol düşünceye sahip olmayan Cumhuriyet Halk Partilileri tenzih eder saygılar sunarım*" diyerek her türlü sol düşünceyi düşman kategorisine koyduğunu açıkça ifade etmektedir.

Kuşkusuz bu sözler 12 Mart Muhtırasının arkasındaki gerçek iradeyi ve AP'nin 12 Mart'ı desteklemesinin gerçek nedenini ortaya koymaktadır. İdam kararlarının II. Nihat Erim hükümeti zamanında verilmesi ve bu dönemde görüşmelerin yapılması tesadüf değildir. Muhtırayı veren askerler ile AP arasındaki uzlaşma, Erim hükümetinin bu çizgide bir politika izlemesini zorunlu kılmıştır.

İdam kararları bundan bir gün sonra 11 Mart 1972 tarihinde Senato'ya gelmiş ve dosyalar üç gün üyelerin incelemesine açılmıştır. 13 Mart'ta Senato'nun Anayasa ve Adalet Komisyonu'nda görüşülen teklif 16-17 Mart'ta Senato Genel Kurulu'nun gündemine girmiş ve görüşülmeye başlanmıştır. 16 Mart saat 15.00'te başlayıp 17 Mart şafağı saat 03.33'e kadar süren görüşmeler sonunda idamlar, oylamaya katılan 141 üyenin 105'inin kabul, 35'inin red oyuyla kabul edilmiştir.

Görüşmeler sırasında tartışmanın "komünizm tehlikesi" ya da "Bolşevizm" ekseninde yürüdüğü görülmektedir. İdamların aleyhine konuşanlar bile komünist düşüncenin cezalandırılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Örneğin Ahmet Yıldız "Komünizmin Türkiye'ye uymadığını ben de hepimiz kadar kabul ederim; ama bir adam komünisttir diye asamazsınız. Yok böyle bir şey. Dünyanın % 45'i onunla yönetiliyor; elçisi, elçiliği var orada. Bütün demokrasilerde partisi var. Ceza verirsiniz; 141 - 142 nci madde, ona bir şey diyemem." İdamların lehinde konuşan Tayfur Sökmen suçluyu üretenin toplumsal koşullar olduğu savına karşılık sadece "Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından üç aldatılmış anarşist" in değil "bu talebeleri, sosyal adalet, gelir dengesizliği ve ilerencilik propagandası ile anarşist yapan sapık ve satılmış profesör, doçent ve asistanlar ile gözleri iktidar hırsı ile dönmüş politikacılar" ın da ağır biçimde cezalandırılmasını istemektedir.

Senato'nun idam kararlarını onayladığı gece İnönü, Nihat Erim'e elden mektup göndererek infazların durdurulmasını istemektedir. Bundan sonra yeniden yargılanma için Askeri Yargıtay'a ve özel af için TBMM Dilekçe Komisyonu başvuru yapılır ve bu başvurular reddedilir. CHP, iç tartışmaların sonunda Kanun Resmi Gazete'de yayınlandığında AYM'ye iptal davası açma kararı alır. İdam kararları 23 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay tarafından onaylanır ve 25 Mart'ta Resmi Gazete'de yayınlanır. CHP'nin aynı gün yaptığı başvuru üzerine AYM öz ve biçim yönünden inceleme kararı alarak "karara varıncaya kadar infazın durdurulması gerektiğini" açıklar. Buna karşılık Sıkıyönetim Mahkemesi idamların yerine getirilmesinde yasal bir engel olmadığını bildirir. İnfaz Savcısı, bu karara karşı itiraz için yedi gün süre bulunduğunu belirterek, o vakte kadar bekleneceğini açıklar. 6 Nisan 1972 tarihinde AYM Kanununun ivedilikle

görüşme biçimindeki biçim kurallarına uyulmaksızın çıkarıldığı gerekçesiyle idamları öngören kanunu iptal eder ve böylece infazlar kesin biçimde durdurulmuş olur. Bu arada İnönü sürekli olarak idamların müebbet hapis cezasına çevrilmesi yolunda çaba gösterir ama bu çabaların karşılığını alamaz. İdam kararları MM'nin 24 Nisan ve Senato'nun 2 Mayıs 1971 tarihli toplantılarında yeniden görüşülerek bir kez daha onaylanır.

MM görüşmelerinde kullanılan 323 oyun 273'ü kabul, 48'i red ve 2'si çekimserdir. Senato'da kullanılan 145 oyun 111'i kabul 34'ü red yönündedir. Daha önceki görüşmeyle karşılaştırıldığında her iki kanatta da kabul oylarında bir artış, red oylarında bir azalış görülmektedir.^{xli}

MM Genel Kurulu'na yapılan görüşmede idamın lehinde olanların sertleştiği görülmektedir. DP'li Mustafa Kubilay İmer şöyle demektedir: “ ... kanaat ve görüşün istikâmetini çoğunlukla belirtmiş bulunan Yüce Meclise üç komünist ve anarşist şehir eşkiyasının idam hükümlerinin infazı konusu, maalesef yeniden gelmiş olup, şimdi de müzakerelerini bizzat yapmaktayız... Bu üç komünist soysuzun idamları ...”

İmer AYM'yi de hızlı karar almasını ve yürütmenin durdurulması kararı vermesini şiddetle eleştirmektedir:

“Yangından mal kaçırıcısına ve bunca memleket ve millet ölçüsünde yapılacak Anayasal işler dururken, bu mevzuda bu kadar acele karar almanın mânası çok derindir. Bu arada, karardan önce yürütmenin durdurulmasına, Anayasa Mahkemesinin yetkili olmadığına dair verilen kararın, edinilen bilgiye göre 7 ye karşı 8 reyle verilebilmiş olması da calibi dikkattir.”

Oysa başından beri TBMM'nin iki kanadında da öncelik ve ivedilik kararları alınarak ve gece geç saatlere kadar çalışılarak idamların onaylanmasına çalışıldığı görülmektedir. Bu kez de AYM'nin 6 Nisan'da verdiği karar 10 Nisan'da Adalet Bakanlığı tarafından Başbakanlığa bildirilmiş ve Başbakanlık ertesi gün 11 Nisan'da dosyayı TBMM'ye göndermiştir. Başkanlık 13 Nisan'da konuyu MM Adalet Komisyonu'na göndermiş ve Komisyon 17 Nisan'da raporunu yazmış ve 19 Nisan'da Genel Kurul'a göndermiştir. Genel Kurul'un 24 Nisan'da idamı onayladığı düşünülürse kararın AYM tarafından verilmesinden onaylanmasına kadar geçen bütün sürecin 20 günden az bir sürede tamamlandığı görülür. Bu kararın daha sonra Senato komisyonlarında ve Senato Genel Kurulunda 1 Mayıs'ta sonuçlandırıldığı ve bu sürecin sadece bir hafta aldığı dikkate alındığında toplam sürenin bir ayı bile bulmadığı görülür. Dolayısıyla bu konuda yasama organında büyük bir acele olduğu söylenebilir. Bundan sonra idamların infazı

hızlandırılmış ve Senato'nun kararı üzerinden daha bir hafta geçmeden 6 Mayıs'ta infazlar gerçekleştirilmiştir.

İdamların infazının birkaç ay gecikmesi bir sorun yaratmayacağı halde, infazların aceleyle gerçekleşmesi haksızlık yapıldığının anlaşılması halinde büyük sorun yaratır. Dolayısıyla AYM'nin bir haksızlık yapılmasını önlemek için aceleci davranmasının eleştirilecek bir yönü yokken, yasama organının *"bir nedeni yokken"* aceleci davranmasını anlamak güçtür. Üstelik yasama organında acele etmenin gerekli olmadığına ilişkin çok sayıda uyarı yapılmıştır. Örneğin Bülent Ecevit *"ölüm cezalarının uygulanmaları konusunda acele etmenin, öncelik istemenin pek hoş bir şey olmadığı, güzel bir şey olmadığı kanısındayım"* derken, Celal Kargılı *"bu üç kişinin cezalarının acelecilikle infazının yerine getirilmesi karan belki de 13 kişinin ölümüne sebep olmuştur"* tespitini yapmaktadır.

AYM'ye aceleci davrandığı konusunda yapılan eleştiri ve yasama organının kararları onaylamak için gösterdiği acelecilik bu makale açısından anlamlı bir saptamadır. 12 Mart Muhtırasını veren askerler ile bunların belirlediği politikalara destek veren başta AP olmak üzere diğer siyasal partiler bir asayiş sorunu olarak gördükleri düzensizliği baskının dozunu artırarak ve özgürlükleri kısırarak yenmek istemektedirler. Anayasa'da bu yönde yapılan değişiklikler de, I. Erim Hükümetinde yer alan reformcuların tasfiyesi de, sembolik bir anlam taşıyan 3 idam kararının onaylanması da bu ittifakın ürünüdür. İdam kararlarının sembolik değer taşıdığını AYM'nin aceleci davrandığını eleştiren İmer şu sözleriyle adeta itiraf etmektedir:

"Bu üç komünist soysuzun idamları hakkındaki karara gelinceye kadar, daha önce çıkan ve sayısı hayli kabarık idam infazlarına ses çıkarmayan Cumhuriyet Halk Partisi ve onun Genel Başkanı, kamuoyu tarafından çok iyi bilinen sebeplerle âdeta af havarisi kesilmişler."

Bu dönemde idamların durdurulması için siyasi girişimlerin yanında 3 Mayıs 1972' de Ankara-İstanbul yolcu uçağının Sofya'ya kaçırılması, 4 Mayıs'ta Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Kemalettin Eken'in silahlı saldırıda ağır yaralanması ve *"Kızıldere Eylemi"* gibi olaylar gerçekleşti. THKP-C lideri Çayan ve dokuz arkadaşı Ünye- ABD radar üssünde çalışan üç İngiliz teknisyeni kaçırdılar. 25 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı, Parlamento ve hükümete gönderilmek üzere bir bildiri yayınladılar. Bildiride (1) İnfazların durdurulması, (2) *"Hiçbir yurtsever ve devrimcinin"* asılmaması, (3) En çok 48 saat içinde radyolardan infazlarının durdurulması hakkında yayın yapılması şartlarının yerine getirilmesi isteniyordu. Bu şartlar yerine

getirilmediği takdirde İngiliz ajanlarının kurşuna dizileceği ve bunun sadece bir başlangıç niteliğindeki bir ihtar olduğu tehdidi yapıyordu. Bu bildiriden sonra Çayan ve 9 arkadaşı İngilizlerle birlikte Tokat-Niksar'ın Kızıldere köyüne geldiler ve 30 Mart 1972'de oniki saat süren bir çatışmadan sonra İngilizleri öldürdükten sonra öldürüldüler(Gevgilili, 1981, s. 555; Ozan, 2015, s. 691,705). Bu olaylar idamların infazını durdurmaya yetmediği gibi yeni ölümlere yol açmış ve muhtemelen “*asayiş*” yanlılarının programlarını hayata geçirmelerine destek sağlamıştır.

Erim, Başbakanlıktan ayrılmasında, idamlar konusundaki düşüncesinin tam zıddı bir yola girilmesini önleyememesinin büyük etkisi olduğunu söylemektedir(Erim & Demirel, 2005, s. 940). Erim'in idamla ilgili MM'nin birinci görüşmelerinde incelenen tutumu burada söylenenlerle uyuşmasa da idam konusunda siyasal aktörler arasında yoğun tartışmalar yaşandığı ve idamların II. Erim hükümetinin sonuna gelinmesinde belirleyici oldukları söylenebilir. Erim 27 Mart'ta istifasını sunmuş ancak istifa kabul edilmemiştir. Aslında bundan önce 25 Mart'ta yapılan Sıkıyönetim görüşmelerinde yapılan eleştirilerden rahatsız olmuş^{xlii} ve 27 Mart'ta yapılan MGK toplantısında istifa kararını açıklamış, ayrıca istifasını yazılı olarak Cumhurbaşkanına sunmuş ancak istifanın durumu düzeltmeyeceği ileri sürülerek kendisine karşı çıkmıştır. Toplantıda parlamentonun hükümete yetkilerinden bir kısmını verip “*siyasi çekişme ve kavgalara bir süre ara verilmesi*” ve Cumhurbaşkanının bu amaçla liderlerle görüşmesi tavsiye edilmiştir (Erim & Demirel, 2005, s. 944). Bunun üzerine Sunay siyasi parti liderlerine “*Çankaya Ultimatomu*” olarak adlandırılan bir yazı vermiştir. Yazıda (1) Siyasal tartışma, çekişme, propaganda niteliğindeki her türlü politik etkinliklere geçici olarak son verilmesi (2) Reformları hızla gerçekleştirmek üzere Anayasa'da değişiklik yapılması ve bu amaçla hükümete geçici olarak kullanmak üzere dilediği konularda derhal KHK çıkarma yetkisi tanınması gerektiği belirtilmektedir. Partiler, aşağıda incelenecek gensoru önergesinin görüşmeleri sırasında siyasal etkinliklerin durdurulmasına kesinlikle karşı olduklarını ve anayasa değişikliklerinin ancak koşullu olarak ele alınabileceğini bildirmişlerdir.

Erim Hükümetlerinin Sonu: Gensoru Görüşmeleri ve Vekil Başbakan Melen Formülü

10 Nisan 1972 tarihinde DP tarafından verilen “*Demokratik Hukuk Devletinin gereklerine uymadığı, Anayasa dışı fiilî durumların ve siyasî buhranların meydana gelmesine sebep olduğu iddiasıyla... Başbakan Nihat Erim hakkında bir gensoru açılmasına dair önergesi*” MM Genel

Kurulu'nda görüşülmektedir.^{xliii} Önerge'de Erim *“Demokratik hukuk Devletinin gereklerine uymamak, Anayasa dışı fiilî durumların meydana gelmesine ve siyasî buhranların birbirini takip etmesine vesile olmak, durumun ağırlaşarak devam etmesine sebep olmak, komünizme ve anarşizme karşı kararlı bir mücadele veren sıkıyönetimi zarfa uğraticı davranışlarda bulunmak, TBMM'yi haksız ve mesnetsiz iddialarla millete ve bazı organ ve şahıslara da şikâyet etmek, iktisadî gelişmeyi engellemek, Devlet hayatının her kesimini mefluç hale sokmak, dış itibarımızı zedelemek”* gibi çok sayıda nedenle çok ağır biçimde suçlanmaktadır. Ancak önergenin daha önemli kısmı son paragrafıdır:

Demokratik Parlamenter hür nizamın işlemesi ve gelişmesi, komünizme, anarşizme ve diktaya karşı bir «millî cephe» kurulması imkânının hâsıl olması için, yukardaki sebepler muvacehesinde... Gensoru açılmasını arz ve teklif ederim.

Bu sözler *“milliyetçi cephe”*nin (MC) iktidarı devralmaya hazır hale geldiğini göstermekte ve bundan sonraki dönemin genel çerçevesinin haberciliğini yapmaktadır. Önerge üzerinde konuşan önerge sahibi Vedat Önsal 12 Mart Muhtırasının gerekliliği ve sıkıyönetimin başarısından şöyle söz etmektedir:

... komünist çetecilerin yurtta huzur ve düzeni kundakladığı bir devrede 12 Mart'a gelindi. 12 Mart Muhtırası; Türk Devletinin parçalanması, bölünmesi ve bir kardeş kavgasının patlak vermesinin mümkün hale geldiği bir vasatta verilmiştir...Anayasa içinde bir çözüm aramaktadır...Günlük emniyet ve asayişin sıkıyönetim sayesinde büyük ölçüde sağlandığını belirtmek isterim... Sıkıyönetim makamlarının komünist tehlikesinin kökünün kazınması yolunda takındığı kafi inançlı tavır, Hükümetin kararsız ve gevşek tutumu dolayısıyla gölgelenmiştir... Sıkıyönetim makamlarıyla Hükümet arasında tam bir inanç birliği, işbirliği kurulamadan kat'i neticeye varılabileceği ve Türk Devletinin istikbalinin bu şerirlerin elinden kurtarılarak emniyet altına alınabileceği inancında değiliz.

Konuşma özetle 12 Mart Muhtırasının ülkeyi parçalanmaktan kurtardığı; sıkıyönetimin sorunları önemli ölçüde çözdüğü; hükümetin sıkıyönetim makamlarının başarısını gölgelediği ve sıkıyönetime dayalı daha sağlam bir yönetimin devam etmesi amacıyla hükümeti devralmanın zamanının geldiğini ifade etmektedir. Önsal konuşmanın devamında Erim hükümetleri döneminde ülkenin iyiye gitmediği, ekonomik durgunluğun sürdüğü, enflasyonun dayanılmaz ölçülere vardığı ve işsizliğin daha fazla hissedildiği eleştirisinde bulunmaktadır. Sözlerinin sonunda *“Erim mutlaka gitmelidir. Hem de tasını, tarağını ve şalını^{xliv} toplayarak gitmelidir”* diyerek hükümetin sonunun geldiğinin habercisi olmuştur.

Erim gensoru önergesinin verilmesini bir fırsat bilerek önergenin kabul edilmesini ve hükümet hakkında güvensizlik oylaması yapılmasını önermiştir. Erim böylece kabul edilmeyen istifasını bu yolla gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Ancak CHP, AP ve MGP kriz sürerken hükümet değiştirmenin krizi derinleştireceği endişesiyle gensoru önergesini reddetmişlerdir. Ancak Erim bu tablo içinde görevi sürdüremeyeceğinin farkındadır ve *“keskin bıçak üzerinde bir tampon görevi yapıyorum, bunu kimseye anlatamıyorum... Prensip sahibi insanlar vakti gelince çekilmesini bilmelidirler... Geniş yetkiye bütün partiler hayır diyor... Demokrasiye inanmak başka şeydir, rejimin uygulama kusurlarının düzeltilmesini istemek başka şeydir”* demektedir(Soysüren, 2014, s. 286). Erim Cumhurbaşkanı'nın *“şimdi sırası değil, Sovyetler Birliği Başkanı Podgorni geliyor, beni yalnız mı bırakacaksın”* demesi üzerine 12 Nisan'da gelip 17 Nisan'da ayrılacak olan Podgorni'nin gidişine kadar istifasını ertelemiştir. Erim 14 Nisan'da istifasını ikinci kez yazılı olarak sunmuş ve istifa Podgorni'nin ayrıldığı 17 Nisan günü Cumhurbaşkanı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur(Erim & Demirel, 2005, s. 944-946).

Erim'in istifasında ilginç noktalardan biri Erim'in Başbakanlığı bir an önce bırakma konusundaki istekliliğidir. Parlamenter sistem geleneklerine göre istifası kabul edilen hükümetler, yeni hükümet kuruluncaya kadar görevlerini sürdürmektedir. Ancak Erim istifasında, yeni hükümet kuruluncaya kadar da göreve devam etmek istemediğini ve yerine Ferit Melen'in vekâlet etmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı'nın istifayı kabulüne ilişkin açıklaması şöyledir:

Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir. / Aşırı yorgunluğu sebebiyle bugünden itibaren özürlü ve mezun sayılan Başbakan Prof. Dr. Nihat Erim'in teklifi üzerine Başbakanlığa Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'in vekâlet etmesi uygun görülmüştür. Mevcut Bakanlar Kurulu'nun yenisi teşkil edilinceye kadar görevine devam etmesinin rica olunduğunu arz ederim (Soysüren, 2014, s. 286, Dipnot 1390).

Böylece parlamenter sistem geleneklerine aykırı olarak yeni hükümet kuruluncaya kadar eski hükümet *“vekil Başbakan”*la göreve devam etmiştir. Erim, muhtemelen bu sırada MM'de yapılacak idamların onaylanmasına ilişkin ikinci görüşmeye katılmamak için 27 Nisan'da rapor alarak parlamento çalışmalarına da katılmamış ve sahneden çekilmiştir.^{xiv}

Suat Hayri Ürgüplü Hükümetinin Veto Edilmesi

Ferit Melen'in vekil başbakan olduğu 17 Nisan'dan hükümeti kurmakla görevlendirildiği 16 Mayıs'a kadar geçen bir aylık sürede önemli olaylar olmuştur. Cumhurbaşkanı 29 Nisan'da hükümeti kurma görevini 1965 yılında bir tür seçim hükümeti kurmuş olan Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiştir. Ürgüplü'nün hükümet kurabilmesi AP ve CHP'nin birlikte destek vermesine bağlıydı ve AP destek vermeye hazırdı. Ancak CHP içinde Bülent Ecevit önderliğinde "ortanın solu" hareketi^{xlvi} İnönü'ye meydan okuyordu. Deniz gezmiş ve arkadaşların idamının infazının bir gün öncesinde, 5 Mayıs'ta CHP V. Olağanüstü Kurultayı yapılacaktı. İnönü'nün kalp spazmı geçirmesi nedeniyle Kurultay 6 Mayıs'a ertelendi. 7 Mayıs'ta yapılan seçimlerde ortanın solu ekibi 1221 delegenin 709'unun oyunu alarak parti meclisinde çoğunluğu elde ediyordu. Bunun üzerine İnönü 8 Mayıs'ta istifa etti ve yeni Kurultayın Genel Başkan seçmek üzere toplanmasını istedi. 14 Mayıs'ta toplanan Kurultay'a İnönü gelemedi ve 1416 Kurultay delegesinden 913'ü toplantıya katıldı. Ecevit bunlardan 826'sının oyunu alarak genel başkan seçildi. Ecevit bu Kurultay'da şunları söylüyordu (Gevgilili, 1981, s. 560-565):

CHP'nin halktan alacağı yetkiyle ülkemizde kuracağı düzen, yoksulluğu da sömürüyü de sona erdiren bir düzen olacaktır... Bu düzende kalkınma köylüden başlayacaktır ve işçisiyle, esnafıyla, sanatkârıyla ve tüm çalışanlarıyla veya güçsüzleriyle bütün toplumu kapsayacaktır. Böyle bir düzen komünizmi de, faşizmi de kendiliğinden önleyecektir. Ancak böyle bir düzende demokrasimiz süreklilik kazanacaktır.

Ürgüplü, 13 Mayıs'ta CHP'deki bu gelişmeleri de dikkate alarak Ecevit yanlısı bazı bakanlara da yer verdiği bir kabine oluşturdu ve Cumhurbaşkanı'na sundu. Askerlerin de itiraz ettiği bu liste Cumhurbaşkanı tarafından "... tanzim ettiğiniz Bakanlar Kurulu listesini inceledim. Bu listede belirtilen Bakanlar Kurulunun bir bütün halinde 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve cari durumun şartlarıyla bağdaşır bir nitelik taşımadığı kanaatine vararak atanmasını uygun görmedim" sözleriyle veto edildi (Yavaşca, 2020a, s. 128). Kuşkusuz bu sözler askeri yönetimin etkisinin artarak sürdüğünün kanıtıydı. Hükümet kurulmasında yaşanan bu başarısızlık bu çalışma açısından son derece anlamlıdır. Parlamenter sistemin kriz ürettiğine ilişkin çıkarsama, bu dönemde yaşanan bu tür hükümet krizlerine dayandırılmaktadır. Oysa burada görüldüğü gibi hükümetin kurulamaması parlamenter sistemle ilişkili değildir. Tam tersine parlamenter sistemin kural ve teamülleri, askerlerin sistem içinde söz sahibi olmaları nedeniyle işletilememektedir. Ordu etkisinin olmaması

durumunda parlamenter sistemin teamülleri çerçevesinde hükümetin kurulması ve güvenoyu alması mümkün olabilirdi. Cumhurbaşkanı'nın hükümet kurmak üzere görevlendirdiği bir başbakan adayının kurduğu hükümetin askerlerin şerhi nedeniyle veto edilmesi söz konusu olmazdı. Türk siyasal tarihinde ilk ve son kez yaşanan bu veto olayı tümüyle askerlerin vesayetine bağlıdır ve kesinlikle parlamenter sistemin kendisiyle ilişkilendirilemez. Bu yüzden buradaki krizleri parlamenter sistemin krizleri olarak kabul etmek ve bu kabulden hareketle parlamenter sistemi değiştirmeye kalkmak bilimsel bir analiz yapılmadığını göstermeye yeterlidir.

Ürgüplü, kurduğu hükümetin veto edilmesi üzerine ertesi gün, 14 Mayıs 1972'te istifa etti. Cumhurbaşkanı 15 Mayıs'ta Başbakanlığa da vekâlet etmekte olan GP'li Ferit Melen'e hükümeti kurma görevi verdi (Gevgilili, 1981, s. 565-566).

35. Ferit Melen Hükümeti (22.05.1972-15.04.1973)

Ferit Melen, hükümeti kurma görevini aldıktan sonra basına verdiği demeçte, 12 Mart rejimiyle uyumlu olarak partiler üstü bir hükümet kuracağını ilan etmiştir. Bu açıklamasına bağlı kalan Melen Erim hükümetlerinin izini takip ederek, 22 Mayıs'ta partiler üstü ve teknokrat yönü ağır basan bir hükümet kurmuştur. Bu hükümet 328 gün görevde kalarak 12 Mart hükümetleri içinde en uzun süre görevde kalanı olmuştur. AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 1, parlamento dışından 9 ve 1 kontenjan senatörden oluşan Melen Hükümeti'nin hedefleri açısından Erim hükümetlerinden kayda değer bir farkı yoktur. Bu hükümette yer alan bakanların çoğu Erim hükümetlerinde de görev almıştır. Bakanların 15'i Erim hükümetleri bakanlarıdır; GP ilk defa başbakan çıkarmıştır (Gevgilili, 1981, s. 565-566). Melen, hükümetinin önceliklerini şu başlıklarla ifade etmiştir: "... yıkıcı faaliyete ve anarşiye karşı mücadele edilmesi, 12 Mart doğrultusunda reformların gerçekleştirilmesi, Üçüncü Kalkınma Planının oluşturulması ve seçimlerin yapılacağı ortamın hazırlanması." Melen 29 Mayıs'ta okunan hükümet programında da benzer öncelikleri tekrarlamaktadır:

... önümüzdeki seçimlerin Anayasanın öngördüğü zamanda yapılmasını ve seçimlere selâmetle varmamızı mümkün kılacak ortamın yaratılmasını önemli görevlerimizden biri sayıyoruz... Hükümetimiz her türlü anarşik olayları ortadan kaldırmaya kesin karardır... yıkıcı faaliyetlere ve özellikle komünizme, aşırı sağa ve bölücülüğe karşı mücadeleyi daha tesirli bir hale getirecektir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma

Planını süratle hazırlayarak T. B. M. M. ne sunmak ve gecikmeden uygulamaya koymak üzere gerekli tedbirleri almaktır.

Yıkıcı faaliyetler olarak tanımlanan üç düşman, yani komünizm, aşırı sağ ve bölücülük 12 Mart'ın temel mücadele konuları olmaya devam etmektedir. Melen hükümeti döneminde bunlara yaklaşan seçimler ve III. Beş Yıllık Plan çalışmaları eklenmiştir. Melen'in 12 Mart değerlendirmesi ya da "*fantezisi*" temel öncelik konusunu da ortaya koymaktadır: "*Eğer 12 Mart'tan önce komünistler başarı kazansaydılar, Türkiye'deki Türkleri Sibiryaya sürecekler ve Türkiye'ye başka milletlerden insanlar yerleştirilecekti*" (Aktaran: (Gevgilili, 1981, s. 567).

Hükümet programının 29 Mayıs 1972'de okunmasından sonra güven oylaması 5 Haziran'da yapılmıştır. Oylamaya katılan 291 üyeden 262'si kabul, 4'ü ret, 24'ü çekimser oy kullanmıştır.

Melen hükümeti döneminde iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan birincisi Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasını sağlayan 1973 Anayasa değişiklikleri ve ikincisi süresi dolan Cevdet Sunay'ın yerine cumhurbaşkanı seçme işidir (Özdemir, 1997; Yavaşca, 2020a, s. 130).

12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri 3 (15 Mart 1973)

12 Mart Muhtırası döneminde yapılan Anayasa değişikliklerinin^{xlvii} üçüncüsü ve sonuncusu^{xlviii} Mart ayında yapılan 1973 değişiklikleridir. Bu değişikliklerle Anayasa'nın 30, 57, 136, 138 ve 148. maddeleri değiştirilmiş ve Anayasa'ya iki yeni geçici madde eklenmiştir. Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri "*Devlet Güvenlik Mahkemeleri*"nin (DGM) kurulmasıdır. Bu amaçla "*Mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri, işleyişi ve yargılama usûlleri kanunla düzenlen*"eğini düzenleyen maddeye DGM'lerin kuruluşuna olanak tanıyan fıkralar eklenmiştir. Bu düzenlemelerden bazı kısımlar şöyledir:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur.../ Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asil ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur.../Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar

Kurulunca; askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır” (m. 136).

Aslında Anayasa'nın ilk halindeki düzenlemeye dayalı olarak bir uzmanlık mahkemesi olarak DGM kurulabilirdi ve Anayasa değişikliğine gerek yoktu. Nasıl ki uzmanlığı olan bir ticaret mahkemesi kurmak mümkün idiyse, güvenlik konusunda uzmanlaşmış bir mahkeme kurulmasına da engel yoktu. Ancak asıl amaç bir uzmanlık mahkemesi kurmak değildi. Amaç bu mahkemelerde görev yapacak hâkim ve savcıların seçiminde siyasilere bir yetki tanımaktı ve bu tür bir yetkinin yargı bağımsızlığına aykırı olacağı kesindi. Eğer kanunla bakanlar kuruluna bu tür bir yetki tanınsaydı, AYM tarafından yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesine aykırı bulunarak iptal edilirdi. Bu tür bir iptali önlemek amacıyla “DGM Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kuruluna” aday önerme hakkı verildi. Daha da kötüsü Yüksek Hâkimler Kurulu (YHK) “bir misli” olarak gösterilen adaylar arasından seçim yapmak zorundaydı. Bir başka anlatımla bu mahkemelere hükümete yakın hâkim ve savcıların atanması kesin hale geliyordu.^{xlix} Her ne kadar nihai seçim YHK tarafından yapılacak idiyse de YHK Bakanlar Kurulu tarafından önerilecek iki kişiden birini seçmek durumundaydı. Süresi bitenlerin yeniden seçilmeleri mümkündü ve kendilerini “kanıtlamış” hâkim ve savcıların sürekli görevde kalmaları mümkündü. Soysal bu durumda Anayasa'nın bu düzenlemesinin “yargı bağımsızlığı” ve “yargıç güvencesi” ilkeleriyle çelişkili olduğunu söylemektedir. Soysal YHK'nin “anayasal ilkelerin bütünlüğü”nden yola çıkarak yargı bağımsızlığı ilkesini zedeleyen bu kuralların uygulanmaması tavsiyesinde bulunmaktadır (Soysal, 1976, s. 199-200). Ancak 12 Mart döneminde YHK'nin bu tür bir tavsiyeye uyması beklenemezdi.¹

1973 Anayasa değişikliğiyle getirilen bir başka önemli düzenleme “Yakalanan veya tutuklanan kimse tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre” ile ilgiliydi. Kişi güvenliğinin düzenlendiği maddenin orijinal halinde bu süre 24 saat olarak öngörülmüşken 1971 Anayasa değişiklikleriyle “kırksekiz saat ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün”e çıkarılmıştı. 1402 sayılı Kanunun 15. Maddesinde bu süre 30 güne çıkarılmış ve AYM tarafından iptal edilmişti. 1973 değişikliklerinde gözüktü süresine yeni bir dayanak oluşturuluyordu:

Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırksekiz saat ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş veya

sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hâkim önüne çıkarılır; bu süre onbeş günü geçemez. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın, hürriyetinden yoksun kılınamaz (m. 30/4).

Madde gerekçesi şöyle düzenlenmişti:

...otuz günlük gözetim altında tutma süresi...AYM tarafından, esas 1971/31, Karar 1972/5 sayılı... kararıyla iptal edilmiş...otuz günlük gözetim altında tutma süresi işletilemez hale gelmiştir. Toplum bakımından büyük önem taşıyan ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetki alanına giren suçluluk halleriyle genel olarak Sıkıyönetim veya savaş halinde kırksekiz saatten veya yedi günden fazla bir sürenin kabul edilmesi kesin bir ihtiyaçtır.

Özetle görüşmeler sırasında ifade edildiği gibi *“AYM'nin gösterdiği gerekçelerle bozduğu hükmü değiştirip Anayasaya uyduracağına, Anayasayı değiştirip onun bozduğu kanuna uydurulma yolu seçilmiştir.”*

DGM'lerin kurulmasına olanak tanıyan Anayasa değişiklikleri Melen hükümeti döneminde yapılsa da öngörülen DGM'lerin kuruluş kanunu, 26 Haziran 1973 tarihinde düzenlenip yürürlüğe konabildi. Dolayısıyla DGM'ler ancak Talu hükümeti döneminde kurulabildi.

Cumhurbaşkanı seçimi: Birinci Cumhurbaşkanlığı Muharebesi

Parlamente sistemlerin en önemli özelliklerinden birisi yürütmenin iki başlı olmasıdır ve bu sistemlerde Cumhurbaşkanı yürütmenin yetkisiz ve sorumsuz ya da sembolik kanadını oluşturmaktadır. Parlamente sistem öngören 1961 Anayasası'nda da Cumhurbaşkanı sembolik yetkili bir kurum olarak düzenlenmiştir. Anayasa Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin olarak şu kuralı koymuştur:

Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir (m. 91/1).

Devletin başı olan ve bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Milletten birliğini temsil eden Cumhurbaşkanı manevi bir öneme sahiptir ve bu makama seçilecek kişinin üzerinde uzlaşmaya varılmış biri olması tercih edilen bir durumdur. Anayasa bu nedenle ilk iki turda 2/3 nitelikli çoğunluk aranmasını öngörmüş, ancak bu çoğunluk bulunamadığı takdirde üye tamsayısının

salt çoğunluğuyla yetinilmesine izin vermiştir. Üye tamsayısının salt çoğunluğu da bir nitelikli çoğunluk olmakla birlikte 2/3 çoğunluğa göre daha az nitelikli bir çoğunluktur. Bir başka anlatımla anayasa koyucu Cumhurbaşkanının niteliksiz bir çoğunlukla seçilmesine izin vermemiştir. Ancak Anayasa alt sınırdaki nitelikli çoğunluğun bulunmaması halinde ne yapılacağına ilişkin alternatif bir çözüm öngörmemiştir. İşte bu durum 1970’li yılların krizlerle anılmasına neden olmuştur. TBMM Cumhurbaşkanını 13 Mart-16 Nisan arasında yaptığı 15 tur seçim sonunda seçebilmiştir. 15 tur seçim yapılması ve seçimlerin 1 ayı aşan bir süreyi alması bir siyasal kriz durumu olarak değerlendirilmiş ve 1970’li yılların siyasal krizlerle anılmasına neden olmuştur. Burada doğru bir sonuca ulaşabilmek için Cumhurbaşkanı seçiminin bu kadar uzamış olmasının nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bu çözümlenmeyi yapmak önemlidir, çünkü bu sorunun nedeninin parlamenter sistemden mi kaynaklandığı yoksa parlamenter sistemin işleyememiş olmasından mı kaynaklandığı sorusunun cevabı ancak bu tür bir incelemeden sonra verilebilir. Eğer Cumhurbaşkanı parlamentodaki seçim sürecine dış aktörlerin müdahalesi nedeniyle seçilememişse, bu durumda sorumluluğu parlamenter sisteme yüklemenin olanağı kalmayacaktır.

Aday	Bağ.	1-13 M	2-13 M	3-13 M	4.-13 M	5-16 M	6-16 M	7-21 M	8-23 M	9-26 M	10-27 M	11-28 M	12-30 M	13-2 N	14-4 N	15-6 N
Korutürk	Bağ.	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	365
Gürler	Bağ.	175	176	186	200	149	165	11	20	51	57	81	69	64	52	87
Anıburun	AP	282	284	285	276	293	292	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	17
Bozbeyleli	DP	45	47	47	48	48	48	92	69	59	51	51	43	55	51	51
Katılım		517	519	527	535	498	518	142	120	152	157	178	140	149	136	557

Şekil 4. 1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimiⁱⁱ

Cumhurbaşkanlığı makamı sembolik bir görev olmasına rağmen son derece çekişmeli ve pazarlıklara dayalı 15 türlü bir seçim yapılmasının nedeni askeri vesayet rejiminin kurumsallaşmasını isteyen kesimler ile bu vesayetin sona ermesini isteyen kesimler arasında bir iktidar mücadelesi yaşanmasıdır (Özdemir, 1997, s. 234). Ancak bu arada ana aktörler oluşturan kurumların her biri içinde de önemli çalkalanmalar bulunmaktadır.

Birinci çalkalanma ordunun içindedir. 30 Ağustos 1972’de dört yıllık görev süresi dolan Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler’in emekliye ayrılması gerekiyordu. Emekliliği önlemenin tek yolu Genel Kurmay Başkanlığına atanma idi. Oysa 10 Şubat 1972’de Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın görev süresi bir yıl daha uzatıldığından atanma mümkün değildir. Tağmaç 7 Eylül’de emekli olmak istemektedir ve bu durumda Gürler’in, Tağmaç emekli olmadan önce emekliye ayrılması gerekmektedir. Böyle olsaydı hem Tağmaç, hem de Gürler emekli olacak ve Genelkurmay Başkanlığına Sancar atanacaktı. Gürler’in emekli olmadan Genelkurmay

Başkanlığına atanması için sonunda Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur Gürler'le birleşip gelenekçi Tağmaç'ı emekli olmaya ikna ederler. Tağmaç 19 Ağustos'ta kendi isteğiyle emekli olunca Gürler onun yerine önce vekâleten ve 26 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanlığına asaleten atanır (Gevgilili, 1981, s. 574). Gürler'in emekli edilmeden bu göreve atanması önemlidir, çünkü yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürler'in adaylığı söz konusudur ve bu yolla ordunun siyaset üstündeki vesayeti sürdürülebilecektir. Bu noktada önemli bir sorunun yanıtlanması gerekmektedir: AP, 12 Muhtırasının verilmesinden sonra iktidarı kaybetmenin de etkisiyle kısa süreli bir afallama yaşamışsa da çok geçmeden Muhtırayı desteklemeye başlamıştır. Bu durumda AP ile ordu arasında bu tür bir ittifak varsa Gürler'in adaylığına neden karşı çıkmıştır? Özdemir bu soruyu son derece tutarlı gerekçelerle yanıtlamaktadır. Gürler ordu içinde radikal kanadı temsil eden "9 Martçılar" grubunun içindeydi ve radikalleri darbe yapmaktan alıkoyan isimdi. Dolayısıyla Gürler'in görüşlerinin reform yanlısı gruba yakın olduğu bilinmektedir ve AP başından beri bu eğilime karşı çıkmıştır. Öte yandan AP'nin asker kökenli birinin Cumhurbaşkanı olmamasını istediğinden dolayı karşı çıkmış olma olasılığı kendi pratikleri tarafından da desteklenmemektedir: (1) 1966'da zamanın Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı önce kontenjan senatörlüğüne ve ardından Cumhurbaşkanlığına getiren AP'dir. (2) AP'nin Gürler'in karşısında gösterdiği Tekin Arıburun hava kuvvetleri kökenli bir askerdi. (3) AP'nin 1980'de çıkardığı aday işkence söylentileriyle gölgeli Faik Türün idi. (4) Daha sonra uzlaşmayla seçilecek Fahri Korutürk bir oramiral idi. Dolayısıyla AP'nin Gürler'e karşı çıkışı, asker kökenli birinin Cumhurbaşkanı seçilmesine karşı olmasından değil, Gürler'in 12 Mart Muhtırası sırasında "9 Martçı"lara yakın olmasıdır (Özdemir, 1997, s. 234-235). Kuşkusuz bu geçmişe yönelik bir hesaplama değildir; Gürler'in gelinen noktada vesayet rejiminden uzaklaşma ihtimali çok düşüktür. Ancak AP'nin temel sorununun asker kökenli birinin seçilmesi olmadığını saptamak gerekir. AP kendi duruşuna yakın biri olması koşuluyla asker kökenli birinin seçilmesine itiraz etmemektedir.

İkinci çalkalanma CHP'nin içindedir ve Ecevit'in liderliğini pekiştirmesiyle sonuçlanır. "Ortanın solu" hareketini yeniden başlatıp CHP'nin liderliğini ele geçiren Ecevit kendisine karşı olanları uzaklaştırmaya başlar. Bu süreçte Kemal Satır ve arkadaşları Temmuz 1972'de istifa ederek 4 Eylül 1972'de, daha sonra Feyzioğlu'nun Güven partisiyle birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını alacak olan Cumhuriyetçi Parti'yi kurar. Satır "Ecevit'in elinde CHP bir sınıf partisine dönerken, kendilerinin reddedilen Atatürk mirasına sahip çıkacak tek kuruluş olduğunu" öne sürer. Sonunda İnönü CHP'de sade bir üye olarak kalır ve Ecevit'in muhalifleri

tasfiye edilir. Ecevit Başbakan Melen'in olağanüstü koşullardan yararlanmak istemesinden kaygılanarak, Melen'i zor durumda bırakmak amacıyla 3 Kasım 1972'de CHP'li bakanları Melen'in kabinesinden çekeceğini açıklar, ancak Sunay'ın devreye girmesiyle bu kararı uygulamaz (Yavaşca, 2020a, s. 129). Ecevit'in bu davranışı ertesi gün, 4 Kasım'da İnönü'nün CHP'den ayrılmasına neden olur. Ardından ikisi bakan yedi kişi ve onsekiz parlamenter daha CHP'den istifa eder. İsmail Arar'ın 12 Kasım'da istifasından sonra İnönü 14 Kasım'da milletvekilliğinden ayrılırⁱⁱⁱ (Gevgilili, 1981, s. 574-575). Ancak Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında Ecevit partiye hâkim olamaz. CHP yaratılan koşullar altında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermeyeceği gibi seçimlere de katılmayacaktı. Genel Sekreter Kırıkoğlu ve 4 MYK üyesinin de yer aldığı 35 milletvekili Genel Kurul salonuna girerek oy kullanırlar. Kırıkoğlu ve MYK Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinden iki gün önce, 4 Nisan 1973'te istifalarını sunarlar; parti meclisi toplantısında Ecevit'e yakın ve ılımlı bir politikacı olarak tanınan İstanbul Milletvekili Orhan Eyüpoğlu genel sekreterliğe seçilir ve yeni MYK belirlenir. Bütün bu çalkalanmaların sonunda 12 Mart öncesinde 143 milletvekili ile 30 senatörü olan CHP 1973'e girerken 96 milletvekili ile 19 senatöre düşmüş (Görücü, 2020, s. 347); her iki kanatta da gücünün 1/3'ünü kaybetmiştir.

Üçüncü çalkalanma Demirel'in parti içindeki hâkimiyetini güçlendiren AP içindeki çalkalanmadır. Demirel, AP'nin 20 Ekim 1972'deki 6. Büyük Kongresi'nde *"Bizi kabul etmeyenlerin önünde diz çökmeyeceğiz"* diyerek meydan okumakta ve 1.345 delegenin 1.330'unun oyunu alarak yeniden genel başkan seçilmektedir. Bu arada Demirel'i eleştiren Aydın Yalçın aleyhindeki gösteriler nedeniyle Kongre'yi terketmek zorunda kalır. Kongre'nin sonunda Erim'i iktidarsız bırakan Demirel'in yeniden güçlendiği ve partisinin bütünlüğünü sağladığı anlaşılmaktadır (Gevgilili, 1981, s. 576).

Bu arada Mart ayında başlayacak Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunu, 1973 Şubat ayında tartışılmaya başlanmıştır. Demirel bir süreden beri devlet başkanlığının bir *"cülus"* değil, *"seçim"* sonucu belirleneceğini vurgulamaktadır. Bu sorunun konuşulması için parti lider ve yöneticileri Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un evinde bir gece gizli bir toplantıya çağırılırlar, ancak toplantıya sadece Demirel katılmamıştır. Ertesi gün Ecevit bu konuda Demirel ile konuşmak istemiş ve Demirel bu isteği reddetmiştir. Demirel seçim hakkının parlamentoya ait olduğunu söyleyerek kimsenin öngörüşme yapma hakkının olmadığını söylemektedir. Olay kısa sürede kamuoyuna yansınca, komutanlar 21 Şubat'ta yayınladıkları bir bildiriyle Demirel'in kendileriyle konuşmaktan kaçındığını doğrulamış ve kışkırtıcı hareketlerin bitmesi

uyarısını yapmışlardır. Demirel bu uyarıya, “Komuta heyetiyle tartışmaya girme”yeceği yanıtını vermektedir (Gevgilili, 1981, s. 614-615). Kuşkusuz Demirel’in bu kararlı tutumu yukarıda açıklandığı gibi güçlenmiş olmasının ve parti bütünlüğünü sağlamış olmasının sonucudur. Bu tutumun Cumhurbaşkanlığı seçimi üzerinde belirleyici olacağını ve Demirel’in istemediği bir adayın Cumhurbaşkanı seçilme şansının olmayacağını kabul etmek gerekir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin 15 turda gerçekleşmiş olması parlamenter sistemin yarattığı bir sorun değil, aktörlerin sahne arkasındaki bu güç mücadelesinden kaynaklanmıştır.

Son olarak Cumhurbaşkanlığında bir hareketlilik vardır. Anayasa’ya göre bir kişinin arka arkaya iki kez Cumhurbaşkanı seçilmesi mümkün değildir (m. 95/2). Sunay’ın görev süresi sona ermek üzeredir; 28 Mart 1966’da seçilen Sunay 28 Mart 1973’te süresini doldurmaktadır ve bu amaçla seçimlerin 15 gün öncesinden yani 13 Mart’tan itibaren başlaması gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğinden kontenjan senatörlüğüne atanan Cihan Alpan 1 Ekim’de kamuoyuna açıklama yaparak Sunay’ın bir yıl daha görev başında kalmasının sağlanması gerektiğini açıklamaktadır. Alpan’a göre Genelkurmay Başkanı yeni seçilmiştir ve görevde kalması daha uygundur. Alpan bu durumda Anayasa’da değişiklik yapılarak Sunay’ın görev süresinin uzatılmasını önermekteydi. Melen de AP lideri Demirel ve CHP Genel Sekreteri Dr. Kırkoğlu’yla görüşerek, bir anayasa değişikliği yoluyla Sunay’ın görev süresinin iki yıl daha uzatılması konusunda ne düşündüklerini sorar (Gevgilili, 1981, s. 575, 610).

Sunay 28 Şubat’ta parti liderlerini çağırarak adaylık konusunu görüşür. Bu toplantıda Gürler’in adı adaylar arasında geçer. Toplantıda İnönü’nün adı yanında Sunay’ın görev süresinin iki yıl uzatılması da konuşulur. Ancak Gürler’in adaylığı ortaya atılınca, bunun karşısında Sunay’ın görev süresinin uzatılması seçeneği, şimdilik, rafa kaldırılır ve Mart ayı başında Gürler’in adaylığı kesinlik kazanır. Gürler 5 Mart tarihinde Cumhurbaşkanlığına aday olmak için Genelkurmay Başkanlığından ayrılır. Ancak Cumhurbaşkanı adayı olabilmek için TBMM üyesi olmak gerekmektedir. Bunu sağlamak için kontenjan senatörü Mehmet İzmen aynı gün senatörlükten istifa eder^{liiii} ve 6 Mart’ta Gürler Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanır. Sunay’ın bu atamayı yapması, Gürler aday olduğunda görev süresinin uzatılması isteğinden vazgeçtiğini gösterir. Dolayısıyla Gürler ile Sunay arasında bir tercih yapmak gerektiğinde önceliğin Gürler’e verildiği ve Sunay’ın da bu tercihi kabul ettiği söylenebilir. 7 Mart’ta and içerek parlamento üyesi olan Gürler’in adaylığına Demirel “Cumhurbaşkanlığına tayin değil, seçim yapılacaktır” diyerek Gürler’in seçilmesinin mümkün olmadığını ilk işaretini verir. Ecevit “zorlama, rejim için zararlıdır” sözleriyle Demirel’le benzer

bir pozisyon alacağını işaretini verir. Gürler 8 Mart'ta "istenirse" aday olacağını açıklar. 10 Mart'ta sıkıyönetim komutanlıkları Cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyecek her türlü yayını yasaklarlar(Gevgilili, 1981, s. 618-620; Özdemir, 1997, s. 233-236).

Gürler seçimlerde tek aday olmayı ummaktadır ve hem MM'den, hem de CS'den birer üye Gürler'i aday gösterirler. Ancak Gürler'in karşısında iki aday daha gösterilmiştir: AP, CS Başkanı Tekin Arıburun'u; DP, Ferruh Bozbeyle'i aday göstermiştir. Sonuç Gürler ve dayandığı kesimler için hayal kırıklığı ya da tam bir "şok"tur. Gürler ilk iki turda gerekli 424 ve sonraki turlarda gerekli 318 oyu alamadığı gibi AP'li Arıburun'un bile çok gerisinde kalmıştır. 13 Mart'a ilk iki tur yapılır ve üye tamsayısının 2/3 çoğunluğu bulunamaz. Daha sonra 3 ve 4. turlarda adaylardan hiçbiri üye tamsayısının salt çoğunluğunu alamaz. 16 Mart'ta yapılan 5. ve 6. Turlarda Gürler'in oyu 150'nin altına kadar düşerken, Arıburun'un oyları 300'e yaklaşır. 19 Mart'ta toplantı yetersayı bulunmadığı için TBMM'nin 7. Birleşimi açılmaz. Ancak bu arada şu sözler dile getirilir:

Bölükbaşı: *Sayın Başkan, Parlâmentonun iradesi üzerinde ağır baskılar vardır, bugünkü gazeteleri. Lütfen okuyunuz. Böyle şey olmaz.*

Gündoğan: *Sayın Başkan, bu Bizans oyunları ne zaman bitecektir, öğrenmek istiyorum ve sizin yerinizi de merak ediyorum.*

21 Mart'ta yapılan 8. Birleşimin başında Gürler ve Arıburun adaylıktan çekilirler. Arıburun dilekçesinde "bir neticeye varılamayacağı kanaati" nedeniyle "TBMM'yi müessese olarak zor bir durumda bırakmamak için" feragat ettiğini açıklar. 7. tur oylama sonucunda feragat eden Arıburun'a hiç oy çıkmazken, çekilmesine rağmen Gürler'e 11 oy çıkar; Bozbeyle tek aday olarak kaldığı seçimde oyunu yaklaşık ikiye katlasa da ancak 92 oya ulaşır. Bu arada İnönü, Erim ve Bölükbaşı'na 2'şer oy çıkmıştır. Toplam oy sayısı 100'ün bile altında kaldığından yeni bir tur yapılmaz.

Gürler'in adaylıktan çekilmesi Sunay'ın isteği olan görev süresinin uzatılması talebinin gündeme gelmesine olanak sağlar. Aslında daha seçimlerden önce konuşulan Sunay'ın görev süresinin uzatılması seçeneği, Gürler'in aday olması nedeniyle rafa kalkmıştı. Gürler'in seçilememesi ve seçilemeyeceğinin anlaşılması nedeniyle adaylıktan çekilmesi nedeniyle, görev süresini uzatma seçeneği hayata geçirilmeye çalışılır. Bu amaçla 20 Mart tarihinde TBMM'nin 303 üyesi tarafından Anayasa'ya şu maddenin eklenmesi önerilir:

GEÇİCİ MADDE 23— Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 95 nci maddesine göre yapılması gereken Cumhurbaşkanı seçimi, 13 Mart

1975 tarihine ertelenmiştir. 28 Mart 1966 tarihinde seçilmiş olan Cumhurbaşkanının görevi 28 Mart 1975 tarihine kadar devam eder.^{liv}

İlk bakışta Sunay'ın iki yıl daha görev yapacak olması bu Teklifle kesinleştirilmiş gibidir. Çünkü TBMM'nin üye tamsayısı bu dönemde 450'dir ve Anayasa değişikliği için gerekli sayı, üye tamsayısının 2/3'ü olan 300 sayıdır. Teklifi 303 milletvekili imzaladığına göre, sadece Teklifi imzalayanların oyu bile Anayasa değişikliği için yeterlidir. Ancak 22 Mart'ta görüşmelerden sonra yapılan oylamada MM'de sürpriz bir sonuç çıkar. Oylamaya katılan 380 milletvekilinden 299'u kabul 81'i red oyu kullanır. 2/3 çoğunluk yanlışı kullanıldığı ileri sürülen tek bir oyla kaçırılmıştır. Teklif Senato'nun Adalet ve Anayasa Komisyonu'nda 23 Mart'ta ve Genel Kurulu'nda 25 Mart'ta görüşülmüş ve 159 kişinin katıldığı oylamada 104 kabul, 51 red oyu olarak 2/3 çoğunluğa ulaşamamıştır^{lv}. İnönü'nün bu görüşmeler sırasında Teklife şiddetle muhalefet ettiğini eklemek gerekir.

Bu arada 23. Mart'a yapılan toplantıda önce sıkıyönetimin İstanbul, Kocaeli, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 2 ay daha uzatılması konusu görüşülür ve kabul edilir. Ardından seçimlerin 8. Turu yapılır ve tek aday kalan Bozbeyli'nin oyları da 69'a düşer ve adaylıktan çekilmesine rağmen Gürler'e 20 oy çıkar; aday bile olmayan İnönü'nün oyları ise 2'den 5'e çıkmıştır.

Bu arada hem AP'de hem de CHP'de Cumhurbaşkanlığında kullanılan oylar nedeniyle bazı üyeler disiplin kuruluna sevk edilir. Bu bağlamda 25 Mart'ta AP'den altı CHP'den üç üye disipline verilir. Siyasal partiler hem Gürler'in, hem de Sunay'ın seçilmesine onay vermeyince yeni bir formül bulmak zorunda kalırlar. Ecevit'in kabul edilen önerisi üzerine AP, CHP ve CGP'nin 26 Mart 1973'te üzerinde uzlaştıkları formül AYM Başkanı Muhittin Taylan formülüdür. Ancak Taylan parlamento üyesi değildir ve Cumhurbaşkanı parlamento üyeleri içinden seçilmek zorundadır. Bunun tek yolu Gürler'in de kullandığı kontenjan senatörlüğüne atanma yoludur. Sunay, Gürler için kullandığı bu yolu Taylan için kullanmak istemez ve ertesi gün emekliye ayrılarak yerini Senato Başkanı Arıburun'a bırakır. 28 Mart'ta da 7 yılını doldurduğu için Cumhurbaşkanlığından ayrılır ve tabii üye olarak CS üyesi olur (Gevgilili, 1981, s. 625-626; Kaynar, 2020b, s. 1044).

Bu arada 26, 27, 28 ve 30 Mart'ta 9, 10, 11, 12. turlar ile 2 ve 4 Nisan'da 13 ve 14. turlar yapılır ve anlaşma sağlanamadığı için sonuç alınamaz. 12 Mart döneminin izlerini taşıyacak Gürler ve Sunay'ın seçilememesi ve AYM Başkanı Taylan'ın, Sunay'ın muhtemelen siyasal

partilerden bir tür öç almak istemesi yüzünden uygun görülmemesi üzerine 5 Nisan'da Demirel, Ecevit ve Feyzioğlu Meclis'te yeni bir aday belirlemek için görüşürler. Demirel- Ecevit görüşmesinde Demirel Fahri Korutürk, Ticaret Bakanı Naim Talu ve Milli Eğitim Bakanı Sabahattin Özbek'i önerir. Ecevit'in onay verdiği Korutürk ismi üzerinde anlaşma sağlanır. Ertesi gün üç partinin ortak önergesiyle Korutürk Cumhurbaşkanı adayı olarak önerilir. Böylece "*Birinci Cumhurbaşkanlığı Muharebesi*" sivil parlamento tarafından asker kökenli bir adayın seçilmesiyle sona erer(Kaynar, 2020b, s. 1044). Korutürk tercihi, sivil ve üniformalı kesimler arasındaki yeni bir uzlaşmayı yansıtmaktadır (Gevgilili, 1981, s. 628).

Korutürk ile Bozbeylî'nin yarıştığı seçimde Korutürk 557 üyeden 365'inin oyunu olarak Cumhurbaşkanı seçilir. Bu noktada Özdemir'in bu çalışmanın sonuçlarını destekleyen şu yorumunu olduğu gibi aktarmak yararlı olur:

Asıl şaşırtıcı olan, muhafazakâr kanadın temsilcisi AP lideri Süleyman Demirel ile 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra bir dönüşümü yaşayarak sola daha da açılan CHP'nin yeni lideri Bülent Ecevit'in ortaklaşa destekledikleri kendi halinde emekli Oramiral Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı yapan gelişmelerdir. 12 Mart 1971'de parlamento çoğunluğuna dayalı hükümetin görevden ayrılmak zorunda bırakılmasını sineye çekerek sessiz kalmayı nedense uygun bulan parlamento, fiilî durumu iki yıl içine sindirdikten sonra kendisine dayatılan modeli değil, siyasete dönüşü çabuklaştıracak yolu tercih edebiliyor. Değişen şartlar ve güç dengelerinin parlamento kararlarındaki rolünü göstermesi bakımından ilginç. Üstelik buna bakarak parlamentonun isterse müdahaleci eğilimleri geriletebileceğini söylemek mümkün (Özdemir, 1997, s. 234).

Bu değerlendirme bir kez daha, 1970'lerde yaşanan krizlerin parlamenter sistemden değil, parlamenter sistemin işletilmemesinden kaynaklandığını göstermektedir. Gürler ve Sunay'ın, parlamentonun manevralarıyla devre dışı bırakılması ve siyasal partilerin kendi onaylarıyla bir aday üzerinde uzlaşarak onu seçmeleri, dışsal müdahaleler engellendiğinde parlamentonun kendi dinamikleriyle krizleri aşabilme yeteneğinde olduğunu göstermektedir.

Ancak bu tabloda askerlerin rolünün olmadığı söylenemez. AP Muhtıra'dan sonra Ordu ile ittifak kurmuştur. Şimdi Ordu'nun istediği bir Cumhurbaşkanının sivil siyasetin alanını daraltacağı düşünüldüğünden, Ordu'nun istediği birinin Cumhurbaşkanı seçilmesine izin verilmemekle birlikte Ordu'nun kızmayacağı emekli Amiral Korutürk seçilmiştir (S. Koca, 2020, s. 379). Bir başka anlatımla askerler yönetime hâkim oldukları dönemde de AP başta olmak üzere sivil siyasal partilerden destek görmüşlerdir; şimdi de siyasal partiler bütün direniş ve

manevralarıyla Ordu'nun istediği adayları seçtirmezken Ordu'nun desteklemeyeceği birini seçmekten de kaçınmışlardır. Bu durumu gören komutanlar kendilerinden biri olduğu ve politikacılardan bağımsız hareket edeceğini düşündükleri için Korutürk'ün adaylığını kabul etmişlerdir(Görücü, 2020, s. 347). Bunun anlamı siyasal partilerin de parlamenter sistemin kendi dinamikleriyle işlemesine başından beri tam anlamıyla destek vermemiş olmalarıdır.

Melen Hükümeti'nin Sonu

Ferit Melen CGP milletvekili olmasına rağmen parlamentonun desteğine sahip olmayıp, bazı generallerin desteğine sahipti (Özdemir, 1997, s. 235). Bu yüzden Nihat Erim'in iki hükümetinde de Milli Savunma bakanlığı görevini yürütmüştü. Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında da önce Gürler, sonra Sunay için çalışmıştı. Bu durum Melen'in yeni dönemde yerinin olmadığını gösteriyordu Melen hükümetinin sona yaklaşmasının temel nedenlerinden bir başkası Ecevit'in CHP genel başkanı olmasıdır. Anayasa değişikliği ve sıkıyönetimin onaylanması gibi kritik konularda hükümete muhalefet eden Ecevit Kasım ayında bakanlarını hükümetten çekmek istemiş ancak Sunay'ın devreye girmesiyle bundan vazgeçmişti. Bu durum Melen hükümetine verilen desteğin zayıfladığı anlamına gelmekteydi. Ancak hükümetin sonunu getiren asıl olan Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi idi. Melen hem Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi için çaba göstermiş ve Gürler'in parlamento üyesi olabilmesi için senatörlükten istifa eden İzmen'i hükümetine bakan olarak almıştı, hem de Gürlerin Cumhurbaşkanı seçilemeyeceği anlaşılınca Sunay'ın görev süresinin uzatılması için çaba harcamıştı. Hem Gürler seçilemeyince, hem de Sunay'ın görev süresinin uzatılmasına olanak tanıyan Anayasa değişikliği kabul edilmeyince, partilerüstü Melen hükümetinin siyasal meşruiyeti oldukça yıpranmıştı. Sunay'ın görev süresine ilişkin Anayasa değişikliği MM'de kabul edilmeyince Melen MM'de reddedilmiş değişiklik teklifinin Senato'da görüşülmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirterek Sunay'a istifasını sunmuştur. Bu arada Cumhurbaşkanı seçimi kabine içinde de rahatsızlık yaratmış ve bakanlar başbakana istifa etme önerisinde bulunmuşlardır. Melen'in istifası Sunay tarafından kabul edilmemiş ve Melen hükümetin artık daha fazla yürümeyeceğini öngörerek istifasını Cumhurbaşkanı seçiminden sonrasına ertelediğinin mesajlarını vermiştir(Yavaşça, 2020a, s. 129-130). Nitekim Cumhurbaşkanı Korutürk'ün 6 Nisan'da seçilmesinden sonraki gün 7 Nisan'da "*seçilmiş olmanız nedeni ile Başkan bulunduğum Hükümet, Anayasa'mızın zatıdevletlerine yürütme organının da baş*

olarak tanıdığı yetkileri serbestçe kullanabilmeniz olanağını sağlamak amacıyla ve bunu Demokratik Rejimin bir gereği sayarak istifasını takdime karar vermiştir” biçimindeki dilekçeyle istifa etmiştir.^{vi}

36. Naim Talu Hükümeti (15.04.1973-25.01.1974)

Talu hükümeti 12 Mart Dönemi hükümetlerinin dördüncüsü ve sonuncusudur. Programı ve kadrosu bakımından önceki hükümetleri andırmaktadır; teknokratlardan oluşan partilerüstü bir hükümettir. Önceki üç hükümetten iki temel farkı bulunmaktadır. *Birinci* fark ülkeyi seçime götürecek bir hükümet olarak tasarlanmış olmasıdır. *İkinci* fark CHP'nin hükümete bakan vermemiş olmasıdır.

Talu, İkinci Erim Hükümeti'ne parlamento dışından, teknokrat üye olarak atanmış ticaret bakanı olarak görev yapmış ve bu görevini Melen hükümetinde de sürdürmüştü. Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Melen görevi bırakınca yerine Talu Cumhurbaşkanı tarafından 12 Nisan'da hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı bu hükümetin hangi amaçla kurulduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

Cumhurbaşkanımız, özellikle 12 Mart'ın hedefine ulaşması konusunda ... görev almış hükümetlerin çabasını takdirle anarak yüce Meclise sevk edilmiş olan reform tasarılarını devlet ve milletin yararına ve Anayasa çizgisinde gerçekleştirmeyi ... ve bu ortamda gerek kamuoyuna ve gerekse medeni dünyaya zamanında gerçekleştirilmesini yüklediğimiz serbest genel seçimlerin yapılması ilkelerini benimseyecek, bağımsız bir parlamento üyesi başkanlığında kurulması arzusuyla ... Naim Talu'yu Bakanlar Kurulu'nu teşkile memur etmişlerdir (Aktaran: (Yavaşca, 2020b, s. 134).

15 Nisan'da 13 AP'li, 6 CGP'li, 3 Bağımsız ve 2 parlamento dışı teknokrattan oluşan (Özdemir, 1997, s. 235) hükümet Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak göreve başlamıştır. 20 Nisan'da okunan hükümet programında “14 Ekim 1973 Genel Seçimlerine kadar geçecek kısa sürede, yeniden, uzun vadeli hedef ve tedbirlere yer vermesi elbette ki beklenemez” biçimindeki açıklamayla bir seçim hükümeti kurulduğu kabul edilmektedir. Hükümetin 12 Mart Muhtırasının çerçevesi içinde kalacağı şu sözlerle açıklanmaktadır:

Hükümetimizin başlıca amacı, millî, demokratik, lâik ve sosyal hukuk Devletini daha güçlü hale getirmek için, her türlü aşırı sol ve aşırı sağ akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek, komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek ve ekonomik, sosyal, kültürel

kalkınmamızı sağlayıcı tedbirleri alarak işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak olacaktır.^{lvii}

26 Nisan'da yapılan güven oylamasına 357 kişi katılmış ve CHP'nin muhalefet ettiği hükümete 261 kabul, 94 red ve 2 çekimser oy verilmiştir.

12 Mart rejiminin son geçiş halkası olan 6 aylık^{lviii} Talu hükümeti ülkeyi 14 Ekim seçimlerine götürmüş ancak seçimlerden sonra yeni hükümet bir süre kurulamadığından 26 Ocak 1974 tarihine kadar görevde kalmıştır. Talu, seçimlerden sonraki TBMM toplandıktan sonra 23 Ekim'de istifa etmiş ve istifası kabul edilmekle birlikte Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümet kuruluncaya kadar göreve devam etmesi istenmiştir.

12 MART SONRASI HÜKÜMETLER

"Bonapartist" 12 Mart döneminin *"partilerüstü"* *"teknokrat"* hükümet dönemi işlevini tamamlamıştı (Gevgilili, 1981, s. 546). Toplamda 33 ay süren sıkıyönetim döneminde komutanların denetiminde hükümetler kurulmuş; Anayasanın maddelerinde yapılan değişikliklerle özgürlükler düzeninden otorite düzenine geçiş yapılmış; tutuklama, yargılama, dernek ve parti kapatmalarla işçi hareketi ve sosyalist muhalefet baskı altına alınmıştı(Ozan, 2015, s. 691). Bu dönemde burjuvazi 1961'den beri geçen on yıl içinde güçlenerek dengeyi bozmuş ve başka yollardan önlenebilecek olayları bir karmaşa ortamının belirtileri durumuna getirerek devletin baskı gücünü arkasına alıp yeni bir yönetim düzeni kurmuştur. Bu dönemde yapılan Anayasa değişikliklerinin temel amacı değişen dengeye daha uygun düşecek ve bu yeni dengeyi ya da dengesizliği daha iyi koruyabilecek kuralları getirmektir(Soysal, 1976, s. 8) Dolayısıyla bu dönem hem geçmiş dönemde meydana gelen olayları bir dengeye oturtturarak geçmişle gelecek arasında bir köprü görevi görmüştür. Ancak oluşturulan yeni denge aslında ülkeyi yeni bir denge arayışına götürecektir bir dengesizlik oluşturmuştur. Dolayısıyla 1971 öncesine göre bir denge kuran bu dönem, kendisinden sonraki dönemin dengesizliklerinin tohumunu taşımaktadır. Bu yüzden de makalede bu bölüm bütün ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bundan sonraki dönem, ana hatlarıyla ortaya konacaktır.

37. Ecevit Hükümeti: CHP-MSP Koalisyonu (25 Ocak 1974-17 Kasım 1974)

12 Mart hükümetleri 1969 seçim sonuçlarına göre kurulmuştu. 1971 Anayasa değişiklikleriyle seçimlerin 14 (12)^{lix} Ekim’de yapılması öngörülmüştü. Seçimler sonunda tabloda gösterilen sonuçlar alınmıştı:

Şekil 5. 1973 Seçim Sonuçları

Parti	%	Üye
CHP	33,30	185
AP	29,82	149
MSP	11,80	48
MHP	3,38	3
CGP	5,26	13
DP	11,89	45
TBP	1,14	1
Bağ	2,83	6
Toplam	100	450

Seçimlerde AP galibiyet beklerken seçimlerin galibi “ortanın solu” hareketiyle İnönü’yü devirmiş olan Ecevit ve Partisi CHP olmuştu. CHP işçi sınıfının yoğun olduğu büyük kent merkezlerinde ve pazar için üretim yapılan kapitalist tarım bölgelerinde oy patlaması yaşamış ve oyların tam 1/3 ünü alarak 185 milletvekili çıkarmıştı. Bu sonuçların arkasında Ecevit’in yarattığı rüzgâr kadar,

AP’nin sağ kanattaki tabanının bölünmüş olması yatmaktaydı. 1969’da AP’ye karşı Konya’da bağımsız milletvekili seçilen Erbakan başkanlığındaki MNP’nin AYM tarafından kapatılmasından sonra kurulan MSP ve AP’den ayrılan bazı grupların kurduğu eski meclis başkanı Ferruh Bozbeyle önderliğindeki DP ile 1970’lerin başında köktenci sağ görüşleri özellikle gençlik için yaygınlaştırmayı başaran Alparslan Türkeş’in önderliğindeki MHP toplamda (149 + 48 + 45 + 3) 245 sandalye kazanmışlardı ve bu sayı 450’nin salt çoğunluğu olan 226’nın üstündeydi. Dolayısıyla AP’nin seçim mağlubiyetinin arkasında Türk-İslam sentezini oluşturan MHP-MSP kanadı ile DP’yi kaybetmiş olması yatmaktadır (Özdemir, 1997, s. 236-237).

Bu sonuçlar, parti liderlerini bir koalisyon hükümeti kurma göreviyle karşı karşıya bıraktı. CHP birinci parti olmuş ancak hükümeti kurmak için gerekli 226 sayısına ulaşamamıştı. Cumhurbaşkanı ve iş dünyasının desteklediği ordu, istikrarın sağlanacağı gerekçesiyle CHP ve AP arasında büyük koalisyon kurulmasından yanaydı; Demirel, Ecevit’in radikalizmini törpüleyecek ve iki büyük parti bir denge içinde çalışacaktı. Ancak Nisan ayında yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi generalleri ciddi biçimde zayıflatmış ve ordunun siyasetçilere bu çözümü dayatmasına olanak tanımamıştı. Demirel sonradan iplerin eline geçeceği ümidiyle

görevin, seçimde en çok milletvekili çıkaran partinin lideri olarak Ecevit'e verilmesini tercih etmekteydi.^k Böylece başbakanı Ecevit olan bir hükümette koalisyon ortağı olmayacak, daha sonra görev kendisine verildiğinde kendisinin başbakanlığında bir hükümet kuracaktı. Demirel ayrıca yeni hükümetin, dünya ekonomisindeki gerilemenin de bir sonucu olarak, kötüleşen ekonomik krizle başa çıkmak için sevilmeyen ekonomik önlemler alma zorunluluğuyla karşı karşıya kalacağını düşünüyor ve aceleci davranmak istemiyordu (Ahmad, 2008, s. 252; Hale, 1994, s. 216). Sağ kanattaki partilerin hiçbiri CHP ile hükümet kurmak istemiyordu, çünkü CHP ile koalisyona girmek, çok uzun yıllardır karşısında olunan "so" ile birlikte anılmak biçimindeki propagandaya muhatap kalmak demektir. DP'liler, Demirel'e muhalefetlerinden dolayı partiden koptuklarından Demirel'in başbakanlığı altındaki bir hükümete de girmek istemiyorlardı (Özdemir, 1997, s. 237).

Meclis'in 24 Ekim'de açılmasından üç gün sonra, 27 Ekim'de, Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini CHP lideri Ecevit'e verdi (Karataş, 2022, s. 395-396) ve 3 aydan fazla sürecek olan hükümet kurma süreci başlamış oldu. Ecevit'in hükümet kurma çalışmaları sonuç vermedi ve 10 gün sonra, 7 Kasım'da görevi iade etti. Bunun üzerine 12 Kasım'da Demirel hükümeti kurmakla görevlendirildi. Demirel 'de beş gün sonra, 17 Kasım'da görevi iade etti. CHP ve AP tarafından hükümet kurulamayınca Talu'nun bir koalisyon hükümeti kurması yolu iki kez denendi. Talu önce 15 Aralık'ta hükümeti kurmak üzere görevlendirildi ancak başarılı olamayınca 25 Aralık'ta görevi iade etti. Cumhurbaşkanı 29 Aralık'ta görevin iadesini kabul etmeyerek hükümet kurma arayışının sürdürülmesini istedi. Talu bu kez "*bir koalisyon hükümetinin kurulması ve sürmekte olan hükümet buhranına bir an önce bir çare bulunması amacıyla*" aldığı görevi tamamlayamadığını bildirdi 10 Ocak'ta görevden affını istedi. 15 Ocak'ta Ecevit yeniden görevlendirildi ve 25 Ocak 1974'te uzun pazarlıkların ardından CHP-MSP koalisyon hükümetini kurdu. Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan olmuş ve CHP'ye 17 bakanlık, MSP'ye 7 bakanlık verilmişti. 7 Şubat 1974 tarihinde yapılan güven oylamasında kullanılan 373 oydan 235 kabul, 136 ret, 2 çekimser oyla hükümet güvenoyu alıyordu.

CHP-MSP koalisyonunu olanaklı kılan temel düşünce her iki partinin aynı sınıf ve tabakalara dayanmasıydı. MSP ekonomik yoksulluk ve ezilmişliklerini dine sığınarak gidermek isteyen halk kesimlerine dayanmaktaydı ve dine sığınma ögesi dışında CHP ile benzerlik taşıyordu. Ancak kuşkusuz iki parti içinde de iki partinin koalisyonuna çeşitli gerekçelerle karşı çıkılıyordu. CHP'liler MSP'nin siyasette din sömürüsü yaptığını; Atatürk devrimlerine ve

Cumhuriyete karşı çıktığını; MSP'liler CHP'nin kendilerinin tasvip etmediği solda yer aldığını söylüyordu. Ancak bu ülke siyasetine son derece önemli ve yeni bir boyutun katılması anlamına geliyordu. İslami düşünceyi savunan bir partinin laiklik ilkesini titizlikle savunan bir partiyle koalisyona girmiş olması İslami düşünceyi savunan MSP'ye meşruiyet sağlamaktaydı ve öncesinde CHP'nin bu tür bir partiyle koalisyon yapması düşünülemezdi (Özdemir, 1997, s. 292-293; Soysal, 1976). Koalisyonu oluşturan partiler arasındaki uzlaştırılması zor karşıtlık, koalisyonun, doğası gereği paylaşılan ortak bir programa değil saf anlamda siyasal fırsatçılığa dayanmasına neden oluyordu ve bunun sonucu son derece kırılğan ve dolayısıyla sürmesi zor bir koalisyonun oluşmuş olmasıydı(Ahmad, 2008, s. 252).

12 Mart dönemine son verildiği ve seçimler sonunda güç de olsa bir koalisyon hükümetinin kurulduğu 1974 son on yılın en sakin dönemidir. Bu dönemde kısa süren CHP-MSP koalisyonunun gündemini iki temel konu oluşturmuştur. Bunlardan birincisi "*af kanunu*", diğeri "*Kıbrıs meselesi*"dir.

Af Meselesi ve Diğerleri

Af meselesi koalisyon protokolünde yer verilen konulardan biridir ve 12 Mart'ın açtığı yaraları sarma amacı taşımaktadır. Cumhuriyet'in 50. Yılı da gerekçe gösterilerek "*15.05. 1974 Tarih 1803 sayılı Cumhuriyetin 50 nci Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun*"un görüşmeleri başlamış ve bu görüşmeler bir siyasi bunalımla sonuçlanmıştır. MSP TCK'nın 163. maddesinde tanımlanan "*devletin sosyal ve ekonomik veya siyasi veya hukuki düzenini ... dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla .. siyasi amaçla propaganda yapmak veya telkinde bulunmaktan*" suçlu bulunanları af kapsamında tutma..." suçundan hükümlü bulunanları af kapsamına almak isterken aynı kanunun 141. ve 142. maddelerinde tanımlanan "*komünizm propagandası ve sınıf çatışmasını teşvik etmek*" suçundan hükümlü bulunanları kapsam dışında tutmak istemekteydi.^{lx} Başka bir anlatımla affı kendi tabanıyla sınırlı tutma isteğindeydi. Görüşmeler sırasında 163. maddenin kapsama dahil edilmesi sağlandıktan sonra 20 MSP'li milletvekili 141 ve 142. maddelerin kanun kapsamına girmesine ilişkin önergeyi reddettiler. Af yasasının eksikli çıkması geniş kesimler tarafından protesto edildi ve koalisyon ortakları arasında gerilime neden oldu. Ecevit koalisyon protokolüne aykırı bu davranış nedeniyle ortağına güvenini yitirdi ve istifa noktasına geldi. Ancak olağanüstü toplanan parti meclisinin yaptığı toplantıda istifa etmemeye ikna edildi. CHP, Kanun'un Anayasanın eşitlik

ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu ve Temmuz ayında mahkeme kararı ile bu hükümler de af kapsamına alındı. MSP'nin bu davranışı koalisyon protokolüne, hükümet programına ve ortaklık etiğine aykırı olmakla kalmıyor, MSP'nin fikir ve vicdan hürriyeti konusundaki samimiyetsizliğini, 42 milyonun kardeşliği sloganının sahteliğini ve iç barışa yönelik adım atılması konusundaki isteksizliğini açığa çıkarıyordu (Hale, 1994; Kaynar, 2020a, s. 217; Ozan, 2015, s. 692; Özdemir, 1997, s. 238). MSP'nin bu tutumu koalisyonun kısa sürede sona ermesinin önemli nedenlerinden biridir.

Koalisyonun sona ermesinin başta Kıbrıs meselesi olmak üzere başka nedenleri de vardır. Kıbrıs meselesi öneminden dolayı ayrı bir alt başlıkta incelenecektir. Burada diğer meseleler üzerinde kısaca durulacaktır. MSP'nin (1) Bürokraside yoğun bir kadrolaşma çabası içine girmesi, (2) Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Karaköy'deki Güzel İstanbul heykelini müstehcen bulması nedeniyle kaldırtması, (3) İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün alkol tüketimini ve bira satışını kısıtlamaya yönelik önlemler alması, (4) Hükümet programında yer alan oy verme hakkının on sekiz yaşa indirilmesi konusunda sorun çıkarması, (5) Zorunlu olması sağlanan ahlak derslerinin İslami içeriğe kavuşturulmamasını ve imam hatip mezunlarının haklarının genişletilmemesini istemesi koalisyonun sarsılmasına neden olmuştur (Görücü, 2020, s. 354; Ozan, 2015, s. 693).

Kıbrıs Meselesi

Koalisyon ortakları arasındaki sorunlar Temmuz ayında patlayan Kıbrıs krizinin gölgesinde kaldı. 15 Temmuz'da iktidardaki Yunan askeri cuntası, Kıbrıs'ta Başkan Makarios'u geçici olarak görevden alan ve yerine eski bir EOKA lideri olan Nicos Sampson'u getiren bir darbeyi kışkırttı. Sampson yeni hükümetin geçici başkanı ilan edildi ve ertesi gün başkanlık yetkilerini kullanarak Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kıbrıslı Türklerin güvenliğinden korkan ve 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Garanti Antlaşması'ndan doğan haklarını kullanan Türkiye, çeşitli görüşmeler yaptıktan sonra 20 Temmuz'da "*Kıbrıs Barış Harekati*"nı başlattı (Hale, 1994, s. 217).

Türkiye 20-22 Temmuz 1974 ve 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde Ada'nın kuzeyinde havadan ve denizden iki askerî harekât gerçekleştirdi ve bölgenin %40'ını ele geçirdi; Kıbrıs Rumları Ada'nın güneyine göç etmek zorunda kaldılar. Kıbrıs krizi hem iç politikada hem de dış politikada önemli sonuçlar doğurdu.

Dış politikada Türkiye ile ABD arasında haşhaş sorunu dolayısıyla ortaya çıkan sorun Kıbrıs sorunu dolayısıyla yeni bir boyut kazandı. 12 Mart hükümetleri döneminde ABD ile ilişkilerin düzeltilmesine önem verilmiş ve bu nedenle 30 Haziran 1971'de Resmi Gazete'de yayınlanan kararla ABD'nin temel taleplerinden biri olan *"Listelerde kayıtlı iller olarak tespiti suretiyle 1972 yılı sonbahar devresinden itibaren Türkiye sınırları içerisinde haşhaş ekimi ve üretiminin kesin olarak yasaklanması"* kabul edilmişti. Anadolu'da bir geçim kaynağı olan haşhaşın yasaklanması kararı, Türk kamuoyunda tepki yaratmış ve söz konusu yasak Ecevit'in koalisyon hükümeti tarafından 1 Temmuz 1974'te kaldırılmıştı. Bu karar, ABD'de büyük bir öfke ve hayal kırıklığı yaratmıştı. ABD, kararın geri alınmasına yönelik yeni bir baskı politikası uygulamaya çalışmış, ancak hükümet geri adım atmamıştı. Bunun üzerine ABD, Kongre'nin öncülüğünde Türkiye'ye karşı askeri ve ekonomik bir ambargo girişimi başlatmıştı. Ancak ABD yönetimi, bu kararın ABD karşıtı çevreleri güçlendirebileceğini düşünerek ihtiyatla hareket ediyordu. İşte tam bu sırada patlayan Kıbrıs krizi ABD'nin imdadına yetişti. ABD yönetimi, Kıbrıs politikasında kendisine yönelen iç kamuoyunun ve Avrupalı müttefiklerinin yoğun eleştirilerinin de etkisiyle, Kıbrıs krizini bir fırsat olarak gördü ve Türkiye'ye yönelik ambargo kararının haşhaş yerine Kıbrıs krizine bağlanmasını tercih etti. Böylece hem Kıbrıs konusunda Yunan ve ABD kamuoyu yumuşatılacak hem de haşhaş ekimi kararının cezası bu yolla kesilebilecekti (Başlamışlı, 2021, s. 695). Kongre'de Yunanistan ve Kıbrıslı Rumları destekleyen bir grubun etkisiyle ABD ile Türkiye ilişkilerinde ciddi sorunlar doğdu. Gerilim 18 Aralık 1974'te, Kongre'nin baskısı altında kalan Başkan Ford'un, Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye yapılan tüm askeri yardımı askıya almak zorunda kalmasına kadar tırmandı. Ambargo 1978 yılına kadar devam etti. Buna tepki olarak Türk hükümeti, Amerika'nın Türkiye topraklarındaki askeri tesisleri kullanmasını kısıtladı (Hale, 1994, s. 218).

İç politikada Kıbrıs krizi, hem ordu ile sivil siyasetçiler arasındaki ilişkilerin düzelmesine hem de koalisyon ortakları arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Ecevit'in 12 Mart müdahalesine muhalif görünmesi ve Erbakan'ın radikal İslami düşünceye sahip olması Ordunun, başlarda koalisyon hükümetine kuşkuyla yaklaşmasına neden olmuştu. Suçluların affedilmesiyle asayişin bozulacağı endişesi kuşkuları artırdı. Bu kuşkulara rağmen Ordu 12 Mart başarısızlığı nedeniyle siyasetin dışında kalmayı tercih etmişti. Kıbrıs harekâtı başarısı ordunun moralini güçlendirmenin yanı sıra, ordunun kamuoyunda bozulmuş itibarını da geri getirdi. Ordu uzun yıllardan beri ilk kez kendi gerçek görev alanına giren bir işle ilgilenmiş ve bu işi de en az kayıp vererek başarıyla yapmıştı. Ecevit, harekâtın başarısı için askerlere tam

güven verme konusunda tereddüt etmemiş ve bu durum Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın şahsında Ecevit ile Ordu arasında sıcak bir ilişki kurulmasına neden olmuştu. Bu tür iyi ilişkiler askerlerin sivil siyasetçilere güvenini ve sivil siyasete müdahale etmeme eğilimini güçlendirmişti, çünkü siyasetçilerin kritik durumlarla başa çıkabildiğini göstermişti. Ancak koalisyon ortakları yönünden tam tersi bir sonuç doğdu ve koalisyonun dağılma sürecine girmesine neden oldu. Harekâtın Ecevit'in başarı hanesine yazılmasını istemeyen MSP karşı atağa geçti ve fetihçi ideolojisiyle de tutarlı olarak Ada'nın tümüyle ele geçirilmesini istedi. Bu yüzden harekât sırasında koalisyon ortakları arasında sert tartışmalar yaşandı(Hale, 1994, s. 218-219) ve Ecevit, MSP ile "*hükümet etme ve siyaset anlayışının çok farklı*" olduğunu açıkladı(Özdemir, 1997, s. 239). Ecevit şu sözleriyle Adaya barışı getirmek için müdahale edildiğini söylemekteydi:

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'a indirme ve çıkarma hareketi başlamış bulunuyor. Allah; milletimize, bütün Kıbrıslılara ve insanlığa hayırlı etsin. Bu şekilde insanlığa ve barışa büyük bir hizmette bulunmuş olacağımıza inanıyoruz. Öyle umarım ki kuvvetlerimize ateş açılmaz ve kanlı bir çatışmaya yol açılmaz. Biz aslında savaş için değil, barış için ve yalnız Türklere değil, Rumlara da barış getirmek için adaya gidiyoruz (Küçük, 2014).

Ecevit'in bu sözleri bir savaş kahramanı olmak gibi bir niyetinin olmadığını ve amacının barış olduğunu göstermektedir. Bu sözlerin devamında Ecevit uluslararası toplumun desteğinin de sağlandığını belirterek uluslararası hukuk kurallarının da gözetildiği mesajını vermektedir. Dolayısıyla Ecevit'in harekâtın barış amacıyla yapıldığına ilişkin bu vurgusu ile Erbakan'ın fetihçi özelemlerinin uyuşması mümkün değildi(Hale, 1994, s. 219). MSP harekâtın devam etmesi gerektiğini söylemekle kalmıyor, yapılan harekâtın da kendi başarısı olduğunu söylüyordu. MSP'li basında yaratılan söylentiye göre 11 CHP'li bakan çekimser kalmış ve başta Ecevit olmak üzere öteki CHP'li üyeler askerî harekâtlara karşı çıkmışlardı. Bunlara göre harekât MSP'li bakanların zoru ve ısrarıyla yapılmıştı ve MSP'nin başarı hanesine yazılmalıydı (Özdemir, 1997, s. 239).

Bardağı taşıran son damla 13 Eylül 1974'te Ecevit'in İskandinav ülkelerine resmi bir ziyarette bulunacağını ve yokluğunda kendisine Devlet Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüboğlu'nun vekâlet edeceğini açıklaması oldu. Erbakan vekâletin Başbakan yardımcısı sıfatıyla kendisine verilmesi gerektiği düşüncesiyle Ecevit'in ziyaretine izin veren kararnameyi imzalamayı reddetti. Bu gelişme üzerine Ecevit 18 Eylül 1974'te "*Bakanlar kurulunun zamanla*

artan görüş ayrılıkları içinde görevde kalmasını sakıncalı bulduğu”ndan istifasını verdi ve istifanın aynı gün Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmesiyle koalisyon dağılmış oldu(Hale, 1994, s. 219).

Aslına bakılırsa koalisyon ortakları arasında ortaya çıkan krizin nedeni haşhaş krizi dolayısıyla ortaya çıkan ve ambargoya kadar tırmanan ABD ile ilişkilerdeki gelişmeler ve Kıbrıs harekâtı konularındaki başarının kime ait olduğu sorunuydu. Ecevit bu konuda izlediği politikanın itibarını artırdığını ve bir erken seçime gidilirse bu başarının ödüllendirileceğini düşünüyordu. Ancak bu düşüncenin hayata geçmesi diğer partilerin de erken seçim istemesine bağlıydı ve diğer partiler Ecevit’in kamuoyunda oluşan bu heyecan dalgasından yararlanmasına izin vermemek için seçime yanaşmadılar. İddiaya göre DP lideri Ferruh Bozbeyle, CHP ile geçici bir koalisyon kurmayı ve ardından ülkeyi genel seçimlere götürmeyi kabul etmesine rağmen, DP’liler bu desteği vermediler^{lxii} ve böylece Ecevit’in erken seçim hayali suya düştü(Hale, 1994, s. 219; Özdemir, 1997, s. 239).

38. Bağımsız Sadi Irmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Hükümetin istifasından sonra Cumhurbaşkanı 20 Eylül’de hükümeti kurmak üzere yeniden Ecevit’i görevlendirdi.^{lxiii} Ecevit hükümeti kuramayınca 30 Eylül’de görevi iade etti ve aynı gün Demirel hükümeti kurmakla görevlendirildi.^{lxiv} Demirel’de hükümet kuramayarak görevi 5 Ekim 1974 tarihinde iade etti.^{lxv} Cumhurbaşkanı 10 Ekim’de yeniden Ecevit’i görevlendirdi^{lxvi} ve Ecevit bu görevi 7 Kasım’da iade etti.^{lxvii} Ecevit ve Demirel’in hükümet kurma girişimlerinin başarısız olması 11 Kasım’da Cumhurbaşkanı tarafından bir “liderler zirvesi” yapılmasıyla sonuçlandı. Zirve sonunda şu kararlar alındı:

1. Uzun vadede bir icraat Hükümeti kurulabilmesi imkânları oldukça zayıflamıştır. 2. Bunun tabii sonucu olarak, erken seçim kaçınılmaz hale gelmiştir. 3. Erken seçim için dahi bir Hükümetin kurulması gereklidir. 4. Kurulacak Hükümet, seçim emniyetini bütün icaplarıyla sağlayacak ve vatandaş iradesinin hür ve serbest şekilde tecellisine imkân verecek bütün tedbirleri getirmelidir. 5. Nihayet kurulacak hükümet Parlâmento çoğunluğuna dayalı, gücünü Meclisten ve millet iradesinden alacak bir hükümet olmalıdır. Bütün partilerin hükümete katılması, seçim emniyeti ve seçim tartışmalarının belli bir seviyede tutulabilmesi bakımından tercihe şayandır.^{lxviii}

Bu çerçevede Cumhurbaşkanı 12 Kasım'da CS Üyesi Sadi İrmak'ı görevlendirdi.^{lxix} İrmak, Bakanlar Kurulu üyelerini, CGP'den aldığı 4 milletvekili dışında, TBMM dışından atadığı bakanlarla oluşturdu. 24 Kasım'da MM Genel Kurulu'nda okunan hükümet programında *“partilere dayalı bir Hükümet kurma çabalarının daha da sürdürülmesinin, bunalımı uzatmaktan başka bir sonuç vermeyeceği ve memleketin karşı karşıya bulunduğu hayati önem taşıyan iç ve dış sorunlar dolayısıyla bu gecikmenin ağır sakıncalar doğuracağı görülünce, Anayasa çerçevesinde başka bir alternatif olarak Parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlarla bir Hükümet kurma zorunluluğu ortaya çıkmış”* olduğu belirtilmektedir. Hükümet programında *“çeşitli sakıncaların önlenmesi amacı ile seçimlerin yenilenmesinde ve bunun Yüce Meclisinizce mümkün görülecek yakın bir tarihe alınmasında millî yarar, hatta zorunluk bulunduğu”* belirtilmekte Meclis erken seçim kararı verirse *“Hükümeti(n) bir «Seçim Hükümeti» olarak görev”* yapmasından söz edilmektedir.^{lxx} Hükümet programı üzerinde yapılan görüşmelerde Ecevit açık biçimde seçimlere öncelik verilmesi gerektiğini söylemektedir:

Erken seçimin zorunluluğunu kabul eden dört parti, yani; Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi, güven oylaması bittikten sonra, bir araya gelip erken seçim tarihini görüşmeleri gerektiği üzerinde mutabakata vardılar. Bu belki de, son haftaların en umut verici bir görüşmesi idi. Eğer bu Hükümet güvenoyu alamaz ise, o takdirde biz ümitle o gelişmeyi bekleyeceğiz.^{lxxi}

Bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi CHP erken seçim konusunda ısrar etmektedir ve hükümet kurulmadan erken seçim kararı alınmasını istemektedir. Nitekim aynı gün *“Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit ve 184 arkadaşının, Anayasanın 69 ncu maddesi uyarınca, seçimlerin yenilenmesine ilişkin önergesi”* Anayasa Komisyonuna havale edilmektedir. Buna karşılık Demirel'in gidilecek bir erken seçimin CHP'nin galibiyetiyle sonuçlanacağından korktuğu aynı görüşmedeki şu sözlerden anlaşılmaktadır:

Her tarafta Sayın Ecevit, «İkinci Atatürk», «Kıbrıs Fatihisi», «Kıbrıs Kahramanı» olarak karşılatırılıyor. Şu ortamda seçime gidilirse, fazladan 100 mebusla gelinir». Kendisi bir yerlerden seçim işareti aldığı zehabına da kapılmıştır. Binaenaleyh, «Fırsat bu fırsat» deyip, «İskandinavya seyahatine giderken vekâleti kime bırakacağım?» münakaşası çıkarıp, Türkiye'de bunalımı yaratmıştır.

Bu konuşmalar güven oylamasının sonuçları hakkında bir fikir vermekteydi. CHP erken seçimin bir an önce yapılmasını sağlamak amacıyla, AP, MSP ve MHP erken seçimin CHP'ye

yarayacağı düşüncesiyle kurulacak bir seçim hükümetine destek vermeyeceklerini göstermişlerdi. Hükümete güven duyan sadece Bakanlar Kurulu'na 4 üye vermiş olan 13 üyeye sahip CGP idi. Nitekim 29 Kasım 1974'te yapılan güven oylamasında kullanılan 378 oyun sadece 17'si kabul idi. Gerekçeleri farklı olan 358 ret oyu vardı: Ecevit hükümet kurulmazsa erken seçim kararı alınacağı beklentisi taşıyordu; AP, MSP ve MHP ise bir seçim hükümeti kurulmasının Ecevit'e yarayacağını düşünüyordu. Söz konusu farklı gerekçelere dayalı olarak hükümetin güvenoyu alamaması üzerine Sadi Irmak sonuçların açıklanmasından sonra istifa etti.

Ecevit'in erken seçim hayali ve Demirel'in erken seçimin kendisi açısından yaratacağı olumsuzluğun farkına varması, Sadi Irmak hükümetinin güvenoyu alamamasına yol açsa da, Irmak Hükümeti yeni hükümet kurulamadığı için beş ay süreyle görevde kaldı. Bu Türk siyasal hayatındaki en uzun süreli hükümet kriziydi (Hale, 1994, s. 220). Olağanüstü bir siyasi istikrarsızlık dönemini doğuran kriz, şiddetin sokaklara ve kampüslere yavaş yavaş geri dönmesine neden oldu (Aytürk, 2020, s. 451). Korutürk 1975 yeni yıl mesajında siyasi istikrarsızlığa ve hükümet sorunlarına değinirken, Demirel, *"Türkiye'nin bir siyasi iktidar boşluğu ile karşı karşıya"* olduğunu belirtmektedir. MHP lideri Türkeş *"Aziz milletimizi yeniden oldubittiye getirip sonsuz karanlığa sokmak isteyenlerin oyununu bozacak olan Milliyetçi Cephe Birliğinin karşısında tüm solcular ve TRT cephesi kurulmuş ve harekete geçirilmiştir"* diyerek kutuplaşmaya işaret etmektedir (Kaynar, 2020a, s. 157).

Siyasal krizlerin başlangıcı ve nedenleri üzerine bir ara değerlendirme

1970'li yıllarda hükümet bunalımlarında yaşanan siyasal krizlerin genellikle parlamenter sistemden kaynaklandığı ifade edilmiş ve çözüm olarak, 2017 Anayasa değişikliğinde karşılığını bulacak olan devlet sisteminin değiştirilmesi önerilmiştir. Ancak buraya kadar yaşanan sorunların şu nedenlerle parlamenter sistemden kaynaklanmadığı görülmektedir.

1. 1970-1973 yılları arasında askerlerin denetiminde bir yönetim sözkonusu olduğundan, parlamenter sistem kendi dinamikleriyle işletilememiştir.
2. 1974 yılı başında kurulan CHP-MSP koalisyonu parlamenter sistem kuralları içinde farklı kutuplarda siyasal görüşlere sahip siyasal partiler arasında bir uzlaşma sağlanabildiğini göstermektedir.

3. Koalisyon protokolüne aykırı davranılması, hükümet icraatlarını kendi siyasal çıkarına yontulmaya çalışılması gibi nedenlerle koalisyonun bozulması parlamenter sistemin işleyişinden değil siyasal aktörlerin demokratik bir siyasal kültürü içselleştirmemelerinden kaynaklanmıştır.
4. Hükümetin istifasından sonra yapılan üç görevlendirme sonunda hükümetin kurulamaması bir erken seçimin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve Cumhurbaşkanının siyasal parti liderleriyle yaptığı görüşmede bu konuda uzlaşmaya varılmıştır. Bu uzlaşmada bir seçime götürecektir bir azınlık hükümetinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karar uygulanmış olsaydı, kriz derinleşmeden çözülmesi mümkün olabilirdi.
5. Kurulan hükümetin siyasal partilerin seçimden beklentilerinin farklılığı nedeniyle güvenoyu alamaması bunalımın derinleşmesine neden olmuştur. Her iki tarafın da sözünde durmaması demokratik kültür sorunuyla ilişkilidir.
6. 1961 Anayasası'nın en sorunlu düzenlemelerinden birisi hükümet kurulamaması halinde erken seçimlere zorlayan mekanizmanın yetersizliğidir. Gerçi bu tür durumlarda Meclis'in kendini feshederek erken seçime gitmesi mümkündür, ancak yukarıda görüldüğü gibi farklı hesaplar nedeniyle bu karar alınamadığında, yürütmenin devreye girerek erken seçime zorlamasıyla sorun çözülebilirdi. Anayasa'daki şu düzenleme bu tür bir yeteneğe sahip değildi:

Anayasanın 89 uncu ve 104 üncü maddeleri uyarınca verilen güvensizlik oyu sebebiyle, onsekiz aylık bir süre içinde, Bakanlar Kurulu iki defa düşmüş ve üçüncü defa güvensizlik oyu verilmiş olursa, Başbakan, Cumhurbaşkanından, Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Bu istek üzerine, Cumhurbaşkanı, Meclislerin Başkanlarına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Yenilenme kararı Resmî Gazete'de yayınlanır ve hemen seçime gidilir (m. 108).

Düzenleme hükümetin gensoru üzerine düşürülmesinden ya da güven istemi üzerine yeterli güvenoyunu alamamasından söz etmekte ancak hükümetin kurumamasından söz etmemekteydi. Ayrıca krizin onsekiz ay gibi uzun bir süre sürmesine izin verilmişti. Bu süreden sonra da Başbakanın bu tür bir istekte bulunması ve bu isteğinin hem Cumhurbaşkanı hem de Meclisin her iki kanadının başkanları tarafından uygun görülmesi gerekmemekteydi. Son derece güç işleyen bu mekanizma hükümet krizlerinin yaşandığı 1970'li yıllarda hiçbir zaman uygulanamadı (Soysal, 1976, s. 266). Nitekim 1982 Anayasası "düalistleştirme tekniği" kullanarak 45 günlük sürede hükümet kurulamaması halinde Cumhurbaşkanı seçiminin

yenilenmesi kararı verme yükümlülüğü getirdi. Bu değişiklik 1970'li yıllarda 3 kez yapılan Anayasa değişiklikleri içinde yapılmış olsaydı, krizlerin derinleşmeden atlatılması sağlanabilirdi.^{lxxii}

7. Ülkede bu dönemde seçim sistemi Anayasa ile değil kanunla düzenlenmişti. Barajlı d'Hont sisteminin barajı AYM kararıyla iptal edilmesiyle en çok oy alan iki siyasal parti CHP ve AP tek başlarına iktidara gelememişler ve bu durum küçük partilerin gerçek güçlerinin çok üstünde güç kazanmalarına neden olmuştu. Bu durum pamuk ipliğine bağlı koalisyonlara, partiler üstü hükümetlere, tartışmalı milletvekili transferlerine yol açarak siyasal iktidarı zayıflatmış ve büyük partiler arasındaki kutuplaşmayı artırmıştı (Soysal, 1986, s. 125). Bu sorun ya demokratik kültürün içselleştirilmesi ya da seçim kanununda gerekli düzeltmelerin yapılması yoluyla aşılabilirdi. Ancak bu düzeltmeler yapılmadığından hükümet bunalımları derinleşebildi.

39. Süleyman Demirel ya da I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti (31 Mart 1975 - 21 Haziran 1977)

29 Kasım oylamasının üstünden dört aya yakın bir süre geçtikten sonra 19 Mart 1975'te hükümeti kurma görevi Demirel'e verildi.^{lxxiii} Demirel 31 Mart 1975 tarihinde AP, MSP, MHP ve CGP'den oluşan I. MC hükümetini kurdu. Başbakan Demirel, koalisyon ortağı partilerin genel başkanları Erbakan, Feyzioğlu ve Türkeş Başbakan yardımcısıydı.^{lxxiv} Burada koalisyonun kuruluşu ile ilgili önemli bir tespitte yer vermek gerekir. MC Hükümeti iktidarı sola vermemek ve olası bir erken seçimde oy kaybetmemek kaygısıyla oluşmuş bir koalisyondur. MC hükümetlerinin gündeme gelmesinin temel gerekçesi, CHP'nin tek başına iktidar olabileceği bir erken seçimi engellemektir (B. Koca, 2020, s. 381).

I. MC hükümetinin kurulması kolay olmadı. *Öncelikle* bu dönemde, CHP'yi ve solu hedef alan anti-komünizm vurgusu önem kazandı. Müstakbel ortaklar 8 Ocak 1975'te "*memlekette komünizm tehlikesi bulunduğunu, bu tehlikeye karşı hükümet olmak istediklerini*" duyurdular. Dolayısıyla yeni iktidar komünizm karşıtlığı üzerinden oluşmuş bir güç birliği kutbuydu ve "*memleketi sola bırakmama*" kaygısına dayanmaktaydı (Ozan, 2015, s. 693). Ne var ki AP'den ayrılan DP'nin desteği olmadan sağ blokun üye sayısı 213 idi ve 226'yı bulmuyordu. Dolayısıyla bloğun hükümet kurabilmesi için DP'den destek bulması gerekiyordu. Bu ortamda 28 Mart 1975'te Demirel'in 1964 seçimlerinde partideki rakibi olan Saadettin Bilgiç liderliğinde 9 milletvekili DP'den istifa etti ve bağımsız hale geldi. Hükümet içinde AP'nin onaltı, MSP'nin

sekiz, CGP'den dört ve MHP'den iki üye bulunuyordu. Bu dağılımda küçük partilerin milletvekili sayılarının çok üstünde bir güç elde ettikleri görülmektedir; örneğin MHP'nin toplam üç üyesinden ikisi –biri Başbakan yardımcısı olmak üzere-bakan olmuştu. Hükümet krizi son derece hantal bir koalisyon kurma pahasına çözülmüştü (Hale, 1994, s. 220). Hükümet 12 Nisan 1975 tarihinde yapılan güven oylamasında aslında üye tamsayısının salt çoğunluğuna ulaşamamış ve 222 güvenoyu almıştı. Ancak Anayasa'ya göre toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğunu almak gerekli değildi; toplantıya katılanların salt çoğunluğu güvenoyu almış sayılmak için yeterliydi. Toplantıya katılanların sayısı 442 idi ve bu sayının salt çoğunluğu tam olarak 222 idi. Üyelerin bir kısmı oylamaya katılmayarak hükümetin kurulmasını sağlamışlardı.^{lxxv}

MSP, CGP ve MHP bu koalisyon yoluyla iktidarın nimetlerinden yararlanma ve ayakta kalma olanağı yakalamışlardır. MSP bu koalisyona katılmakla ayrıca “*solcularla işbirliği yapmak*” günahından arınmış oluyordu. MHP üç milletvekiliyle katıldığı hükümetten bir Başbakan yardımcılığı ve bir bakanlık elde ederek son derece önemli bir güç elde etmişti. Her şeyden önce bu yolla MHP'nin neo-faşist milliyetçi ideolojisi meşrulaştırılmış oluyordu. Bu başarı bundan sonraki 1977 seçimlerde MHP'nin oyunu üçe ve milletvekili sayısını beşe katlamasını olanaklı kılmıştı. Ancak bundan daha da önemlisi MHP Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere devlet kurumlarında ve Kamu İktisadî Teşebbüslerinde yaygın bir örgütlenme içine girerek AP'nin kanatları altında “*milliyetçi*” bir kadro kurmayı başarmıştı. Bu kadro MHP'nin sonraki yıllarda iktidardan düşse bile devletin içinde etkili olmasını sağlamıştı. MSP de bu süreçte kamuda kadrolaşmaya çalışmış ve dindar bürokratların kamuda yer almasını sağlamaya çalışmıştı. İktidar yanlısı medyanın etkisiyle ‘*Demirel Meclis'te, Türkeş Sokakta*’ sloganı yaygınlaştırıldı ve partinin ‘*Bozkurtlar*’ olarak bilinen militanlarının şiddet olaylarında daha da aktif rol oynaması, siyasi terörün olağan bir durum haline gelmesine neden oldu. Ecevit'in bir tür sosyal demokrat hareketini baltalamayı hedefleyen sağ koalisyon bundan sonraki yıllarda şiddet hareketlerinin yaygınlaşmasına ve 1980 Askeri Darbesi'ne giden yolun taşlarının döşenmesine katkı yaptı. Bu koalisyona katılan CGP aslında “*sol*” kökenli idi ancak CHP'nin daha fazla sola kaymasını istemedikleri için sağ kanatta yer alma konusunda bir sorun görmemişti. 1967'de CHP'nin “*partinin programından ve demokratik usullerden ayrılarak sosyalizm yoluna saptırıldığını*” ileri süren 47 milletvekili ve senatör GP'yi kurmuşlar ve daha sonra Kemalizm'i kurulu düzeni sürdürmeye yönelik bir tarzda yorumlayan Turhan Feyzioğlu CP'yi kurmuştu. Bu iki parti birleşerek CGP'yi oluşturmuş ve sağcı koalisyonda yer alma

konusunda bir sorun görmemişlerdi. Ancak 1977 seçimlerinde bu davranış seçmen tarafından cezalandırıldı ve milletvekili sayıları 13'ten üçe düşürüldü (Ahmad, 2008, s. 252; Özdemir, 1997, s. 241-242; Yavaşca, 2020c, s. 498).

I. MC hükümeti 1960'larda ortaya çıkan sağ- sol kutuplaşmasının kurumsallaştığının kanıtı olarak kabul edilmektedir. AP 1973 seçimlerinden sonra "*millet bize muhalefet görevi verdi*" diyerek koalisyona girmeye yanaşmamıştı. Bu yolla solda yer alan CHP'ye iktidar yolu önemli ölçüde kapatılmış ve sağ kanat partilerini AP bayrağı altında toplayarak onlara liderlik yapmak mümkün olmuştu. Bu hesabı bozan sadece Ecevit liderliğinde kurulup kısa zamanda çöken CHP-MSP hükümeti idi. Bu istisna dışında hesap tutmuş ve AP bir taraftan sağ kanattaki partileri yanına çekerek onların kendisine karşı olanların muhalefetini törpülemiş ve diğer taraftan solun iktidar olma şansını ortadan kaldırmıştır (Özdemir, 1997, s. 241). Demirel ABD'ye karşı direniş ve Kıbrıs krizi dolayısıyla Ecevit'in yıldızının parladığını görünce erken seçimin de önünü kapamış ve krizin derinleşmesini sağlayarak sağ blokun oluşmasını kolaylaştırmıştır. Demirel'in bu stratejisi ülkenin bundan sonraki siyasal haritasının ve kronik siyasi hastalıklarının biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştı.

Kutuplaşma temeline dayalı hükümetin kurulmasından sonra başta üniversiteler olmak üzere sağ-sol çatışması baş göstermeye başlamış ve olaylar sokağa sıçramıştır. Demirel'in "*Bana sağcılar ve milliyetçiler cinayet işliyor dedirtemezsiniz*" biçimindeki sözleri hükümetin kutuplaşmanın taraflarından biri olduğunu açıkça göstermektedir. Bu dönemde "*Mecliste Demirel, Sokakta Türkes*" sloganı, genel olarak MC hükümetlerinin felsefesini ortaya koymaktadır. Ortak düşman komünizmdir ve komünizmle özdeşleştirilen CHP ile mücadele MC'nin "*milli davası*"dır. Bu bağlamda devlet tarafından desteklenen komandoların yasa dışı eylemlerine göz yumulmuş; bunlar kayırılmış ve hatta desteklenmiştir. Komandolar bu dava uğruna CHP'nin toplantılarını ve mitinglerini basmışlardır. Türk sağı, komünizmle mücadelede daha önceleri TİP'i hedef alırken, bu dönemden sonra CHP hedefe girmiş ve Demirel, olayları "*komünizmle mücadelenin sonucu*" biçimindeki sözleriyle meşrulaştırmaya çalışmıştır (B. Koca, 2020, s. 387).

Koalisyon İçi Çekişmeler

Senato seçimleri koalisyonun küçük partilerinin daha ölçülü davranmalarına neden olsa da koalisyon, partiler arasında anlaşmazlık ve çatışmalara sahne oldu. Gerginliklerden birincisi

MSP ile MHP arasındaydı. MSP'nin "Akıncı Gençlik Örgütü" ile MHP'nin "Ülkücüleri" arasında çeşitli çatışmalar yaşandı. İmam hatip okullarında, İslam Enstitüsünde çatışmalar oldu. MSP, MHP ile çatışmasında AP'yi MHP terörüne destek vermekle de suçluyordu. Kıbrıs politikası konusunda ise MSP AP'yi doğrudan hedef alıyor ve Demirel'i diplomatik taviz vermekle suçluyordu. AP ise bu tür tavizler olmaksızın büyük sermayenin gereksindiği kredileri sağlayamayacağını düşünüyordu ve bu konuda MSP'nin direncinden rahatsızdı. AP, MSP'nin yüksek taban fiyatı politikası ile kırsal desteği genişletme politikalarına karşı çıkarken MSP, AP'nin "milli sanayiciyi güçlendirmeyen", "montajcı" anlayışını eleştiriyordu. Bu yüzden MSP'li bakanlar 18 Kasım 1976'da Bakanlar Kurulu toplantısını 3 saat süreyle boykot ettiler; istekleri 1977 bütçesinde ağır sanayi yatırım projeleri için kaynak sağlanmasıydı. Sıkıyönetim bir başka gerilim konusuydu. MHP ile AP sıkıyönetim isterken MSP karşı çıkıyordu. 1977 başında MHP ve AP erken seçim isterken, oylarını kaptırmaktan korkan MSP seçime karşı çıkıyordu (Ozan, 2015, s. 694).

Bu dönemde önemli tartışma ve gerilim konularından birisi DGM'lerdi. Melen Hükümeti döneminde Anayasal dayanağa kavuşturulan ve Talu hükümeti döneminde kurulan DGM'lere başta CHP olmak üzere sol düşünce tarafından karşı çıkılmıştı. Anayasanın öngördüğü DGM'lerin kuruluşunu düzenleyen 26 Haziran 1973 tarihli kanun, AYM'nin 11 Ekim 1975 tarihinde yayınlanan bir kararıyla, "biçim yönünden Anayasaya aykırı" bulunarak iptal edilmişti(Soysal, 1976, s. 200). Mahkeme "iptal kararının Resmî Gazetede yayınlanmasından başlayarak bir yıl sonra yürürlüğe girmesine" hükmederek TBMM'ye 11 Ekim 1976'ya kadar süre tanımıştı. 1976 yılında DGM'lerin yasal statüye kavuşturulması meselesi koalisyon ortakları arasında çatışmaya neden oldu.^{lxvii} CGP ve laiklik ilkesini savunanlar laikliğe aykırı ve teokratik siyasal faaliyeti yasaklayan suçlara ilişkin TCK maddesinin (m. 163) DGM'de yargılanacak suçlar kapsamına alınmasını istiyordu. İslami muhafazakârlar ise buna şiddetle karşı çıkıyordu. Bu konuda AP kendi içinde de bölünmüştü; çoğunluk MSP'ye yakın iken CGP'ye yakın düşünenler de vardı. MHP bu yasanın bir an önce çıkarılmasını istiyordu. Hükümet Haziran ve Kasım 1976 arasında bu konudaki anlaşmazlık nedeniyle çıkmaza girdi ve yasama çalışmalarına tümüyle ara verildi; TBMM günlerce toplantı yetersayısı bulunamadığından çalışmalara başlayamadı. 16 Eylül 1976'da DİSK'in DGM düzenlemesine karşı bir protesto grevi dalgası başlatmasıyla sorun parlamentonun dışına taşdı. Demirel, konuyu sokağa taşımaya çalışanlara sert çıktı. Ancak koalisyon ortağı MHP de konuyu sokağa taşıyanlardan biriydi ve sağcı fanatikler Haziran'da Gerede'de ile Eylül'de Elazığ'da Ecevit ve yandaşlarına yönelik

şiddetli saldırılar gerçekleştirdi. Bunun üzerine Demirel'in isteğiyle, DGM ile ilgili kanunun görüşmelerinden vazgeçildi; kanun tasarısı TBMM'ye hiç sunulmadı. Ancak konu etrafında dönen tartışmalar ve sokak hareketleri düzeni sağlamayı riske atacak bir kutuplaşmanın varlığını göstermekteydi (Hale, 1994, s. 220).

1977 yılına girilirken bir taraftan ülkede olaylar tırmanırken, diğer taraftan koalisyon içindeki çatışmalar derinleşti. Şubat ayında MHP ve AP sıkıyönetim ilan edilmesini talep ederken MSP buna karşı çıkıyordu. Bu arada sokaktaki olaylarda etkin rol oynayan MHP'ye tepkiler yaygınlaştı. Bu yüzden 1977 Ocak sonunda Türk İşçileri, Adalet, Milli Eğitim, Çalışma, Gençlik ve Spor Bakanlıklarının birlikte oluşturduğu "*İç Güvenlik Kurulu*"na başkanlık etme görevinden alındı ve görev İşçileri Bakanlığına verildi (Ozan, 2015, s. 694).

1 Mayıs 1977 olayları, şiddet ve darbe söylentileri

MC hükümetinin sola karşı bir kutuplaşma olarak başlaması zaman içinde kutuplaşmanın dozunun artmasıyla sonuçlandı. Artık tanınmış aydınlar faili meçhul cinayetlerde öldürülmeye başlamıştı. Bu dönem sıradan yurttaşların "*karşıt görüşlü*" kişilerce öldürüldüğü bir dönemin başlangıcı oldu. Cinayeti işleyenler bazen yakalansa da onları görevlendirenler ortaya çıkmıyor ya da "*birileri*" tarafından koruma altına alınıyordu (Akşin, 2014, s. 426).

1977 yılında İstanbul Taksim Meydanı'nda görkemli "*1 Mayıs kutlamaları*" sırasında Cumhuriyet tarihinin en gizemli olaylarından birisi yaşandı. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in konuşma yaptığı Meydan'da toplanmış halkın üstüne, "*birileri*" çeşitli noktalardan farklı çap ve ebatlardaki silahlarla ateş açtı. Kurşun yağmurundan kaçmak isteyenler tek alternatif çıkış noktası durumundaki Kazancı Yokuşu'na yöneldiklerinde sokağı kesecek şekilde park edilmiş bir kamyon ve arkasında örtülü bir barikatla karşılaştı. Barikatı aşamayan insanların onlarcası barikatlarda sıkışarak ya da ezilerek hayatını kaybetti. Ateş edenlerin kim olduğu anlaşılamadığı bu panik ortamı 37 kişinin yaşamına mal oldu. Olay MC bileşeni partiler tarafından solun iç çatışması olarak nitelendirilirken, solun muhtelif bileşenleri ve CHP tarafından devletin içindeki karanlık odakların ve kontrgerillanın operasyonu olarak görülüyordu (Akşin, 2014, s. 426; Karataş, 2022, s. 407). 1977 yılında siyasi şiddet olaylarında yaklaşık 231 (Hale, 1994, s. 224) ya da 319 (B. Koca, 2020, s. 388) kişinin ölümünden söz edilmektedir.

Bütün bu olaylar bu dönemde bir darbe girişimini hazırlığı yapıldığının işretini de vermektedir. Bu konudaki kuşkuları artıran olaylardan birisi 1 Haziran 1977 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Namık Kemal Ersun ve çok sayıda subayın Ağustos Yüksek Askeri Şurası kararları beklenmeden emekli edilmeleridir. Bu emekliliklerin nedeni, Demirel'in, yakın dönemde gerçekleşen karanlık olayları, Ersun'un liderliğinde bir darbe hazırlığı ile ilişkilendirmesiydi. Bu dönemde süreçte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın *"Türk Silahlı Kuvvetleri, macera peşinde koşanlara asla iltifat etmeyecektir"* bu darbe kuşkusunun bir temelini olduğunu göstermektedir (Karataş, 2022, s. 408). Darbe söylentilerinin çıkmış olması bile olayların hangi aşamaya geldiğinin önemli bir göstergesi olarak kullanılabilir.

1975 Senato Seçimleri ve Sonuçları

1961 Anayasası'na göre Senato üyelerinin görev süresi altı yıldır ve Senato üyelerinin 1/3'ü iki yılda bir yenilenmekteydi (m. 73). 12 Ekim 1975 yılında yapılacak yenileme seçimlerinde boşalan Senato üyelikleri ile birlikte toplam 54 üyenin seçilmesi gerekmekteydi. Yapılan seçimlerde CHP oyların %43.4 ünü ve AP %40.8'ini alarak oylarını 10'ar puan artırmış ve bu yüzden başarı sağlamışlardı. MSP %8.9, MHP 3.2 ve DP 3.1 oy almışlardı. Üyeliklerin 25'sini CHP, 27'sini AP ve 2'sini MSP almıştı. Bu sonuçlar AP'nin küçük partileri kontrolü altına alarak iktidarını bir süre daha güvenceye almasını sağladı. Bu sonuçlar yeni bir seçim yapılırsa CHP ya da AP'nin tek başlarına iktidara gelebileceklerini göstermekteydi. Benzer düzeyde alınacak oylar parlamentoda çoğunluğu elde etmeye yetebilirdi. Bu durum küçük partilerin koalisyonda fazlaca sorun çıkarmadan kalmalarını sağladı. Çünkü bu partilerin koalisyondan ayrılması erken seçimden başka bir seçenek bırakmıyordu ve erken seçim olması halinde parlamento dışında kalmaları ya da üyeliklerinin önemli bir bölümünü kaybetmeleri büyük olasılık idi. Bu seçim sonuçlarına göre iki liderin erken seçim önerisini destekleme konusunda anlaşabileceği korkusu, küçük sağ partileri Demirel'in safında tuttu ve MC iktidarının sürmesini sağladı (Hale, 1994, s. 220-221).

Ancak bu durum çok uzun sürmedi; Senato yenileme sonuçları iki büyük partide seçimi tek başlarına kazanabilecekleri yönünde oluşturduğu beklenti, biraz gecikse de erken seçim kararı verilmesiyle sonuçlandı. Seçimlerin, olağan genel seçim tarihi olan 14 Ekim 1977'den 4 ay önce yapılması kararlaştırıldı. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, şiddet olaylarının yaygınlaşması, darbe söylentileri I. MC Hükümeti'nin bileşenleri arasındaki anlaşmazlıkla

birleşince “*dört lastiği farklı olan araba*” daha fazla ilerleyemedi(B. Koca, 2020, s. 367). Şubat ayının başlarında erken seçim dillendirilmeye başlandı. 4 Mart 1977 tarihinde “... *Demirel ve 157 Arkadaşı ile... Ecevit ve 3 Arkadaşı*”, “*Seçimlerin Yenilenmesine İlişkin Önerge*” sundular.^{lxxvii} Önergeler Anayasa Komisyonunun 24 Mart 1977 tarihli toplantısında birleştirilerek kabul edildi. MM’nin 5 Nisan 1977 tarihli toplantısında alınan ve aynı günkü mükerrer Resmi Gazete’de yayınlanan 644 sayılı Kararla erken seçime^{lxxviii} karar verildi:

Millet Meclisi Genel Seçimlerinin Yenilenmesine, Millet Meclisi Genel Kurulunun 5/4/1977 tarihli 76 ncı Birleşiminde (1) ret ve (7) çekinse oya karşı (342) kabul oyuyla karar verilmiştir.^{lxxix}

342 kabul oyunun çoğunluğu CHP ve AP’ye aitti; küçük partiler seçimden kaçtıkları yönünde bir izlenim yaratmamak için oylamaya katılarak ret oyu vermek yerine oylamaya katılmadılar.

5 Haziran 1977 Seçimleri

5 Haziran 1977’de yapılan seçimlerin sonunda, daha önceki Senato yenileme seçimlerinin yarattığı beklentiye uygun olarak iki büyük parti CHP ve AP oy ve milletvekili sayılarını artırdılar. AP’nin oy oranının artmış olmasının en önemli nedeni muhtemelen DP’nin oylarıdır. DP’nin oylarında %10 civarında düşüş AP’nin oylarında %8 yükseliş vardır. MC hükümetinin kurulması sırasında Bilgiç ve arkadaşları hükümeti ve Demirel’i desteklemek için DP’den istifa etmişlerdi ve böylece DP varlık nedenini kaybetmişti(B. Koca, 2020, s. 388).

Parti	%	Üye
CHP	41,40	213
AP	36,90	189
MSP	8,60	24
MHP	6,40	16
CGP	1,90	3
DP	1,90	1
TBP	0,40	
Bağ	2,50	4
Toplam	100	450

Şekil 6. 1977 Seçim Sonuçları

Seçim sonuçlarında MHP’nin oylarının ikiye katlanmış olması da dikkat çekicidir. MHP'nin Alevi-Sünni çatışmasının yoğun yaşandığı Çorum, Erzincan, Maraş, Sivas gibi illerde oylarını arttırmaması, partinin şiddetten beslendiğinin işareti gibidir(B. Koca, 2020, s. 388).

40. Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977)

Seçim sonuçlarına göre CHP oylarını 1957 seçimlerinden beridir ilk defa %41 civarına çıkarmıştı. Cumhurbaşkanı bu nedenle, MM üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 226 sayısına ulaşmamasına rağmen 14 Haziran 1977’de hükümeti kurma görevini Ecevit’e verdi.^{lxxx} Ecevit, önce Erbakan’la ve ardından AP Demirel’le görüştü. Her ikisinden de olumsuz yanıt alınca I. MC Hükümetinden rahatsız olan ve sorumluluğunun bilincine varan 13 milletvekilinin azınlık hükümetine destek verebileceği beklentisiyle bir azınlık hükümeti kurmaya karar verdi. Bu girişime eski MC koalisyonu şiddetle karşı çıktı. Demirel, eski ortaklarına yeni bir MC kurulması çağrısında bulundu; *“Milliyetçi partiler topluluğu iktidarı sola teslim etmemeli”* (Özdemir, 1997, s. 244) dedi. AP, MSP ve MHP liderleri Cumhurbaşkanı’nın kurulacak hükümeti onaylamamasını istediler. Demirel hükümet kurma girişiminin başarısızlığı için elinden geleni yapıyordu ve 13 kişiden gelecek bir desteğin önünü kesmek için *“Ecevit 13 adam arıyor. Utanç verici yollara başvurmasından endişeleniyorum”* suçlamasını yöneltiyordu. Bu mesaj muhtemelen Ecevit’i destekleyecek milletvekillerine *“utanç verici yollara”* tevessül etmemeleri için veriliyordu. Bu arada 21 Haziran 1977’de azınlık hükümeti listesi Cumhurbaşkanı’na sunuldu ve onaylandı. Demirel bu onaylamadan dolayı hükümete *“Çankaya Hükümeti”* adını verdi ve bunun karşısına *“en kısa zamanda (kurulacak) Meclis hükümetlerin”*i koydu. 2. Ecevit hükümeti daha güvenoyu almadan çalışmaya başladı: Asayiş ve can güvenliğini sağlamakla görevli bir komisyon kurulması kararı aldı; MC koalisyonu döneminde uygulanmayan mahkeme kararlarını yürürlüğe koydu; görevden alınan kamu görevlilerini görevlerine iade etti; MC tarafından giderayak yapılan bütün atamalar durduruldu. Bu icraatlar ve CHP’li isimlerin üst düzey görevlere getirilmeleri MC’nin sert tepki göstermesine neden oldu. Bu arada Sanayi Odaları Birliği Başkanı Sakıp Sabancı ve İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Ertuğrul Soysal gibi önemli isimlerle farklı toplumsal kesimlerden Ecevit hükümetine destek açıklamaları geldi. Türk-İş de, sendika kökenli milletvekillerine hükümete güvenoyu verme çağrısında bulundu; Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç gibi iş adamları açık destek sundular (Karataş, 2022, s. 410-411; B. Koca, 2020, s. 388).

Ecevit 26 Haziran’da okuduğu hükümet programında çok kapsamlı vaatlerde bulunmakta ve sonunda *“...ülkeye barış getirebilmek için destek... Ülkemizin iç ve dış ağır sorunlarının, yüce milletimizden ve Büyük Millet Meclisimizden güç alarak çözebilmek için*

yetki” istemektedir.^{lxxxii} 1 Temmuz’da yapılan Demirel ve Erbakan’ın katılmadığı görüşmelerde CHP şu tür uzlaşma mesajları vermektedir:

Uzlaşmak mecburiyetindeyiz. Evet, Demirel uzlaşmak istemiyor, gerginliği artırmak istiyor; ama mademki çok partili parlamenter nizamdır, hiç tereddütsüz bütün parti liderleriyle her türlü art düşünceleri ve seçim havasından çıkmış sinir gerginliklerini ve öfkeleri de bir tarafa bırakmak suretiyle diyalog kurmanın lüzumuna inanıyorum. Yumuşatmak lâzım.^{lxxxiii}

Siyasal krizleri aşma ve 12 Eylül 1980’e giden yolu kapama potansiyeli taşıyan bu çağrılar olumlu karşılanmadı ve 3 Temmuz’da yapılan güven oylamasında 229 milletvekili ret oyu kullandı. Ecevit’e CHP dışından sadece 4 bağımsızdan oy gelmiş ve Ecevit 217 kabul oyu almıştı; iki milletvekili çekimser kalmış, ikisi de oylamaya katılmamıştı. Çekimser ve katılmayanların 3’ü CGP milletvekilleri idi.

41. Demirel Hükümeti ya da II. MC Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978)

II. Ecevit hükümetinin güvenoyu alamaması üzerine hükümeti kurma görevi 4 Temmuz 1977’de Cumhurbaşkanı tarafından Demirel’e verildi.^{lxxxiii} Bu arada ilginç bir gelişme yaşandı. Ecevit Demirel ile görüşerek bir AP-CHP koalisyonu önerdi. Bu öneri Demirel’in Başbakanlığında bir koalisyona CHP’nin razı olduğunu gösterir. CHP’nin AP’den fazla milletvekiline sahip olmasına rağmen bu öneriyi yapması bir fedakârlık yaptığı ve daha önceki görüşmelerde gösterdiği uzlaşmacı tavrını sürdürdüğü anlamına gelir. Ancak Demirel bu tür bir koalisyonun “eşyanın tabiatına aykırı” olduğunu ileri sürerek teklifi geri çevirdi (B. Koca, 2020, s. 389). Bu çalışma açısından bu noktanın tespiti önemlidir. Çünkü siyasal aktörlerin bazılarının parlamenter sistemin teamüllerine aykırı davrandıklarını göstermektedir. Demirel I. MC hükümeti döneminden başlayarak ortaya çıkan kutuplaşmayı derinleştiren bu tür hamleler yerine önerilen uzlaşmaya yanaşsaydı, bir yumuşama yaşanabilirdi. Dolayısıyla krizin 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine neden olacak düzeyde derinleşmesi parlamenter sistemden değil, parlamenter sistem geleneklerine uyulmamasından kaynaklanmıştır. Parlamenter sistem geleneklerinde en çok üyesi olan partinin hükümeti kurması esastır. CHP hükümeti kurmaya yakın biçimde 213 üyeye sahiptir ve sadece 13 üyenin oyuna ihtiyaç duymaktadır. Buna rağmen hükümete güvenoyu verilmemiş olması parlamenter sistem teamülleri açısından yadırganacak bir durumdur. Kuşkusuz bu tür bir destek koşullu olarak da verilebilirdi; ancak

destek koşulsuz olarak esirgenmiştir. Öte yandan CHP'nin Demirel'in başbakanlığını bile kabul ederek koalisyon önerip bu önerisinin reddedilmesi bunalımların tümüyle aktörlerin ilkesel olarak uzlaşmaz tutumundan ve kutuplaşma yaratma isteğinden kaynaklandığını göstermektedir.

Demirel 21 Temmuz 1977'de az sayıda üyesi kalmış CGP'yi dışarıda bırakarak AP, MSP ve MHP'den oluşan II. MC koalisyonunu kurdu. Hükümette AP'nin 17, MSP'nin 8 ve MHP'nin 5 bakanı vardı.^{lxxxiv} Bir başka anlatımla küçük partiler milletvekili sayısının 1/3'ü kadar bakanlık kazanmışlardı(Hale, 1994, s. 229). Demirel 27 Temmuz'da hükümet programını okudu. Programda CHP'nin hükümeti kuramamasının kesin şeklide anlaşılması nedeniyle hükümetin kurulmasının acil bir ihtiyaç haline geldiği ve MC hükümetinin bu ihtiyacın cevabı olduğu belirtilmekteydi.^{lxxxv} 30 Temmuz'da yapılan görüşmelerden sonra 1 Ağustos 1977'de güven oylaması yapıldı. Ecevit hükümetine güvensizlik oyu veren 229 üye bu kez Demirel hükümetine güvenoyu vermişti.^{lxxxvi} Ecevit'e olumlu oyu veren 217 üye ile bu oylamada çekimser oyu kullanan 2 CGP'li üye red oyu kullandı. Böylece II. MC hükümeti 219 oya karşılık 229 oyla güvenoyu aldı.^{lxxxvii}

MSP'nin kendini "*anahtar parti*" olarak tanımlaması ve küçük partilere verilen tavizler AP teşkilatında tepkiyle karşılanmıştı. Bu yüzden II. MC hükümeti öncesine oranla daha kırılabilir ve üyeler arasındaki çekişme çok yüksekti.^{lxxxviii} Bu dönemde kadrolaşma arttı, popülist politikalar izlendi, ekonomik, siyasal ve toplumsal kriz derinleşti, toplumsal olaylar şiddetlendi. Demir, çimento, kağıt, elektrik, akaryakıt gibi temel ihtiyaçlara zam yapıldı, Türk lirası dolar karşısında devalüe edildi. IMF reçetesinin etkisiyle 8 Eylül 1977'de Cumhuriyet tarihinin en ağır zam paketi açıklandı: akaryakıt %90, çimento %69, demir %40, kâğıt %144, PTT %100 ve THY %70 oranında zamlandı. MHP'nin devletteki kadrolaşmasının derinleşmesi nedeniyle ülkücü komandolar yarı resmi bir hüviyete büründü ve ülkücü terör çok üst düzeylere yükseldi. Şiddet başta üniversiteler olmak üzere sokaklarda, ilçelerde, kasabalarda, köylerde kahvehanelerde, otobüs duraklarında vb. her yerde yaygınlaştı (Karataş, 2022, s. 412-413; B. Koca, 2020, s. 389).

"Güneş Motel" ya da "Onbirler Olayı" ve II. MC'nin Sonu

Ecevit 13 milletvekilinin kendisine destek vereceğini umarak bir hükümet kurmuş ancak umduğu desteği bulamamıştı. II. MC hükümetinin iç çekişmeleri, devlet içinde kadrolaşma sonucu devlet güçleri üzerindeki kontrolün kaybı ve şiddet olaylarının tırmanması Ecevit'in

yeniden bir arayışa girmesine neden oldu. Bu arada 11 Aralık 1977 yılında yapılan yerel yönetim seçimlerde, il genel meclisi seçimleri sonuçlarına göre CHP oyların %41,72'sini, AP %37.10'unu aldı. CHP karşıtı MC koalisyonunun iktidar olanaklarını kullanmasına rağmen CHP'nin oy oranında düşüş değil yükseliş olması muhtemelen bu arayışı güçlendirmiştir.

Tam bu dönemde 12 milletvekili^{lxxxix} CHP'li İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil'in organizasyonu ile belediyeye ait Florya'daki "Güneş Motel"nde görüştü ve bu görüşmeden sonrasında bu milletvekillerinden önce 9'u, ardından 2'si AP'den istifa etti. Sonuçta 12 milletvekilinden biri gensoru görüşmelerinde oy vermedi ve kalanların güvensizlik oyu kullandığı bu olay tarihe "onbirler" ya da "güneş motel" olayı olarak geçti. Bu milletvekilleri gensoruyla hükümeti düşürme ve kurulacak Ecevit hükümetine destek olma karşılığında 42. hükümette bakanlık aldı.^{xc} Demirel bu olaydan sonra Ecevit'in bu yöntemle hükümet kurmasını eleştirmek için ona "Başbakan" yerine "Hükümetin Baş" biçiminde hitap etmeye başladı.^{xci}

Yukarıda özetlenen olaylar ve Ecevit'in MC hükümetine karşı hamlesi nedeniyle II. MC Hükümetinin ömrü çok kısa oldu; 1977 yılının ortalarında kurulan hükümet ancak altı ay dayanabildi; CHP adına Altan Öymen ile Hayrettin Uysal'ın, "içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliğimizi zedelediği, Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini Anayasanın belirlediği kurallardan ve çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı iddiasıyla" verilen gensoru önergesi üzerine 1977'nin son günü 31 Aralık 1977 tarihinde yapılan güvenoylaması sonucunda 218 kabul oyuna karşılık 228 ret oyuyla düşürüldü. Ecevit'e güven oylamasında destek veren 217 milletvekilinin yanında AP'den istifa eden 11 milletvekilinden de destek gelmesiyle Demirel hükümeti sona eriyordu. Türk siyasal hayatında ilk defa bir hükümet gensoru önergesi sonucunda düşürülüyordu.^{xcii} İlginç biçimde 27 Aralık 1977 tarihinde yapılan öngörüşmelerde gensoru önergesinin gündeme alınması oylamaya katılan 433 milletvekilinden 424'ünün oyuyla kabul edilmişti. Yani koalisyon hükümeti de gensoru görüşmelerinin yapılmasını istemişti(Bakırcı, 2015, s. 380). Görüşmelerin sonunda muhalefet tarafından bir güvensizlik önergesi verilirken, hükümet de güven isteminde bulunmuştu. Demirel ön görüşmeler sırasında "Gensoru sonunda, şayet Meclisimizin bu Gensoruyu açmasına kararı olur da daha sonra Hükümet güvensizlik oyu ile karşı karşıya kalırsa, ondan sonra bunalım doğacaktır. Binaenaleyh, bu Gensoru bir bunalım gensorusudur. Yani bir bunalım meydana getirme gensorusudur" demesine rağmen gensorunun açılmasına katkı vermiş; "bunalım meydana getirmiş"ti.

Demirel güvensizlik önergesiyle düşürüldükten sonra şu sözleri söylemiştir:

Oylama sonucunda Anayasanın 89 ncu maddesinin aradığı Hükümetin çekilmesini gerektiren şart yerine gelmiştir. Bakanlar Kurulunun istifasını Sayın Cumhurbaşkanına hemen takdim edeceğim. Böylelikle hükümet bunalımı doğmuş oluyor. Demokratik kurallar içinde bir an evvel bunalımın çözülmesini diliyoruz.

42. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979)

Demirel gensoru önergesi üzerine düşürüldüğü gün istifa etti ve ertesi gün 1 Ocak 1978'de Ecevit'e hükümeti kurma görevi verildi. Ecevit 5 Ocak'ta verdiği bakanlıkların karşılığında 11 bağımsız milletvekilinin desteğini alarak hükümetini kurdu. 12 Ocak'ta program okundu, 15 Ocak'ta program üzerinde görüşmeler yapıldı ve 17 Ocak'ta güven oylaması yapıldı. Demirel hükümetini düşüren 228 milletvekili bu kez bir fazlasıyla yani 229 oyla III. Ecevit hükümetine destek verdi. 218 red oyu verilirken iki milletvekili oylamaya katılmadı.

AP hükümetinin bu biçimde düşürülmesi ve Ecevit hükümetinin kurulması kutuplaşmayı doruğuna ulaştırdı. CHP'nin iktidara gelişi Türk sağı tarafından, CHP'nin komünist bir parti olarak algılanması nedeniyle "*komünizmin gelişi*" olarak tanımlandı. Sağcı basın müthiş bir propagandaya başladı. Örneğin Mehmet Şevket Eygi'nin yönettiği *Büyük Gazete* 14 Haziran 1978'deki manşetinde "*Gelecek-Melecek Değil, GELDİ BİLE*" diyerek komünist düzenin kurulduğunu ilan etti. Basında CHP iktidarının komünistlere ve yardım ve yataklık ettiği dile getirildi. Bu karşıtlık milliyetçilik vurgusuyla güçlendirildi. Demirel bu süreçte Türk bayrağına sarıldı ve bu kapsamda "*Bayrak Mitingleri*" düzenledi. 1 Mayıs 1978 İşçi Bayramında Türk bayrağının bulunmadığını ileri sürdü ve birkaç gün sonra Kars Kalesi'nde Türk bayrağının indirildiğini ve yerine kırmızı bayrağın asıldığını iddia etti. Buna karşılık yetkili makamlar tarafından Kars Kalesi'nin askeri bölge olduğu ve oraya hiç kimsenin girmesinin mümkün olmadığı açıklanmışsa da bu tür söylemler çeşitli kesimlerde infiale neden oldu. Bu nedenledir ki bu tür karşıt açıklamalara rağmen Demirel bayrağı kullanmaya devam etti ve 26 Mayıs'ta Taksim'de "*Bayrağa Saygı Mitingi*" düzenledi (B. Koca, 2020, s. 390).

Kutuplaştırma yönündeki bu çabalar karşılık buldu. Bu dönemde faili meçhul cinayetlerin sayısı hızla artışa geçti. MC döneminde 1-6 arasındaki faili meçhul sayısı 1978'de 44'e, 1979'da 104'e, 1980 yılında ise 124'e fırladı. Bunlar arasında gazeteci Abdi İpekçi gibi ünlü

isimler de vardı(Karataş, 2022, s. 415). 1978 yılının sadece ilk 15 gününde siyasal amaçlı 30 öldürme, 200'ün üzerinde yaralama eylemi gerçekleşti (Birdişli, 2013, s. 362).

Toplumsal ve siyasal istikrarsızlıkların ekonomiye etki etmemesi olanaksızdır. Aktarılan bu olaylar ekonomiye yansırken çok sayıda temel ihtiyaç maddesinin temininde güçlük yaşanmaya başladı (Birdişli, 2013, s. 362). Bu dönemin ayırt edici özelliklerinden biri toplumsal içerikli filmlerin konusu da olan “*yağ, tüp, şeker vs. kuyrukları*”dır. Ekim 1973’de meydana gelen petrol krizinin ortaya çıkardığı petrol fiyatlarının aşırı yükselişi ekonomide ciddi sorunlar yarattı. Hükümetler tepki çekmemek için fiyatların aynı oranda yükselmesine izin vermedi. Bundan kaynaklanan bütçe açıklarının finansmanını sağlamak amacıyla sorunlu bir borçlanma türü olan dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) yoluna başvuruldu. Yeni hükümet kıtlık ve karaborsa ve bunlardan kaynaklanan kuyruklar sorunuyla karşılaştı (Karataş, 2022, s. 415).

Bütün bu olayların Ecevit Hükümeti’nin sonunu hazırladığından kuşku duyulamaz. Ancak Ecevit Hükümeti’nin sona gelmesini sağlayan iki temel olay vardır: Kahramanmaraş olayları ve Ekim 1979 Ara seçimleri.

Kahramanmaraş olayları: Mezhep çatışmaları ya da alevi katliamı

Kahramanmaraş olayı 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin doğrudan nedenlerinden biridir.

12 Eylül lideri Evren *Anıları*’nda bu olayı şöyle anlatmaktadır:

Aralık ayının en önemli olayı 22-26 Aralık günleri arasında cereyan eden ve 107 kişinin ölümü, 205 kişinin yaralanması ve 500'e yakın ev ve iş yerinin tahribi ile sonuçlanan korkunç Kahramanmaraş katliamı olmuştur. Kahramanmaraş'ta öldürülen iki öğretmenin cenaze töreninde Milliyetçi Hareket Partisi militanları ve dinci yobazlar tarafından başlatılan katliam kısa sürede bütün şehre yayılmış, şehirdeki emniyet kuvvetleri ve askeri birliklerle dahi katliam önlenememiş ve Gaziantep'ten mekanize birliklerin gönderilmesi sonucu ancak 27 Aralık günü durdurulabilmiştir. Olaylar sırasında çoğunlukla Alevi vatandaşların oturdukları evler ve işyerleri yakılmış yıkılmış ve çocuklarla hamile kadınlar da dâhil olmak üzere hunharca 107 kişi katledilmiştir. Olaylar başlar başlamaz 23 Aralık günü İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı ile Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun Kahramanmaraş'a gitmişler ve olaylara mahallinde müdahale etmişlerse de, gözlerini kan bürümüş canilerin şehrin muhtelif yerlerindeki katliamına ve tahribata mani olamamışlardır. Jandarma Genel Komutanının döndükten sonra bana anlattıklarından benim de tüylerim ürperdi. Beş-altı aylık çocuğun bacaklarından tutup ikiye bölünmüş, karnından bıçaklanmış kadın, çocuk, genç, ihtiyar cesetlerini gözleri ile görmüş (Evren, 1990, s. 230).

Evren'in 12 Eylül Darbesini meşrulaştırmak için kullandığı bu olayın "*vahşeti*" konusunda bir kuşku yoktur. Ancak olayın nedeni araştırıldığında provokasyon olma olasılığı çok yüksektir. Kahramanmaraş olaylarının siyasal istikrarsızlığı derinleştirmek için Türkiye'de bir tür "*toplumsal fay hattı*" olan mezhep çatışmasının harekete geçirildiği yaygın kabul gören bir değerlendirmedir. Kahramanmaraş olaylarından önce de benzer çabalara rastlanmaktadır. Örneğin 1978 ilkbaharında Malatya'da benzer olaylar oldu. Mezhep kavgasını kışkırtmak amacıyla Belediye Başkanı Hâmid Fendoğlu'na bir bombalı paket gönderildi. Fendoğlu ile ailesinin ölümüyle sonuçlanan olayın mezhep kavgasının kışkırtılması amacını taşıdığı yorumları yapıldı. Kahramanmaraş olayının aynı amacı taşıdığı ileri sürülmektedir. İki öğretmen cenazesi sırasında yaşanan olaylar üzerine bir kitle katliamı örneği yaşandı. Evren, yukarıdaki alıntıda olayların önlenemediğini söylese de başka kaynaklarda güvenlik güçlerinin başlangıçta nedeni belirsiz biçimde duruma müdahale etmediği belirtilmektedir.^{xciii} Özdemir bu tespitlerden sonra olayı şöyle tasvir etmektedir:

Valilik binasını ele geçirmeye çalışan kişiler bazı mahallelere baskınlar yaparak bebekleri dahi acımasızca öldürüyorlar, sokağa çıkma yasağına rağmen maskeli kişiler çeşitli sloganlar bağıarak gösteri yapıyorlar, önceden belirledikleri binaları ateşe veriyorlar, yaralıları hastaneye taşıyan cankurtaran araçlarını durdurup kurşunluyorlardı (Özdemir, 1997, s. 245).

Benzeri olaylar daha sonra Sivas'ta ve ardından Çorum'da meydana geldi. Ecevit, 25 Aralık 1978'de aralarında Ankara ve İstanbul dâhil olmak üzere 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Buna rağmen güvenlik sorununu çözemediği gibi şiddet olayları devlet ve toplumun her kademesini ilgilendirecek biçimde yaygınlaştı (Karataş, 2022, s. 415). Bu durum halkın güvenlik kuvvetlerine ve hükümete karşı güvensizliğine yol açtı ve ülkenin pek çok yerinde ve büyük kentlerdeki işçi mahallelerinde toplu bir katliamın önüne geçmek ve mahallelerde bir tür savunma birimi görevi yapmak üzere saldırgan gruplara karşı direniş komiteleri kuruldu (Özdemir, 1997, s. 245).

14 Ekim 1979 CS yenileme ve ara seçimleri

III. Ecevit hükümeti ekonomi ve güvenlik alanında çözüm üretemeyince hükümete yönelik tepkiler gecikmedi. CGP lideri, devlet bakanı ve Başbakan yardımcısı Turhan Feyzioğlu

hükümetin yolsuzluklara bulaştığını ileri sürerek istifa etti. Nisan 1979'da geldiğinde 6 bağımsız bakan, hükümetin aşırı uçlara mensup kişilerle işbirliği içinde olduğunu, bu tür eğilimlerin önüne geçilmemesi halinde istifa edeceklerini belirten bir bildiri yayınladı. 14 Ekim'de ise CS'nin iki yılda bir yapılan 1/3'ünün yenileme seçimleri ve MM'nin ara seçimleri yapıldı. CS seçim sonuçları CHP açısından büyük bir gerilemeyi gösteriyordu. AP %46 oy alarak 33 sandalye kazanırken, CHP %29.20 oyla 12 sandalyeye geriledi. MSP oyunu %9.70'e çıkararak 4 senatörlük, MHP % 6 oy alarak 1 senatörlük kazandı. MM ara seçimlerinde durum hükümet açısından daha kötüydü: AP 54.05 oy alarak boş bulunan 5 milletvekilliğinin hepsini kazanmıştı. CHP %29.33, MSP %7.42 ve MHP %5.36 oy alarak hiç milletvekili çıkaramamıştı. Her iki kanatta da ağır yenilgiye uğrayan Ecevit, "*Karaoğlan efsanesinin*" çökmeye başladığını görünce istifa kararı aldı ve 16 Ekim'de istifa etti. Demirel MM görüşmelerinde programını okurken hükümetin istifasının bu seçim sonuçlarından kaynaklandığını şu sözlerle ifade etmektedir:

14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve Millet Meclisi Ara Seçimleri vesilesi ile ifadesini bulan milli irade, hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde, demokratik rejimin yeniden işlemesine imkân vermiştir. Seçimlere katılma nisbeti, verilen oyların dağılışı, milletimizin genel siyasi temayülünü ortaya koymuştur. Bu temayül, günün Hükümeti tarafından kendilerine milletin güvensizliği olarak yorumlanmış ve Hükümet 16 Ekim 1979 günü istifa etmiştir.

43. Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980)

1977 seçimleri döneminde kurulan son hükümet bir yıla yakın süre görev yapan ve 12 Eylül 1980 Askeri darbesi sonucunda yönetimden uzaklaştırılan Demirel hükümetidir. 16 Ekim 1979'da Ecevit istifa ettiği gün Cumhurbaşkanı Demirel'i hükümeti kurmakla görevlendirdi.^{xciiv} Demirel 12 Kasım 1979'da, yeni bir MC hükümeti yerine bir azınlık hükümeti kurdu. 19 Kasım 1979'da hükümet programı okundu ve 22 Kasım 1979'da program üzerinde görüşmeler yapıldı.^{xcv} 25 Kasım 1979'da yapılan güven oylamasında kullanılan 438 oyun 229'u kabul, 208'i red ve 1'i çekimserdi.^{xcvi}

Burada yanıtlanması gereken soru Demirel'in iki MC hükümetinden sonra neden bir azınlık hükümeti kurmayı tercih ettiği'dir. Bunun nedenlerinden *birincisi* MSP'ye yönelik bir tepkinin artmış olmasıdır. *İkinci* olarak MHP sokak olaylarındaki rolünden dolayı şaibeli bir parti haline gelmiştir. *Üçüncü* olarak MSP ve MHP, bir azınlık hükümetinin sorunları çözemeyeceğini ve bu durumun kendilerine yarayacağını düşünüyorlardı. *Dördüncü* olarak

Demirel iki MC hükümeti döneminde sorunların çözülemediğini görmüş ve bu yüzden yeni bir başarısızlığa imza atmak istememişti. Aslında bu durum MC hükümetlerinin başarısızlığının da itirafıdır. *Beşinci* olarak muhafazakâr aydınlar da MC'nin başarısız olduğunu gördüklerinden bu tür bir koalisyonun kurulması gereğini dillendirmemişlerdir. *Altıncı* olarak 14 Ekim 1979 yenileme ve ara seçimlerinin sonuçlarından birisi CHP'nin başarısızlığıydı ama madalyonun diğer yüzü AP'nin seçimlerden büyük başarıyla çıktığını gösteriyordu. AP 70'li yıllarda ilk defa 50 ve 50'li yıllardaki %50 oranının üzerine çıkmıştı. Bu başarı AP'yi azınlık hükümeti kurmaya yöneltmiştir (B. Koca, 2020, s. 391).

AP yukarıdaki nedenlerle kurduğu azınlık hükümetine MSP ve MHP desteklerini açıkladılar ancak bu destek koşulsuz bir destek değildi. Özellikle MSP AP'yi zor durumlarda bıraktı ve desteğini çekeceğini açıklayarak hükümeti düşürmekle tehdit etti. Bu bağlamda CHP'yle birlikte Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında gensoru verdi. Gensoru sonunda Erkmen düşürüldü. Bakan "*Bütün bu konular, hepsi hükümet politikasının teker teker mevzularıdır*" diyerek bu görüşmenin aslında hükümetle ilgili olduğunu ima etmişti (Bakırcı, 2021b, s. 384). Gerçekten de görüşmelerde hükümet politikası eleştirilmiş, ancak faturası bakana çıkarılmıştı. Aslına bakılırsa parlamenter sistemlerde hükümetin ortak sorumluluğu ile bakanın bireysel sorumluluğunu birbirinden ayırmak da kolay değildir. Bir bakanın, hükümet tarafından benimsenen bir politikasının gensoruya konu edilmesi, hükümete karşı verilmiş bir gensoru olarak anlaşılır. Başbakan bu tür bir bireysel önerenin hükümete karşı verildiğini açıklayarak gerçek mahiyetini ortaya koyabilirdi. Bir dışişleri bakanının dış politika gibi önemli bir alanı tek başına yönetmesi sözkonusu olmayacağına göre Başbakan Demirel'in bu gensoruyu üstlenmesi gerekirdi. Ancak Demirel iktidarı bırakmamak için bakanına sahip çıkmayarak onu feda etti (Sabuncu, 2005, s. 253). Ama Demirel kendisine karşı verilen gensoruyu bakanını feda ederek görmezden gelse de bu önerenin mesajını görmezden gelemezdi. Önerenin anlamı MSP'nin hükümete verdiği desteğin sürdüğü, ancak her an geri çekilme ihtimalinin olması idi.

Demirel Ecevit'in istifası sonrası, durumun ne kadar vahim olduğunun farkındadır ve bu yüzden Türkiye'nin içinde bulunduğu yangını söndürmeye talip olduğunu ancak sihir vaat etmediğini belirtmektedir. Demirel, aynı şekilde, Başbakan olduktan sonra da sonra yokluk ve kan denizi devraldığını ifade etmiştir (B. Koca, 2020, s. 391).

Bu dönemde şiddet ve faili meçhul cinayetler doruğuna ulaştı. Cumhurbaşkanı 27 Aralık 1979'da generallerden bir uyarı mektubu aldı. Daha sonra 2 Ocak 1980 tarihinde açıklanan mektupta şunlar söyleniyordu:

Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhurbaşkanını ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm getirmeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeniyle uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya davet etmiştir (Aktaran: (Ozan, 2015, s. 699)

Darbeden Önce Son Çıkış: İkinci Cumhurbaşkanlığı Muharebesi

Bu dönemin en önemli ve 12 Eylül Askeri darbesine yol açan olaylarından birisi "*İkinci Cumhurbaşkanlığı Muharebesi*" olarak adlandırılan Cumhurbaşkanı seçimleri idi. "*Birinci Cumhurbaşkanlığı Muharebesi*" sonunda güçlükle seçilen Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresi 6 Nisan 1980 tarihinde sona eriyordu. Anayasa'ya göre "*Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasına onbeş gün kalınca veya Cumhurbaşkanlığı boşalınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni Cumhurbaşkanını seçer; Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır*"dı(m. 101). Bu durumda Cumhurbaşkanı seçimlerinin 22 Mart 1980 tarihinde başlaması gerekiyordu. 22 Mart 1980 tarihinde yapılması gereken seçim, aday çıkmadığından 25 Mart 1980 tarihine ertelendi. Seçimler TBMM'nin Birleşik toplantısında yapılıyor ve 450 TBMM üyesi ile 184 CS üyesinin katıldığı ortak oturumlarda yapılan oylamaların ilk iki turunda 2/3 çoğunluk (423), sonraki turlarda ise üye tamsayısının salt çoğunluğu (318) aranılıyordu. 25 Mart tarihinde Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz'ın aday olmasıyla seçimler başladı. 556 üyenin katıldığı oylamada Yılmaz 80 oy alabildi. Aday olmamalarına rağmen başka adaylara da oy çıktı. Yılmaz ilk turdan sonra adaylıktan çekildi. 26 Mart'ta yapılan üçüncü turda Bingöl Milletvekili Celâlettin Ezman aday oldu ve o da ancak 81 oy alabildi. Ezman ikinci turda adaylıktan çekilse de oy almayı sürdürdü. Örneğin 26 Mart tarihli 8. Birleşimde yapılan 4. Tur oylamada da 81 oy aldı. Bundan sonraki oylamalarda aday olmayanlara çeşitli miktarlarda oyun verildiği görülmektedir. Bu arada 200 oyun üzerine çıkan adaylar da oldu. 10 Nisan'da aday gösterilen Saadettin Bilgiç ilk gün 193 oy, sonraki birleşimde 200 ve 16 Nisan'da 218 oy alabildi. Bu arada Muhsin Batur aday gösterilmediği halde seçimlerde 100'ün üstünde oy almaktaydı. Muhsin Batur 15 Nisan'da aday gösterildi ve 36. turda 265 oy aldı. Bu turda Bilgiç 209 oy alabildi. Bu sonuçlar Cumhurbaşkanı seçiminin

sonuçlandırılabilceğine ilişkin beklenti yarattı. Çünkü seçilmek için gerekli 318 oya sadece 53 oy kalmıştı ve diğer adayın oyuyla birlikte 500'e yakın oy Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine yönelik bir iradeyi ortaya çıkarmıştı. Batur 17 Nisan'da yapılan 41. Turda 290 oy almış ve sonuç almaya çok yaklaşmıştı. Bu arada kimi zaman seçilme olasılığı yönünden adaylar yer değiştirmışti. Örneğin 30 Nisan'da yapılan 54. Turda Bilgiç, 250, Batur 240 oy almış ve hemen ardından yapılan 55. Turda her ikisi de 237 oy almıştı. Mayıs ayı boyunca aynı adayların oylarında dalgalanmalar görölmüştü. Haziran ayı Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda bir kırılmayı yansıtmaktadır. Haziran başında seçime çok yaklaşılmışken seçimin başarısızlağı anlaşılınca, Haziran ortalarından itibaren toplantı yetersayısı bile sağlanamamaya başladı. 3 Haziran 1980 tarihli 56. Birleşimde ilk defa Manisa Milletvekili Faik Türün aday olmuş ve 87. Turda Cumhurbaşkanı seçimlerinin tamamlanacağı yönünde bir hava doğmuştu. Bu turda Batur 293 ve Türün 211 oy almıştı. İlk defa Cumhurbaşkanı'na gerçekten seçmeye yönelik 500'ün üstünde oy kullanılmıştı. 4 Haziran'daki 90. Turda Batur 296 ve Türün 232 oy almıştı. 5 Haziran'da yapılan 93. Turda Batur 303 oy alarak ilk defa 300 oyun üstüne çıkmıştı; Türün de 235 oya ulaşmıştı. Bundan sonra Batur adaylıktan çekilmiş ve çoğu zaman toplantı yetersayısı bulunamadığından seçimler sürdürülemedi. 3 Temmuz'da yapılan 109. Turda Türün'ün 245 oy almasıyla yeniden bir seçim umudu belirir gibi oldu. Ancak bundan sonra aynı gün 110 Tur yapıldı ve Temmuz ayı boyunca sadece 2 tur daha yapılabilirdi. Bundan sonraki son girişim 21 Ağustos 1980 tarihli 109. Birleşimdeki 114. Turda yapıldı. Ankara Milletvekili Kemal Kayacan'ın aday oldu ve toplam 410 oyun 201'ini alabilirdi; Türün'e 167 oy çıktı. Aynı Birleşimde Cumhurbaşkanlığı seçiminin 115. son turu yapıldı. Bundan sonra 21 Ağustos 1980 tarihinden 11 Eylül 1980 tarihine kadar çoğunluk olmadığından başka bir tur yapılamadı. Böylece toplam 124 Birleşim içinde toplam 115 tur seçim yapıldı ancak 303 oyla sonuca çok yaklaşılsa da sonuç alınamadı. Bu durum 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin doğrudan bir nedeni olarak kullanıldı.

SONUÇ YERİNE

1970'li yıllar Türkiye'de hükümet bunalımlarıyla ve derin siyasal krizlerle anılan yıllardır. Bu dönemde hükümet kuracak siyasal çoğunluklar oluşturulamadığı için hükümetlerin kurulamadığı, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı seçiminin yapılamadığı görölmektedir. Bu krizlerin parlamenter sistem içinde yaşandığı da bir gerçektir. Bu durumda sorulması gereken soru krizlerle parlamenter sistem arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Toplumsal şiddet

olaylarının tırmandığı ve çok sayıda siyasal cinayetin işlendiğı bu dönemde kusur parlamenter sisteme atfedilebilir mi? 2017 Anayasa değişiklikleri sırasında bu argüman güçlü biçimde ileri sürülmüş ve ülkede yeniden koalisyon dönemlerine geri dönülmemesi için başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğı savunulmuştur. Bu arada koalisyonların krizlerin nedeni olduğuna ilişkin bir varsayım da kullanılmıştır.

Daha önce yapılan bir çalışmada 1960-1970 döneminde ortaya çıkan krizlerin parlamenter sistemden kaynaklanmadığı gösterilmişti. Söz konusu çalışmanın devamı olan bu çalışmada da yaşanan siyasal krizlerin sorumlusunun parlamenter sistem olmadığı bilimsel bir yaklaşımla çok yönlü olarak ispatlanmaktadır. Sorumlu parlamenter sistem olmayıp tam tersine parlamenter sistemin işletilmemiş olmasıdır. 1971 Muhtırası öncesi ve sonrasında yaşanan olaylar, 1971 Muhtırası döneminin “*Bonapartist*” bir dönem olduğunu ortaya koymaktadır. Ordu yönetime el koymamış, ancak yönetime el koyma tehdidinde bulunarak sivil yönetim üzerinde bir tahakküm kurmuştur. Muhtıra verildiğinde iktidarda olan AP askeri yönetime önce tepki göstermişse de kısa zamanda izlenmesi istenen “*komünizm karşıtı*” “*özgürlükler karşısında otoriteyi öne çıkaran*” politikaların kendi politikalarıyla örtüştüğünü gördüğünde destek vermeye başlamıştır. Kurulan partilerüstü hükümet içinde “*reform yanlısı*” grubun tasfiye edilmesi ve asayişin öne çıkması AP tarafından olumlu karşılanmış ve askeri yönetimle işbirliği güçlenerek sürmüştür. Askerler ile siviller arasındaki bu uzlaşma parlamenter sistem kurallarının işletilmesini engellemiştir. Örneğin Cumhurbaşkanlığı seçiminde Genel Kurmay Başkanı aday gösterilmiş, ancak Cumhurbaşkanı seçilemeyince 12 Mart döneminin Cumhurbaşkanı olan eski Genelkurmay başkanının görev süresinin uzatılması için Anayasa değişikliği yapılmaya çalışılmıştır. AYM Başkanının aday yapılmak istenmesine rağmen aday yapılmaması sorun olarak görülmemiş ve yine asker kökenli Korutürk’ün Cumhurbaşkanı seçilmesine onay verilmiştir. Dolayısıyla askerlerin sistem üzerinde etkin olması, sivil siyasetçilerin de onay vermesiyle olanaklı kılınmıştır.

Bu dönemde en önemli konulardan birisi özgürlükçü 1961 Anayasası’nın getirdiğı özgürlüklerin törpülenmeye çalışılmasıdır. Aslında sorunlar tam da Anayasa’nın getirdiğı özgürlük ortamının yaşatılmasıyla çözülebilecekken, sorunların kaynağının özgürlükler olduğu düşünülmüş ve özgürlüklerin kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Özgürlüklerin kısılmasıyla kendilerine yaşam alanı kalmayan radikal düşünceler yasa dışı eylemlere yönelmiş ve bu eylemler şiddet olaylarını tırmandırmıştır. Kısır döngüye dönüşen olaylar şiddet sarmalı içinde özgürlüklerin ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun önemli sonuçlarından birisi sağ sol

kutuplaşmasının ortaya çıkmasıdır. Siyasal partilerin MC hükümetleri içinde sola karşı birleşmeleri; kendi içindeki farklılıkları sola düşmanlık birliği altında eritmeleri ve bu kutuplaşmanın bazı siyasal partilerin gençlik örgütleri aracılığıyla sokağa yansıtılması şiddetin yıkıcı bir seviyeye ulaşmasına katkı yapmıştır.

Bütün bu sorunlar uzlaşmacı bir yaklaşım sergilenerek giderilebilirdi. CHP ile MSP koalisyonu bu uzlaşmanın gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Ancak MSP'nin af konusunda varılan uzlaşmayı ve koalisyon protokolünü delmesi, siyasal aktörlerin bu tür bir uzlaşma kültürünü sürdürmediklerini göstermiştir. Öte yandan siyasal partiler Anayasa değişikliği gerektirmeyen bir seçim kanunu değişikliği yaparak siyasal istikrarsızlık sorununu çözebilirlerdi. Bu değişikliklerle büyük partilerin tek başına iktidara gelme şansları doğarken küçük partilerin üye sayılarının çok üstünde güç elde etmeleri de önlenmiş olabilirdi. Bunun dışında hükümetler kurulamadığında erken seçime gitme ya da Cumhurbaşkanına Meclisi erken seçime götürme yetkisi verme yoluyla sorunlar parlamenter sistem kuralları içinde çözülebilirdi. Oysa 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyonunun, MSP'nin protokole aykırı davranışlarıyla bozulmasından sonra AP'nin de hükümet kuramadığı anlaşıldığında seçime gidilmesi parlamenter sistemin teamülleri gereğidir. AP hem erken seçimi CHP'nin kazanacağı endişesiyle seçime gitmeyi reddetmiş, hem de CHP ile bir koalisyona yanaşmamıştır. Partiler bu dönemde kurulan bağımsız Sadi İrmak hükümetine de güvenoyu vermeyince kriz başlamıştır. Ülke beş ay boyunca güvenoyu almayan bir hükümet tarafından yönetilmiş ve bu dönemde kutuplaşma derinleşmiştir. Dolayısıyla burada da sorunun parlamenter sistemden değil, parlamenter sistemin teamüllerinden biri olan erken seçim mekanizmasının işletilmemesinden kaynaklanmıştır. Son olarak belirtmek gerekir ki bu dönemde Anayasa'yı üç kez değiştiren parlamento, öngörülü davranarak Anayasaya bu tür kriz durumlarında kullanılmak üzere düzelticiler ekleyebilirdi. 1982 Anayasası'nda getirilen "Dualistleştirme tekniğinin" bu dönemde Anayasa'ya eklenmesi halinde, kriz çıktığında derinleşmesine izin vermeksizin Cumhurbaşkanı kararıyla erken seçime gitmek mümkün olabilirdi. Bu mekanizma parlamenter sistemlerde var olan bir düzelticidir ve parlamenter sistemleri kimi zaman bu tür mekanizmalarla takviye etmek gerekebilir. Dolayısıyla bu tür krizler oluştuğunda parlamenter sistemi terk etmeden de sorunlarını çözmek mümkündür ve bu dönemde parlamento bu tür bir arayışa girmek yerine krizi derinleştirmeyi tercih etmiştir.

Bu bağlamda Türk demokrasisine ilişkin genel bir değerlendirmeye bitirmek yerinde olur. Askeri muhtıra ve darbeler ülkedeki sivil siyasete en azından geçici bir süreyle de olsa ara

verilmesine neden olmaktaysa da amaç demokratik bir ortamın güvence altına alınması olarak sunulmaktadır. Ancak her defasında askerlerin müdahalesi ortadan kalkmaya başlayınca durumun daha da kötüleştiği görülmektedir. Bu sonuca bakarak ordunun, demokratik yaşamı güvence altına alma amacı varsa, sisteme hiç müdahale etmemesi gerektiği sonucu çıkarılabilir. Demokrasinin kendi yaşamını sürdürebilmesi ortaya çıkabilecek toplumsal ve siyasal krizleri çözebilme yeteneğine bağlıdır. Bu yetenek demokrasinin krizlerle karşılaşması ve bu krizleri çözme deneyimiyle kazanılır. Ülkede aşırı sol ve İslamcı sağ tehditler, çoğunluğu oluşturan ılımlı politikacıların sağduyulu önlemleriyle ortadan kaldırılabilir. Demokratik yaşamda bu tür krizleri aşmanın yolları öğrenilmediği sürece, demokratik yaşam kundak bezine bağlı yaşamak ve her krizle karşılaştığında dışsal bir gücün müdahalesini aramak zorunda kalacaktır (Dodd, 1983, s. 24). Yukarıda görüldüğü gibi gerek 1973 seçimlerinden hemen sonra ve özellikle 1977 seçimlerinden sonra iki büyük parti olan CHP-AP koalisyonu radikal partileri dışlayarak demokratik reformlar yapma kapasitesine sahiptir. Demokratik bir parlamenter sistemde bu iki partinin uzlaşması, askeri yönetimin izlerini silme ve küçük partilerin kutuplaştırıcı etkisinden uzak tutma gücüne sahiptir. Ecevit'in önce başbakan adayı olarak AP'ye koalisyon önermesi ve güvenoyu alamayınca Demirel'in başbakanlığında bir koalisyona razı olması yapıcı adımlardı ve bu yolla Türk siyaseti yeni bir darbeye karşılaşmadan demokratik bir süreçle sorunları çözebilirdi. Ancak Demirel bunun yerine MC hükümetleri kurarak kutuplaşmayı artırmayı ve kutuplaşma üzerinden iktidarı elinde tutmayı yeğlemiştir. Siyasal seçkinler arasındaki yüksel düzeyli kutuplaşma, dolaylı da olsa siyasal suikastlara ve terör eylemlerine kaynak oluşturmuştur. Üst düzey siyasal kutuplaşma bu tür faaliyetleri işlevsel hale getirmiş ve bu eğilim 1980 askeri müdahalesine kadar güçlenerek gelişmiştir (Kalaycıoğlu, 2007, s. 488). Siyasal kültür demokratik öğelerle donatılmadığı sürece parlamenter sistemin ya da diğer demokratik sistemlerden herhangi birinin işlemesi güçtür. Dolayısıyla sorun parlamenter sistem olmayıp, sorunları demokratik yollarla çözmek istemeyip kutuplaşma üzerinden iktidarı ellerinde tutmak isteyen seçkinlerde ve bunların siyasal kültürlerindedir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Adnan Küçük, A. K. (2013). Anayasacılık Hareketleri ve Anayasalar. A. Karadağ (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*. Orion Kitabevi.
- Ahmad, F. (1977). *The Turkish experiment in democracy, 1950-1975*. C. Hurst for the Royal Institute of International Affairs.
- Ahmad, F. (2008). Politics and political parties in Republican Turkey. R. Kasaba (Ed.), *Turkey in the Modern World* (Cilt. 4). Cambridge University Press.
- Akşin, S. (2014). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi* (2. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataay, F. (2020). *Türkiye Demokrasi Tarihi: 1789'dan Günümüze*. Nika.
- Atılğan, G. (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Birinci basım.). Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye'nin Düzeni* (10 Cilt. 2). Tekin Yayınevi.
- Aytürk, İ. (2020). Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Bakırcı, F. (2006). Meclis Üyelerinin Aylık ve Diğer Ödenekleri. *Yasama Dergisi*, 3, 27-70. <http://www.yasader.org/magazine/allmagazines>
- Bakırcı, F. (2015). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulundaki Yerleşik Uygulamalar*. TBMM Basımevi.
- Bakırcı, F. (2019, Aralık). Parlamenter Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? *Vira Verita*, X, 30-108.
- Bakırcı, F. (2021a). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama. *Farklı Boyutlarıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. Nobel Yayın.
- Bakırcı, F. (2021b). *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi: Denetimden Kaçış*. Lykeion.
- Bakırcı, F. (2022). Yargı Bağımsızlığının Sağlanmasında Hâkimler ve Savcılar Kurulu İle Anayasa Mahkemesine Üye Seçimi Üzerine. *YUHFD*, XIX(1), 1-70.
- Başlamışlı, M. (2021). ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi. *Asia Minor Studies*, 9(1), 695-712.
- Birdişli, F. (2013). Sivil Asker İlişkileri. A. Karadağ (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*. Orion Kitabevi.
- Bozarıslan, H. (2015). *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze*. İletişim Yayınları.
- Demir, Ş. (2006). 12 Mart Mhıtrası. *Şehir ve İrfan*, 2, 127-135.
- Dodd, C. H. (1983). *The crisis of Turkish democracy*. Eothen Press.
- Erim, N., & Demirel, A. (2005). *Günlükler, 1925-1979* (1. baskı.). YKY.

- Eroğul, C. (2004a). *Anatüze'ye Giriş*. İmaj Yayınevi.
- Eroğul, C. (2004b). *Anatüze'ye Giriş ('Anayasa Hukuku'na Giriş)*. İmaj Yayınları.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları* (1. baskı.). Milliyet Yayınları.
- Feyzioğlu, T. (1996). *Mahir* (2). Gökkuşluğu.
- Gevgilili, A. (1981). *Yükseliş ve düşüş* (1. baskı.). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Göktürk, Y. (2021). 12 Mart Darbesinden Bugüne: 50 Yılın Muhasebesi IV: Devrimci özne çoklaştı, mücadelenin zemini ve ufku genişledi. *1+1 Express*. <https://birartibir.org/devrimci-ozne-coklasti-mucadelenin-zemini-ve-ufku-genisledi/>
- Görücü, Ç. (2020). CHP: Değişim, Umut, Hayal Kırıklığı. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Hale, W. M. (1994). *Turkish politics and the military*. Routledge. Publisher description <http://www.loc.gov/catdir/enhancements/fy0648/93004192-d.html>
- Kalaycıoğlu, E. (2007). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar. A. Y. S. Ersin Kalaycıoğlu (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Alfa Aktüel.
- Karataş, M. (2022). Türkiye'nin 1970'li yılları ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri. *ABAD*, 5(10), 387-422. <https://doi.org/10.32953/abad.1139936>
- Kaynar, M. (2020a). Anarşinin Türkçesi, Bir Anarşi Lejantı: 3K4F M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Kaynar, M. (2020b). Seksenler Türkiye'sine Yetmişli Yıllardan Bakmak M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Koca, B. (2020). Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-komünizm M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Koca, S. (2020). Türkiye'nin 1970'li yılları. M. Kaynar (Ed.), *Araştırma-inceleme dizisi* (1. baskı.). İletişim.
- Küçük, A. (2014). 40 soruda, 40'ncü yılında Kıbrıs Harekâtı ve sonrası. *T24*. <https://t24.com.tr/haber/40-soruda-40ncu-yilinda-kibris-harekati-ve-sonrasi,264948>
- Ozan, E. D. (2015). İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı. G. k. Atılgan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*.
- Özdemir, H. (1989). Siyasal Tarih (1960-1980). *Yakınçağ Türkiye Tarihi*. Milliyet Kitaplığı.
- Özdemir, H. (1997). Siyasal Tarih: 1960-1980. S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi.
- Sabuncu, Y. (2005). *Anayasaya Giriş*. İmaj Yayınevi.
- Soysal, M. (1976). *100 soruda Anayasanın anlamı : Ek, değiştirilmiş Anayasanın tam metni* (Gözden geçirilmiş 3. baskı.). Gerçek Yayınevi.
- Soysal, M. (1986). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Gerçek Yayınevi.
- Soysüren, A. H. (2014). *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şaylan, G. (1976). Ordu ve Siyaset. *Kanun-u Esasinin 100.Yılı sempozyumu, 9-11 Nisan 1976 Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı, 1876-1976*. Ajans-Türk.
- Tanilli, S. (1982). *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*. Say Yayınları.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2013). *1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku*. Beta.
- Teziç, E. (1990). Türkiye'de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü. *Anayasa Yargısı Dergisi*(7), 31-46.
- Teziç, E. (2013). *Anayasa Hukuku*. Beta Yayınları.
- Varel, A. (2020). İsmail Nihat Erim. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Yavaşca, K. (2020a). Ferit Melen. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Yavaşca, K. (2020b). Mehmet Naim Talu. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.
- Yavaşca, K. (2020c). Necmettin Erbakan: Lider, Hoca, Mücahit M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.

ⁱ Bakırcı, F. (2019, Aralık). Parlamenter Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? *Vira Verita*, X, 30-108.

ⁱⁱ https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html;

ⁱⁱⁱ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan Muhtıra, 12 Mart 1971 günü saat 13.00'te TRT radyolarından okunan bildiriyle ilan edilmiştir.

^{iv} Örneğin Avcıoğlu, sosyalist ekonomisinde yatırımlarla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Planlı bir ekonomide, potansiyel ekonomik fazlanın tamamının yatırımlara ayrılması gerekli değildir. “Planlanan” yatırım miktarı mümkün olan yatırım miktarının altında kalabilir ve aradaki fark, halk kitlelerinin hayat seviyesini daha ilk günden itibaren yükseltme yolunda kullanılabilir. Kitlelerin şevkli desteğini kazanmak için bu yola gitmek uygundur. Fakat yine de bilmek gerekir ki, kalkınmanın ilk 7 - 8 yılı, en güç dönemidir ve fedakârlıklara ihtiyaç göstermektedir. Yüksek bir yatırım seviyesinin sürdürülmesi zorunludur.”Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye'nin Düzeni* (10 Cilt. 2). Tekin Yayınevi.

^v Daha sonraki 12 Mart Ferit Melen hükümetinde İmar ve İskan Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

^{vi} Tasarı Cumhuriyet Senatosu tarafından da kabul edildikten sonra 19 Temmuz 1970 tarihinde kanunlaştı ve 12 Ağustos 1970 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Ancak daha sonra AYM’nin 19.10.1972 tarihli ve 143418 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 9 Şubat 1972 tarihli E.1970/48 ,K. 1972/3 kararıyla iptal edildi.

^{vii} Kürkçü bu olaylara ilişkin benzer değerlendirmeler yapmaktadır: ““Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı.” Sosyal uyanış, Tağmaç’ın söylediği “hak arama cereyanları”(nı), yani sendikacılık ve sosyalizm, komünizm, devrimcilik. “Ekonomik gelişme” dediği ise kapitalizmin sunabileceğlerinin sınırı”(nı ifade etmektedir.)

^{viii} 1 Ocak 1971’de Zonguldak’ta maden işçilerinin ocağa inmemesi; İzmir’de NATO Karargâhı yakınında büyük bir patlama olması; 2 Ocak’ta İstanbul Zeytinburnu gümrük depolarının yanması; Türk-İş Genel Merkezi’ne bomba konması nedeniyle tüm işçilerin iki saat iş bırakması; Demirel’in, üniversitelerde tam gün ilkesini getirip öğrencilerin yönetime katılmasını sağlayan, buna karşılık işgal ve boykot’u yasaklayan yeni bir yasa düzenlendiğini açıklaması; Cumhurbaşkanı Sunay’ın Çankaya’da ne yapılması gerektiği hakkında parti liderleri ve rektörlerle ayrı ayrı konuşması; 4 Ocak’ta istifayı reddeden Demirel’le ilgili gensoru önergesi verilmesi ve reddedilmesi; kamu kesiminde mimar, mühendis ve teknik personelin, Personel Yasası’nın boykot edilmesi için 15 günlük iş başında boş oturma grevi başlatması; 6 Ocak’ta Ankara’da ve İstanbul’da doktorlarla sağlık personelinin direnişe geçmesi ve hastaların kapılarda kalması; 8 Ocak’ta Ankara’da Veteriner öğrencilerinin boykota girmesi; direnişçiler arasında 10 Ocak’ta Mülkiyeliler Birliği’ne bağlı vali, vali yardımcısı, kaymakam ve öteki yöneticilerin katılması; silahlı gençlik soygunlarının ilk denemesi olarak Deniz Gezmiş ve arkadaşları Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan tarafından İş Bankası’nın Ankara Emek Şubesi’nin basılarak soyulması; 17 Ocak’ta İnönü’nün oğlu ve ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Erdal İnönü’nün evinde dinamit patlatılması; 19 Ocak’ta Demirel’in kardeşi Hacı Ali Demirel’in Ankara’daki Özel Yükseliş Koleji’ne dinamit atılması, ateş açılması; 20 Ocak’ta birbirini izleyen olaylar nedeniyle ODTÜ’nün, Akademik Konsey kararıyla süresiz kapatılması; 21 Ocak’ta İstanbul Teknik Üniversitesi’nde saatli bomba patlaması ve bir öğrencinin yaralanması; 22 Ocak’ta MGK’nın Sunay başkanlığında sekiz saati aşan bir toplantı yapması ve Türkiye’de anarşiye karşı yasal boşlukların doldurulacağı açıklamasının yapılması; 23 Ocak’ta emeklilerin Ankara’da Emekli Sandığı’nı basması; 24 Ocak’ta Ankara’da Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi öğrencileriyle polis arasında iki saatlik bir soak kavgası çıkması ve 22 kişinin yaralanması; yaralanır. SBF anayasa hukuku öğretim üyesi Prof. Mümtaz Soysal’ın evinin önünde dinamit lokumu patlatılması; 1 Şubat’ta İstanbul Fen Fakültesi’nin, Ülkü Ocakları komandolarınca işgal edilmesi; 4 Şubat’ta Petrol-İş, Shell, Mobil, BP’de greve gidilmesi; 12 Şubat’ta Ankara’da bir bankanın daha soyulması; Ziraat Bankası Ankara Küçükkesat Şubesi’nin, dört silahlı soyguncu tarafından basılması; 15 Şubat’ta Türkiye’de ilk kez J. R. Finley adlı zenci bir Amerikalı çavuşun silah zoruyla kaçırılması ve 17.5 saat sonra serbest bırakılması; İstanbul Edebiyat Fakültesinin sağ ve sol gruplar arasında çıkan çatışma sonucu kapatılması; 17 Şubat’ta Ankara’daki Bahçelievler Lisesi’nde patlayan bombanın 13 yaşındaki bir öğrencinin kolunu koparması; 18 Şubat’ta İstanbul Üniversitesi’nin tüm fakültelerinin, birbirini izleyen olaylar sonucu süresiz kapatılması; 19 Şubat’ta Ankara’da Hacettepe Üniversitesi Yurdu’nu boşaltmaya gelen polisle öğrenciler arasında halkın da karıştığı büyük bir kavga patlak vermesi; İstanbul’da Salı pazarı rıhtımındaki ABD’ye ait iki Tuslog motoruna bomba konması; 20 Şubat günü, ODTÜ öğrencilerinin protesto için Ankara - Eskişehir yolunu trafiğe iki saat kapatması.

^{ix} Bu süreçte parlamenterlerin maaşlarının iyileştirilmesine yönelik bir yasal düzenlemenin AYM tarafından iptal edildiğini ve kısa zaman içinde konunun gündeme alınarak iyileştirme yapıldığını belirtmek gerekir. Parlamenterlerin kendi maaşlarına gösterdikleri özeni siyasal-toplumsal-ekonomik sorunlar konusunda da göstermeleri halinde sorunların çözülme olasılığının bulunup bulunmadığı sorulmaya değer bir sorudur.

^x www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 12.03.1971, Dönem: 3 , Yasama Yılı: 2, Birleşim: 70, Oturum: 1, s. 236.

^{xi} MM’de tezkerenin okunmasından önce Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan “*Meclis böyle bir yazıya muhatap değil*” diyerek itiraz etmiş ancak Başkan “*Parlâmentodan bahsedildiği cihetle, böyle bir yazıyı, Başkanlık,*

Parlâmentoya vâki olan hitabı kendi üzerinde muhafaza edemez. Bunun muhatabı Meclis Reisliği değil Parlâmentonun kendisi bulunduğu cihetle arzda hiçbir sakınca mütalâa etmiyorum“ diyerek itirazı reddetmiştir. Ardından Aydın Milletvekili Yüksel Menderes “*Muhatabı Başbakanıdır*” ve İstanbul Milletvekili Eşref Derinçay “*Parlâmento kadar Hükümet de ilgili, Hükümet gelsin*” sözleriyle itirazda bulunmuşlardır. Tezkere okunduktan sonra Sivas Milletvekili Kadri Erdoğan “*...bunu Yüce Parlâmentoya arz ettiğinize göre, ya zatîâliniz noktai nazarınızı, yahut muhterem Hükümet noktai nazarını veyahut da Parlâmento üyeleri kendi görüşlerini ifade etmelidir. Yoksa, şu andan itibaren mânevi bir eza altında Parlâmento yoktur. Zatîâliniaden söz rica ediyorum.*” diyerek görüşme açılmasını istemiş, ancak bu isteği reddedilmiştir. Bu yazının sıradan bir yazı olmadığını ve parlamentonun varlığını sorgulayan bir yazı olduğunu ileri sürerek ısrarını sürdürmüşse de görüşme yapılmamıştır. Cumhuriyet Senatosunda Muhtıra olaydan bir gün sonra okunduğundan Başkan’ın bir hazırlık süresi bulunduğu ve şu açıklamayı yaptığı görülmektedir: “*Yüce Cumhuriyet Senatosunun sayın üyeleri, Başkanınız olarak bu muhtıra konusundaki bir hususu, yine Başkanlık sunuşu içinde ve sunuş olarak ve çok eminim ki hepinizin tercümanı olarak, Yüce Senatonun dikkatlerine arz etmek mecburiyetini hissediyorum. Muhtırada «tutum, görüş ve icraati ile Parlâmentonun», yani dolayısıyla Yüce Cumhuriyet Senatosunun da, «yurt içinde anarşiye ve kardeş kavgasına sebebiyet vermiş olduğu» ve «kamu ümidini yitirmiş olduğu» ithamı atfedilmektedir. Yüce Cumhuriyet Senatosunun tutum ve icraati, Anayasaya uygun olarak hazırlanmış bulunan Senato içtüzüğümüz ahkâmına göre yürütülmektedir. Bu hepinizin malûmudur. Anayasa esaslarımıza göre ve demokratik rejimin en geniş mânasiyle tatbik edilmekte olduğu kesinlikle belli olan Parlâmentomuzda ve bilhassa Yüce Senatamızda, başka rejim ve birliklere benzer bir usul ile sevk ve idare edilemeyeceği de açık bulunmaktadır. Hakiki kamu oyunun ise ancak bir referandum neticesinde meydana çıkabileceği tabîi olduğundan, Yüce Senatamızın işbu ithamlarla bir ilgisi olmadığının kesin inancını arz eder ve Yüce Senatamızın sayın üyelerini saygı ile selâmlarım.*” Bu açıklamalara bazı üyeler tarafından itiraz edilmiş ve sözlerin kendilerini yansıtmadığı ifade edilmiştir. İlginç olan darbeye karşı çıkanların AP’liler ve karşı çıkışa itiraz edenlerin CHP’li oluşlarıdır. Bunun muhtemel nedeni ilk anda darbenin sol yanlısı olduğu ya da 9 Martçıların etkisiyle yapıldığı algısının oluşmasıdır. Böyle olmadığı kısa süre içinde anlaşılacaktır. Soysüren, A. H. (2014). *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.

^{xii} Sol eğilimli Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Türk Hukuk Kurumu, Dev-Genç, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Devrimci Avukatlar Derneği, Elektrik, İnşaat, Harita ve Kadastro, Maden Orman Mühendisleri Odaları, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası olmak üzere 15 sol eğilimli kuruluş ortak bir bildiriyle; DİSK ayrı bir bildiriye 12 Mart’ı desteklemişti. Ibid.

^{xiii} Resmi Gazete, Tarih: 13 Mart 1971, sayı 13777.

^{xiv} 19 Mart’ta yazılan Teklif yazısı şöyleydi: “*Sayın Cumhurbaşkanı, içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek ve Anayasanın kapsadığı reformları ATATÜRKÇÜ bir görüşle ele alacak ve Devrim Kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Bakanlar Kurulunun, Anayasanın 102.maddesine göre teşkili için, sizi Başbakan olarak görevlendirmeyi istemekte ve partiler üstü bir anlayış ve tutumla çalışmanızı kolaylaştırmak ve sağlamak üzere de, Cumhuriyet Halk Partisinden istifa etmenizi gerekli görmektedirler. Bu tevcih ve şartları kabul buyurduğunuz takdirde, gereğini İVEDİLİKLE yerine getirip bildirmenizi rica eder, saygılar sunarım.*”

^{xv} İstifa yazısı şöyleydi: “*İçinde bulunduğumuz koşullar altında bağımsız olarak daha verimli hizmette bulunabileceğimi düşünerek C.H.P.’den çekiliyorum.*”

^{xvi} Bu yazıda Cumhurbaşkanı’nın yazdığı mektup tekrarlandıktan sonra şu ekleme yapıyordu: “*... Bu inançla sayın Cumhurbaşkanı’nın tercihlerini yazdığınız şartlar içinde olumlu karşıladığımı saygılarımla arz ederim.*”

^{xvii} Görevlendirme yazısı şöyleydi: “*İstifası ve istifanın kabul edildiği bildirilmiş olan Bakanlar Kurulunun yeniden teşkili için; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 102 nci maddesi gereğince, zatîâlinizi Başbakan olarak görevlendirdim. Tarafınızdan seçilecek Bakanların atamaları yapılmak üzere isimlerinin bildirilmesini rica ederim.*”

^{xviii} Erim bakanlıklarla ilgili olarak şu değişiklikleri yapmıştı: “*1. Yeni bir Devlet Bakanlığı ihdas edilerek Devlet Bakanlarından ikisine Başbakan Yardımcısı görevinin verilmesi, 2. Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları kaldırılarak, Ticaret Bakanlığının Dış Ticaret Dairesi dışındaki kuruluşlarıyla Sanayi Bakanlığı teşkilâtının Sanayi ve Ticaret Bakanlığı adıyla kurulacak yeni bir Bakanlıkta birleştirilmesi, 3. Ayrıca Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığının kurulması, öngörülmüş bulunmaktadır.*”

^{xix} TBMM dışından atanan üyeler arasında Dünya Bankası ekonomi uzmanı, Danıştay Üyesi eski vali, büyükelçi, Maliye Bakanlığı eski müsteşarı ve Kurucu Meclis Üyesi, Devlet Planlama Teşkilâtı eski müsteşarı, Ordu Yardımlaşma Kurumu yönetim kurulu üyesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi, İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Yüksekokulu müdürü, Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı, Ankara Barosu Başkanı, yüksek mühendis, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi, Tokat eski doktor milletvekili, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi öğretim üyesi bulunuyordu.

^{xx} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 05.04.1971, Dönem: 3 , Yasama Yılı: 2, Birleşim: 81, Oturum: 2, s. 455.

^{xxi} Bozarslan, Erimin daha başlangıçtan itibaren sertlik yanlısı olduğunu gösteren şu sözlerini aktarmaktadır: “*Herkes Atatürkçü. Atatürk [prensiplerine uygun] reformlar hangileridir? Uygun olmayanlar hangileridir? Bu*

bulmacayı nasıl çözeceğiz? Ya kendi kendine çözülür ya da yumruğu güçlü biri, 'benim yorumum tek Atatürkçü yorum' der ve herkes de 'evet, efendim,' der ve işin içinden çıkarır." Bozarslan, H. (2015). *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Günümüze*. İletişim Yayınları. Bu sözler, Erim'in daha başından itibaren sertlik yanlısı bir politika izlenmesine izin vereceğinin kanıtı olarak kabul edilebilir.

^{xxii} Burada kullanılan balyoz sözcüğü Erim'in Elrom olayından sonra "*Balyozcu Başbakan*" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Soysüren, A. H. (2014). *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi. Erim'in bir başka lakabı ise "*Şalçı Nihat*"'tır. Aslında bu lakabın kaynağı Erim'in, 30 Mayıs 1946'da *Ulus*'ta yazdığı bir yazıydı. Erim, CHP ile DP arasındaki ilişkilerin gerildiği bir ortamda, "*Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bir müddet için hürriyet ilahının üstüne şal örtmek gerekir*" diyerek bu lakabı almıştı. Bu lakap daha sonraları 12 Mart'ta oynadığı siyasi rolle ilişkilendirilerek kullanılmıştır Varel, A. (2020). İsmail Nihat Erim. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (1. baskı.). İletişim.

^{xxiii} Erim hükümetlerinin sonuna gelirken 10 Nisan 1972'de verilen bir gensoru önergesi üzerinde konuşan Vedat Önsal Erim'i şu sözlerle çelişkili olmakla suçlamaktadır: "*Nihat Erim Başbakan olduktan sonra «Ben Anayasayı değiştirmek için değil, uygulamak için geldim» demişti. Bu beyanından kısa bir süre sonra yine Sayın Erim «Bu Anayasa lükstür. Bununla devlet idare edilmez» diyebilmiştir. En çok bilmesi gereken konuda Sayın Erim'in içine düştüğü bu bariz tenakuz çok düşündürücüdür.*"

^{xxiv} Resmi Gazete, Tarih, 27 Nisan 1971, Sayı: 13820.

^{xxv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Senato tutanakları, 13.05.1971, Dönem: 3, Toplantı: 10, Birleşim: 68.

^{xxvi} Anayasa'da 20.09.1971 tarihli ve 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklik şöyleydi: "*Yakalanan veya tutuklanan kimse tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırksekiz saat ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz.*" Bu hüküm 1402 sayılı Kanunun 15. maddesinin Anayasaya aykırılığını gidermemişti. 30 günlük gözaltı süresi 1402 sayılı Kanunda Anayasa'ya aykırı olarak varlığını sürdürdü. Uygulamada 30 günü aşan gözaltı süreleri bile oldu. Hüküm, AYM tarafından 16 Şubat 1972'de iptal edilse de iptal kararının gerekçesinin açıklanmaması ve Mahkemenin yasama organına düzenleme yapması için altı aylık süre vermesi nedeniyle 14 Nisan 1973'e kadar yürürlükte kaldı. Ancak bu arada Anayasa'nın bu hükmü 15 Mart 1973'te yeniden değiştirilerek kırksekiz saatlik ve DGM'nin yetkisine giren alanlarda 15 günlük gözaltı süreleri getirildi. Soysal, M. (1986). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. Gerçek Yayınevi.

^{xxvii} Soysal bu değişikliğin 1402 sayılı Kanundaki düzenlemelerin Anayasaya aykırılığını gidermediğini, hukuk devleti ilkesi kaldırılmadığı sürece suça ve sanığa göre mahkeme kurulamayacağını, kişinin tabi olduğu mahkemenin suçun işlendiği sırada kurulu mahkeme olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu konuda yapılan Anayasa değişikliğinin 1402 sayılı Kanunun düzenlemesini Anayasaya uygun hale getirme amacı taşıdığı unutulmamalıdır. Kanunu anayasaya uygun hale getirmek yerine anayasayı kanuna uygun hale getirmeye çalışmak zaten bu dönemdeki hukuk devleti yaklaşımının zayıflığını göstermeye yeterlidir.

^{xxviii} Soysüren Suna Kili'ye dayanarak Ecevit kanadının teklife karşı çıktığını belirtmektedir. Ancak oylamalara bakıldığında Ecevit'in kendisinin de olumlu oy kullandığı görülmektedir. Bu durumda Koca'nın "*Parti içindeki Bülent Ecevit ve taraftarları ise rejimi korumak için anayasadan taviz vermek gerektiği hesabıyla hareket etmiştir*" biçimindeki açıklaması daha makul görünmektedir. Koca, S. (2020). *Türkiye'nin 1970'li yılları*. M. Kaynar (Ed.), *Araştırma-inceleme dizisi* (1. baskı.). İletişim. Nitekim Soysüren'in aktardığı Ecevit'e ait şu sözler Ecevit'in değişikliğe destek verdiğini göstermektedir: "*1961 Anayasasının özü korunmuştur ... Partilere sunulan birinci öneri ile, hele birincisinden çok daha ağır olan ikincisi ile, Partilerarası komisyonun hazırladığı metin karşılaştırıldığında, aradaki fark, demokrasi lehine, parlamento ve partiler lehine, 1961 Anayasası lehine çok açıktır, çok belirgindir. İsmet Paşa sayesinde Anayasa büyük kayıplara uğratılmadan kurtuldu*" Soysüren, A. H. (2014). *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.

^{xxix} 31/7/1970 tarih ve 1327 sayılı "*657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Kapsamı Dışında Kalan Kamu Personelinin Aylık ve Ücretlerine Dair Kanun*" milletvekilleri aylıklarında artış yapmış ve TİP milletvekili aylıklarında, genel seçim olmadan artış yapıldığını ve bunun, Anayasa'nın 82. maddesinin son fıkrasına aykırı olduğunu belirtmişti. AYM E. 1970/49, K. 1971/11, 28/1/1971 tarihli kararıyla yasal düzenlemeyi iptal etmişti. Bu konuda bkz: Bakırcı, F. (2006). Meclis Üyelerinin Aylık ve Diğer Ödenekleri. *Yasama Dergisi*, 3, 27-70. <http://www.yasader.org/magazine/allmagazines>

^{xxx} Teklif 31/5/1971 tarihinde Başkanlıkça ilk Komisyona havale edilmiş ve MM Genel Kurulunun 11 ve 17/6/1971 tarihli 112 ve 115 nci birleşimlerinde ve Senatonun 24 ve 30/06/1971 tarihli 79 ve 81. Birleşimlerinde öncelikle görüşülerek kabul edilmiştir.

^{xxxi} Bu konudaki 2/558 numaralı Kanun Teklifi toplam 430 MM ve Senato üyesi tarafından imzalanmıştır. 24 Ağustosta MM Anayasa Komisyonu'nda görüşülen teklif MM Genel Kurulunun 27/08/1971 tarihli 156. Birleşiminde görüşülmeye başlanmıştır. Birinci görüşmelere 28/08/1971 tarihli 156. Birleşimde devam edilmiş ve

birinci görüşme 29 ve 30. 08.1971 tarihli 158. Birleşimde tamamlanmıştır. Teklifin ikinci görüşmeleri 05.09. 1971 tarihinde yapılmış ve kullanılan 360 oyun 358'i kabul, 2'si red yönünde olmuştur. 83 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Kabul edilen teklif ertesi gün, 6 Eylül'de Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiş ve Senato'nun Anayasa ve Adalet Komisyonu Karma Komisyon toplantısında 8 Eylül'de sonuçlandırılmıştır. Senato 12 Eylül 1971 Tarihli 113. Birleşiminde birinci görüşmeleri ve 20 Eylül 1971 tarihli Birleşiminde ikinci görüşmeleri tamamlayarak Anayasa Değişiklik Teklifini kabul etmiştir. Senato'nun toplam 183 üyesinden 148'i oylamaya katılmış ve bunlardan 135'i kabul oyu vermiştir. 12 Üye red ve 1 üye çekimser oy kullanmıştır. Kısacası Teklif her iki kanatta toplam ikişer kez görüşülerek ve nitelikli çoğunluk sağlanarak kabul edilmiştir.

Bu arada belirtmek gerekir ki Anayasa değişikliğinin bile bu kadar kısa zamanda ve üzerinde uzlaşma sağlanarak kabul edilmesi, yaygın kanaatin aksine TBMM'nin yasaları çıkarma konusunda bir sorununun olmadığını göstermektedir. Üstelik Anayasa değişikliği gibi bir konuda Mecliste uzlaşmaya varılmasında önemli bir sorun yaşanmamıştır.

^{xxxii} https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAKLAR/TA/NA/K/M/M/_/d03/c017/mm_03017156ss0419.pdf

^{xxxiii} 1982 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı TBMM'yi bir kez seçime götürmüştür ve bu durumda da aslında maddenin işletilmesi yerine hükümet kurulmasına yönelik çaba gösterilseydi, hükümetin kurulması büyük olasılıktı.

^{xxxiv} Bu arada 2017 Anayasa değişikliklerinden sonra muhalefet partilerinin icat ettiği "*güçlendirilmiş parlamenterizme*" değinmek gerekir. Bu icat siyasal iktidarın sorunlu "*Türk Tipi Başkanlık Sistemi*" ya da "*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*" icadına koşul olarak siyasal muhalefetin bulunduğu sorunlu bir kategoridir. Başkanlık sisteminin ana bileşenleri bellidir ve bu bileşenlerin kimilerinin dışlanması sistemi nevi şahsına münhasır bir sistem haline getirir. Bu şekilde adlandırılmış ve bileşenleri değiştirilmiş sistemin başkanlık sistemi altında incelenmesi olanaksızdır. Aynı şekilde parlamenter sistem de tektir, uygulandığı ülkelerde güçlüdür ve güçlendirilmeye ihtiyacı yoktur. "*Güçlendirilmiş*" nitelemesi, parlamenter sistemin "*güçsüz*" olduğu varsayımını içerir. Bu durumda güçlü bir sistem varken güçlendirilmeye ihtiyaç duyan bir sistemin neden tercih edilmesi gerektiği sorunu çıkar. Parlamenter sistemler ile başkanlık sistemi arasındaki temel fark belirli toplumsal yapılarak uygun düşmelerinden kaynaklanır. Her ikisi de kendi toplumları için güçlüdür. Her ikisinde de sistemin daha etkin işlemesi için rasyonelleştirme gerekebilir. Parlamenter sistemlerde ortaya çıkan kimi sorunların giderilmesi için rasyonelleştirme ve dualistleştirme teknikleri kullanılabilir. Bu kavramsal analiz yapılmadığından 2017'de parlamenter sistemin güçsüz olduğu varsayımıyla başkanlık sistemi adı altında belirsiz bir sisteme geçilmiştir. Oysa kriz nedeni olduğu söylenen eksiklikler 1982 Anayasasında zaten giderilmiş ve bu nedenlere dayalı hiçbir kriz yaşanmamıştı.

^{xxxv} Değişikliğin gerekçesinde AYM'nin Anayasa değişikliklerinin esasını denetlememesi gerektiğine ilişkin çok açık ifadeler bulunmasına rağmen, AYM daha sonra "*teklif yasağı ilkesi*" üzerinden şekil yoluyla esas denetimi yapmayı sürdürmüştür. Dolayısıyla bu değişikliğin AYM'yi bu yönden etkilemediği sonucu çıkarılabilir.

^{xxxvi} Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Bakırcı, F. (2022). Yargı Bağımsızlığının Sağlanmasında Hâkimler ve Savcılar Kurulu İle Anayasa Mahkemesine Üye Seçimi Üzerine. *YUHFD*, XIX(1), 1-70.

^{xxxvii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 23.09.1971, Dönem: 3, Toplantı: 10, Birleşim: 12, Oturum: 1, s. 419-422. Aynı toplantıda hükümete destek veren Turhan Feyzioğlu şunları söylemektedir: "*Sıkıyönetim makamlarının Türkiye'de anarşiyi önlemek, aşın solun yıkıcı faaliyetlerine son vermek, Türkiye'yi bir teokratik düzen karanlığına sürüklemek isteyenlerin faaliyetlerini durdurmak ve dikta heveslilerinin belini kırmak için sarf ettiği çabaları şükranla izlemekte olduğumuzu belirterek başlamak istiyorum.*"

^{xxxviii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 29.09.1971, Dönem: 3, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 169, Oturum: 1, s. 173.

^{xxxix} Dilekçenin altında imzası olanlar şunlardır: Sadi Koçaş, Özer Derbil, Attila Karaosmanoğlu, Osman Olcay, Atilla Sav, Şinasi Orel, Türkan Akyol, Mehmet Özgüneş, Ayhan Çilingiroğlu-Hamdi Ömeroğlu, Selahattin Baburoğlu

^{xl} Başka yönlerden de derin tespitler içeren istifa dilekçesinin tümü için bkz: Erim, N., & Demirel, A. (2005). *Günlükler, 1925-1979* (1. baskı.). YKY.

^{xli} Başbakan Nihat Erim 27 Nisan 1971 tarihinden itibaren 21 gün raporlu olduğundan oylamalara katılmamıştır.

^{xlii} Erim bu konuda şunları söylemektedir: "*25 Mart 1972 günü birleşik toplantıdaki görüşmeler, görüşmelerin tonu, üslubu, tarzı, artık başbakanlık görevini bırakmanın doğru olacağı inancını bende pekiştirdi*" Erim, N., & Demirel, A. (2005). *Günlükler, 1925-1979* (1. baskı.). YKY. s. 949.

^{xliii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 10.04.1972, Dönem: 3, Toplantı: 3, Birleşim: 69, Oturum: 1, s. 609-633.

^{xliv} Buradaki "şal"ın "Şalçı Nihat"tan geldiği hatırlanmalıdır.

^{xlv} Erim, 1977'ye kadar Kontenjan Grubu bünyesinde Senato üyesi olarak siyasetin içinde bulunmaya devam etmiş ve 1977'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün ikinci kez senatörlüğünü uzatmaması üzerine fiili siyaset hayatının sonuna gelmiştir. 19 Temmuz 1980'de İstanbul Orhantepe'de (Dragos) Dev-Sol örgütünün üstlendiği bir suikastle hayatını kaybetmiştir. Aktaran: Soysüren, A. H. (2014). *12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri*. Atatürk Araştırma Merkezi. s. 288.

^{xlvi} Bu kavramı ilk kez telaffuz eden İnönü'dür. 1965 genel seçimleri öncesinde, 29 Temmuz 1965'te, İnönü, gazeteci Abdi İpeççi'ye verdiği mülakatta CHP'nin çizgisinin "ortanın solu" olduğunu ilk kez şu sözlerle dillendirmiştir: "CHP bünyesi itibarı ile devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir anlayışadır."

^{xlvii} Teklif 397 imzayla gelmiş ve 25 Ocak 1973'te Anayasa Komisyonu'na sunulmuştur. Komisyon raporu 2 Şubat'ta dağıtılmış ve MM'nin 7-8 Şubat (birinci tur) ve 15 Şubat 1973(ikinci tur) tarihli 52-53 ve 58. Birleşimlerinde iki turda görüşülerek kabul edilmiştir. Dikkat çekici husus hem teklifte bulunan imza sayısının, hem de kabul oyu sayısının son derece yüksek olmasıdır. Birinci turda 450 üyenin 331'i oylamaya katılmış ve bunlardan sadece 1'i ret kullanmış, diğerleri kabul oyu kullanmıştır. İkinci turda katılım 381'e çıkmış ve 7 red, 373 kabul oyu çıkmıştır. Teklif ertesi gün 16 Şubat'ta Senato'ya havale edilmiş ve Senato komisyonu 19 Şubat'ta raporunu yazmıştır. Senato'nun 27-28 Şubat tarihli 37 ve 38. Birleşimlerinde birinci tur görüşmeleri tamamlanan teklif toplam 184 üyeden 162 üyenin katılımıyla ve 139 kabul 23 red oyuyla kabul edilmiştir. 15 Mart'ta yapılan ikinci tur görüşmelerde ise 127 kabul, 28 red ve 1 çekimsiz oy kullanılmıştır. Bu tarihlere ve sayılara bakıldığında teklif üzerinde geniş bir uzlaşma olduğu söylenebilir.

^{xlviii} Bundan sonra Cumhurbaşkanı'nın görev süresini uzatmayı amaçlayan bir değişiklik girişimi daha olacak ancak kıl payı kabul edilmeyecektir.

^{xlix} Bakan sunuş konuşmasında bu konuda şunları söylemektedir: "Getirilen teklifte her boş yer için Bakanlar Kurulu iki aday gösterecek ve burulardan birisini Yüksek Hâkimler Kurulu tayin edecektir. Burada siyasî heyet tayin yapmamaktadır. Sadece aday göstermektedir. Tayini, yine Anayasa esprisine uygun olarak Yüksek Hâkimler Kurulu yapmaktadır." Bakanın gizlediği YHK'nın Bakanlar Kurulu'nun önerdiği iki adaydan birini seçmek zorunda olmasıdır.

^l Anayasa değişikliğinden sonra 26/6/1973 tarihinde 1773 sayılı "Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun" çıkarılmış ve Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından, Anayasaya aykırılığı ileri sürülerek itiraz yoluyla AYM'nin önüne götürülmüştür. AYM: 6/5/1975 tarihli ve E. 1974/35, K.1975/126 sayılı kararıyla Kanunu biçim yönünden iptal etmiş ve bu yüzden esasa girmeye gerek görmemiştir. Ancak itiraz yoluna başvuran mahkeme şunu ileri sürmüştür: "Güvenlik Mahkemesinin kuruluşu olağanüstü nitelikte bir yargı mercidir. Genel yargıdan ayrı olarak kurulmuş ve mahkemeyi teşkil eden hâkim ve savcılarının bir kısmı askerî hâkim ve savcılardan, bir kısmı da sivil hâkim ve savcılardan teşkil edilmiştir. Hâkim ve savcılarının atanmaları şekli de yürütme organının iştirakini sağladığı gibi, askerî hâkim ve savcılarının atanma şekli de askerî mercilerce ve kendi özel kanunlarına göre yapılmaktadır. Bu hal kişi güvenliği ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkesine aykırı bulunmaktadır." AYM bu iddiayı değerlendirmede için karar üzerindeki etkisini tahmin etmek olanaksızdır.

^{li} 15 Tur seçim yapılmıştır. İlk satırdaki 1,2, 3 sayıları turları göstermektedir. Seçimler Mart ve Nisan ayında yapılmıştır. "M" Mart ayının, "N" Nisan ayının kısaltmasıdır. Tablodaki "Y" harfi adayın o seçimlere katılmadığını göstermektedir. Adaylar Fahri Korutürk, Faruk Gürler, Tekin Arıburun ve Ferruh Bozbeyleli'dir. Tablo üretilirken şu kaynaktan yararlanılmıştır: [1973 Türkiye cumhurbaşkanlığı seçimi - Vikipedi \(wikipedia.org\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/1973_T%C3%BCrkiye_cumhurbaşkanlığı_seçimi)

^{lii} İnönü bundan sonra eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla doğal senatör olur 16 Kasım'da senato üyesi olarak yemin eder.

^{liii} İzmen'in istifası karşılığında kendisine fedakarlığı karşılığında bir ödül olarak Başbakanın önerisi Cumhurbaşkanı'nın onayıyla aynı gün "TBMM dışından Bakanlık" görevi verilir. Bkz: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t12/c010/cs_12010040.pdf

^{liiv} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c036/mm_03036080.pdf

^{liv} Senatonun üye sayısına ilişkin düzenleme şöyledir: "Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüzelli üye ile Cumhurbaşkanı'nca seçilen onbeş üyeden kuruludur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı'ları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesidirler" (m. 70). Bu durumda Senatonun toplam üye sayısı 165+ tabii üyelerdir. Mevcut durumda bu sayı 184'dir ve 2/3 çoğunluk 123'tür.

^{lvi} İstifa dilekçesi ile Cumhurbaşkanı'nın 10 Nisan tarihli istifayı kabul ve yeni hükümet kuruluncaya kadar göreve devam yazısı 11 Nisan 1973 tarihli ve 14504 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

^{lvii} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c036/mm_03036097.pdf, s. 694.

^{lviii} Bu dönem büyük ölçüde yaz tatiline denk geldiğinden Meclis'ten bir karar çıkarılamazdı. Nitekim Meclis son olarak 28 Haziran 1973'te toplanabilmiştir. Dolayısıyla Talu hükümetinin Meclisin açık olduğu dönemde geçen ömrü sadece 2 aydır.

^{lix} Anayasaya eklenen geçici madde hükmü şöyleydi: "Cumhuriyet Senatosu üyelerinden üçte birinin yenilenmesi ve Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisinde boş bulunan üyelükler için 10 Ekim 1971 gününde yapılacak seçimler, 12 Ekim 1973 de yapılması gereken milletvekilleri genel seçimiyle birlikte yapılmak üzere ertelenmiştir. Cumhuriyet Senatosu üyelerinden süresi dolanların üyelük sıfatları, seçim yapıncaya kadar devam eder (geçici m. 12). 12 Ekim gününün Cuma gününe geldiği anlaşılınca YSK 10 Mart 1973 tarihinde Resmi Gazete'de seçimlerin

14 Ekim Pazar günü yapılacağına ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: “Anayasa koyucunun geçici 12 nci madde ile yaptığı göndermede 14 Ekim 1973 yazılması gerekirken bir maddi hata sonucu 12 Ekim 1973 yazıldığı anlaşılmaktadır.”

^{lx} Demirel, CHP için “Biz ancak savaşta bir araya gelebiliriz” diyordu. https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Demirel

^{lxi} Bu düşünce aslında sağ partilerin genel eğilimidir. Örneğin DP’li Cevat Öner açıkça şunları söylemektedir: “Demokratik Parti, komünizmle mücadelede kararlıdır. 141’in, 142’nin karşısındadır; 163’ün yanındadır.” https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c002/mm_04002058.pdf

^{lxii} Mehmet Altınsoy 27 Kasım MM görüşmelerinde böyle bir taahhütte bulunmadıklarını söylemektedir: “Sayın Ecevit, «Demokratik Parti, hem erken seçim dedi, hem de sonradan vazgeçti.» diyor. Bu büyük bir yanıltır. Demokratik Parti, «Erken seçim» dedi ama, «Erken seçim tarihini partiler anlaşarak tespit eder.» dedik. Cumhuriyet Halk Partisinin, Parti Meclisi ne karar verirse, ona uyacağız dememiştir.”

^{lxiii} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15013.pdf>

^{lxiv} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15024.pdf>

^{lxv} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15030.pdf>

^{lxvi} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15034.pdf>

^{lxvii} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15057.pdf>

^{lxviii} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c007/mm_04007010.pdf, s. 155.

^{lxix} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15062.pdf>

^{lxx} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c007/mm_04007009.pdf, s. 131-132.

^{lxxi} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c007/mm_04007010.pdf, s. 74.

^{lxxii} Nitekim 1982 Anayasası döneminde bu tür krizlerin yaşanma olasılığı tümüyle ortadan kaldırılmıştı ve bu tür bir krize rastlanmadı. Mekanizma bir kez kullanılsa da, bu kullanımın gerçek nedeni gerekli koşulların ortaya çıkmış olması değil, Cumhurbaşkanının seçimleri yenileme konusundaki istekliliğiydi.

^{lxxiii} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15184.pdf>

^{lxxiv} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15195.pdf>

^{lxxv} Hükümet güçlükle kurulmasına rağmen, hükümeti düşürmek o kadar kolay değildi. Çünkü Anayasa “çoğunluk karinesi tekniğini” kullanmıştı ve artık hükümetin düşürülmesi için en az 226 güvensizlik oyu gerekmekteydi.

^{lxxvi} Bu arada DGM’lerle ilgili “Ankara Milletvekili Oğuz Aygün ile Edirne Milletvekili İlhami Ertem’in, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri hak kında kanun teklifi ve İçtüzüğü’nün 38 nci maddesi uyarınca gündeme alınma önergesi” verildi ve teklifin öncelikle görüşülmesine ilişkin istemde bulunuldu. Öncelikle görüşme istemine ilişkin oylamalarda genellikle toplantı yetersayısı bulunmadığından çalışmalarına son verildi. Bu arada çeşitli tartışmalar yapıldı. Örneğin 7 Temmuz 1976 tarihli 121. Birleşimde bir bakan CHP’nin tasarının kanunlaşmasını engelleyeceğine ilişkin söylentiler üzerine şunları söylemektedir: “Devlet Güvenlik Mahkemeleri Anayasa içinde yer almıştır, bu mahkemelerin kuruluşu Anayasanın emridir. Eğer bunun kuruluşunu engellerseniz, o zaman Anayasanın bir emrinin yerine getirilmesine karşı çıkıyorsunuz demektir.”

^{lxxvii} CHP’nin önergesi şu gerekçeye dayanmaktadır: “Bu karma hükümet dönemi ülkemiz için görülmemiş bir kargaşalık dönemi oldu. Siyasal cinayetler ve saldırılar günlük olaylar durumuna geldi. Dünyada ekonomik bunalımın etkileri azalırken Türk ekonomisi ağır bir bunalıma sürüklendi... Cumhuriyet Halk Partisi... seçimlerin yenilenmesi için 1973 sonlarından beri aldığı kararları, bu aşamada da 23 Mart 1977 günü yenilemiş bulunmaktadır.” Burada CHP’nin seçim isteğinin çok eski olduğu anlaşılmaktadır. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c026/mm_04026076.pdf

^{lxxviii} Kararda seçim tarihinin 5 Haziran olacağına ilişkin bir açıklama yoktur. Bunun nedeni komisyonda verilen muhalefet şerhinde şöyle açıklanmaktadır: “Bu önergelerde 5 Haziran 1977 tarihi seçim tarihi olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple önergeler 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 6 ncı maddesine aykırıdır. Mezkûr kanuna göre önergede seçim günü tayin edilemez. Seçimler Meclisin karar verdiği günden sonraki 60 günün ilk Pazarında yapılır. Kanuna aykırı olan bu önergelerin Meclis Başkanı tarafından Anayasa Komisyonuna havale edilmemesi gerekirdi.” Komisyon bu itirazı haklı bulmuş ve tarihi metinden çıkarmıştır. Ancak 5 Haziran’da seçim yapılmasını sağlamak için görüşmeler 5 Nisan’a denk getirilmiş ve MM kararı aynı gün Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

^{lxxix} https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15900_1.pdf

^{lxxx} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15967.pdf>

^{lxxxi} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c001/mm_05001008.pdf

^{lxxxii} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c001/mm_05001011.pdf, s.80.

^{lxxxiii} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15988.pdf>

^{lxxxiv} Kendisinin 189 milletvekiline karşılık 17 bakanlık, küçük partilerin 40 milletvekiline karşılık 13 bakanlık vermesi, Demirel'in kutuplaştırmayı derinleştirme adına ne büyük tavizler vermeye hazır olduğunu göstermektedir.

^{lxxxv} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c001/mm_05001023.pdf, s. 119.

^{lxxxvi} Bu oylamada sadece daha önce çekimsiz oy kullanan ve daha sonra AP'ye geçecek olan CGP'li Ağrı Milletvekili Mikail Aydemir olumlu oy kullanmıştı.

^{lxxxvii} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c001/mm_05001025.pdf, s. 213.

^{lxxxviii} Örneğin diplomat kökenli Kamran İnan dışişleri bakanlığı görevini beklerken enerji bakanı olarak atanmış ve dışişleri bakanlığına eski Bursa valisi İhsan Sabri Çağlayangil atanmıştı. İnan bu atamayı kabul etmeyeceğini belirtmiş ancak baskılar sonunda görevi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu olay görev paylaşımında parti içi rahatsızlığı yansıtmaktadır.

^{lxxxix} Bu milletvekilleri Tuncay Mataracı, Şerafettin Elçi, Mete Tan, Hilmi İşgüzar, Orhan Alp, Hasan Korkut, Cemalettin İnkaya, Ali Rıza Septioğlu, Mehmet Oğuz Atalay, Enver Akova, Ahmet Karaaslan ve Güneş Öngüt idi.

^{xc} https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCne%C5%9F_Motel_Olay%C4%B1 Bu pazarlıklar sonucu İmar ve İskan Bakanı olarak Ahmet Karaaslan daha önce de Çınar Otel ve Kalyon Oteli'nde görüşme yapıldığını söyleyip bu olayla ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır: *"Bu ne bir alma ne de satmaydı. Ecevit'le yaptığımız görüşmede istifa eden milletvekilleri bağımsız kalacağı ve AP'yle CHP'nin bir araya getirilmeye çalışılacağı konusunda anlaşık, ancak Demirel buna yanaşmadı. İddia edildiği gibi Güneş Motel'de kalmadık. Sadece lokantasında bir toplantı yaptık. CHP'yi desteklemekle Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde hazırlanan askeri darbeyi iki yıl ertelemiş olduk. Satın alınmış olsaydık istifa edemezdik."* Ecevit, atanan kişilerin bakanlık isteklerinin olmadığını ve hükümeti benimsemeleri için bu bakanlıkları onlara verdiğini söylemiştir.

^{xci} Bu olay daha sonraları milletvekili transferleri yapılan durumları ifade etmek için kullanılan bir deyim haline gelmiştir. Yöntemin ahlaki olarak tasvip edilecek bir yönünün bulunmadığı açıktır. Ancak I ve II. MC hükümetinin sadece sol'un iktidara gelmesini önlemek amacıyla kurulduğu ve bunu sağlamak için küçük partilere güçlerinin çok üstünde bakanlık verildiği hatırlanacak olursa, bu geleneğin Güneş Motel olayından önce kurumsallaştırıldığı anlaşılır. Her iki durumda da parlamenter sistem teamülleri büyük zarar görmüştür. https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCne%C5%9F_Motel_Olay%C4%B1

^{xcii} 1924 Anayasası döneminde sadece bir bakan gensoru önergesiyle düşürülmüştü. Bundan sonra gensoruyla düşürülen bir hükümet örneği daha vardır: 06.06.1996 tarihinde Mesut Yılmaz hükümeti gensoruyla düşürülmüştür. Bakırcı, F. (2021b). *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi: Denetimden Kaçış*. Lykeion. s. 380-413.

^{xciii} Evren'in Anıları'nda aktarılan bir jandarna raporunda polisin de olayların içinde olduğuna ilişkin şu açıklamalar yapılmaktadır: *"Polisin çoğu POL-DER'li ve sünni kesimin kanaatine göre alevidir. Yan tutmuş ve alevileri açıkça himaye etmiştir. Karşı tarafa insanlık dışı işkence yapmıştır. (cop'u yağlayıp edep yerinde kullandığı polis yetkililerinin ifadesidir). Olay günü polis tarafından da vurulan sünni vatandaşların olduğu yaygın kanaattir. (Halkın polise değil, yanlış idareciye karşı olduğu ve mesela yansız emniyet müdürünün, halkın her kesiminde saygınlık gördüğü ve güvenlik içinde dolaştığı; yanlışların ise, toplumun bir kesimince düşman olarak görüldüğü ve son aşamada da kurşunlandığı, polis yetkililerinin ve valinin beyanları ile sabittir.)"* Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları* (1. baskı.). Milliyet Yayınları. s. 232.

^{xciv} <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16788.pdf>

^{xcv} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c013/mm_05013007.pdf

^{xcvi} https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d05/c013/mm_05013008.pdf, s. 227.

Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde

Özgür YILMAZ¹



¹ PhD. Candidate, İstanbul University, Faculty of Communication, Department of Journalism (ORCID ID: 0000-0003-3020-8550)

Özet

Afrika'da ulusal kurtuluş mücadeleleri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından -özellikle 1960'lı yıllarla birlikte- yoğunlaşmıştır. Bu ulusal kurtuluş mücadelelerini anlamak açısından küresel, bölgesel ve yerel şartlara bakmak gerekmektedir. Küresel bağlamda Soğuk Savaş'ın etkisiyle birlikte Afrika'daki sömürgeciliğe maruz kalan halklar SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin etkisiyle önemli bir destek bulmuştur. Bölgesel bağlamda ise sömürgeciliğe karşı ortak bir fikriyat oluşmuş, bu ortaklık yer yer pratiğe dönüşmüştür. Yerel düzlemde ise uzun süredir sömürgeciliğe karşı mücadele eden toplumsal hareketlerin iktidarı ele geçirmeye başladıkları bir konjonktür oluşmaya başlamıştır. Çalışmada üç farklı sömürge devleti tarafından sömürülen üç ülke incelenmiştir: Kenya (İngiltere tarafından), Burkina Faso (Fransa tarafından) ve Yeşil Burun Adaları (Portekiz tarafından). Bu seçimin gerekçesi üç farklı dilin konuşulduğu bu ülkelerde devrim ve ulus-inşasının nasıl seyirler izlediğini bulgulamaktır. Her üç ülkede iktidarın farklı şekillerde devralınışı, iktidar pratikleri ve iktidardan ayrılma süreçleri farklı stratejiler göstermektedir. Ancak üç harekette de ortak olan kimi özellikler bulunmaktadır. Devrimci milliyetçilikle desteklenen bir Afrika sosyalizmi ideolojisi, popülist stratejinin kullanılması ve birleşik bir Afrika tahayyülü. Karşılaştırmalı tarihsel analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada ilk olarak devrimler tarihi incelenirken ikinci kısımda ise elde edilen bulgular analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal kurtuluş, sosyalizm, Afrika, popülizm, devrim tarihi.

Three National Liberations in Africa: Examples of Kenya, Burkina Faso and Cape Verde

Abstract

National liberation struggles in Africa intensified after the Second World War, especially with the 1960s. In order to understand these national liberation struggles, it is necessary to look at global, regional and local conditions. In the global context, with the influence of the Cold War, the peoples exposed to colonialism in Africa found significant support with the influence of the USSR and the People's Republic of China. In the regional context, a common idea has emerged against colonialism, and this partnership has turned into practice from time to time. At the local level, a conjuncture began to emerge in which social movements that had been fighting against colonialism for a long time began to seize power. In the study, three countries exploited by three different colonial states were examined: Kenya (by England), Burkina Faso (by France), and Cape Verde (by Portugal). The reason for this choice is to find out how the revolution and nation-building progressed in these countries where three different languages are spoken. In all three countries, the takeover of power in different ways, power practices and processes of leaving power show different strategies. However, there are some features common to all three movements. An ideology of African socialism supported by revolutionary nationalism, the use of populist strategy, and the imagination of a unified Africa. In the study, in which the comparative historical analysis method is used, the history of revolutions is examined first, and the findings are analyzed in the second part.

Keywords: National liberation, socialism, Africa, populism, history of revolution.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Özgür YILMAZ PhD. Candidate, İstanbul University, Faculty of Communication, Department of Journalism.
E-mail / E-posta	ozguryilmaz955@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	07.06.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	16.10.2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	Yılmaz, Ö. (2023). Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Cabo Verde, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, 106-130.

Afrika'da Üç Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları

GİRİŞ

Afrika tarihte yeknesak bir olgu olarak anılagelmektedir. Afrika kelimesiyle ne anlaşıldığı genellikle muallak kalmakta ancak kişide canlanan algı oldukça net olmaktadır. Örneğin Afrika medeni olmayan, eğitimsiz, fakir, sağlıksız gibi sıfatlarla tanımlanmakta, yolsuz devletler ve diktatörlerle anılmaktadır. Etiyopya'da 44 yıllık Hatle Selassie, Gabon'da 42 yıllık Omar Odimba Bongo, Libya'da 42 yıllık Muammer Kaddafi ve Mısır'da 31 yıllık Hüsnü Mübarek rejimleri bu duruma örnek gösterilebilir (Owoye & Bissessar, 2013, s. 236). Ancak bir milyar kişinin yaşadığı ve elli dört bağımsız devletin olduğu bir kıtanın tek bir bütün olarak ele alınması epistemolojik bir şiddetin çıktısıdır. Afrika farklı toplumsallıkların vücut bulduğu bir bölgedir. Bu farklılıklar bölgenin tarihi boyunca farklı sınıfsal, toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yaşanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Afrika'nın tarihini incelerken yalnızca sömürgeleştirme politikalarına ve bu politikaların çıktılarına odaklanmak, bu politikaların karşısında gelişen süreçleri göz ardı etmeyi doğurmaktadır. Bu çalışma, sömürgeleştirme politikalarının karşısında gelişen arayışlara odaklanmaktadır. Bu arayışlara odaklanırken, bölgenin devrim tarihine göz atılmaktadır.

Afrika'da devrim tarihi ikiye ayrılabilir: İlki başarısızlığa uğramış olan toplumsal hareketler, ikincisi ise başarıya ulaşmış olanlar (Larmer, 2010, s. 256-257). Başarısızlık ile kast edilen siyasi iktidarın ele geçirilememesidir. İlk kategoriye giren toplumsal hareketlerin boyutu bu çalışmayı aşmaktadır. Bu çalışma ikinci kategoriye, yani siyasi iktidarı ele geçiren toplumsal hareketlerden üç örneğe odaklanmaktadır. Bölgede iktidarı ele geçirmiş olan toplumsal hareketler sömürge devletlerinden bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu çalışmada bu ülkelerden Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları'na odaklanılmaktadır. Bu üç örneğin seçilmesindeki temel sebep iki ülkenin sömürgecilerinin de farklı ülkeler olması (sırasıyla İngiltere, Fransa ve Portekiz) ve bu ülkelerde farklı dillerin konuşulmasıdır (İngilizce, Fransızca ve Portekizce). Çalışmanın temel amacı bölgenin her ne kadar bağımsızlık arayışında ortaklaşılsa da oldukça heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektir. Bu amaçla şu soruların yanıtları aranmaktadır:

1. İlgili devrimler nasıl tanımlanabilir? Bu devrimler ulusal kurtuluş hareketi midir yahut sosyalist devrim midir?
2. İlk sorunun cevabının sonucundan bağımsız olarak, bu devrimlerin niteliği nedir? Popülist midir, şayet popülistse bu popülizmin niteliği nedir?
3. Devrimlerin sonucunda kurulan iktidarlar demokratikleşme yoluna mı, otoriterleşme yoluna mı gitmektedir?
4. Son olarak, farklı dillerin konuşulduğu bu bölgede birleşik bir Afrika fikri var mıdır? Eğer varsa bu fikrin ideolojik motivasyonları nelerdir?

Çalışmada karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılmıştır. Karşılaştırmalı tarih yöntemi, farklı veya aynı mekan/zamandan alınan olay ve olguların karşılaştırılarak tahlil edilmesi ve yorumlanması olarak tanımlanabilir. İncelenecek birimler farklı zamanlardan veya coğrafyalardan seçilebilir. Bu yöntem, kuram ve tarihin birbirini etkilemesinden doğmuştur. Karşılaştırmalı tarih, toplumsal yapıların ve kültürlerin değişim ve dönüşümlerini incelemektedir. Bu yöntem aracılığıyla farklı olay ve olgularla ilgili bilgiler toplanmakta ve ardından bu olay ve olguların benzerlik ve farklılıkları tespit edilmektedir (Ünal, 2010, s. 114; Atik, 2014, s. 272; Erdoğan, 2021, s. 158).

Karşılaştırmalı tarihsel inceleme yapılırken ilişkiselselci bir pozisyonda durulacaktır. İlişkiselselcilik, birey ve toplum, parça ve bütün, fail ve yapı arasında ikili bir karşıtıktan ziyade bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır (Çeğin & Göker, 2012, s. 12-14). Bu çalışma özelinde düşünüldüğünde incelenen örnekler, liderler ve onların özellikleri üzerinden değil bölgedeki toplumsal ilişkilerin bütünü bağlamında değerlendirilmektedir. Böylelikle karşılaştırmalı tarih yöntemi de ilişkiselselci yaklaşımla kaynaşmaktadır: Bu şekilde incelenen farklı bölgelerin birbirlerinden farklılıklarının olduğu kadar süreçlerdeki kimi benzerliklerin de açığa çıkarılması sağlanmaktadır. Çalışma iki ana bölüme ayrılmaktadır: İlk bölümde seçilen örneklerin tarihsel süreçlerine göz gezdirilirken ikinci bölümde devrimlerin sonuçta aldığı biçimler incelenmektedir.

KENYA, BURKİNA FASO VE YEŞİL BURUN ADALARI'NDA DEVRİMİN TARİHİ

Kenya, 570 bin kilometrekareye yayılan topraklara ve yaklaşık olarak 45 milyon kişilik nüfusa sahip olan bir Doğu Afrika ülkesidir. Kenya, kıtanın ortasında yer alan konumuyla Sahra'nın alt ve üst ülkelerini birbirine bağlamaktadır. Aynı şekilde Hint Okyanusu ile Afrika'nın iç bölgelerini

de birbirine bağlayan Kenya'da İngilizce konuşulmaktadır. Kenya'nın nüfusu oldukça gençtir ve ülke ekonomisi turizm, tarım ve dış kaynak kullanımına dayanmaktadır (Aydoğdu, 2019, s. 295-296).

Başkenti Nairobi olan Kenya'da kırktan fazla etnik grup bulunmaktadır. Ülke 1890 yılında İngiltere ve Almanya arasında gerçekleştirilen anlaşma sonucunda İngiltere sömürmesine bırakılmıştır (Kutlu, 2019: 84-86). İngiliz sömürgesi döneminde Kenya etnik bölgeler arasında bölüştürülmüştür: Nyanza bölgesinde Luo'lar, Batı bölgesinde Luhya'lar, merkezde Kikuyu'lar bu etno-coğrafik dağılıma örnek gösterilebilir (Alwy & Schech, 2004, s. 267). İngiltere'nin bölgedeki hakimiyeti Doğu Afrika Şirketi aracılığıyla sağlanmıştır (Daban, 2018, s. 15). İngiliz sömürgesi sürecinde Kenya'daki verimli topraklar halkın elinden alınmıştır. Kenyalıların yönetimde söz hakları bulunmamaktadır (Günarlan, 2018, s. 18). Kenya'daki bağımsızlık sürecinde üç önemli tarihsel olay bulunmaktadır: 1) Mau Mau İsyanı, 2) Kenyatta liderliği ve 3) Daniel Moi iktidarı.

İngiltere, imtiyazlı şirketler aracılığıyla sömürge politikalarını devam ettirirken Kenya halkı da sömürge yönetimine karşı örgütlenmeye başlamıştır. 1921 yılında Harry Thuku liderliğinde Doğu Afrika Derneği kurulmuştur. Derneğin amacı vergi yükünden mustarip olan Kenya halkının taleplerini dile getirmek ve haklarını savunmaktır. Ancak Thuku 1922 yılında İngiltere'nin sömürge yönetimi tarafından tutuklanmıştır. 1922 yılında başkentte gerçekleşen bir isyanda polisin açtığı ateş sonucu birçok protestocu hayatını kaybetmiştir. Bu yıllarda, bölgedeki ekonomik durgunluk da önemli bir yer tutmaktadır. Düşük ücretler ve bankalara olan borçlar Kenya'daki tarımsal üretimin düşüşüne yol açmıştır (Throup, 1985, s. 399). Böylelikle Kenya halkının sömürge yönetimine karşı başlattığı mücadelede önemli bir aşama olan Mau Mau İsyanı'na giden yol açılmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar Kenya'daki vergilerin arttırılmasına sebep olmuştur. Halkın ekonomik şartları bozuldukça özgürlük talepleri de yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Kenya'da yolsuzluk ağı ve rüşvet trafiği artmış, sağlık alanında tedaviye erişimde güçlükler ve güvenlik alanında aksamlar yaşanmaya başlamıştır (Brownhill & Turner, 2004, s. 102). 1947 yılına gelindiğinde Kikuyu Merkez Derneği (KCA) kurulmuş ve Kenya'nın farklı etnisite ve dinlerinden birçok halkı bu örgüt çevresinde öbeklenmiştir (Onur, 2020, s. 48-50). KCA, Kenya'nın toplumsal ve demografik yapısı için oldukça önemlidir. Birçok farklı etnik yapıyı bünyesinde barındıran KCA toplumsal değişim için önderlik rolünü üstlenmiştir. Hareket örgütlenmeye ve büyümeye devam ederken KCA'nın Merkez Komitesi 1951'de sivil itaatsizlik

kararı almıştır. Hareketin yaptığı eylemler Avrupalıların mülklerini ateşe vermek ve hayvanlarını sakatlamak şeklinde ilerlemiştir. Hareket genellikle Mau Mau olarak adlandırılırken, “Hareket”, “Birleştirici” ya da yalnızca KCA kısaltmasıyla da anılmaktadır. Haziran 1952’de sömürge valiliği planlı bir isyan hazırlığını düşündüğünü merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine baskı uygulamaları daha da artmış ve halka yönelik tutuklamalar arttırılmıştır (Newsinger, 1981, s. 163-166). 1954 yılının ortalarında Mau Mau ile İngiliz yönetimi arasındaki çatışma zirveye ulaşmıştır (Osborne, 2010, s. 63). Ekim 1956’da Mau Mau İsyanı’nın liderlerinden Dedan Kimathi’nin tutuklanıp idam edilmesi isyanın sonunu getirmiştir. İngiltere tarafından ilan edilmiş olan sıkıyönetim 1960’a kadar kaldırılmamıştır (Prunier, 1987, s. 403).

Bağımsızlık mücadelesi Mau Mau İsyanı ile sona ermemiştir. 1960 yılında Kenya Afrika Ulusal Birliği (KANU) kurulmuş ve tam bağımsızlık, toprak reformu, ekonomiye devlet müdahalesi gibi taleplerle mücadeleye devam edilmiştir. KANU’nun lideri Mau Mau’nun liderlerinden olan ve isyanın sonlandırılması sonucu hapse girmiş olan Jomo Kenyatta’dır. Yine aynı yıl Kenya Afrika Demokratik Birliği de kurulmuştur (KADU). 1961 yılında sömürge yönetimi altında ilk seçimler gerçekleştirilmiştir. KANU tam bağımsızlık yanlısı iken KADU daha ılımlı bir söylem tutturmuştur. KANU seçimleri kazanmış ve Kenyatta’nın serbest bırakılmasını talep etmiştir. Sömürge yönetimi bu talebi reddetmiş, bunun sonucunda KANU hükümet kurma görevini reddetmiştir. Ancak KADU ülkedeki diğer partilerle ittifak yaparak hükümeti kurmuştur. Bu süreç zarfında Kenyatta ev hapsine çıkarılmış, 1961’de ise serbest bırakılmıştır. 1962 yılında KANU ve KADU koalisyon kurmuştur. 1963 seçimleri ülkenin sömürge olarak girdiği son seçim olmuştur. Seçimleri kazanan KANU 30 Mayıs 1963’de Kenyatta liderliğinde hükümeti kurmuş, bu hükümette birçok eski Mau Mau isyancısı görev almıştır. Ülke 12 Aralık 1963 yılında tam bağımsızlığını kazanmıştır (Çolak, 2022, s. 80-84).

1964 yılında KANU ile KADU birleşmiştir. Tek partili bir devlet haline gelen Kenya’da seçimler zamanla önemini yitirmeye başlamıştır. Kenyatta, demokratik katılımı azaltarak iktidarını pekiştirmeye başlamıştır. KANU’nun tek parti haline geldiği ülkede çok partili rekabet aşındırılmış ve temsili kurumların seçimleri süreci bir formaliteden ibaret hale gelmeye başlamıştır (Okoth & Jagero, 2021, s. 24). Bu süreçte iktidar muhalefete karşı sert bir yaklaşım benimsemiştir. 1966 yılında muhalifler Kenya Halk Birliği’ni kurmuş ve açıktan mücadeleye girişmişlerdir. Bağımsızlık sürecinde de yer almış olan ve Kenyatta’nın muhalifi olan Tom Mboya Temmuz 1969’da öldürülmüştür. Aynı yıl yeni kurulmuş olan Kenya Halk Birliği Partisi kapatılmıştır. Kenyatta iktidarında son seçimler 1974’te gerçekleşmiştir (Aliyev, 2022, s. 84-

85). Bu tarihten sonra muhalifler tasfiye edilmeye devam etmiştir. Kenyatta'nın sağlığı bu yıllarda kötüleşmektedir. 1977 Nisan ayında gerçekleşmesi planlanan seçimler Kenyatta'nın sağlık sorunları gerekçesiyle ertelenmiştir. Aynı şekilde Temmuz ayında ikinci kez ulusal seçimler aynı gerekçeyle iptal edilmiştir. 1978'in Ağustos ayında Kenyatta hayatını kaybetmiştir (Angelo, 2020, s. 258-260). Kenyatta, milliyetçi ve Pan-Afrikacı bir ideolojiye sahiptir (Nyangena, 2003, s. 1). Pan-Afrikacılık, birleşmiş bir Afrika tasavvuruna sahiptir (Küçükaltan, 2021, s. 34). Pan-Afrika siyasi bağlamda birleşik bir Afrika hayal ederken, kültürel bağlamda ise Afrikalıların pek çok ortak noktaya sahip olduğu bir gerçekliği ifade etmektedir (Küçükaltan, 2023, s. 1). Pan-Afrikacılık 1945'te İngiltere'de toplanan Beşinci Pan-Afrika Kongresi'nde önemli bir atılım yapmıştır (Küçükaltan, 2021, s. 34). Bu kongrede Afro-Amerikalıların, diaspora Afrikalıların yerine kıta Afrikalıların rolü ve önemi artmıştır. Yine aynı şekilde kıtadaki sömürge düzenine son verilmesine yönelik söylem fazlalaşmıştır. Bu kongre, Afrika ülkelerinin bağımsızlığına giden yolda önemlidir: Katılımcı birçok lider, daha sonrasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin liderleri haline gelmiştir (Moussa, 2020, s. 39). Bu kongrenin ardından Kenyatta gibi liderler Afrika'ya "tazelenmiş bir kuvvet" ile dönüş yapmıştır (wa Thiong'o, 2021, s. 48). Kenyatta'nın milliyetçiliği ise ulusal bağımsızlıkçı radikal bir hatta dayanmaktayken bağımsızlık sonrası bu görüşler etnisiteye dayalı muhafazakâr bir milliyetçiliğe kaymıştır (Mutie, Mang'oka, Chemwei & Kitonga, 2015, s. 55).

Kenyatta'nın 1978'deki ölümünün ardından iktidara 1966'dan beri başkan yardımcılığını yapan Daniel Arap Moi gelmiştir. Moi, Kenyatta'ya sadık olmasına rağmen, Kenyatta'nın yakın çevresine asla kabul edilmemiştir (Adar, 2000, s. 74). Ayrıca küçük bir topluluktan, Kalenjin'den gelmektedir. Kenyalılar tarafından, ülkeyi etnik egemenliğin olmadığı daha uzlaşmacı bir insan hakları dönemine yönlendirmek için doğru aday olarak görülmüştür. Kenyalılar tarafından Moi'ye yönelik bu genel algı, cumhurbaşkanlığını devraldığı anda aldığı kararlar ve vaatlerle pekiştirilmiştir (Gibson & Long, 2009, s. 497). Aralık 1978'de Moi, çoğu yıllardır hapishanelerde tutulan yirmi altı siyasi tutuklunun hepsini serbest bırakmıştır. Moi, Kenyalılara, yönetiminin Kenya'da zaten yerleşmiş olan sorunlar olan aşiretçilik, yolsuzluk ve kaçakçılığa göz yummayacağına dair güvence vermiştir. Moi yönetimi yolsuzlukla suçlanan üst düzey devlet memurlarına karşı hızlı adımlar atmış ve yolsuzluğa adı karışan Polis Komiseri Bernard Hinga da dahil olmak üzere yetkililerin istifalarını almıştır. Bu eylemler Kenyalılar tarafından yeni bir çağın başlangıcının, demokrasiye ve insan haklarına bağlılık için elverişli bir ortamın bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Kenyatta'nın kendini

dizginleme ve ülkeyi fiili bir tek parti devleti olarak yönetme tarzı, Moi'nin liderlik ve davranışsal özelliklerine uymamıştır. Moi'nin tarzı- gücün merkezileştirilmesi ve kişiselleştirilmesi- yavaş yavaş bir diktatörlüğün ve yönetimi tarafından sayısız insan hakları ihlalinin temelini atmıştır. Jaramogi Oginga Odinga ve George Anyona 1982'de bir sosyalist muhalefet partisi kurmaya çalıştıklarında, Moi ülkeyi hukuken tek parti devleti haline getirerek karşılık vermiştir. Rekabetçi siyaseti ve liderliğine yönelik eleştirileri suç saymıştır. 1980'ler ile 1990'lar arasında güvenlik güçleri, özellikle de polis, rejimine yönelik her türlü eleştiriyi bastırmak için kullanılmıştır (Adar & Munyae, 2001, s. 1-2).

1991'de Kenya çok partililiğe geri dönmüştür (Branch & Cheeseman, 2009: 3). Moi, Kenya'nın 1992 ve 1997'de yapılan ilk çok partili seçimlerinde galip gelmiştir. 1990'larda böylelikle başlamış olan demokratikleşme sürecinde ivme yavaş yavaş muhalefete kaymıştır. Moi, parlamentoda çoğunluğu kaybetmiştir. Yeni nesil politikacılar Moi'ye meydan okumaya başlamıştır. 2002 yılında yapılan seçimlerde muhalefetin adayı galip gelmiştir (Barkan, 2004, s. 90). 2002 yılında seçimleri birçok farklı etnik tabanlı partiden oluşan Ulusal Gökkuşağı Koalisyonu'nun (NARC) adayı ve bir Kikuyu olan Mwai Kibaki kazanmıştır (Kagwanja, 2006, s.51). Moi'nin ideolojik programı "nyayo" (adımları takip etmek) şeklinde özetlenmektedir: Kenya'nın kurucu babası olarak kodlanan Kenyatta'nın sömürgecilere karşı kullandığı milliyetçilik, karizmatik liderlik ve otoriterleşme takip edilen bu adımlardandır (Ahluwalia, 1996, s. 45). Takip edilen bu adımlardan biri de popülist politikadır. Karizmatik bir lider etrafında toplanan iktidar "biz" ve "onlar" retoriğini kullanmaktadır. Kenya özelinde bu ayrım etnik bir unsur da içerebilmektedir. Yani gücü elinde bulunduran etnik grup diğer etnik gruplar üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Moi, 1990'lı yıllarda iktidarı elinde popülist retorik aracılığıyla tutmuştur. Ona göre demokrasi, halkın talepleri doğrultusunda esnetilebilir; önemli olan halk iradesidir (Kagwanja, 2009, s. 366). Kenya'nın dış politikası ise "olumlu uyumsuzluk" kavramıyla açıklanabilir. Kenya Soğuk Savaş'ın iki kutbundan herhangi birine doğrudan yanaşmayan ancak ikisinden de olabildiğince faydalanan bir pozisyon belirlemiştir (Mabera, 2016, s. 371). Bu süreçte gerek İngiltere'den gerekse de Sovyetler Birliği'nden eğitim, sağlık ve askeri alanlarda destekler alınmıştır (Prince, 2020, s. 51).

Burkina Faso, Yukarı Volta'nın 1984 yılında ülkenin yaptığı değişiklik sonucu aldığı yeni isimdir. Ülke 1890'lı yıllarda Fransa tarafından sömürgeleştirilmiştir (Speirs, 1991, s. 90). Yaklaşık 21 milyonluk nüfusuyla bir Batı Afrika ülkesi olan Burkina Faso'nun denize kıyısı bulunmamaktadır (Büyüktavşan, 2021, s. 83). Sömürgeleştirme sürecinde yer yer halk

ayaklanmaları yaşansa da siyasi elit genellikle işbirlikçi bir tutum izlemiştir (Bayram, 2019, s. 743).

1938 yılında Yukarı Volta tek bir yönetim altında birleşmiştir, bu tarihe kadar farklı birçok yönetim söz konusudur. 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte bölgenin önde gelenleri Fransa ve Almanya arasında ikiye bölünmüştür. Ancak birçok asker direniş hareketine katılmak amacıyla Fransa'ya geçmiştir. 1945 yılında Yukarı Volta'nın Savunması İçin Birlik organize edilmiştir. 1946'da Fransa kolonileri "Deniz-aşırı Fransa" olarak ilan edilmiştir (Rupley, Bangali & Diamitani, 2013: xxxix-xlii). 1946 yılında atanmış bir bakan ve ikinci nesil bir sivil siyasetçi olan Maurice Yaméogo Volta Demokratik Birlik Partisi (UDV) ile bir ittifak kurmuştur. Yaméogo 1946'dan 1958'e kadar genel üyeden bölgesel meclis başkanlığına terfi etmiştir (Williamson, 2013, s. 20). 1954 yılı Fransa'nın sömürgelerinde bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıktığı yıl olmuştur: Vietnam ve Cezayir'de ulusal kurtuluş hareketleri kurulmuştur (Rupley, Bangali & Diamitani, 2013, s. xxxix-xlii). Bu hareketlerden etkilenen Yukarı Volta'da da benzer hareketler meydana çıkmıştır. Yukarı Volta Cumhuriyeti, 1958 yılında Fransa'dan özerkliğini elde etmiştir (Keleş, 2016, s. 8). Bu özerklikten sonra ülkedeki siyasal meselelerin kontrolünün çoğunluğu UDV'ye geçmiştir. 8 Aralık 1960'ta Yaméogo, yeni bağımsız hükümete ve Yukarı Volta'ya başkanlık etmek üzere oyların %99,5'ini alarak seçilmiştir (Williamson, 2013, s. 21).

Yukarı Volta Yaméogo iktidarında genel olarak muhafazakâr ve Batı yanlısı bir dış politika ile devam etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımayı reddeden Yaméogo İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmuştur (Englebert, 2018, s. 150). Yaméogo'nun iktidarı 1960'tan 1966'ya kadar sürmüştür. Birinci Cumhuriyet olarak anılan bu dönemin sonunda gerçekleşen seçimlerde Yaméogo oyların %99'unu alarak yeniden iktidara gelmiş ancak daha sonrasında gerçekleşen bir genel grev sonucunda görevini bırakmak zorunda kalmıştır (Kambou, 1988, s. 379). Yaméogo'nun yerine ordu iktidara gelmiş ve ordunun en üst düzey ismi olan Yarbay Sangoulé Lamizana devlet başkanı olarak ilan edilmiştir (Presidence du Faso, t.y.). Lamizana iktidarının ilk işi ülkenin ilk askeri akademisini kurmak olmuştur (Elazar, 2022). Lamizana 1970 yılında İkinci Cumhuriyet'in kuruluşunu ilan etmiştir (Bianchini & Koala, 2003, s. 176). Lamizana 1980'e kadar devlet başkanı olarak iktidarda kalmıştır. Sendika ve siyasi partilere olan borcunun farkında olan Lamizana çok az güç kullanmıştır (Guissou, 1995, s. 61). 1980 yılına gelindiğinde Albay Saye Zerbo, Lamizana'nın kötü ekonomik yönetimi ve halk arasında beliren huzursuzluğun giderilmesi amacıyla darbe yoluyla iktidara el koymuştur. 1982'ye

gelindiğinde ise bir askeri hekim olan Jean-Baptiste Ouédraogo, Zerbo yönetimini devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Birçok subayın yanı sıra Thomas Sankara da bu hükümette yer almıştır. Ouédraogo darbesi de toplumsal ve ekonomik değişimlerin hızını kesmeye yönelik bir darbe olmuştur. Böylelikle yönetimdeki Sankara gibi isimlerle ters düşmüştür. Ouédraogo, Sankara'yı kendisine yönelik bir tehdit olarak görüp onu tutuklamıştır. Ancak bu tutuklama ters dönmüş ve halkın da desteğiyle 1983'te başka bir askeri rejim iktidara gelmiştir (Sawo, 2018, s. 46-48).

Sankara liderliğindeki bir grup subay iktidarı devralmıştır. Bu darbeyi diğerlerinden farklı kılan darbeyi gerçekleştiren grubun birçok solcu organizasyon ile bağları olmasıdır (Harsch, 2014, s. 16). Kalkınma için Yurtsever Lig (PAI) ve Volta Sendikalar Konfederasyonu (CSV) bu organizasyonlara örnek gösterilebilir (Stroh, 2021, s. 354). Sankara'nın liderliğinde gerçekleşen deneyimin devrim olup olmadığı tartışma konusu olmuştur (Harsch, 2013, s. 361). Sankara iktidara geldiğinde devlet başkanı mevkiine geçmiştir. Otuz yaşında kıtanın en genç başkanı olan Sankara popülist ilkelere sahiptir. Bir yandan da Sankara, "büyüklük yanılsaması"na sahip olmamakla birlikte pragmatist özellikler taşıyan biridir. Siyasal gücün dışsal tezahürlerine karşı her zaman güçlü bir hoşnutsuzluk göstermiş, öyle ki üst düzey devlet memurlarının ve devlet görevlilerinin sahip olduğu tüm Mercedes ve Chevrolet'leri Milli Piyango'ya bağışlamış ve elde ettiği parayı, parasal olarak çok fazla olmasa da kamu harcamalarında kullanmıştır (Louw, 2022, s. 45). Bu gibi sembolik jestler medyanın ve ayrıca Gana, Kongo ve Angola gibi diğer Afrika ülkelerinin ilgisini hemen çekmiştir. Kendileri de devrimci olan bu ülkeler, Sankara'yı Afrika'nın yoksulluğa, yolsuzluğa ve Batı egemenliğine karşı duruşu' için yeni bir tür sözcü olarak görmeye başlamıştır. Yeni askeri rejim, solcularla olan ortaklığıyla Halk Cephesi adı altında faaliyet göstermiştir. Rejim kendini ülkenin dönüşümüne adanmıştır. Sankara'nın iyi bir hatip oluşu ona "Afrika'nın Che Guevara'sı" lakabını kazandırmıştır. Kamufraj üniforması, kırmızı beresi ve dolu tabancası ile karizmatik bir figür görünümü sunan Sankara tutkulu konuşmalar yapmıştır. Sankara öğle yemeklerini ordu yemekhanesinde yemektedir. Sankara, sosyal adaletin sorumluluğunu iktidarın alması gerektiğini düşünmüştür. Halk adamı imajıyla Sankara yolsuzluklara ve kısır bürokrasiye karşı mücadele etmiştir ve bunun için de görevdeki üçüncü ayında öncelikle kamu hizmetindeki yolsuzluklarla mücadele etmek için tüm bakanlar ve kamu görevlilerinin aynı maaşı kazanması gerektiğini düşünerek maaşlarda ayarlamalar yapmıştır. Sankara, başkan olduktan sonra başkan olmadan önceki yaşam tarzını sürdürmüştür. Rüşvet ve karaborsa ekonomisine savaş açan Sankara ithal mallara getirdiği gümrük denetimi ve vergilerle ülke ekonomisini

toparlamaya başlamıştır. Sankara, kadınların devrimde önemli bir rolünün olduğunu düşünmüştür. Toplumdaki erkek egemenliğine karşı kadınların görünürliğini arttırmaya çabalamıştır (Wilkins, 1989, s. 380-383). Sankara 1987 8 Mart'ında yaptığı konuşmada sosyalist projenin cinsiyet eşitliğine dayanması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda kadınlara devamlı olarak baskı, şiddet ve erkek egemenliğine karşı durmaları gerektiğini söylemiştir (Walton, 2022).

Sankara, Marksizm'den etkilenmesinin yanında milliyetçi pan Afrikacılığa yakın bir ideolojik pozisyonda durmaktadır. Pan Afrikacılığın birleşik bir Afrika devleti bağlamındaki temel ilkesini uygulamak için devlet aygıtını kullanan Sankara topyekûn özgürlüğün kazanılması için hayatın her alanında Afrikalıların ortak çalışması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amaçla Afrika devletlerinin sömürge döneminden kalan borçlarını toplu olarak ödemeyi reddetmeleri için kulis yapmıştır. Dönemin Güney Afrika *apartheid*'i rejiminin başkanı Pieter Willem Botha'nın Fransa'yı ziyaret etmesi üzerine Fransa Cumhurbaşkanı olan François Mitterand'ı kınamıştır. Bununla paralel olarak Nelson Mandela'yı fahri Burkina Faso vatandaşı olarak ilan etmiştir (Leshoele, 2019, s. 62). Sankara, Soğuk Savaş ikliminde SSCB ile iyi ilişkiler kurmuştur; açıkça Sovyetler Birliği'nden taraf olunmuştur (Bovier & Fluckiger, 2014, s. 200). Sankara 15 Ekim 1987'de, iktidarda yerini alacak olan silah arkadaşı Blaise Compaoré'nin emriyle bir komando tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Compaoré, Fransa'nın desteğiyle Burkina Faso'yu 2014'te bir halk hareketi tarafından devrilene kadar demir yumrukla yönetmiştir. Sankara'nın aksine lüks bir hayat süren Compaoré, halkı siyaset alanının dışına iterek kendi liderliğini dayattığı bir yönetim kurmuştur (Ellis, 2021, s. 650). Cinayetten 35 yıl sonra Burkinabe adalet sistemi Sankara'nın ölümünün koşullarına ışık tutmuş ve Compaoré ve suç ortaklarını ömür boyu hapis cezasına çarptırmıştır (Sylla, 2022, s. 2).

Yeşil Burun Adaları, on altıncı yüzyılda Portekiz tarafından sömürgeleştirilmeye başlanan ve Batı Afrika'da bulunan adalardır:

Köle ticaretinin yapıldığı yerlerden biri olması ve uğrak konumu bu adaları önemli hale getirmiştir. Adalar, düzenli olarak kuraklık ve kıtlığa maruz kalmıştır. Bu yıkıcı doğal ve insan yapımı felaketler, sonrasında gelen sömürgecilik laneti bölgedeki nüfusun hareketli hale gelmesini sağlamış ve göç bölgenin gerçeklerinden biri haline gelmiştir. 1902 ve 1922 arasında, yirmi beş bine yakın Yeşil Burunlu, göçmen işçi olmaya zorlanmıştır (Küçükaltan, 2023, s. 76).

Sömürgeciliğin sonucu olarak bölgede okuma yazma oranı düşük kalmış ve Portekiz tarafından okuması sağlanan bir yönetici elit oluşturulmuştur (Küçükaltan, 2023, s. 76). Portekiz Afrika'daki sömürge bölgelerini 1879 yılına kadar Yeşil Burun Adaları'ndan yönetmiştir. Bu tarihte bölge Portekiz Ginesi adı ile özerk bir vilayet haline getirilmiştir (Vieira Ca, 2017, s. 1).

Kenya ve Burkina Faso örneklerine benzer şekilde Yeşil Burun Adaları'nda da sömürgecilik karşıtı hareket yaşanmıştır. Bölgenin dekolonizasyonunda 1955'te düzenlenen ve sömürgecilik karşıtı üçüncü dünya ülkelerinin bir araya geldiği Bandung Konferansı önemli bir yer tutmaktadır (Fernandes, 2007, s. 14). Özellikle 1940'lı yılların sonunda bölgede yeni bir bağımsızlık yanlısı elit ortaya çıkmıştır. Bunların arasında Mozambik Kurtuluş Cephesi (FRELIMO) lideri Eduardo Mondlane, Angola Halk Kurtuluş Hareketi (MPLA) lideri Agostinho Neto ve Guinea-Bissau doğumlu Yeşil Burun Adalı agronom Amilcar Cabral da bulunmaktadır. Bu kişiler Portekiz'in başkenti Lizbon'da ya da fırsat buldukları herhangi bir yerde buluşarak ülkelerinin geleceği üzerine tartışmaktadır. Sömürge halkları olarak ortak noktalarının bilincine varan bu kişiler karşılıklı bilinç aktarımına ve ulusal kurtuluş için askeri hazırlık hakkında fikirlerin paylaşımına başlamıştır. Bu liderlerin iki görevi bulunmaktadır: İlki Portekiz faşizmine son vermek, ikincisi ise sömürgeciliğe son vermek. Bu bağımsızlık yanlısı milliyetçi amaçlar onları Portekiz Komünist Partisi ile ittifak yapmaya itmiştir (Lobban, 2018, s. 88). Cabral liderliğindeki milliyetçiler 1956 yılına gelindiğinde Afrika Gine ve Yeşil Burun Adaları'nın Bağımsızlığı için Afrika Partisi'ni (PAIGC) kurmuştur (Heath-Brown, 2015, s. 256).

Cabral, 1945'te tarım bilimi ve daha sonra hidrolik mühendisliği okumak için Lizbon'a gitmiştir. Cabral Portekiz'in asimilasyon politikasını reddetmiş ve kendini Afrika kültür-tarihinin geri alınması amacıyla hareket eden 'kaynaklara dönüş' projesini oluşturmaya adanmıştır. Bu süreçte, Afrika kültürü ve tarihini inceleyen Afrika Çalışmaları Merkezi'nin kurulmasına yardım etmiştir. Cabral pan Afrikacı görüşlere sahiptir. 1961 yılında PAIGC ile Kazablanka'da düzenlenen Portekiz Kolonilerinin Milliyetçi Örgütleri Konferansı'na ve üçüncü Tüm Afrika Halkları Konferansı'na katılmıştır. PAIGC ayrıca Afro-Asya Halkları Dayanışma Konseyi ve Bağlantısızlar Hareketi'nin aktif bir üyesidir. 1963'ten sonra PAIGC, Afrika Birliği Teşkilatı tarafından da tanınmıştır. Cabral'a göre ulusal kurtuluş ve toplumsal devrim ihraç edilebilir olgular değil aksine her halkın tarihsel gerçekliğine göre şekillenen olgulardır. PAIGC 1960 yılında sömürgeci yönetime karşı gerilla mücadelesine başlamıştır. 1964'ten itibaren PAIGC, silahlı yerel milisler tarafından desteklenen 4.000-6.000 savaşıdan oluşan tam zamanlı

bir orduya sahiptir. Bu kuvvetler, 1968'e kadar anakara Gine'nin yüzde 60'ını kontrol etmeyi ve 30.000 kişilik bir Portekiz ordusunu uzak tutmayı başarmıştır (Adi & Sherwood, 2003, s. 15-19).

Kurtarılmış bölgelerde yeni bir ekonominin ve sosyal-politik sistemlerin geliştirilmesi aynı derecede önemlidir. PAIGC bu bölgelerde birçok hastane ve okul kurmuştur. PAIGC ve Cabral, tüm çalışmalarında hem savaşçı olanların hem de kurtarılmış ve işgal edilmiş bölgelerde yaşayanların siyasi eğitimine özel önem vermiştir. PAIGC, yerel işleri organize etmek için köy düzeyinde komiteler kurmuş ve özellikle kadınların kendilerini güçlendirmeleri ve öncü bir rol oynamaları için her türlü girişimi teşvik etmiştir. PAIGC'nin büyük başarılarından biri, köylü nüfusu ulusal kurtuluş mücadelesine çekmek ve onların güçlenmesi için gerekli koşulları yaratmaktır. Seçilmiş köy komiteleri hukuk, eğitim, sağlık ve diğer konularda artan sorumlulukları üstlenerek katılımcı bir demokrasinin ve 1973'te Gine-Bissau'nun bağımsızlığını ilan eden Ulusal Halk Meclisi için 1972'deki seçimlerin temelini oluşturdular (Adi & Sherwood, 2003,s. 15-19).

Cabral 20 Ocak 1973'te bir suikast sonucu öldürülmüştür (Romão, 2012, s.14). Gine-Bissau'nun bağımsızlığından sonra 1974'te Portekiz'de gerçekleşen devrimin akabinde PAIGC ve Portekiz bir geçiş hükümeti için anlaşmıştır. 1975 yılında gerçekleşen seçimlerde Yeşil Burun Adalılar bir Ulusal Meclis seçmiş ve bu meclis 5 Temmuz 1975'te Portekiz'den bağımsızlığını elde etmiştir (Meyns, 2002, s. 154). 1960'tan itibaren Cabral'ın öldüğü yıla kadar Çin ile PAIGC arasında iyi ilişkiler kurulmuştur. Cabral aynı yıl SSCB'nin bölgedeki konsolosluğunu da ziyaret ederek iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Sousa, 2020, s. 1278).

TARTIŞMA VE ANALİZ

İncelenen her üç devrimde kimi ortak özellikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Ortaklıklar şu şekilde sıralanabilir: Popülizm, karizmatik liderlik, milliyetçilik, ulusal bağımsızlık arayışı, bölgesel olan birleşik bir Afrika tahayyülü, her üç örnekte de sosyalizmin gelişmesine dair Sovyetler'in etkisi ya da talebinin olup olmadığının belirtilmesi ve Sovyetler ile ilişkinin ve sosyalizmin seçilen örnekler için önemini yansıtacaktır. Farklılıklar ise şu şekilde sıralanabilir: İç politika ve demokratikleşme süreçleri, iktidara geliş ve iktidardan ayrılış yolları.

İlk olarak benzerlikler üzerinden gidilirse, incelenen üç ülkede liderlerin kullandığı yöntem popülizmdir. Bu popülizm basit bir şekilde "halkçılık" olarak anlaşılmalıdır (Baykan, 2017, s. 159). Popülizmin birçok farklı tanımı bulunmaktadır: Hareket, siyaset stili, ideoloji,

söylem, strateji... (Yılmaz, 2017, s. 36). Bu çalışmada popülizme siyasal bir strateji olarak yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşıma göre kavram güç arayışı ve kullanımı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Popülizm, stratejik terimlerle, destekçilerin kitlesel seferberliğine dayalı olarak siyasi güç inşa etmenin veya sürdürmenin bir aracı olarak değerlendirilmektedir (Barr, 2019, s. 44). Bu bağlamda popülizm siyasal ideolojiler tarafından kullanılan bir strateji olarak değerlendirilebilir. Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları'nın liderlerinin popülizmi kullanım biçimleri halkın yararına faaliyetler olmanın evvelinde iktidarı pekiştirme arayışı yönündedir. Bu üç ülkede popülizmin bir strateji olarak kullanılmasının kanıtı karizmatik liderlik anlayışıyla da görülebilir (Pappas, 2016, s. 378). Kenyatta, Sankara ve Cabral ulusal bağımsızlık mücadelesi süreçlerinde halk tarafından "halkın cisimleşmiş biçimi" olarak görülmüştür.

Üç devrimde de ortak olan özelliklerden bir diğeri milliyetçilik olgusudur. Fakat buradaki milliyetçilik olgusu hareketlerin temel ideolojik motivasyonları olmaktan ziyade bir nosyon olarak ideolojidir. Bir nosyon olarak ideoloji ya da ince ideoloji, bir ideolojinin (bu çalışmada milliyetçilik) başka bir ideoloji tarafından kullanıldığı biçime tekabül etmektedir (Elchardus & Spruyt, 2016, s. 112). Çalışma özelinde düşünüldüğünde üç liderin milliyetçiliği kullanım biçimleri daha temel bir amaç ve ideoloji çevresine eklemlenen bir tarzdadır. Üç lider de milliyetçiliği sosyalizmin yanında bir nosyon olarak kullanmaktadır. Üç liderin belirleyici ideolojilerinin Afrika'ya özgü bir sosyalizm arayışı olduğu söylenebilir. Afrika sosyalizminin farklı tanımları olsa da bu sosyalizmin, devrimci bir milliyetçiliğin yanı sıra iki önemli özelliğe daha sahip olduğu görülmektedir: Ulusal bağımsızlık arayışı ve birleşik bir Afrika tahayyülü.

Üç ülkede de iktidara gelen hareketler ulusal bağımsızlık arayışı ile karakterize olmuştur. Bu ulusal bağımsızlık mücadelesi üç ülkede de sömürgeciliğe karşı gelişmiştir. Dolayısıyla en başta bu ulusal bağımsızlıkların ırkçı ya da mezhepçi olmaktan ziyade bir ulus inşasına dayandığı söylenebilir. Ulus inşası, ulusu -birbirleriyle doğrudan teması olması gerekmeyen kişilerin kurguladığı- hayali bir cemaat (Anderson, 2021) olarak görme anlayışından türemiştir. Ortak kökenlere sahip olmak, bir dil ya da kültürü paylaşmak, ortak anlayışlara ya da anlaşmazlıklara sahip olmak ve bütün bunların hayali cemaatin sınırlarını belirlemek ve sembollerinin yaratılması amacıyla kullanılması ulus inşası sürecinin özellikleridir (Abashin, 2012, s. 150). İncelenen üç ülkede iktidara gelen ulusal bağımsızlık yanlısı bu hareketlerin birleşik bir Afrika tahayyülü de bulunmaktadır ve bu amaç için harekete de geçmişlerdir. Hatırlanacağı üzere birleşik bir Afrika tahayyülü olan Pan Afrikanizm,

“sömürgeciliğe ve ırkçılığa karşı savaşmak için ortaya çıkmış, bu nedenle siyasi ve entelektüel aktörleri bağımsız bir siyasi birlik fikri etrafında harekete geçirmiş” bir ideolojidir (Colosio, 2022, s. 29). Dolayısıyla gerek Kenya’nın gerek Burkina Faso’nun gerekse de Yeşil Burun Adaları’nın ideolojik motivasyonları yeni bir ulus yaratmayı amaçlayan, toplumsal adalet arayışı ve eşitsizliklerin azaltılması ve dış politikada Soğuk Savaş ikliminin çok kutupluluğundan faydalanarak sosyalist ülkelerden destek almaya dayanan Afrika’ya özgü bir sosyalizm arayışı olarak özetlenebilir. Bu sosyalizm anlayışının Avrupalı ve ortodoks sosyalizmlerle uyuşması ve kesişmesi beklenmemelidir.

Üç liderin ayrıştığı konulardan biri iç politikadaki hamleleridir. İç politikada yaşananlarda ise öne çıkan olgulardan biri demokratikleşme ve otoriterleşme meseleleridir. Öncelikle Kenya’da Kenyatta iktidarı 12 sene, Moi iktidarı ise 24 sene sürmüştür. Kenyatta iktidarı sürecinde çok partili bir siyasal hayattan tek partili hayata geçiş yaşanmıştır. Moi iktidarında ise tek partili hayattan kademeli olarak çok partili hayata geçilmiştir. Dolayısıyla Kenya örneğinde ulusal bağımsızlığın gerçekleşmesinin hemen ardından bir otoriterleşme yoluna girilmiştir. Muhalefeti susturmak ve iktidarı pekiştirmek, kötü ekonomik durum, uluslararası faktörler, zayıf siyasal kurumlar bu otoriterleşme sürecinin gerekçeleri olarak sayılabilir (Howard & Roessler, 2006, s. 372-373). Sankara’da ise yaşanan farklıdır. Sankara, her ne kadar askeri bir darbe ile iktidara gelmişse de gerek sivil toplum örgütleri gerek iktidara geldikten sonra siyasal katılımı arttırma çabaları ile demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır. Ancak Burkina Faso’daki bu demokratikleşme süreci Sankara’nın uğradığı suikast sonucunda sona ermiştir. Benzer bir durum Yeşil Burun Adaları için de geçerlidir. 1975’te bağımsızlık sonrası iktidara gelen Yeşil Burun Adaları’nın Bağımsızlığı için Afrika Partisi (PAICV) muhalefet partilerini yasallaştırmak adına 1990’da yapılan anayasa değişikliğine kadar tek parti konumundadır. Sonrasında her ne kadar çok partili yaşama geçilmiş olsa da fiilen tek parti hakimiyeti devam etmiştir (Baker, 2006, s. 495). Dolayısıyla bu üç lider özelinden yola çıkılarak ulusal bağımsızlık arayışı ile iktidara gelen bu hareketlerin iç politikada otoriterleşme yolunu tuttuğu söylenebilir.

İncelenen üç hareketin farklılaştığı noktalardan biri de iktidara geliş ve iktidardan ayrılış biçimleridir. Örneğin Kenyatta seçimle iktidara gelmiştir. Burkina Faso’da Sankara askeri darbe ile, Yeşil Burun Adaları ise uzun süreli bir gerilla savaşı sonucunda ulusal bağımsızlıklarını kazanmıştır. Yeşil Burun Adaları örneğinde dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur da bu uzun süreli gerilla savaşında ikili bir iktidar yaratması, ele geçirdiği bölgelerde bir devlet gibi hareket

etmesi, kurumlar oluşturmalarıdır. İncelenen üç hareket de farklı şekillerde iktidardan inmiştir: Kenya'da 12 yıllık hükümet Kenyatta'nın ölümüyle son bulmuştur. Burkina Faso'da Sankara suikast sonucu öldürülmüş ve bunun sonucunda iktidar değişmiştir. Yeşil Burun Adaları'nda ise hareketin lideri devrimden önce hayatını kaybetmişse de süreç devam etmiştir. Yeşil Burun Adaları'nda Cabral'ın ölümünden sonra devrimci hareket devam etmiş ve iktidara gelmiştir. Yeşil Burun Adaları'nda PAICV iktidarı ilk çok partili seçimde yerini muhalefete bırakmıştır. Bir toplumsal hareketten iktidar partisine dönüşme sürecinin üç koşulu bulunmaktadır: Devrimi kurumsallaştırmak, planları eyleme dönüştürebilmek ve hegemonik bir konum sağlamak (Close & Prevost, 2007, s. 1). Bu bağlamda incelendiğinde bu üç hareketin bahsi geçen üç koşulu aynı anda barındırmadığı görülmektedir. Devrimi kurumsallaştırabilme hedefine en çok yaklaşan aday olarak Sankara görülebilir ancak Sankara'nın iktidardan düşürülmesiyle bu süreç sona ermiştir. Planları eyleme geçirebilme noktasında da benzer şekilde Sankara iktidarının başarılı olduğu görülebilir. Son olarak Kenyatta rejiminin tartışmasız bir hegemonya kurduğu gözlenebilir.

Ulusal bağımsızlığın kazanılmasının devamında, devrimci süreçler neden kurumsallaşamamıştır? Bu soruya verilebilecek yanıtlardan biri sömürgecilik sonrası deneyimlerdir. Sömürgecilik sonrası Afrika devletlerinin siyaseti basitçe küresel ekonomi politiğe bakılarak anlaşılabilir. Bu şekilde Afrika siyaseti basitleştirilmekte ve edilgen Afrikalı imajı yeniden üretilmektedir (Harrison, 2002, s. 8). Dolayısıyla bu soruya verilecek yanıt, sömürgecilik sonrası sürecin küresel, bölgesel ve yerel boyutlarıyla incelenmesiyle anlaşılabilir. Küresel bağlamda yegâne bir güzergâh bulunmamaktadır. Örneğin Yeşil Burun Adaları ve Burkina Faso, Afrika sosyalizmi olarak bilinen yola girmişken Kenya pazar yönelimine daha açık bir pozisyon belirlemiştir (Hirsch & Lopes, 2020, s. 36). Ancak sömürgelerden kazanılan siyasi bağımsızlık ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılmamıştır: Postkolonyal dönemde kültürel ve ekonomik olarak Avrupa sömürgecilerinin mirası belirgin kalmaya devam etmiştir (Taşkın, 2018, s. 172). Yine Soğuk Savaş sürecinde SSCB'nin gücünün giderek zayıflaması ve bunun sonucunda yıkılması, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ülkelere alternatif olan bir seçeneğin ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

Bölgesel olarak ise en temel belirleyici olan pan-Afrika idealinin hayata geçirilememesidir. Bu amaç dahilinde Afrika Devletleri Birliği ve Afrika Birliği Örgütü (ABÖ), 1980'lerde Senegambiya Federasyonu, 1990'larda Afrika Ekonomik Topluluğu kurulmuş, 2000'lerde ABÖ'nün Afrika Birliği'ne dönüşmesi gibi birçok deney yapılmıştır (Moussa, 2022, s.

44). Fakat pan-Afrika idealinin gerçekleşmemesinin iki görünümü vardır: İlki siyasal, ikincisi ekonomiktir. Siyasal anlamda her ne kadar bağımsız devletler kendi aralarında bir dayanışma içinde görülseler de -kaldı ki Afrika Birliği'nin bir diktatörler kulübü olarak tanımlanması şeklinde eleştiriler bulunmaktadır (Abegunrin, 2009, s. 192)- ekonomik anlamda bu birlik gerçekleşmemiştir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ülkeler, içerisine girmiş oldukları ekonomik yapılanmada IMF ve Dünya Bankası ile anlaşma yoluna gitmişlerdir: "İthal ikameci politikalar sonucu eğitim ve sağlık için harcanabilecek kaynak bulunması zorlaşmış, kamuda yolsuzluklar artmaya devam etmiş ve kayıt dışı ekonomi giderek büyümüştür" (Erdoğan & Acaravcı, 2021, s. 79).

Yerel düzlemde ise belirleyici olan noktalardan biri ülke içinde yaşanan baskıcı otoriterliktir. Devrimin yaşandığı ülkelerde iktidar tüm muhalefet güçlerini bastırmıştır. Zamanla ülkelerde tek parti iktidarı hüküm sürmüştür. Böylelikle kurumsallaşmanın temel bir özelliği olan demokratikleşme süreçleri sekteye uğramıştır. Nüfusunun çoğunluğunun köylü olduğu bu ülkelerde başarılı toprak reformlarının gerçekleşmemesi de devrimlerin kurumsallaştırılmasının önünde engel teşkil etmiştir. Ekonomideki yolsuzluk ve rüşvet ağı devrimlerin kurumsallaşmasını engelleyen diğer faktörlerdendir. Devrimlerin toplumsal, ekonomik ve ideolojik bağlamdaki bu engellere çözüm üretememesi zamanla bu ülkelerde karşı devrimci güçlerin iktidarı devralmasına yol açmıştır.

SONUÇ

Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hız kazanan ulusal bağımsızlık mücadelelerine verilebilecek örneklerden üçüdür. Bu ülkelerin ulusal bağımsızlık mücadelelerini ilgi çekici kılan bu mücadeleleri bir Afrika sosyalizmi hedefi doğrultusunda gerçekleştirmeleridir. Afrika sosyalizmi Marksizmin bölgedeki ulusal bağımsızlık liderleri tarafından yerel şartlara uygulanış ve pratiğe geçiriliş biçimidir. Afrika sosyalizmi ideolojisine sahip olan ülkeler devrimci milliyetçi ideolojik nosyon ve popülist stratejiyle bilinmektedir. Bu çalışmada, ulusal bağımsızlık mücadeleleri veren bu ülkelerin devrim tarihi incelenmiştir. Afrika'nın farklı devletlerce sömürgeleştirilmesi bölgedeki ulus inşasının da farklı şekillenmesine yol açmıştır. Bu inşa süreci her üç ülkede iktidara geliş, iktidardaki pratikler ve iktidardan ayrılış şekillerindeki farklı taktik ve stratejilerle görülebilmektedir.

Kenya, Burkina Faso ve Yeşil Burun Adaları'nda toplumsal hareketler farklı doğrultularda biçimlenmektedir. Örneğin Kenya ve Yeşil Burun Adaları formel birer partiye ve

parti örgütlenmesine sahipken Burkina Faso'daki değişim ordu liderliğinde gerçekleşmiştir. Ancak bu farklılık demokratikleşme biçimine doğrudan yansımamıştır: Örneğin ordunun iktidarı ele geçirdiği Burkina Faso üç örnek arasından taban katılımına en fazla önem veren örnek olmuştur. Kenya'da iki kurucu liderin toplamda 36 yıl iktidarda kalışı ise halkın devrim sürecinin dışarısında kalmasına yol açmıştır. Benzer şekilde Yeşil Burun Adaları'nda da demokratikleşme süreci oldukça ağır işlemiştir. Çalışmada bu ülkelerin kullandığı popülizm halkçı uygulamaların yanında siyasal bir strateji olarak ele alınmıştır: Karizmatik ve halkın cisim bulmuş hali olduğu iddia edilen liderler etrafında örgütleniş, iyi-kötü ve biz-onlar şeklindeki düalist yarılma şeklinde üretilen ötekileştirici söylem -Kenya'da bu etnisite üzerinden, Burkina Faso'da ve Yeşil Burun Adaları'nda ise sınıfsal bir bağlam üzerinden- ulus inşası sürecine doğrudan etkide bulunmuştur. Ancak bundan da önemlisi bu tarz bir popülizm uygulaması, liderin iktidarını pekiştiren bir amaca hizmet etmiştir.

Her üç ülkede ortak görülen ve Afrika sosyalizminin de önemli bir unsuru birleşik bir Afrika fikridir. Bu noktada üç hareketin lideri de Afrika'yı birleşik olarak kurgulamıştır ve yer yer bu amaç uğrunda kimi organizasyonlar kurmuştur. Ancak bu hedefin gerçekleşmemesinde otoriter liderlerin zaman zaman toplandığı birer organizasyon haline dönüşmesi ve birleşik bir Afrika fikrinden ne anlaşıldığının muallak olması gibi gerekçeler bulunmaktadır. Bu gerekçelerden ilkinde göre birleşik bir Afrika'nın özneleri olan topluluklar bu ideal etrafında örgütlenememiştir. İkinci gerekçe ise herkesin aklındaki birleşik Afrika'nın farklı oluşudur: Kimileri tek bir ulus hayal ederken, kimileri federatif bir devlet hayal etmekte, kimileri üniter bir devlet hayal ederken kimileri de yalnızca Afrika Birliği gibi bölgesel oluşumlar düşünmektedir.

Çalışmada tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanmıştır. Bu doğrultuda incelenen örneklerin ortaklıkları ve farklılıkları ele alınmıştır. Bu inceleme yapılırken ilişkişelci bir perspektifte durulmuş ve yapı ile failer arasındaki dinamiğe odaklanılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında ülkelerin devrim tarihlerine kısa bir bakış sunulmuştur: Ülke tarihleri, devrim tarihi ve önemli olaylar, devrimin öznelerinin ideolojik altyapıları, iç ve dış politikadaki gelişmeler ve pan-Afrikacılığa bakışları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise üç ülke karşılaştırmalı analiz doğrultusunda incelenmiş ve şu soruların yanıtı aranmıştır: 1) İlgili devrimler nasıl tanımlanabilir? 2) Bu devrimlerin niteliği nedir? 3) Bu ülkelerde birleşik bir Afrika fikri bulunmakta mıdır? Bu sorulara toplu bir yanıt vermek gerekirse, her üç devrim de Afrika

sosyalizmi hedefi doğrultusunda devrimci milliyetçilikten beslenen, popülist stratejiler uygulayan ve birleşik bir Afrika hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak sonuç olarak devrimler halkın bütününe yayılamamış ve kurumsallaşma gerçekleşmemiştir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Sekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, vazarlığı ve vavınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtivacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. (2012). Nation-Construction in Post-Soviet Central Asia. *Soviet and post-Soviet identities*, 150-168. Cambridge University Press: Cambridge.
- Abegunrin, O. (2009). *Africa in Global Politics in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan: New York.
- Adar, K. G. (2000). The internal and external contexts of human rights practice in Kenya: Daniel arap Moi's operational code. *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie*, 4(1), 74-96.
- Adar, K. G., & Munyae, I. M. (2001). Human Rights Abuse in Kenya Under Daniel Arap Moi, 1978. *African Studies Quarterly*, 5(1), 1-14.
- Adi, H. & Sherwood, M. (2003). *Pan-African History Politic Figures from Africa and the Diaspore since 1787*. Routledge: London.
- Ahluwalia, P. (1996). Founding Fathers Presidencies and the Rise of Authoritarianism: Kenya: A Case Study. *Africa Quarterly*, 36(4), 45-72.
- Aliyev, P. (2022). Seçim Şiddetinin Göç Üzerindeki Etkisi: Kenya Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (2), 80-104. Doi: 10.18074/ckuiibfd.1138382.
- Alwy, A., & Schech, S. (2004). Ethnic Inequalities in Education in Kenya. *International Education Journal*, 5(2), 266-274.
- Anderson, B. (2021). Comunidades imaginadas: reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo. Fondo de cultura económica.
- Angelo, A. (2020). *Power and the presidency in Kenya: the Jomo Kenyatta years* (Vol. 146). Cambridge University Press.
- Atik, K. (2014). Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (6), 272-291.
- Aydoğdu, B. (2019). Kenya'da Başkanlık Sistemi: Tarihsel Gelişimi ve Ülkenin Siyasi Düzenine/Gelişmişliğine Etkisi. (Ed. İsmail Ermağan) *Dünya Siyasetinde Afrika 1. 2*. Basım Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Baker, B. (2006). Cape Verde: the most democratic nation in Africa?. *The Journal of Modern African Studies*, 44(4), 493-511.
- Barkan, J. D. (2004). Kenya after Moi. *Foreign affairs*, 87-100.
- Barr, R. R. (2019). Populism as a political strategy. (Ed. Carlos de la Torre) *Routledge handbook of global populism* (pp. 44-56). Routledge: Oxon.
- Baykan, T. S. (2017). Halkçılık ve popülizm: Türkiye vakası ve bir kavramın kullanımları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 157-194.
- Bayram, M. (2019). Burkina Faso Siyasetinde İdeoloji ve Pragmatizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(3), 739-757.
- Bianchini, P., & Koala, S. (2003). Presse écrite, mouvements sociaux et jeux politiques au Burkina Faso: éléments pour une socio-histoire de l'opinion dans un pays d'Afrique noire. *Les Cahiers du journalisme*, 12, 170-197.

- Bovier, F., & Fluckiger, C. (2014). Capitaine Thomas Sankara (2013) de Christophe Cupelin: archives et inconscient politique. *Décadrages. Cinéma, à travers champs*, (26-27), 195-202.
- Branch, D., & Cheeseman, N. (2009). Democratization, sequencing, and state failure in Africa: Lessons from Kenya. *African Affairs*, 108(430), 1-26.
- Brownhill, L. S., & Turner, T. E. (2004). Feminism in the Mau Mau resurgence. *Journal of Asian and African Studies*, 39(1-2), 95-117.
- Büyüktavşan, H. Z. (2021). Burkina Faso'da Thomas Sankara Dönemi (1983 - 1987): Postkolonyal Teori Çerçevesinden Bir Değerlendirme. *Africania*, 1(2), 80-95.
- Close, D. & Prevost, G. (2007). Transitioning from Revolutionary Movements to Political Parties and Making the Revolution "Stick". (Ed. Kalowatie Deonandan, David Close & Gary Prevost) *From Revolutionary Movements to Political Parties Cases from Latin America and Africa*. Palgrave Macmillan: New York.
- Colosio, V. (2022). Bölge Olarak Afrika, Kategori Olarak Afrika: Bir Kıtanın İcadı ve Sınırları. Çev. Abdulhalim Karaosmanoğlu. (Ed. Bilge Şahin, Valerio Colosio & Mürsel Bayram) *Afrika'da Politika ve Uluslararası İlişkiler*. Nika: Ankara.
- Çeğin, G. & Göker, E. (2012). Tözlere Elveda: İlişkisel Sosyolojinin Alameti Farikası. (Ed. Güney Çeğin & Emrah Göker) *Tözcülüğün Tasfiyesi İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde. NotaBene: Ankara.
- Çolak, F. G. (2022). *Kenya ve Tanzanya'da Devlet Kimliği İnşasının Karşılaştırmalı Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Daban, E. Z. (2018). *Afrika'da yerli direnişi ve bağımsızlık hareketleri: Mzee Jomo Kenyatta liderliğinde Kenya*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Elazar, N. (2022). More Than "Africa's Che": The Life and Legacy of Thomas Sankara. <https://oberlinost.org/2022/12/01/more-than-africas-che-the-life-and-legacy-of-thomas-sankara/> Erişim Tarihi: 04.06.23.
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2016). Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology. *Government and Opposition*, 51(1), 111-133.
- Ellis, E. (2021). Public property, collective integrity, and environmental justice. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 24(4), 650-656.
- Englebert, P. (2018). *Burkina faso: Unsteady statehood in west africa*. Routledge.
- Erdoğan, S. & Acaravcı, A. (2021). *Sahraaltı Afrika Ülkelerinin İktisadi Gelişme Sürecine Kısa Bir Bakış*. Kriter Yayınevi: İstanbul.
- Erdoğan, A. T. (2021). Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi ve Eleştirisi. *İnsan ve Toplum*, 11 (4), 157-199.
- Fernandes, A. D. C. M. (2007). *Guiné-Bissau e Cabo Verde: da unidade à separação*. Dissertação de mestrado em Estudos Africanos.
- Gibson, C. C., & Long, J. D. (2009). The presidential and parliamentary elections in Kenya, December 2007. *Electoral studies*, 28(3), 497-502.
- Guissou, B. L. (1995). Militaires et militarisme en Afrique: cas du Burkina Faso. *Africa Development/Afrique et Développement*, 55-75.

- Gümüş, İ. (2015). Güney Afrika'da Endüstri İlişkileri: Tarihsel Geçmiş ve Apartheid Sonrası Dönüşüm. (Ed. İsmail Ermağan) Dünya Siyasetinde Afrika - 2 içinde. Nobel Yayınları: Ankara.
- Günarşlan, H. (2019). İngiliz Kolonisi Kenya'nın Bağımsızlık Mücadelesi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 15-32.
- Harrison, G. (2002). *Issues in the Contemporary Politics of Sub-Saharan Africa The Dynamics of Struggle and Resistance*. Palgrave Macmillan: New York.
- Harsch, E. (2013). The legacies of Thomas Sankara: a revolutionary experience in retrospect. *Review of African Political Economy*, 40(137), 358-374.
- Harsch, E. (2014). *Thomas Sankara: An African Revolutionary*. Ohio University Press.
- Heath-Brown, N. (2015). Cabo Verde. *The Statesman's Yearbook 2016: The Politics, Cultures and Economies of the World*, 256-259.
- Hirsch, A., & Lopes, C. (2020). Post-colonial African economic development in historical perspective. *Africa Development/Afrique et Développement*, 45(1), 31-46.
- Howard, M. M., & Roessler, P. G. (2006). Liberalizing electoral outcomes in competitive authoritarian regimes. *American Journal of Political Science*, 50(2), 365-381.
- Kagwanja, P. M. (2006). 'Power to Uhuru': Youth identity and generational politics in Kenya's 2002 Elections. *African affairs*, 105(418), 51-75.
- Kagwanja, P. (2009). Courting genocide: Populism, ethno-nationalism and the informalisation of violence in Kenya's 2008 post-election crisis. *Journal of Contemporary African Studies*, 27(3), 365-387.
- Kambou, G. B. (1988). La décentralisation au Burkina Faso: mythe ou réalité?. *Revue burkinabè de droit*, (14), 379-389.
- Keleş, M. (2016). *Burkina Fasonun sosya-politik kültürel yapısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kutlu, D. (2019). *Sömürgecilik sonrası Afrika'da direniş hareketleri: Kenya örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Küçükaltan, E. (2021). *Afrika Notları*. Dorlion Yayınları: Eskişehir.
- Küçükaltan, E. (2023). *Birleşik Afrika Mücadelesi*. Nobel Bilimsel: Ankara.
- Larmer, M. (2010). Social movement struggles in Africa. *Review of African political economy*, 37(125), 251-262.
- Leshoele, M. (2019). *Pan-Africanism and African Renaissance in Contemporary Africa: Lessons from Burkina Faso's Thomas Sankara* (Doctoral dissertation).
- Lobban, R. A. (2018). *Cape Verde: Crioulo colony to independent nation*. Routledge.
- Louw, S. (2022). Mission Civilisatrice: Thomas Sankara and the 'Transformation of Mentalities' in the Burkina Faso Revolution. *Politics, religion & ideology*, 23(1), 41-61.
- Mabera, F. (2016). Kenya's foreign policy in context (1963–2015). *South African Journal of International Affairs*, 23(3), 365-384.
- Meyns, P. (2002). Cape Verde: An African Exception. *Journal of democracy*, 13(3), 153-165.
- Moussa, M. H. (2020). Afrika'nın Ekonomik Bütünleşmesine Giden Yol: Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Antlaşması. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(2), 37-50.

- Moussa, M. H. (2022). Pan-Afrikanist İdeal ve Afro-Pesimizm Arasında "Afrika Birleşik Devletleri". (Ed. Bilge Şahin, Valerio Colosio & Mürsel Bayram) *Afrika'da Politika ve Uluslararası İlişkiler*. Nika: Ankara.
- Mutie, S. M., Mang'oka, A. S., Chemwei, B., & Kitonga, N. N. (2015). Jomo Kenyatta's Speeches and the Construction of the Identities of a Nationalist Leader in Kenya. *English language and literature studies*, 5(2), 53.
- Newsinger, J. (1981). Revolt and Repression in Kenya: The " Mau Mau " Rebellion, 1952-1960. *Science & Society*, 159-185.
- Nyangena, K. O. (2003). Jomo Kenyatta: An epitome of indigenous pan-Africanism, nationalism and intellectual production in Kenya. *African Journal of International Affairs*, 6(1-2).
- Okoth, G. O., & Jagero, J. A. (2021). Thinking Through the Crisis of Intra-Party Democracy in Kenya: Reflections on Kenyatta's KANU Leadership (1963-1978). *Journal of Historical Studies*, 2(1), 1-29.
- Onur, İ. H. (2020). *Afrika Müslüman azınlıkları tarihi-Sevâhilî ülkesi Kenya*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Osborne, M. (2010). The Kamba and Mau Mau: ethnicity, development, and chiefship, 1952–1960. *The International journal of African historical studies*, 43(1), 63-87.
- Owoye, O., & Bissessar, N. (2013). Corruption in African countries: A symptom of leadership and institutional failure. In *Challenges to democratic governance in developing countries* (pp. 227-245). Cham: Springer International Publishing.
- Pappas, T. S. (2016). Are populist leaders "charismatic"? The evidence from Europe. *Constellations*, 23(3), 378-390.
- Presidence du Faso. (t.y.). Aboubacar Sangoulé Lamizana. <https://www.presidencedufaso.bf/aboubacar-sangoule-lamizana/> Erişim Tarihi: 05.05.23.
- Prince, R. J. (2020). From Russia with love: medical modernities, development dreams, and Cold War legacies in Kenya, 1969 and 2015. *Africa*, 90(1), 51-76.
- Prunier, G. (1987). Mythes et histoire: les interprétations du mouvement Mau Mau de 1952 à 1986. *Outre-Mers. Revue d'histoire*, 74(277), 401-429.
- Romão, J. E. (2012). *Paulo Freire e Amílcar Cabral: a descolonização das mentes*. Editores e Livraria Instituto Paulo Freire.
- Rupley, L., Bangali, L., & Diamitani, B. (2013). *Historical Dictionary of Burkina Faso*. Scarecrow Press.
- Speirs, M. (1991). Agrarian change and the revolution in Burkina Faso. *African Affairs*, 90(358), 89-110.
- Sawo, A. (2018). *Burkina Faso'da askeri darbeler ve rejimler: 1980-2015*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sousa, J. S. (2020). Amílcar Cabral, the PAIGC and the relations with China at the time of the Sino-Soviet split and of anti-colonialism. Discourses and praxis. *The International History Review*, 42(6), 1274-1296.
- Stroh, A. (2021). Traces of socialism in Burkina Faso's party system: the trajectory of Sankarism in times of political liberalization. *Canadian Journal of African Studies/Revue canadienne des études africaines*, 55(2), 351-371.
- Sylla, N. S. (2022). *Live as African: On the Relevance of Thomas Sankara's Agenda for Economic Liberation*.
- Taşkın, B. (2018). Afrika'da Azınlıklar, Topluluklar ve Siyasal Temsiliyet. (Ed. İsmail Ermağan) *Dünya Siyasetinde Afrika 5 içinde*. Nobel: Ankara.

Throup, D. W. (1985). The Origins of Mau Mau. *African Affairs*, 84(336), 399-433.

Ünal, N. (2010). Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi Bağlamında Kent Tarihçiliğinin Sorunları. *İDEALKENT*, 1 (1), 112-125.

Vieira Ca, M. (2017). *Gine-Bissau'da sokakta çalışan çocuklar: Bissau Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

wa Thiong'o, N. (2021). *Öze Dönüş Afrika 'yı Görünür Kılmak*. Çev. Seda Açar. Ayrıntı: İstanbul.

Walton, A. (2022). The Revolutionary Feminism of Thomas Sankara. *Jacobin*.
<https://jacobin.com/2022/03/international-womens-day-feminism-burkina-faso-sankara> Erişim Tarihi: 08.08.23.

Wilkins, M. (1989). The death of Thomas Sankara and the rectification of the people's revolution in Burkina Faso. *African Affairs*, 88(352), 375-388.

Williamson, B. J. (2013). *From Upper Volta to Burkina Faso: A Study of the Politics of Reaction and Reform in a Post-Colonial African Nation-state, 1960-1987*.


Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, halk ve demokrasi: Temsili demokrasinin açmazları ve Radikal demokratik bir popülizmin imkanları. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 33-65.

Sonnotlar

ⁱ Apartheid rejimi, Güney Afrika'da 1948 yılından itibaren kurulan ve siyahları dışlayan rejimdir. Buna göre, "siyah nüfusla beyaz nüfus ayrı yerleşim yerlerinde ayrı mekanlarda konumlandırılmış, farklı ırkların evliliği yasaklanmış, siyahlara grev yasağı getirilmiş, içsel pasaport taşımayan siyahlara yaptırım uygulanması hakkında kararlar alınmış" tır (Gümüş, 2015, s. 293).

“Geçmişin İşlenmesi”: Geçmişin Özgürleşmesi Dolayımıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkânı

¹ Ziya DİNÇSOY

 ¹ PhD. Candidate, Ankara University, Department of Philosophy (ORCID ID: 0000-0001-5237-0300)

Özet

"Geçmişin işlenmesi" (*Aufarbeitung der Vergangenheit*), Theodor Adorno'nun savaş sonrası felsefesinin en özgün kavramlarından biridir. Adorno'nun kavramsallaştırması en genel anlamıyla kurbanlar/mağdurlar için tarihsel adalet, 'hafıza çalışması' (yüzleşme) ve elbette geçmişin eleştirel işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu makalede odaklanılan asıl sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için Almanya'nın savaş sonrası dönemdeki politik ve toplumsal ikliminin genel çerçevesi kısaca açıklanmıştır. Bu dönem ayrıca Adorno'nun çalışmalarının oluştuğu tarihsel-toplumsal bağlamın da kısaca açıklanması demektir. İlk olarak *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* çalışmasına odaklanılarak Adorno'nun kullandığı kavramlarla ne kastettiği aynı zamanda geçmiş, şimdi ve geleceğe yönelik boyutlar da anlatılarak gösterilmektedir ve bu eser, toplumsal bir özgürleşmenin imkânı açısından da tartışılmaktadır. İkinci olarak, Adorno'nun *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri* adlı metnine odaklanılarak, 1960'larda yeniden yükselişe geçen ırkçı-faşist hareketlerin ve onların 'fikirlerinin' toplumsal ve politik alanda nasıl canlı kalabildiği sorusu incelenmektedir. Sonuç olarak bu çalışma Adorno'nun çalışmalarının asıl gücünün anılan temaların güncelliğinden kaynaklandığını göstermekte ve geçmiş, şimdi, gelecek kavramlarının ilişkisinin nasıl bir anlam ve işleve sahip olduğuna eleştirel bir bakış açısıyla odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geçmişin işlenmesi, Vergangenheitsbewältigung (yüzleşme), toplumsal adalet, yeni sağ hareketler, geleceğin iyileştirilmesi, toplumsal ve politik felsefe.

"Aufarbeitung der Vergangenheit": The Possibility of Improving of the Past, Present and Future with the through the Emancipation of the Past

Abstract

The "processing of the past" (*Aufarbeitung der Vergangenheit*) is one of the most original concepts of Theodor Adorno's post-war philosophy. The Adorno's conceptualization means in the most general sense, historical justice for victims, 'memory work' and of course the critical processing of the past. In this article, general framework of the political and social climate of the Germany's post-war period has been explained for having a better understanding of focused the main problem. That means this historical-social context in which Adorno's works also were formed, has been shortly explained. After that, firstly focused on the study of Processing of the Past, it has been shown in terms of the possibility of social liberation by showing what he means generally with this main concepts also by explaining in the context of past, present and future dimensions. Secondly, focusing on Adorno's text Aspects of New Right Radicalism, one of the main questions of the text is discussed, starting from the racist-fascist movements that rose again in the 1960s, how these so-called 'ideas' can still remain alive. Finally, it has been tried to show that the real power of Adorno's works actually origin from the topicality of the mentioned themes. As a result, this study shows that the real power of Adorno's works stems from the actuality of the mentioned themes and focused from a critical perspective, what kind of meaning and function of the relationship between conceptions of past, present and future.

Keywords: Processing the past, Vergangenheitsbewältigung, social justice, new right movements, improving the future, social and political philosophy.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	: Ziya DİNÇSOY PhD. Candidate, Ankara University, Department of Philosophy
E-mail / E-posta	: ziyadincsoy99@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	: 31.08.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	: 27.10. 2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	: DİNÇSOY, Z. (2023). "Geçmişin İşlenmesi": Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Geçmişin, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkani, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, 131-158.

“Geçmişin İşlenmesi”: Geçmişin Özgürleşmesi Dolayısıyla Dünün, Bugünün ve Geleceğin İhyasının İmkânı

GİRİŞ

„Ist nicht in Stimmen, denen wir unser Ohr
schenken, ein Echo von nun verstummten?“ⁱ

(Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, II)

Bu çalışmada Theodor Adorno'nun savaş sonrası felsefesinin özgün araştırmalarından biri olan geçmiş, yüzleşme, toplumsal adalet ve yeni sağ hareketlerle 'eski' hareketlerin ilişkileri üzerinden yaptığı analizlere ve bu analizlerin bugün taşıdığı/taşıyabileceği anlamlara odaklanılacaktır. Devamında Adorno'nun geçmiş, suç, yüzleşme vb. kavramlara dair analizleri üzerinden bugüne ve bugünden hareketle de eleştirel bir bakış açısıyla bir gelecek ufkunun nasıl inşa edilebileceğine dair tespit ve uyarıları eşliğinde toplumsal-politik bir çıkarım yapılmaya çalışılacaktır.

Bernhard Schlink'in 1995 tarihli bugün artık alanının klasikleşmiş edebi eserlerinden biri olan *Okuyucu/Der Vorleser*ⁱⁱ romanı yüzleşme, hatırlama, geçmişin işlenmesi, geçmiş üzerine çalışılması, onun yeni bir ufuk amacıyla eleştirel bir biçimde yeniden ele alınması, toplumsal bellek, hesaplaşma, tarihsel adaletin tesis edilmesi, özür ya da daha yakın tarihli görece güncel bir Türkçe kavram olarak *helalleşme* kavramları etrafındaki tartışmalar bakımından oldukça zihin açıcı perspektifleri, temaları, karşılaştırmaları, karşılaşmaları ve diyalogları içerisinde barındırmaktadır. Bu edebi eser için bütün bu anılan kavramlardaki tartışmalara etkili bir yolla müdahaledir de denilebilir. Diğer yandan ise bu edebi eser, ele alınan konuyu edebiyatın dili ve 'canlı' karakterlerin yaptıkları tartışmalar üzerinden somutlaştırmaktadır. Ancak bunun öncesinde, girişte kullanılan ve yazının başlığında da yer alan “geçmişin işlenmesi” özgün ifadesinin ana hatlarıyla kısaca açıklanması gerekmektedir. Theodor Adorno'nun savaş sonrası dönemde, "Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit" (*Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?*)ⁱⁱⁱ çalışmasında öne çıkardığı, karşılığını

mümkün olan en iyi yolla bulmak için 'geçmişin işlenmesi, geçmişin eleştirel olarak yeniden incelenmesi, yüzleşme' vb. farklı anlamlara başvurmanın gerektiği bir kavramsallaştırmadır. Başka dillere çevrilmesi hiç kolay olmayan daha üst bir kavram olarak 'Vergangenheitsbewältigung' ise sıklıkla özgün şekliyle kullanılmakta, yine tek bir kavram ile karşılığını bulmaktan ziyade, kavrama ilişkin yapılan açıklama(lar) dolayısıyla, doğrudan bir aktarım-çeviri ile geçmişle başa çıkmak, onunla didişmek, uğraşmak, hatta kavramın sınırlarını zorlamak pahasına onu aşındırmak, onu kazımak, eleştirel olarak ele almak gibi anlamlara gelmektedir.

Anılan edebi eserin yazarı olan Schlink'in hukukla olan doğrudan bağlantısı, eserdeki tartışmalarda ortaya koyduğu argümanların belirgin bir biçimde odağında, bazen dolaylı, çoğu zaman ise doğrudan adaletin yer almasını sağlamıştır. Yazarın çeşitli yönleri itibarıyla adalet konusuna odaklandığı romanda, adaletin tesisi ve adil olma üzerinden bir muhasebeye girilmektedir. Roman iki ana karakterden biri olan Michael Bergin karakterinin ilk gençliğinden başlayan, kişisel bir yaşamöyküsü gibi görülebilecek olmasının yanı sıra, bundan daha fazlasıdır. Hukuk eğitimi alan ve Nazi dönemi yargılamalarının bir katılımcısı olan bir gencin ve elbette o gencin de parçası olduğu bütün bir kuşağın, yoğun ve ağır tarihsel yüklerin bireysel/toplumsal olarak nasıl üstesinden gelinebileceği kuşkusuz birinci odaktır. Bununla birlikte, işlenen büyük suçların failleri apaçık bir biçimde ortadayken, adaletin tesisinin nasıl mümkün olabileceği ve bütün bu olanlardan sonra, toplumsal düzeyde aynı ya da benzer konulara dair neyi, nasıl yapmalı sorularını yoğun bir şekilde işliyor olması dolayısıyla kendi alanının köşe taşlarındandır. Odadaki esas problem 'ümme' (ya da okur-yazar olmayan) Hanna'nın kendisi, onun kişisel öyküsü ya da yaptıkları değildir. Roman ilgili alana dair genel kavram setleri olarak geçmişin işlenmesi, adalet, yüzleşme vb. temalara da ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda, genel olarak bütün bir edebi eserin özünü de aktaracak bir biçimde şu cümleler istikamet göstericidir:

Hesaplaşmak! Geçmişle hesaplaşmak! Biz, seminere katılan öğrenciler, kendimizi hesaplaşmanın öncüleri olarak görüyorduk. Pencereyi biz açıyor, içeriği havalandırıyor, toplumun geçmişteki dehşetin üzerime çökmesine izin verdiği tozu dağıtan rüzgarlar estiriyorduk. İnsanların nefes alabilmelerini, görebilmelerini sağlıyorduk. Bizler de bel bağlamıyorduk hukuksal bilimselliğe. Mahkumiyet kararlarının verilmesi gerektiği, bizim gözümüzde kesindi. Şu ya da bu toplama kampı muhafazının veya gardiyanının mahkumiyetiyle yalnızca görünüşte ilgili olduğumuzu da aynı kesinlikle biliyorduk. Bu muhafızları ve gardiyanları kullanan veya engellemeyen ya da

hiç değilse, 1945'ten sonra onları dışlayabilecek halde, bunu bile yapmaya yanaşmayan kuşak yargılanıyordu aslında ve biz bu kuşağı bir hesaplama ve aydınlanma sürecinin sonunda utanca mahkum ediyorduk^{iv} (Schlink, 2021, s.79).

Esas karakterin bir iç konuşması/hesaplaşması olan bu cümleler, metin boyunca bazı bölümlerde daha yoğun olmak üzere, genel olarak neredeyse her paragrafında net olarak görülebilmekte olan problemlerin özeti gibidir. Burada yüzleşme, hesaplaşma, geçmişin işlenmesi, geçmiş adaletinin tesis edilmesi gibi ağır ancak odaklanması da o derece zaruri meseleleri de edebiyatın diliyle ele alarak bu alanlar için farklı perspektifler sunulmaktadır. Sözelimi büyük gerilim anlarından biri olan 'anlamak' ve 'yargılamak' (bağlama göre kınamak) sarkacını Schlink, ana karakterin ağzından şu şekilde aktarmaktadır:

Hanna'nın suçlarını hem anlamak hem de onları mahkum etmek istiyordum. Ama bunu yapabilmek için fazlasıyla korkunçtu suçlar. Anlamayı denediğimde, onu mahkum edilmesi/yargılanması gerektiği üzere yargılamadığım şekilde bir hisse kapılmıştım. Yargılanması gerektiği üzere yargılasam ise, anlamaya pek yer kalmıyordu. Fakat aynı anda Hanna'yı anlamak da istiyordum. Onu anlamamak, ona bir kez daha ihanet etmek demektir. Bu meselenin üstesinden gelemedim. Her ikisiyle de uğraşmak, hem anlamak hem de yargılamak/mahkum etmek istiyordum. Sonuçta olmadı her ikisi de^v (Schlink, 1997, s.151-52).

Romanda aktarılan bu ikili yapıdaki gerilimin tam ortasında kalma durumu yalnızca yazarın sahip olduğu bir duygu durumundan öte, bütün bir savaş sonrası kuşağın genel ruh halini yansıtmaktadır. Burada geçmişin yükünü ve sorumluluğunu derinden hissederken, bir yandan da geleceğe doğru yönelmenin kaçınılmaz olması durumu ile ortaya çıkan gerilim kastedilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın vahşet dolu günlerinde Yahudilerden Romanlara, eşcinsellerden çok çeşitli alanlardaki muhalif politik gruplara değin milyonlarca insanın sistematik bir şekilde katledilmesi, kendi başına dehşet verici bir ölçekte, kavranılması dahi güç bir 'olay' olmakla birlikte, bu somut durum sonraki kuşaklar üzerine hem bir sorumluluk hem de büyük bir ağırlık olarak da belirmektedir. Elbette bu korkunç soykırımla yüzleşme, adaletin tesisi, özür için gayret gösterme en çok da yeni kurulan Almanya'ların, bilhassa da yeni (eleştirel) kuşaklarının kaçınılmaz olarak dert edinmesi gereken esaslı bir konu olarak görülmektedir. Karşı karşıya kalınan ya da içerisine doğulan bu nedenlerden ötürü Savaş'ın bitmesini takip eden yıllarda en geniş anlamıyla düşünürler, filozoflar, politikacılar ve aktivistler, tabir caizse halının altına itilerek gizlenmesi, üzerinin örtülmesi imkansız ağır

geçmişin kendisi ile nasıl başa çıkılabileceği konusuna odaklanmışlardır. Savaş döneminin insanlık suçlarını ya doğrudan yaşayan ya da yaşayanlarla bağı olan insanlar için adaletin nasıl tesis edilebileceği gibi sorular çeşitli biçim ve yönleriyle gündem haline getirilerek ele alınmıştır.

Nazi Almanyası'nın 1945 Mayıs'ında teslim alınmasından oldukça kısa bir süre sonra, genel olarak bütün alanlardan, özel olarak ise felsefe alanından yukarıda değinilen soruları ve sorunları ele isimlerinde başında Karl Jaspers gelmektedir. Jaspers 1946 gibi oldukça erken bir tarihte Heidelberg Üniversitesi'nde verdiği bir sunumdan kitaplaştırılan *Suçluluk Sorunu* (Die Schuldfrage) çalışmasında bütün bir dönemi, dönemin suçlarının etkisini, suçluluk konusunun ne ve nasıl biçimlerde ele alınması gerektiğini, giriştiği analitik ayırım ve tespitlerle ortaya koymaktadır (2017, ss.56-105). Jaspers'in bilhassa 'kolektif suç' tartışması yaptığı bölümler ve olası özür dileme tartışması üzerine yazdıkları, meselenin kendisiyle yüzleşme konusunda ürkek tavırlardan kaçınılması gerektiğine dair net ifadeleri, sonrasında bu alanda yapılan çalışmalar için yol açıcı olmuştur (Jaspers, 2017). Jaspers'in bu tartışmalardaki merkezi konumunu ve nasıl bir biçimde tartışmalara müdahil olduğunu Devrim Sezer'in 2015 tarihli Soykırım, geçmişle yüzleşme, sorumluluk: Raphael Lemkin, Karl Jaspers, Hannah Arendt başlıklı makalesinde ayrıntılı olarak görmek mümkündür (Sezer, 2015).

1960'ların politik ve toplumsal koşulları yeni bir eleştirel bakışın oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1963'te Frankfurt'ta nihayet başlayan birinci Auschwitz Yargılamaları,^{vi} 60'ların sonlarına doğru ortaya çıkan protest, özgürlük hareketleri de bu eleştireliliğin ve talebin tetikleyici faktörlerinden olmuştur. Adorno üzerine kapsamlı bir çalışması olan *Son Deha*'da Detlev Claussen bu noktaya şöyle vurgu yapmaktadır: "*Almanya'daki öğrenci hareketinin tüm dünyayı saran 1968 hareketinin arkasında kalıp göz ardı edilen bir özelliği vardı. Bu hareketin itici güçlerinden biri de bir baskı olarak algılanan Nasyonal Sosyalist geçmişleriydi....*" (2012, s.420). Bu toplumsal-politik basınç eğer ortaya çıkmamış olsaydı bütün bu tartışmaların eleştirel yönlerinin oldukça kısıtlı kalabileceği ya da kuvvetle muhtemeldir ki hiç ortaya dahi çıkamayacağı da varsayılabilir.

Bu tartışmalar/araştırmalar arasında dönemin hem doğrudan bir tanığı hem de bir etkileneni (ya da kurbanı) olarak Theodor Adorno'nun iki metni^{vii} de öne çıkmakta, çeşitli bağlamlarda ele alınmaktadır. Özellikle yakın tarihli bir yayın olarak, nispeten kenarda kalmış bir sunum metninin yayınlanması bu tartışmalara tekrar cansuyu vermiştir. İlaveten

yayınlandığı günlerde, sağ popülist ve yer yer açıkça ırkçı-faşist hareketlerin çeşitli coğrafyalarda farklı güçlerde nezhur etmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tartışılan konu ve kavramların tekrar anımsanmasını da sağlamıştır. Söz konusu metinleri ele almadan önce, metinlerin oluştuğu ya da içerisine doğmuş olduğu genel politik, tarihsel iklime bakmak, onların daha iyi anlaşılması için gerekli zemini oluşturmaya katkı sağlayacaktır.

SAVAŞ SONRASININ POLİTİK-TOPLUMSAL İKLİMİ

Bilindiği üzere 1945 yılının mayıs ayında Nazilerin silahlı birlikleri tamamen tasfiye edilebilmişti. Ancak bir odağın kağıt üzerindeki fiziksel tasfiyesinin, ilgili grupların yükselme imkanı bulabildiği politik-toplumsal alanda da otomatik olarak bütünlüklü bir dağılmaya yol açmadığı görülmektedir. Nitekim böylesi bir otomatizm sosyal olgularla ilgili alanlarda beklenmesi güç olan bir şeydir. Kasım 1964’te kurulan Nationaldemokratische Partei Deutschlands/Almanya Nasyonal/Milli Demokratik Partisi (NPD), sadece isim ve kısaltma benzerliği ile değil, bu özelliklerinden daha çok politik içerik, vurgu ve tahayyülü ile de pek çok kişiye Nazi hareketinin partisi olan, NSDAP’yi doğal olarak tekrar anımsatıyordu.^{viii} NPD ile Nazilerin partisi NSDAP yani Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal/Milli Sosyalist Alman İşçi Partisi) adları arasında, açıkça görülebileceği üzere yalnızca bir çağrışımdan öte, çok basit düzeydeki kelime ‘farklılıkları’ ile hiç de gizlenme ihtiyacı dahi hissedilmeyen bir devamlılık vardır. Bu cüret durumu, neredeyse tartışmaya mahal bırakmayacak bir açıklıkla ortadadır. Bunun yanısıra Savaş sonrası dönemde NPD’nin bir toparlanma merkezi olarak kurulan ilk örgütlenme olmadığı da bilinmektedir. Savaşın bitiminden ve Nazilerin teslim olmasından sadece beş yıl sonra, dağılmış Nazi örgütlenmelerinin üyelerinin bir yeniden toparlanma için merkezi odak olması motivasyonu ile kurdukları ‘Die Deutsche Reichspartei’ (Alman Reich Partisi)’nin NPD’nin politik-örgütsel öncülü olduğunu söylemek de mümkün görünmektedir. Politik argümanlarından seçtikleri sembollere, yani İmparatorluk Almanya’sı renkleri olan kırmızı, siyah ve beyaz bir sembolün -ki bu sembol halen ırkçı-faşist grupların en azından bir bölümünün sahiplenerek kullanımına devam ettiği bir semboldür- üzerine oturan kartala kadar açıkça Nazi hareketinin devamı oldukları ortada olan bu partinin, 1949’da kurulan Almanya’da yapılan ikinci seçimlerde (1953) ikiyüz doksan beş bin oy aldığı görülmektedir. Öncülleri olmakla birlikte NPD resmen kurulduktan sadece on ay gibi oldukça kısa bir süre içerisinde, altı yüz altmış dört bin (yüzde 2) oy olarak seçime giren partiler arasında

en çok oy alan dördüncü parti olarak kayıtlara geçmişti. Daha şaşırtıcı ve Adorno'yu da ilgili konuşmaları yapmaya iten muhtemel ki nedenlerden biri olan bir sonuçla, 1969 Batı Almanya seçimlerinde ise oylarını iki kattan fazla artırarak yüzde 4.3 (1 milyon 422 bin) oy ile yüzde 5'lik meclise girme barajını dahi zorlayacak bir güç durumuna gelmiş olduğu konuyla ilgili arşivlerde net bir biçimde görülebilmektedir.^{ix} 1960'ların ortasında Nazi partisinin ardılı olarak kurulan, yeryüzündeki 'görünür' legal partinin genel durumu bu şekildedir. Politik-toplumsal iklim bir kez daha açıkça 'kahverengi' alarm ile sarsılmaktadır denilebilir.

Tam olarak bu noktada anılan gruplardaki insanların nereden 'gel(me)diklerini' ya da gökten bir anda inmediklerini daha iyi kavrayabilmek için belirtmek gerekir ki, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere'nin hakimlerinin ve savcılarının yargılama yaptığı meşhur *Nürnberger Prozesse* (Nürnberg Yargılamaları) sürecinin, yaymış olduğu ün ve yankı kadar geniş, etkin ve de uzun bir menzili olan bir süreç olmadığı da görünmektedir. Yargılamaların yapıldığı bina bugün oldukça aktif bir müze olarak kullanılmaktadır. Yapı içerisinde Yargılamalara dair detaylı bilgileri, suçlamaları, savunma taktik ve içeriklerini, duruşma tutanaklarını içeren pek çok belgeye erişmek de mümkündür. Bilindiği üzere bu askeri mahkemede dört temel başlıkla suçlamalar sıralanmıştır: "Gemeinsamer Plan oder Verschwörung zum Angriffskrieg; Verbrechen gegen den Frieden; Kriegsverbrechen, d) Verbrechen gegen die Menschlichkeit / Saldırı savaşı amaçlı plan ya da komplo; Barışa karşı suçlar; Savaş suçları; İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar".^x

Bu anılan mahkeme sürecinde esas olarak yapılan ve sembolik düzeyde kalan yargılamaların sonucunda önde gelen Nazilerin oldukça küçük bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise muhtelif sürelerde hapis cezaları ile cezalandırılmışlardır. Sonucunda yalnızca birkaç on kişiye doğrudan etki eden cezalandırmalara bakıldığında bile, oldukça kısıtlı bir düzeyde kalmış olduğu görülebilecek bir sonuç vardır ortada. Formel yargılamaların sonucunda yargılanan ve ceza alanların dahi önemli bir kısmının 1950'li yılların başlarından itibaren salıverilmiş olarak tekrar (Batı) Almanya toplumunun bir parçası, "sıradan" bir üyesi durumuna getirilmiş oldukları da görülebilmektedir. Bununla bağlantılı olarak, malum Yargılamalar'ın 75.yıl dönümünde (2020) yayınlanan bir gazetenin haberi metninde şu cümleleri görmek, yapılan yargılamalar etrafında gelişmiş ve halen de zaman zaman artan yoğunluklarla devam etmekte olan tartışmaları iyi bir biçimde özetlemesi bakımından özellikle önemlidir:

30 Eylül ve 1 Ekim 1946'da yargıçlar nihayetinde kararlarını açıkladılar: Streicher ve Ribbentrop ve 1943 yılına kadar Nazilerin İçişleri Bakanı olan

Wilhelm Frick de dahil olmak üzere on iki sanık idam edilerek ölüme mahkum edildiler. *[Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı]* Göring, idam cezasının infaz edilmesine birkaç saat kala intihar etti. 1937'ye kadar Nazilerin Ekonomi Bakanları olan von Papen ve Hjalmar Schacht ile Nazilerin Propaganda Bakanlığının daire başkanı Hans Fritzsche hakkındaki davalar ise beraatle sonuçlandı.

Mahkeme, geri kalan sanıkları, Berlin-Spandau'daki bir hapisanede cezalarını yatmaları üzere, bazılarını müebbet hapis olarak uzun hapis cezalarına çarptırdı. Bununla birlikte Hitler'in eski yardımcısı Rudolf Hess dışındaki tüm mahkumlar, duruşmadan sonraki yirmi yıl içinde serbest bırakıldı. Ömür boyu hapis cezasına çarptırılan Hess ise, 1987'de hücrelerinde intihar etti.^{xi}

Bu Yargılamalar ve Savaş sonrasında genel politik iklimini ve toplumsal ruh halini daha iyi bir biçimde kavramak açısından kendisinden sıkça bahsedilen ancak esaslı bir şekilde işlediği konusunda büyük şüpheler de olan “Entnazifizierung”^{xii} kavramının ve sürecinin etkin olarak işletil(me)mesi de bu çerçevede içerisinde anlamını esasında daha iyi bulunduğu iddia edilebilir. Yine bununla doğrudan ilgili olarak, yargılanmaya kuvvetle aday, Nazi hareketinin ya da bürokratik uzantılarının parçası olmuş meşum kişilerden bir kısmının Avusturya’da 1945’ten neredeyse hemen sonra tekrar bir siyasi parti kurma cüreti gösterecek ve bundan bir mahsur görülmeyecek bir duruma dahi gelebilmiş oldukları da kaynakları itibarıyla açıkça ortadadır. Avusturya’da 1955 yılında kurulan Freiheitliche Partei Österreichs/Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) partisi kastedilmektedir burada. Bu partinin yalnızca birkaç yıl öncesine değin hükümet mekanizmalarının bir ortağı olarak aktif bir biçimde politik alanda olduğu da kaydedilmelidir. Nürnberg’te yargılanmış kişilerden FPÖ’nün kurucu kadroları arasında kimselerin olup olmadığı başka bir detaylı araştırmanın konusu olmakla birlikte, partinin kurucularının açıkça, kelimenin geçmiş, geride kalmış değil, devreden anlamında ‘eski Naziler’ oldukları herkesin malumu, bir durumdur^{xiii}. Görünen odur ki, çeşitli düzeylerde ‘Nazilerden temizleme, Nazileri dışarı atma, arınma’ girişimi formel düzeyde olmuş gibi görünse de bunun yeterli, kapsamlı, sahici ve her alana nüfuz eden bir tonda yapılmadığı sonuç olarak ortadadır. Adorno’nun söz konusu metinlerinin olduğu ortamın ve metinlere arka plan teşkil eden genel havanın bu tartışmalarla beslenerek şekillendiği birlikte değerlendirilmelidir.

İKİ METİN İKİ TEMEL KAYGI: GEÇMİŞİN İŞLENMESİ VE YENİ SAĞ RADİKALİZMİN VEÇHELERİ

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak onu serbestçe seçilmiş parçaları kendi seçimleriyle bir araya getirerek değil, bilakis dolaysızca önlerinde buldukları, verili, aktarılan koşullar altında yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker"^{xiv} (Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*).

Adorno'nun 1959 ve 1967 tarihli birbirini tamamlayan iki çalışma olarak da görülebilecek iki kısa, ancak içeriği itibarıyla oldukça hacimli olan sunumlarından hareketle oluşturduğu metinleri, yukarıda kısaca ve ana hatlarıyla çizilen arka planlarla birlikte düşünmek, metinlerin denk düştükleri tarihsel ve politik özgün bağlamları içerisinde anlamak bakımından yol göstericidir. Bilhassa ikinci metnin, yani *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri*'nin Viyana'da bir sunum olarak planlandığı da akılda bulundurulmalıdır. Kronolojik oluşum sırasıyla iki çalışmaya, ana tema ve meselelerine yakından bakmak iyi olacaktır. Bu yakından bakma durumu, yukarıdaki alıntıda Marx'ın işaret ettiği 'tarih yapma' ve 'koşullar' konusunu kavramak adına iyi bir istikamet için gerekli görülmektedir. Böylece yeni kuşakların üzerine çökenin nasıl bir 'kabus' olduğunu anlamaya doğru yol alma süreci görece kolaylaşacaktır.

Geçmişin İşlenmesi Ne Anlama Gelmektedir ya da Geçmiş Nasıl İşlenir?

"Gelecek zaten şimdiki/mevcut zamanın içindedir: şimdiki zaman zaten içkin bir biçimde 'olması gereken' gelecektir."^{xv}

(Fredric Jameson, *Hegel Varyasyonları*)

Adorno 1959 tarihli *Geçmişin İşlenmesi/Ele Alınması Ne Demektir?* ve 1967 tarihli *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri* başlıklı kısa ancak güncelliğini çeşitli biçimlerde -yüzleşme, geçmiş adaleti, yeniden nükseden ırkçı-popülist gruplara odaklanması yönleri gibi- hala koruyabilmiş iki metninde, kendisinin ve kuşağının bizzat tanığı ve dahi kurbanı olduğu bir sürece dair değerlendirme yapmaktadır. Salınımlar, gelgitler ekseninde Almanya toplumsallığı, 1918'den 1933'e giden sancılı süreçten sonra korkunç bir istikamete doğru evrilmiş ve bunun

nihayetinde modern dönemin en büyük kırımlarından biri yaşanmıştır. Bütün bir sürecin nasıl cereyan ettiği, başka türlü bir durumun ne derece ve nasıl mümkün olabileceği şeklinde bir araştırma ve tartışma girişimi bu çalışmanın kapsamını fazlasıyla aşmaktadır.

Adorno 'geçmiş' ve 'işleme/üzerine çalışma' (*die Aufarbeitung*) kavramlarını biraraya getirdiği 1959 tarihli bu çalışmasında genel olarak Nazi rejimine, onların destekçilerine ve destekçilerin nasıl ve hangi argümanlar üzerinden biraraya gelebildikleri gibi, 'toplumsal-politik' konulara odaklanmaktadır. Bu çalışma boyunca 'geçmiş'in neden savaş sonrası dönemde eleştirel bir şekilde ele alınması gereken büyük bir tema olduğunu nedenleriyle birlikte tartışmaktadır. Adorno'nun okuma biçimiyle savaş, yıkım ve soykırım arkasında milyonlarca ölü bırakmış olmasına rağmen bu konuların halen güncelliğini ve tehlike olarak aktifliğini neden korumakta olduğu da ciddi ve cevaplanması elzem bir sorunsaldır. Adorno'nun bu konuların neden güncel ve halen konuşulmakta olan canlı konular olduğu sorusuna cevabı şu şekildedir: "*Faşizmin hala yaşıyor olmasının nedeni, o sıkça anılan 'geçmişin işlenmesi' konusunda bugüne kadar başarılı olunamamasından ve onun kendisinin bir karikatürüne, boş, soğuk bir unutulmuş/unutulmaya dönüşmesinden ve faşizme yol açan nesnel toplumsal koşulların devam etmekte olmasından kaynaklanmaktadır*" (Adorno, 1977, s.569).^{xvi} Bu da onun tekrarlayan bir biçimde vurguladığı gibi, bu meselelerin esas olarak asla yalnızca 'psikolojik' problemler olmadığı aksine ya da daha doğru bir ifadeyle eşzamanlı olarak politik-toplumsal meseleler olduğunu göstermektedir. Adorno'ya göre faşizmin kendisine yükselme zemini bulabildiği düzlem, iklim ve sistematik yapısal durum anahatlarıyla işlediği için, bu konular halen daha sıcaktır, canlıdır, günceldir.

Adorno sunumunun neredeyse hemen başlarına denk gelen bir bölümde çizdiği şu kısa çerçeve ile hem bu çalışmasının hem de genel olarak bu odaklardaki gayretlerinin ana motivasyonunu da ifade etmektedir: "*Geçmişten kurtulunmak isteniyor: haklı olarak, çünkü onun gölgesinde yaşamak imkansızdır ve suç ve zorbalık yine sürekli suç ve zorbalık ile ödenecekse, bu dehşetin sonu yoktur; haksız yere, çünkü kaçıp kurtulmak istenilen geçmiş hâlâ capcanlıdır*" (Adorno, 2020, s.60). Geçmiş üzerine girişilen bu soruşturmada, ondan kurtulunmak istenmesi durumu ile bugüne ve geleceğe doğru bir atılım isteği de dile getirilmektedir. Kurtulmak istenilen bir geçmiş, ancak bugünün bütün ilişkilerinde işlenerek, geleceğe doğru eleştirel, demokratik, özgürleştirici bir gayret olarak yansıyabilir. Devamında giriştiği analizi ve oldukça keskin toplumsal eleştiriyi gerçekleştirirken, Nazi rejiminin çeşitli

büyük güçlerin ittifakı sonucunda, büyük güçlerin silahları ve ordularıyla aldedilmiş olmalarına rağmen, onların meşum ve malum 'fikirleri'nin toplumun farklı katman ve kıvrımlarında yaşamını sürdürmekte olduğuna da işaret ederek, bu yaşama devam edebilme halinin, gizli de olsa taşıdığı tehlikelere vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda Adorno şöyle demektedir: *"Nasyonal sosyalizmin demokrasi içinde yaşamını sürdürebilmesini, faşistçe eğilimlerin demokrasiye karşı yaşam sürmelerinden potansiyel olarak daha tehlikeli buluyorum"* (2020, s.61). Bu tehlikeli bulma haliyle, çok açık bir biçimde gözler önünde olan, apaçık gerçekliklere -düz dünyacılıktan her şey planlanıyor'a değin bir skaladaki 'fikirler' ile yeni sağ hareketlerin yapmakta oldukları- ilişkin olarak bile bir belirsizlik durumu varmış gibi bir ortam yaratma girişimleri de akılda tutulmalıdır. Yine aynı istikamette, tarihsel olarak apaçık olan birtakım felaketlere dair, onları hafifletme, küçük görme, hatta inkâr şeklinde gelişen -Holokost diye bir şey yoktur diyen neofaşist grupların olması-, o günlerden bugünlere değin aktarılan bir sinsice manipülasyona da dikkat çekmektedir. Bu manipülasyon ya da gerçeği korkunç bir keyfilikle bükme hali Adorno'ya göre dehşet verici bir yüzüzlük de barındırmaktadır: *"Altı değil de en fazla yalnızca beş milyon Yahudinin gaz odalarında öldürüldüğünü tanıt olarak ileri sürmeye utanmayan insanları anlamak ne kadar güç olsa da bugün olanları yadsımaya ya da küçültmeye duyulan yatkınlığı da hepimiz biliyoruz"* (2020, s.62). Bu yaklaşım biçiminin yalnızca popülist-ırkçı hareketlerin yeniden dirilmesi konularında değil aynı zamanda bu türden hareketlerin olmazsa olmaz eşlik edicisi, mütemmim cüzü (*sine qua non*) olarak işleyen sistematik yalan, somut gerçeklikler etrafında bir gizem halesi varmış gibi bir tavır takınma, bunu yayma ve manipülasyon gibi bugün de varlığını devam ettirmekte olan döngülere işaret etmesi açısından önemlidir.

Hatta öyle ki karşı karşıya kalınan suçun azameti, yalan, manipülasyon, kurmaca vb. araçların marifetiyle sanki bir belirsizlik ya da şüphe varmış gibi^{xvii} bir durum oluşturma gayretiyle bile muamele görebilir: *"İşlenen suçun ölçülere sığmaması, onu haklı çıkarmaya bile yarıyor"* (2020: s.63).^{xviii} Adorno Savaş sonrası çalışmalarından olan ve 1951'de yayınlanan *Minima Moralia*'nın özellikle birkaç bölümünde yine benzer konular etrafında gezinmekte, soykırımla ve sayısız korkunçluklarla sonuçlanan malum günleri bir kez de ahlak felsefesi perspektifi ile değerlendirmektedir. Sadece ölenler açısından değil, kalanlar, öylece bakanlar, izleyenler, hiç orali olmayanlar ve dahası bütün bu olanlardan çeşitli kazançlar sağlayanlar açısından da nasıl bir ruh, duygu ve 'akıl' durumu ile karşı karşıya kalındığını değerlendirmeye ve izah ederek anlamaya gayret göstermektedir. Adorno'ya göre:

Kuşkusuz, sığır arabalarına doldurularak kamplara götürülenlerin yaşadığı eşi görülmemiş işkence ve aşağılanma, en uzak geçmişe de kurşuni bir ışık düşürür ve eskinin düşüncesiz, plansız şiddetinde bilimsel yöntemlerle hazırlanan vahşetin teleolojik biçimde içerilmiş olduğunu gösterir. Ama özdeşlik de özdeşlik dışı olan da, henüz tamamlanmamış olanın çoktan tamamlanmış olanı teşhir edişinde yatıyordur. Devran değişmez önermesi de bu dolayimsız biçimiyle yanlıştır; ancak bütünselliğin dinamiği içine sokulduğunda doğruluk kazanır. Dehşetin artışı görmekten kaçınan kişi, sadece taşyürekli bir seyirci durumuna düşmekle kalmaz; en yenisiyle bir önceki arasındaki farkla birlikte, bitimsiz dehşet demek olan bütünün gerçek özdeşliğini de gözden kaçırmış olur (Adorno, 2005, s.243).

Sonuç olarak Adorno geçmişin işlenmesinin, eleştirel olarak ele alınmasının, adalet odaklı olarak okunmasının çok merkezi bir problem olduğunu ortaya koyar. Eğer geçmişin 'yük'lerinden kurtulunmak isteniliyorsa, onun ele alınması elzem canlı bir toplumsal-politik mesele olarak görülmesi, eğer olmuş olanların tekrar vuku bulması sahiden istenmiyorsa, bunun pasif bir (hüsnü) kuruntu durumundan öteye geçilerek adeta, aktif bir zorunluluk hali ile ele alınmasının gerekli olduğuna inanmaktadır. Adorno'ya göre *"geçmiş yalnızca onu oluşturan sebepler ortadan kaldırılmış olduğunda işlenmiş olabilir. Sebepler devam etmekte olduğu sürece, bugüne değin, büyü/efsunu hala bozulabilmiş değildir"* (Adorno, 1977, s.572).^{xix} Buradan da görülebileceği gibi 'geçmişin işlenmesi' sürecinin odağında 'geçmiş' kavramı olduğu için ilk bakışta, saf bir geçmiş ya da bir tarihsel olaylar arasında bir başka 'olay'ın incelenmesi olarak algılanabilir. Ancak pratik olarak durum bundan farklıdır. Geçmiş, şimdinin ve geleceğin de ihyası için ele alınmakta, üç temel sacayağı birbirlerini de dolayımlyarak bir özgürleşme ve kurtuluşa dair imkanı içerisinde barındırmaktadır. Büyüyü bozmak, taşlaşmış yapıyı, oluşturulmuş olan duvardan tuğlaları almak bu yüklerden kurtulmayı hedefleyen gelecek arzusu için zaruridir.

Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'nde Tespitler, Güncellikler ve İmkanlar

Frankfurt, Aralık sonu, 1959

İdam rüyası. Boynun vurulması. Kafamın kesileceğinin mi yoksa giyotinle mi uçurulacağı kararını henüz verilmemiş, ama sabit durması için çoktan bir oluğa yerleştirdim

bile. Demir rahatsız edici bir biçimde gırtlığımı kazıyor. Cellada beni affetmesi, bana kıymaması için yakarıyorum. Darbe yere iniyor ama ne var ki ben uyanmıyorum. Kelle bir çukurda bulunuyor şimdi, ben de. Büyük bir gerginlik ile, yaşamaya devam edecek miyim, yoksa birkaç saniye sonra kafamdan düşünceler silinmiş mi olacak diye izledim.^{xx}

(Adorno, *Rüya Protokolleri*)

Çeşitli dönemlerdeki rüyaların protokollerinin/kayıtlarının derlenmesi ile oluşan *Rüya Protokolleri*'nden alınan bu etkileyici satırlar, Savaş bittikten neredeyse onbeş yıl sonra dahi Adorno'nun genel ruh halini ve işlediği meselelere adeta ilk günkü sıcaklığıyla baktığını, hala olanca hararetiyle çeşitli alanlardaki problemleri yakinen hissettiğini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır. Genel olarak bütün protokollerindeki notların da böylesi bir gücü vardır. Adorno'nun *Rüya Protokolleri* büyük bir tarihin, kişisel yansımalar ve etkiler üzerinden de izini sürebilme ihtimali açısından zengin malzemeler barındırmaktadır. Yukarıda aktarılan 1959 tarihli kayıt, Adorno'nun 50'lerin sonları ve 60'ların belirli dönemleri boyunca meşgul olduğu, geçmişin işlenmesi, adalet, yeni sağ, ırkçı-faşist neonazi hareketler gibi meselelere olan ilgisinin ve elbette 'derdi'nin ne derece içsel etkilerinin olduğunu, gayretindeki sürekliliğinin yanısıra, kararlılığını da göstermektedir. 1967'de Viyana Üniversitesi'nde verdiği konferansın (*Vortrag*) metni olan *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri*, 1959 tarihli yukarıda ana hatlarıyla tartışılan *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* i tamamlayıcı bir çalışma olarak da görülebilir. Nitekim Viyana Üniversitesi'ndeki sunumunun hemen başlarında Adorno benzer ifadelerle bu metnindeki bazı odaklara vurgu yapmakta, daha önce dışarıda bıraktığı konulara da odaklandığını söylemektedir. Uzun yıllar konuşmasının ses kaydı olarak erişilebilen bu sunum, konuşmadan elli iki yıl sonra (2019) basılı olarak da erişilebilir bir duruma gelmiştir.

1967 tarihli konuşmadan hareketle oluşturulan metne bir 'sonsöz' -Türkçe metinde 'sunuş'- yazar Volker Weiß, metne dair genel bir tarihsel çerçeve çizmekle birlikte, güncel olan noktalarla kurduğu bağlantı üzerinden, ırkçı hareketin Almanya'daki 'klasik' yanları ile yeni dalgalanmalar arasındaki tematik ortaklıklarına da dikkat çekerek, sunumun/metnin bugünle olan çok canlı bağlarını gözler önüne sermektedir. Bu sonsözde güncel popülist-ırkçı parti olan 'Alternative für Deutschland/Almanya için Alternatif' (Afd) liderliğinden üç farklı kişinin konuşmalarından aktarımlarla Nazilerin iktidarı almalarına giden süreçteki kavramsal ya da

tematik sürekliliklerin de izini sürmektedir.^{xxi} Bu iz sürmenin sonucunda ortaya çıkanlar tehlikeli bir duruma işaret eden alarmin zilleri olarak da okunabilir. Zira ‘eski’ler ile ‘yeni’ler arasındaki süreklilik ve ortaklıklar, ilk bakışta düşünülduğünden daha derin, köklü ve benzer bir örüntü çizmektedir. Bu doğrultuda Weiss’a göre: *“Metnin tarihsel ufuk noktası olan nasyonal sosyalizme ve konuşmanın bağlamını oluşturan yirminci yüzyılın altmışlı yıllarına şimdi, aşırı sağın yeniden etkili bir siyasal güç olma yolunda ilerlediği bir şimdiki zaman ekleniyor”* (Weiss, 2019, s.12-13). Metnin 2015’lerden sonra uluslararası ölçekte artarak hissedilen ve yaşanan ‘popülizm çağı’ nın devamında yayınlanması, etkisinin de denk düştüğü tarihsel dönemeç ile olan yakın bağından kaynaklanmaktadır.

Weiss’in sonsözünde öne çıkardığı bu süreklilik analizi oldukça değerlidir. Zira 20’lerden başlayarak 30’lara akseden süreçteki^{xxii} bütün katmanlarıyla Almanya toplumsallığında vuku bulan bir takım iç içelikleriyle toplumsal, politik, ekonomik krizlerin, elbette bir asır sonra olmasından kaynaklı ortaya çıkan doğal farklılıklara rağmen, ötsel olarak devam eden sürekliliği göstermesi yönüyle önemli görünmektedir. Weiss’in aktardıklarından hareketle *“toplumsal statüyü kaybetme korkusu”* olarak somutlaşan endişeli olma hali (s.19), içerisine düşülen politik kriz(ler)de, sisteme yönelen sahici bir odaktaki radikalliği içerisinde barındırmadığı durumlarda, sarkacın bir diğer keskin ucuna da hızla evrilebilmektedir. Nitekim Weiss’e göre bu vaziyet altındayken *“... endişeli insanlar bir yardım bulmak umuduyla hayali bir egemene yönelirler”* (s.20). Bu Leviathanvari *“hayali egemen”* gerçek bir sistem eleştirisi odağın bulunmaması durumunda, istikametini kendinden menkul bir çeşit ‘sahte eleştiri’ odakları olarak işleyen popülist-ırkçı odaklara hızla çevirebilmektedir. İşte bu vurgu da neoliberalizmin oluşturduğu çoklu krizler karşısında gösterilen reaksiyonların mahiyetini kavramak ve onları bir anlamıyla sahici bir eleştirel-demokratik istikamete kanalize edebilmek için bilhassa değerlendirilmesi, dikkat edilmesi gereken bir analiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki bu analizlerin günümüz açısından nasıl bir değeri vardır? İçerisinde olunan çoklu uluslararası politik krizler karşısında insanların meyledebilecekleri odakların yapısal durumları, politik karakterleri bütün bu belirleyici faktörlerin etkisiyle şekillenebilecektir. Bu yönü itibarıyla Weiss’in işaret ettiği noktalar süreklilik ve benzerlik örüntülerini görmeyi kolaylaştırmaktadır. Güncellik bahsinden devam eden Weiss, AFD partisinin liderliğinden üç kişinin yaptığı konuşmalardaki tonlar ile 30’lar, 40’lar ırkçı hareketlerinin jargonları arasındaki benzerlikleri (s.23-24) üzerinden ırkçı grupların kendi aralarındaki tematik sürekliliklerini de göstermektedir. Bu da Adorno’nun sunumlarının geçen yıllardan sonra ‘sevimsiz’ bir biçimde

güncelliğinin ve bu güncel olma halinin taşıdığı riskleri ve bunların analiz konusu haline getirilmesi gerekliliğini açıkça göstermektedir.

Adorno'nun sunumunda öne çıkardığı başlıkları ve temaları bu kısa genel çerçeveye ile birlikte düşünerek ele almak daha iyi bir kavrama için isabetli olacaktır. Adorno'nun bu sunumu yukarıda aktarılan, hem hakkaniyetli bir biçimde işlen(e)meyen geçmiş, girişil(e)meyen yüzleşme sürecinin oluşturduğu basınç hem de bunların üzerine, ek olarak bir de neonazi bir örgütlenme olarak NPD'nin görünür yükselişi (Bkz. Ek 1) sırasında oluşturduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bu incelemelerin arka planını ve zeminini, yeni neonazi örgütlenmeleri, geçmişin yükü ve son derece sembolik düzeyde kalan formel yargılamalar oluşturmaktadır. Politik, tarihsel ve hatta duygusal olarak bu yükler basıncın en asli kaynaklarıdır. Onun zihninin tam orta yerinde bu konuların olduğunu, çalışmalarının da bu konuların çerçevelediği bir zihinsel/politik iklimin ürünü olarak ortaya çıktığını akılda tutmak gerekmektedir. Zira bütün bu konular, çökmüş, yıkılmış, teslim alınmış bir rejim üzerine olsa da, Adorno'ya göre *"rejim yıkılmış olmasına rağmen o rejimin sacayakları olan noktalar toplumsal düzeyde devam etmektedir"* (2020, s.31). Giriştiği analiz işte bu somut durumun yapısına, ne'liğine ve nasıl işlediğine odaklanır. 50'lerin sonu 60'ların başı itibarıyla yeniden 'hortlayan/hortlamakta olan' bir hayaletin, nasıl tekrar topluma musallat olabildiğinin incelenmesi aynı zamanda ve bu durumun nasıl ortadan kaldırılabilceğinin de izini sürmek demektir.

Adorno bu tematik iz sürmeyi yaparken Amerika döneminde çalıştığı psikolojik dinamikler konusunu da tekrar ele almakta, ancak bu konuların, kuşkusuz psikolojik yönleri de olmakla birlikte, asla *sadece* psikolojik konular olduğunu düşünmediğini (s.35) kesin bir tonla vurgulamaktadır. Bu vurgulamayı daha önce *Otoriter Kişilik Üzerine* olan çalışmasında da yapmaktadır. Hatta öyle ki, orada yapılan vurgu, toplumsal analizin somut veriler ve somut durum ışığında nasıl olması gerektiğine dair de genel anlamda oldukça öğretici öğeler barındırmaktadır. Adorno'ya göre: *"Potansiyel faşist yapıyı değiştirmek sadece psikolojik yollarla sağlanamaz. Görev, nevrozun, suçluluğun veya milliyetçiliğin ortadan kaldırılmasıyla karşılaştırılabilir. Bunlar, toplumun toplam örgütlenmesinin ürünleridir ve ancak tüm toplum değiştirilirse değiştirilebilir"* (Adorno vd. 1973, s.975).^{xxiii} Bu istikametteki belirgin vurgunun hem *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* hem de *Yeni Sağ Radikalizm Veçheleri* metninin son paragrafına çekilerek öne çıkarılan vurgular olduğunu tekrar akılda tutmak iyi olacaktır.

Adorno'nun bu bakış açısına göre, somut, verili, ekonomik noktalar da bu politik savruluşları kavramak için merkezi önemde durmaktadır (2020, s.36). Bu da yaptığı sadece psikolojik vakalar olarak ele alınması konusuna düştüğü şerhi güçlendirici bir başka argüman olarak görülmektedir.

Adorno'nun metin boyunca odaklandığı bir başka nokta ise, bugün farklı biçimlerde sıklıkla karşılaşılmakta olan bir bilginin dolaşımı, güvenilirliği ve genel anlamıyla 'hakikat' sorunudur. Bu sorunla aynı istikamette giden, sanki meşru karşı argümanlarmış gibi sunulan, oysa düpedüz yalan, yanlış ya da çarpıtmalardan oluşan bir takım 'bilgimsi'lerin yaydığı tehlikeler de Adorno'nun odağındadır. Bir başka deyişle, ifade edilen türden 'bilgimsi'lerin tekrarı, gerçeği bükme ile somutlaşan yeni sağcılık biçimi Adorno'nun dikkat çekmekte ısrar ettiği bir noktadır (2020, s.45). Günümüzde yapılan popülizm(ler) tartışmalarında, bilgi kaynaklarının artan çeşitliliğiyle birlikte, bilginin kaynak ve güvenilirliğine dair yapılan incelemelerde de bu hususun ne kadar güncel olduğunu görebiliriz (2020, ss.47-50). Bu noktada, 1936 gibi görece erken bir tarihte Daniel Guerin'in, ırkçı-faşist hareketlerin oluşum ve gelişim tarihleri üzerine kapsamlı, klasikleşmiş *Faşizm ve Büyük Sermaye* (Fascisme et grand capital. Italie - Allemagne.) çalışmasında gösterdikleri, iletişim, propaganda, yalan, çarpıtma vb. bahislerde yapılanların/yapılmakta olanların sürekliliğini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda bilginin hem kendisi hem de nasıl ve ne biçimde dolaşıma girdiği konusu 30'lardan bugüne kadar ilgili politik çerçevede önemini hala korumaktadır.^{xxiv}

Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri konuşmasında Adorno'nun vurguladığı noktalar, 2015'ten sonra dünyanın pek çok yerinde yeni sağ popülist-ırkçı hareketlerin yükselişiyle beraber güncelliğini koruyarak yeni anlamını bulmuştur. Adorno'nun tespit ve uyarıları ilgili bu yeni bağlamlar içerisinde de özgün yerine kavuşabilmektedir. Aradan geçen on yıllardan sonra Adorno'nun konuşmasını bitirirken yaptığı vurgunun bugün de farklı yeni varyantlarla da olsa, benzer bir biçimde güncelliğini koruduğu görülmektedir. Adorno'ya göre:

Muhtemelen aranızdan bazı kişiler, sağ radikalizmin geleceği hakkında şimdi neler düşündüğümü sormak isteyeceklerdir ya da sormak istemişlerdir. Ben bu sorunun, üzerine çok fazla düşünmek gerektiği için yanlış bir soru olduğunu düşünüyorum. Bu tarz düşünme biçiminde, böyle şeyler en baştan doğa felaketleri olarak görülerek, onlardan, tahminde bulunulan bir kasırgadan ya da hava durumu felaketlerinden bahseder gibi bahsedilmektedir. Bu, politik özneliğin ortadan kalkmasına yol açan, gerçeklikle seyirci konumunda kalmaya mahkum olan, teslimiyet dolu kötü

bir ilişki kurar. Bu konuların nasıl devam edeceğinin, nasıl ilerleyeceğinin sorumluluğu, son merci olarak bizlerdedir^{xxv} (1977, s.572 / 2019, s.55).

SONUÇ

"...düşman galip gelirse/geldiğinde ölümler bile güvende olmayacak. Ve bu düşman durdurulabilmiş değil hala."^{xxvi}
(Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine, VI)

Olanca sarsıcı gücü ile yukarıda alıntılanan "*düşman galip geldiğinde ölümler bile güvende olmayacak*" cümlesi geçmiş ile şimdinin ve gelecek günlerin içiçe geçmiş sıkı ilişkisini göstermesi açısından oldukça anlamlı görünmektedir. İlgili odağın bağlamına uyarlandığında bu durum, geçmişin ve şimdinin dolayısıyla geleceğe doğru bir atılım olarak da okunabilir. Geleceğin bugünden ve geçmişten daha iyi, özgür, insanî ve adil olabilmesinin asgari koşullarından biri, üç zaman kipini de kapsayan bir eleştirel yeni ufukla ele alınması ve harmanlanması ile mümkündür. Elbette bu üç zamansal bağ arasındaki esaslı ilişki sadece eleştirel perspektifle bakanların değil, ırkçı-faşist grupların da ufkunda bir anlam ve yön itibarıyla vardır. Çeşitli zaman ve yerlerde muhtelif motivasyonlarla ırkçı grupların, hedefe konulan kişilerin/grupların bugünleriyle geçmişlerinin ve elbette gelecek kuşakların bağına akamete uğratmak ve o inkâr edilmesi mümkün olmayan geçmişi adeta fiziksel olarak ortadan kaldırmak için mezarlıklara ve ölümlere de saldırdıkları sıklıkla görülebilmektedir. Benjamin tarafından ifade edilen *ölülerin bile güvende olmaması* hali, 'ölü olmak' hali ile 'güvende olmak' gibi yan yana gelmesi güç görülebilecek durumları da ilişkilendirerek, genel ikilikler arasındaki ilişkiye de özgün bir şekilde müdahalede bulunmaktadır.

Geçmiş, bugün ve gelecek üzerinden cereyan eden temel üç ayağın belirli bir 'sağlıklı olma' ya da 'iyileşme' haline kavuşması her üçünün de özgürleşmesini sağlayabilme adına çok merkezi bir konumda durmaktadır. Geçmiş eleştirel olarak incelenerek, onun ortaya çıkmasına sebebiyet veren yönler ele alınarak analiz edildiğinde, bu durum bugünün 'ihya' sına da etki edecektir kuşkusuz. Elbette ki bu etki oradan yapılacak olumlu çıkarımlar sayesinde ortaya çıkacaktır. Böylece geçmişin işlenmesi ile sağaltılabilecek olan bugünün üzerinden, dün olandan farklı bir geleceğe doğru yönelimin de imkânı oluşabilecektir. Eğer kelimenin en genel anlamıyla ve çeşitli veçheleriyle, bir gelecek 'ihya' sı, iyileştirilmesi ya da demokratikleştirilmesi

arzusu olabileceksen, bunun hem geçmişten hem de şimdiden hareketle girişilecek bir ihya olabileceği de bütün bu literatür ve tartışmalardan çıkartılabilecek sonuçlardan biridir. Bilindik kronolojik (ya da tarihsel) sıralamayı adeta tersine çevirerek geçmiş üzerinden şimdiye, şimdi üzerinden de geleceğe doğru gidebilecek bu eleştirel özgürleştirici ufuk, çalışma boyunca ana odağa alınmış, bunun nasıl olabileceği, bilhassa Adorno'nun metinleri üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bunun neden bir 'geçmişten kurtulma' olarak alımlandığı, bugün üzerinden de gelecekle olan özgürleştirici ilişkisi gösterilmiştir. Geleceğin kurulması geçmişten kurtulma anlatımı üzerinden gelinen bir şimdi momenti ile mümkün görünmektedir.

Bu doğrultuda ilk olarak Adorno'nun iki çalışmasının tarihsel-politik-toplumsal bağlamına uyan ve ele alınan ilgili kavramları kendisine problem edinen *Okuyucu* romanındaki tartışmalar ile makaleye giriş yapıldı. Böylece Adorno'nun iki çalışmasında odaklandığı problemleri ve kavramları ilgili oldukları özel ve özgün bağlamları içerisinde kavramanın yolu oluşturulmaya çalışıldı. Devamında *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* ve *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'*nde Adorno'nun vurguladığı problemler ve olası çözüm önerileri güncel olan yanlarıyla birlikte değerlendirildi. Bu çalışma boyunca, Adorno'nun da işaret ettiği noktalar üzerinden, bir 'geçmişten kurtulma' durumunun, yalnızca geçmişte olmuş bir takım 'olaylar' üzerine vasati bir tarihçilik gayretinden ziyade, eleştirinin gücüyle birlikte toplumsal-politik bir özgürleştirici toplumsal perspektif için gerekli olan bağı bize nasıl gösterdiği incelendi. Adorno'nun bu çerçeveye ilişkin yazdıkları *Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?* den *Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri'*ne ve başka metinlerinde bulunabilen ilgili bölümlere değin, bütünlüklü olarak geçmiş ile bugünün ve geleceğin ilişkisine dair ufuk verici bir yol göstermektedir. Bütün bu tartışmalar, geçmişin eleştirel bir şekilde işlenmesi, adaletin tesisi için çabalanması, yüzleşme vb. gayretler salt bir tarih araştırması değil, geçmişin özgürleştirilmesi dolayısıyla bugünün ve geleceğin de yeniden inşa edilebilmesi girişimi olarak okunabilir. Geçmişte olup bitenlere dair hakkaniyetli, demokratik, eleştirel, adil çıkarımlar yapılamadığı koşullarda, geçmiş, çarpıtılmış, ana akım, resmi bilgilerle inşa edilir ve bu bilgilerin kuşaklar arasında yeniden aktarımı, geçmişte olup bitenlerin farklı şekillerde de olsa bugün yinelenmesi tehlikesini doğurabilir. Geçmiş, adalet, yüzleşme vb. kavramlar, ilk bakışta geçmişe dair incelemeler gibi görünse de yalnızca öyle değil, aynı zamanda bugüne ve bugünden hareketle geleceğe yönelik sağaltıcı ve özgürleştirici veçheleri de baskın olarak kavramlardır. Benjamin'in yine *Tarih Kavramı Üzerine'* de ifade ettiği biçimiyle, bizden önceki kuşakların soluğu hava, onlara temas eden hava, bizlere de temas etmekte, bizleri de içerisine bir biçimde almaktadır,

aynı havanın çerçevelediği bir oksijen dairesinde ya da halesinde bulunmaktayızdır (“*Streift denn nicht uns selber ein Hauch der Luft, die um die Früheren gewesen ist?*”) [1991, s.693]. Bu metafor üzerinden geçmiş-şimdi-gelecek üç sacayağının ‘özel’ ilişkisini de daha iyi anlamak mümkün görünmektedir. Bu çabaya yönelik olarak, Hans Heinz Holz *Devrimin Cebri Hegel’den Marx’a* kitabında Hegel’in tarih kavrayışı çerçevesinde geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

Nitekim Hegel’in ‘şimdiki zamanı’, sadece mevcut şimdiki zaman, yani geçmişten arta kalanı ve geleceği gözeteni de kapsayan mutlak kavramın ‘nunc stans’ [zamansız şimdiki zaman] değildir; aksine şimdiki zaman geçmiş ve geleceğin ‘negatif birliği’dir, ‘varlığın yok-varlığının yerine şimdiki geçmektedir... şimdiki zamanda içerilen yok-varlığın varlığı’ ve zaman kavramı ise olmakta olanıdır. Neticede ‘oluşan ve geçip gidenlerin tamamı zamanın içinde değil, fakat zamanın kendisi gelecek olan, oluşan ve geçip gidendir (2017, s.87-88).

Bu açıklama yazı boyunca işlenmeye gayret gösterilen yüzleşme, geçmiş, şimdi, gelecek, geçmiş adaleti gibi kavramların birbirleriyle olan bağı görmek ve kavramak bakımından oldukça değerlidir. Bir şimdiki zaman ‘ihya’ sının yolu geçmiş ve gelecek ile kurulan diyalektik ilişki sonucunda açığa çıkabilecektir. Adorno’ nun tespit ve uyarıları olarak görülebilecek vurguları ne yazık ki güncelliğini yitirmek bir yana, olanca harareti ile güncelliğin tam ortasına tarihsel koşulların getirdiği farklılıklarla birlikte neredeyse aynı öz ile çıkmış durumdadır.

Sonuç olarak, bütün bir yazı boyunca ele alınan mesele ve kavramların gündelik hayatın tam ortasında bir biçimde karşımıza çıkabildiğini görebilmek için Almanya’nın Thüringen eyaletinin ikinci en büyük şehri olan Jena’nın -ki eski Doğu Almanya- şehir merkezindeki bir antifaşist bellek anıtında yazan, oldukça yalın ancak oldukça keskin ve çarpıcı olan şu cümleler, bütün ele alınan çerçevelere adeta son noktayı koyabilecek içeriktedir: “*Unseren Toten zum Gedenken, Ihren Mördern zur Schande, Den Lebenden zu Mahnung*” / “*Ölülerimizin anısına, katillerini utandırmak, yaşayanları uyarmak için*” (Bkz. Ek 4). Ölülerin anısını canlı tutmak, bir eleştirel-demokratik hatırlama kültürü ve hatırlama politikaları (*Erinnerungskultur* ve *Erinnerungspolitik*) inşa etmek topyekûn bir unutulmuşluğa terk etmeye/edilmeye karşı bir temel sorumluluk, katillerini utandırmak, geçmiş kuşaklar için adaletin tesisi bakımından bir görev, yaşayanlara bütün bunlardan ötürü uyarıda bulunmak ise adeta bir yükümlülük olarak da okunabilir. Benjamin’in *Berlin’de Çocukluk* anılarında başka bir bağlamda aktardığı ancak

ilgili bu odağa da uyan, *"Nie wieder können wir Vergessenes ganz zurückgewinnen. / Unutulmuş olanları hiçbir zaman tekrar tam olarak geri kazanamayız/getiremeyiz"* (2010, s.96) cümlesi bir durumun tespiti olarak kuşkusuz doğrudur. Ancak 'unutulmuş'ları, unutulmaya itilerek sessiz bırakılanları haklarını verecek şekilde her zaman ve koşul altında kararlılık ve saygıyla hatırlayabiliriz. Bu da 'geri getirmenin/kazanmanın' somut olmayan ancak kuşkusuz gerçek olan bir başka esaslı biçimidir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde ViraVerita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ViraVerita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın ViraVerita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of ViraVerita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that ViraVerita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than ViraVerita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (1977). "Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit". Eingriff: Neun kritische Modelle. Gesammelte Schriften Bd. 10.2, ss.555-572., Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2005). Minima Moralia (O.Koçak ve A.Doğukan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün eser basım 1951).
- Adorno, T. (2018), Traumprotokolle. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2019). Aspekte des neuen Rechtradikalismus. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, T. (2020). Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri ve Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir? (Ş.Öztürk ve T.Onur, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün eser basım 2019).
- Benjamin, W. (1991). Über den Begriff der Geschichte, Gesammelte Schriften I. Rolf Tiedemann und Hermann Schweppenhäuser (Hrsg.), ss.691-707. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Benjamin, W. (2010). Berliner Kindheit um neunzehnhundert. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Claussen, D. (2012). Son Deha, Theodor W. Adorno (Dilman Muradoğlu, Çev.). İstanbul: YKY. (Özgün eser basım 2008).
- Guerin, D. (2012). Faşizm ve Büyük Sermaye (Bülent Tanör, Çev.). İstanbul: Habitus. (Özgün eser basım 1936).
- Jameson, F. (2010). The Hegel Variations: On the Phenomenology of Spirit. London-NewYork: Verso.
- Jaspers, K. (2017). Suçluluk Sorunu (A. Emre Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Özgün eser basım 1946).
- Haffner, S. (2003). Geschichte eines Deutschen: Die Erinnerungen 1914-1933. München: K.G. Saur Verlag.
- Holz, H. (2017). Devrimin Cebri, Hegel'den Marx'a (Sadık Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları. (Özgün eser basım 2010).
- Marx, K. (1960). Marx, Karl, Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. Marx Engels Werke bnd8. Berlin: Dietz Verlag.
- Schlink, B. (1997). Der Vorleser. Zürich: Diogenes Taschenbuch.
- Schlink, B. (2021). Okuyucu (Cemal Ener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Özgün eser basım 1997).
- Sezer, D. (2015). Soykırım, geçmişle yüzleşme, sorumluluk: Raphael Lemkin, Karl Jaspers, Hannah Arendt. Toplum ve Bilim dergisi, 132, 7-33.
- Wiggershaus, R. (2010). Die Frankfurter Schule. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Weiss, V. (2020). "Nachwort". Aspekte des neuen Rechtradikalismus, ss.59-89. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.

ÇEVİRİMİÇİ ERİŞİMLİ KAYNAKÇA

“Der erste Frankfurter Auschwitz-Prozess: Vernehmung”. swr.de, (b.t.), Erişim adresi: <https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/der-erste-frankfurter-auschwitzprozess-vernehmung-100.html> (5.3.2023)

“Die Angeklagten”. museen.nuernberg, (b.t.), Erişim adresi: <https://museen.nuernberg.de/memorium-nuernberger-prozesse/themen/die-nuernberger-prozesse/der-internationale-militaergerichtshof-1945-1946/die-angeklagten> (1.7.2023)

“Die FPÖ und ihre Nazi-Vergangenheit”. de.euronews, 2013, Erişim adresi: <https://de.euronews.com/2019/12/24/die-fpo-und-ihre-nazi-vergangenheit> (2.4.2023)

“Die Nürnberger Prozesse (1/3): Das Dritte Reich vor Gericht”. Spiegel, 2020, Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=mu3sZtjPmfE&ab_channel=DERSPIEGEL (1.6.2023)

“Geschichtspolitik und Vergangenheitsbewältigung”. bpd.de (b.t.), Erişim adresi: <https://www.bpb.de/kurzknapp/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202200/geschichtspolitik-und-vergangenheitsbewaeltigung/> (4.6.2023)

Hoser, P., 2013, “Entnazifizierung”. historisches lexikon bayerns, Erişim adresi: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Entnazifizierung#Zum_Begriff_der_Entnazifizierung (1.3.2023)

“<Immer rechts, auch in der NSDAP<: Die Gründerväter der FPÖ”, Erişim adresi: <https://www.derstandard.de/story/2000096984927/immer-rechts-auch-in-der-nsdap-die-gruendervaeter-der-fpoe> (2.4.2023)

Kinkartz, S., 2023, “AfD zweitstärkste Kraft im ARD-Deutschlandtrend”. dw.com, Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/ard-deutschlandtrend-afd-zweitst%C3%A4rkste-kraft/a-66145153> (7.7.2023)

Maier, M., 2013, “Von der "Aufarbeitung der Vergangenheit" zum Totalitarismus?”. Erişim adresi: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/162703/von-der-aufarbeitung-der-vergangenheit-zum-totalitarismus> (6.6.2023)

Pelinka, A., 2017, “FPÖ: Von der Alt-Nazi-Partei zum Prototyp des europäischen Rechtspopulismus”. bpb.de, Erişim adresi: <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/239915/fpoe-von-der-alt-nazi-partei-zum-prototyp-des-europaeischen-rechtspopulismus/> (2.4.2023)

“Rechtsextreme NPD heißt jetzt »Die Heimat«”. Spiegel, 2023, Erişim adresi: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/npd-benennt-sich-in-die-heimat-um-a-803d45e1-d362-4294-b485-2ffaac355d4> (16.6.2023)

“Rechtsextreme veranstalten >Rudolf-Heß-Gedenkmarsch>”. Spiegel, 2011, Erişim adresi: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/nach-zehn-jahren-wieder-erlaubt-rechtsextreme-veranstalten-rudolf-hess-gedenkmarsch-a-150757.html> (1.3.2023)

Schiffermüller, D., 2023, “Holocaust-Leugnung: Die Wahrheit hinter den <Hitler-Tagebüchern<”. ndr.de, Erişim adresi: <https://www.ndr.de/geschichte/tagebuecher/Holocaust-Leugnung-Die-Wahrheit-hinter-den-Hitler-Tagebuechern,hitlertagebuecher114.html> (6.7.2023)

“Vor 75 Jahren: Nürnberger Prozesse”. bpd.de, 2020, Erişim adresi: <https://www.bpb.de/kurzknapp/hintergrund-aktuell/318965/vor-75-jahren-nuernberger-prozesse/> (1.3.2023)

“Vorlesen”, Dwds, (Bilinmeyen tarih), Erişim adresi: <https://www.dwds.de/wb/vorlesen> (5.6.2023)

“Wahl zum 2. Deutschen Bundestag am 6. September 1953”. bundeswahlleiterin.de, (b.t.), Erişim adresi: <https://www.bundeswahlleiterin.de/bundestagswahlen/1953.html> (11.6.2023)

SON NOTLAR

*Makalenin yayınlanma sürecinde bu sayının ilgili editörüne ve hakemlere de yaptıkları katkılar için teşekkür ediyorum.

ⁱ“Bugün kulağımıza gelen/çalınan seslerde, sessiz bırakılmışların seslerinin bir yankısı yok mudur?” (Über den Begriff der Geschichte, II)

ⁱⁱTürkçeye ‘Okuyucu’ olarak çevrilen bu romanın başlığı esas itibarıyla “yüksek sesle okuma” anlamına gelen “vorlesen”den gelmektedir. Bu okuma fiili genellikle bir çocuklara masal okuma ile de birlikte kullanılmakta, anlamını da bu örnek üzerinden daha iyi bulmaktadır. <https://www.dwds.de/wb/vorlesen> (5.6.23) Nitekim metne bakanlar bunun ne anlama geldiğini metnin akışı içerisinde çok rahatlıkla görebileceklerdir. 2008 tarihli film uyarlaması ise -her uyarlamanın kaçınılmaz olarak düşeceği klasik problemler bir yana bırakılırsa- odadaki konuları daha kanlı-canlı bir hale getirmekte ve genel atmosferi oldukça iyi aktarmaktadır.

ⁱⁱⁱ Bu kavramsallaştırmaların anlamı, karşıladıkları politik konumlanışlar ve gelişim tarihleri için: 1) <https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202200/geschichtspolitik-und-vergangenheitsbewaeltigung/> (4.6.2023); 2) <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/162703/von-der-aufarbeitung-der-vergangenheit-zum-totalitarismus> (6.6.2023).

^{iv}“Aufarbeitung! Aufarbeitung der Vergangenheit! Wir Studenten des Seminars sahen uns als Avantgarde der Aufarbeitung. Wir rissen die Fenster auf, ließen die Lufther ein, den Wind, der endlich den Staub aufwirbelte, den die Gesellschaft über die Furchtbarkeiten der Vergangenheit hatte sinken lassen. Wir sorgten dafür, daß man atmen und sehen konnte. Auch wir setzten nichtauf juristische Gelehrsamkeit. Daß verurteilt werden müsse, stand für uns fest. Ebenso fest stand für uns, daßes nur vordergründig um die Verurteilung dieses oder jenes KZ-Wächters und -Schergen ging. Die Generation, die sich der Wächter und Schergen bedient oder sie nichtgehindert oder sie nicht wenigstens ausgestoßen hatte, als sie sie nach 1945 hätte ausstoßen können, stand vor Gericht, und wir verurteilten sie in einem Verfahren der Aufarbeitung und Aufklärung zu Scham.” (Schlink, 1997, s.87).

^v“Ich wollte Hannas Verbrechen zugleich verstehen und verurteilen. Aber es war dafür zu furchtbar. Wenn ich versuchte, es zu verstehen, hatte ich das Gefühl, es nicht mehr so zu verurteilen, wie es eigentlich verurteilt gehörte. Wenn ich es so verurteilte, wie es verurteilt gehörte, blieb kein Raum fürs Verstehen. Aber zugleich wollte ich Hanna verstehen; sie nicht zu verstehen, bedeutete, sie wieder zu verraten. Ich bin damit nicht fertig geworden. Beidem wollte ich mich stellen: dem Verstehen und dem Verurteilen. Aber beides ging nicht.” (Schlink, 1997, s.151-52).

^{vi}Nazilerin teslim olmasından on sekiz yıl sekiz ay sonra, 20 Aralık 1963’te başlayan bu yargılamaların kayıtlarının önemli bir kısmı gelişen teknik imkanlar sayesinde bugün kolaylıkla erişilebilir durumdadır. Örneğin sorgulama ve savunmaların bazı kesitlerine şuradan ulaşmak mümkündür: <https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/der-erste-frankfurter-auschwitzprozess-vernehmung-100.html> (5.3.2023)

^{vii}Almanca olarak iki metne tek bir kitapta ulaşmak mümkün değildir, ancak 2020 tarihli Türkçe çeviri çalışmasında iki metne de ulaşmak mümkündür. ‘Metinler’ esasında iki konuşmadır. Birincisi 1959 tarihli Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit / Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?, ikincisi ise 1967 tarihli Aspekte des neuen Rechtsradikalismus / Yeni Sağ Radikalizmin Veçheleri’dir (Adorno, 1977, ss.555-572; 2020, ss.59-85), (Adorno, 2019; 2020).

^{viii}2023 Haziran başında yaptığı kongrenin sonucunda NPD neredeyse altmış yıllık parti adını çoğunluk kararı ile değiştirmiştir. Türkçe düşünce dünyası ve politik iklim açısından ‘ilginç’ bir şekilde, ırkçı-faşist hareketlerdeki genel eğilimleri göstermesi bakımından öğretici olarak, hem ‘Memleket’ hem de ‘Vatan’ anlamlarına gelen “Die Heimat” adını almıştır. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/npd-benennt-sich-in-die-heimat-um-a-803d45e1-d362-4294-b485-2ffaac355d4> (16.6.2023)

^{ix}1972 (Batı) Almanya seçimlerinde ise 1.2 milyon oy kaybederek iki yüz yedi bin gibi bir sonuç elde ettiği görülmekte, ki bunun neden böyle olduğu bambaşka bir tarihsel dilime odaklanan başka bir çalışmanın konusu olabilir ancak. 2000’li yıllarda yarım milyon civarında bir ortamala yakalamış görünen NPD’nin 1965’ten 2021 seçimlerine kadar aldığı dalgalı sonuçlar Ek 1’de bir tablo olarak verilmiştir, bkz Ek1. Federal Almanya

Cumhuriyeti'nde 1949 yılından itibaren yapılan bütün seçimlerin sonuçlarına dair istatistik ve tablolardan görülebileceği üzere, NPD'nin yaşadığı dalgalanmalardan, yükseliş ve erime dönemlerinden hareketle de artan/azalan eğilimlere dair bir takım genel çıkarımlar yapmak mümkündür. 1949'dan bugüne değin yapılan bütün seçimlerin sonuçlarına şuradan ulaşılabilir: <https://www.bundeswahlleiterin.de/bundestagswahlen/1953.html> (11.6.2023)

*Bkz: **Ek 2 ve Ek 3**. İlaveten 3 bölümden oluşan Der Spiegel belgeseli Yargılamalara dair pek çok ayrıntıyı gözler önüne sermekte: https://www.youtube.com/watch?v=mu3sZtjPmfE&ab_channel=DESPIEGEL (1.6.23); Yargılamalara dair bilgilere ve belgelere müzenin hayli zengin sitesinden de bakmak mümkün. <https://museen.nuernberg.de/memorium-nuernberger-prozesse/themen/die-nuernberger-prozesse/der-internationale-militaergerichtshof-1945-1946/die-angeklagten> (1.7.2023)

^{xi} „Am 30. September und 1. Oktober 1946 sprachen die Richter schließlich ihre Urteile: Zwölf Angeklagte wurden zum Tode durch Strang verurteilt, darunter neben Streicher und Ribbentrop auch Wilhelm Frick, der bis 1943 Reichsinnenminister war. Göring beging nur wenige Stunden vor der Vollstreckung seines Todesurteils Selbstmord. Die Verfahren gegen von Papen und Hjalmar Schacht, Reichswirtschaftsminister bis 1937, sowie den Abteilungsleiter im Reichspropagandaministerium Hans Fritzsche endeten mit Freisprüchen.

Die restlichen Angeklagten verurteilte das Gericht zu langjährigen und teils lebenslangen Haftstrafen – abzusetzen in einem Gefängnis in Berlin-Spandau. Bis auf den einstigen Hitler-Stellvertreter Rudolf Heß kamen allerdings alle Gefangenen in den zwei Jahrzehnten nach dem Prozess frei. Der zu einer lebenslangen Haftstrafe verurteilte Heß brachte sich 1987 in seiner Zelle um.“. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/318965/vor-75-jahren-nuernberger-prozesse/> (1.3.2023). Dipnotu fazlasıyla uzatmak pahasına bir ek açıklama olarak: Bugün halen kelimenin gerçek anlamıyla ırkçı ve/ya faşist hareketlerin ikonlarından olan Rudolf Hess odağı da başka bir çalışmaya konu olabilecek denli yoğun bir içeriğe sahiptir. Hess'in mezarında her ölüm yıldönümünde toplanan grupların bu eylemleri sadece birkaç yıl öncesine kadar göz yumulan eylemlerdi, öldüğü tarih olan 17 Ağustos günü "Rudolf-Heß-Gedenkmarsch" (Hess Anma Eylemi) adıyla eylemler yapılmaktaydı. Oldukça ufak olsa da halen de bu anma eylemleri devam etmektedir. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/nach-zehn-jahren-wieder-erlaubt-rechtsextreme-veranstalten-rudolf-hess-gedenkmarsch-a-150757.html> (1.3.2023)

^{xii} “-ent” praefix'i/öteki ile karakterini bulan bu özgün kavram Nazi döneminden sonraki dönemde çeşitli bürokratik birimleri ve elbette kurumları, Nazilerden arındırma, temizleme, ayıklama anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kavram birinci anlamıyla suçlanan kişilerin görevlerinden alınmasını, cezalandırılmasını içerirken, ikinci anlamıyla, bir bütünlüklü sistem olarak Nazi hükümlerinin döneminin yasalarından sokak adlarına değin, geniş çaplı toplumsal bir sürece de işaret etmektedir. Kavrama, kavramın işaret ettiklerine, eksik kalan ya da hiç girililmeyenlere dair daha ayrıntılı bir değerlendirme için, bkz.: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Entnazifizierung#Zum_Begriff_der_Entnazifizierung (1.3.2023)

^{xiii} “FPÖ ve Nazi geçmişi”, “Naziler hep haklıydı” ya da “Eski Nazilerin partisi Avrupa sağ popülizminin örnek modeli” başlıklı çeşitli haberleri muhtelif yayınlarda, muhtelif ton ve sıklıklarla görmek nadir olmayan bir durumdur: i) <https://de.euronews.com/2019/12/24/die-fpo-und-ihre-nazi-vergangenheit>; ii) <https://www.derstandard.de/story/2000096984927/immer-rechts-auch-in-der-nsdap-die-gruendervaeter-der-fpoe>; iii) <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/239915/fpoe-von-der-alt-nazi-partei-zum-prototyp-des-europaeischen-rechtspopulismus/> (2.4.2023)

^{xiv} “Die Menschen machen ihre eigene Geschichte, aber sie machen sie nicht aus freien Stücken, nicht unter selbstgewählten, sondern unter unmittelbar vorgefundenen, gegebenen und überlieferten Umständen. Die Tradition aller toten Geschlechter lastet wie ein Alp auf dem Gehirne der Lebenden.” (Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte) (Marx, 1960, s.115).

^{xv} “... the future is already present within the present of time: the present is already immanently the future it "ought" to have.” (Jameson, 2010, s.72).

^{xvi} “Daß der Faschismus nachlebt; daß die vielzitierte Aufarbeitung der Vergangenheit bis heute nicht gelang und zu ihrem Zerrbild, dem leeren und kalten Vergessen, ausartete, rührt daher, daß die objektiven gesellschaftlichen Voraussetzungen fortbestehen, die den Faschismus zeitigten. Er kann nicht wesentlich aus subjektiven Dispositionen abgeleitet werden” (Adorno, 1977, s.569).

^{xvii} “Tam olarak bu noktada ‘Holokost inkarı/inkarcıları’ (Holocaustleugnung / Holocaustleugner) olarak adlandırılan ırkçı-komlocu grubun yıllardır “Holokost diye bir şey yok, bu büyük bir yalandır” vb. cümlelerle yıllardır sokaklarda görüldüğünü anımsamak iyi olacaktır. <https://www.ndr.de/geschichte/tagebuecher/Holocaust-Leugnung-Die-Wahrheit-hinter-den-Hitler-Tagebuechern,hitlertagebuecher114.html> (6.7.2023)

^{xviii} “Das Unmaß des Verübten schlägt diesem noch zur Rechtfertigung an.” (Adorno, 1977, s.557).

^{xix} “Aufgearbeitet wäre die Vergangenheit erst dann, wenn die Ursachen des Vergangenen beseitigt wären. Nur weil die Ursachen fortbestehen, ward sein Bann bis heute nicht gebrochen.” (Adorno, 1977, s.572).

^{xx}Türkçeye 'Rüya Kayıtları' olarak çevrilen bu eserin özgün başlığı 'Traumprotokolle'dir. *Protokolle* zabıt, tutanak, protokol gibi anlamlara gelmektedir. 'Kayıtlar' yazı ile mesafelenmeyen bir ton içermekte, protokol ise resmi ve mesafeli bir yapıda olduğu ve Türkçe'de de kullanıldığı için öyle bırakılmıştır. Özgün metin: "Frankfurt, Ende Dezember 1959, Hinrichtungstraum. Enthauptung. Nicht entschieden, ob mir der Kopf abgeschlagen, ob ich guillotiniert werden sollte, doch steckte ich ihn wohl, um still zu halten, in eine Rille. An meinem Hals schabte, unangenehm ausprobierend, das Eisen. Ich bat den Henker, mir das doch zu ersparen und ein Ende zu machen. Der Schlag fiel, ohne daß ich jedoch aufgewacht wäre. Der Kopf befand sich jetzt wohl in einer Grube, ich auch. Mit großer Spannung verfolgte ich, ob ich nun wohl weiterleben oder ob in dem Kopf nach ein paar Sekunden der Gedanke verlöschen würde." (Adorno, 2005, s.43-44).

^{xxi}Bu satırların yazılmakta olduğu sıralarda yapılan son kamuoyu yoklamalarında malum partinin %20'leri aşmakta olduğu, seçime katılan ve yüksek olasılıkla katılabilecek olan mevcut partiler arasında en güçlü ikinci parti durumuna yükselerek, birinci parti durumundaki CDU'nun yalnızca 5-6 puan gerisinde olduğu da görülmektedir: "*AfD zweitstärkste Kraft im ARD-Deutschlandtrend; / AfD ARD'nin Almanya-eğilim araştırmasında en güçlü ikinci güç*" <https://www.dw.com/de/ard-deutschlandtrend-afd-zweitst%C3%A4rkste-kraft/a-66145153> (7.7.2023). Bunun neden, nasıl, ne biçimde böyle olduğu/olabildiği başlı başına apayrı bir konu olmakla birlikte çalan alarm zillerinin şiddetini ifade etmesi özelliği ile dikkatleri üzerine çekmelidir.

^{xxii}Nazilerin iktidarı almasına giden yolun taşlarının döşendiği bir dönemeç olarak 1.Dünya Savaşı'nın sonrasında, kesif 20'ler Almanyasındaki genel politik-toplumsal ruhhalini anlamak için, Sebastian Haffner'in Bir Almanın Hikayesi: 1914-1933'ten Hatıralar (Geschichte eines Deutschen: Die Erinnerungen 1914-1933) başlıklı çalışmasına bakmak işlevsel olacaktır. O metinde Haffner bireysel hikayesi dolayısıyla dönemin de yetkin bir analizini ortaya koymaktadır (Haffner, 2003).

^{xxiii}"Die Veränderung der potentiell faschistischen Struktur kann nicht allein mit psychologischen Mitteln erreicht werden. Die Aufgabe ist mit der Eliminierung von Neurose, Delinquenz oder Nationalismus vergleichbar. Sie sind Produkte der totalen Organisation der Gesellschaft und können nur verändert werden wenn die ganze Gesellschaft verändert wird." (Adorno vd., 1973, s.975). [Adorno'dan Akt. Wiggershaus, 2010, s.94].

^{xxiv}Daniel Guerin anılan kitabının 3. ve 4.bölümlerinde faşizmin demagoji, propaganda ve kitlelerin harekete geçirme süreçlerinde kullandığı taktiklerin nasıl işlediğini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Savaş öncesinde yazılmış bir metin olmasına karşın Guerin'in çalışması alanının temel çalışmalarından biri olarak güncelliğini ve analizlerindeki keskinliği hâlâ olanca canlılığı ike korumaktadır (Guerin, 2012, ss.71-119).

^{xxv}"Vielleicht sind manche unter Ihnen, die mich fragen werden oder die mich fragen würden, wie ich nun über die Zukunft des Rechtradikalismus denke. Ich halte diese Frage für falsch, denn sie ist viel zu kontemplativ. In dieser Art des Denkens, die solche Dinge von vornherein ansieht wie Naturkatastrophen, über die man Voraussagen macht wie über Wirbelwinde oder über Wetterkatastrophen, da steckt bereits eine Art von Resignation drin, durch die man sich selbst als politisches Subjekt eigentlich ausschaltet, es steckt darin ein schlecht zuschauerhaftes Verhältnis zur Wirklichkeit. Wie diese Dinge weitergehen und die Verantwortung dafür, wie sie weitergehen, das ist in letzter Instanz an uns." (Adorno, 2019, s.55).

^{xxvi}"... auch die Toten werden vor dem Feind, wenn er siegt, nicht sicher sein. Und dieser Feind hat zu siegen nicht aufgehört." (Benjamin, 1991, s.695).

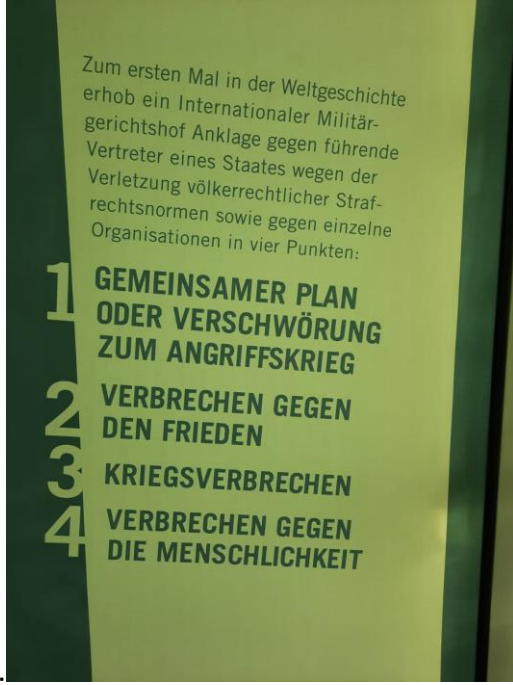
EKLER

Bundestagswahlergebnisse ^[205]			
Jahr	Stimmenanzahl	Stimmenanteil	Mandate
1965	664.193	2,0 %	-
1969	1.422.010	4,3 %	-
1972	207.465	0,6 %	-
1976	122.661	0,3 %	-
1980	68.096	0,2 %	-
1983	91.095	0,2 %	-
1987	227.054	0,6 %	-
1990	145.776	0,3 %	-
1994	n. a.	n. a.	-
1998	126.571	0,3 %	-
2002	215.232	0,4 %	-
2005	748.568	1,6 %	-
2009	635.525	1,5 %	-
2013	560.828	1,3 %	-
2017	176.715	0,4 %	-
2021	64.574	0,1 %	-

Ek 1 : 1965-2021 yılları arasında yapılan seçimlerde NPD'nin aldığı oyları ve oranlarını gösteren tablo.



Ek 2 : Nürnberg Yargılamalarının yapıldığı ve bugün yargılamalara dair pek çok kaynağa erişimin mümkün olduğu, müze olarak kullanılan yapıdaki ana yargılama salonu (Ekim 2022).



Ek 3: Nürnberg Yargılamalarındaki dört temel başlıktaki suçlamalar (Ekim 2022).




Ek 4: Thüringen eyaleti, Jena şehrindeki anıt: „Unseren Toten zum Gedenken/Ihren Mördern zur Schande/Den Lebenden zu Mahnung“ (Ölülerimiz Anısına, Katillerini Utandırmak, Yaşayanları Uyarmak İçin) [Kasım 2022]

(Fotoğraflar yazara aittir.)

Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak: Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak Stalker Filmi

Sümevra Hatice SANDIKÇI¹

 ¹ Res. Asst. Istanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy and History of Religions (ORCID ID: 0000-0002-5972-149X)

Özet

Bu çalışma, sanatı hakikatin ifşa tarzı olarak gören Heidegger'in, modern düşünme tarzına yönelik eleştirisini, hakikatin ve anlamın izini süren bir sanatçı olan Tarkovski'nin Stalker filminde görünür kılmak amacıyla kaleme alınmıştır. Tarkovski'nin modernleşme sürecine yaklaşımı ve sanatı yerleştiği konumun Alman düşünürün yaklaşımlarıyla örtüşüyor olması bize bu imkânı vermektedir. Heidegger'e göre modern insan iki unutuşla karşı karşıyadır. İlk unutuş, varlığın anlamının unutulmasıdır. Varlığı var olanların toplamı olarak gören Batı metafizik tarihi, Dasein'ı her türlü varlık imkanını örten bir yabancılaşmaya götürmüştür. Dasein'ın kendisine ve varlığa yönelik bu unutuşu, zemininde Kartezyen metafiziğin yer aldığı modern dönemde ise çok daha girift bir hal almış, unutuş da unutulmuştur. Öznenin mutlak subjektum, diğerlerinin de el altında duran (Be-stand) olarak konumlandığı modern düşünüş tarzı hakikatle bağı koparmıştır. Heidegger'e göre bu unutuşlar arasından hakikati çekip çıkarabilecek olan ancak sanattır. Tüketim kültürüne dayalı Batı düşüncesini "protezler medeniyeti" olarak isimlendiren Rus yönetmen Tarkovski için de sanat hakikatle ilişki kurma noktasında benzer bir konumdadır. Bu çalışmada, Tarkovski'nin 1979 yapımı unutulmaz filmi Stalker, Heidegger'in modern düşünme kritiği perspektifinde ele alınarak betimsel analiz yöntemiyle incelenecektir. Filmin teknik unsurlarından ziyade, anlam arayışı ve modern düşünce eleştirisi ön plana çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Tarkovski, Stalker, modernlik, anlam.

Liberation from the Domination of the Modern Way of Thinking: Stalker Film as a Heideggerian Critique of Modernity

Abstract

This study unveils Heidegger's critique of modern thinking within Andrey Tarkovsky's 1979 film 'Stalker,' which explores concepts of truth and meaning. Tarkovsky's alignment with Heidegger's philosophical stances on the modernization process and the role of art offers a unique perspective for this analysis. According to Heidegger, modern humanity grapples with two forms of forgetfulness. The first is a forgetting of the essence of existence. The historical trajectory of Western metaphysics, which reduces existence to the sum of all that exists, has estranged 'Dasein' (being-there) from its authentic possibilities. This estrangement, both from one's self and Being, becomes further convoluted in the modern era rooted in Cartesian metaphysics, where even the act of forgetting has been forgotten. Modern thought, positioning the subject as the absolute 'subjektum' and others as mere 'Be-stand,' severs the connection with truth. Heidegger posits that only art can retrieve truth from this abyss of forgetfulness. For Tarkovsky, who labeled Western thought, shaped by consumer culture, as the 'civilization of prostheses,' art plays a similar role in reestablishing a connection with truth. In this study, we employ descriptive analysis to delve into Tarkovsky's unforgettable 1979 film, 'Stalker,' through Heidegger's critique of modern thinking. Our emphasis lies on exploring the pursuit of meaning and critiquing modern thought, with less focus on the film's technical aspects.

Keywords: Heidegger, Tarkovsky, Stalker, modernity, meaning.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	: Sümeyra Hatice Sandıkçı Res. Asst. Istanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy and History of Religions
E-mail / E-posta	: hatice.sandikci@medeniyet.edu.tr
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	: 31.08. 2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	: 12.10. 2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	: SANDIKÇI, S. H. (2023). Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak: Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak Stalker Filmi, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, Vol. 18, s.159-181.</i>

Modern Düşünme Tarzının Tahakkümünden Kurtulmak: Heideggerci Bir Modernlik Eleştirisi Olarak *Stalker* Filmi

GİRİŞ

Sinema ve felsefe arasındaki ilişki, farklı boyutlarda karşımıza çıkar. Söz gelimi, filozofların yaşam öykülerinin sinemaya uyarlanarak gösterilmesi akla gelen ilk boyuttur. Felsefede tartışma konusu olan meselelerin ve soruların somutlaştırılmasıyla tematize edilmiş filmler diğer bir boyutu oluşturur. “Film felsefesi” olarak isimlendirilebilecek üçüncü boyut ise, filmin sanat olup olmaması, film izleme deneyimi, filmdeki estetik ve ontolojik yönler gibi noktaları sorunsallaştırır. Filmlerin bizzat felsefe olduklarını yani düşünce ürettiklerini savunan görüşü de dördüncü boyut olarak değerlendirebiliriz (Kılıç, 2022). Heideggerci perspektifle *Stalker* filmini inceleyeceğimiz bu çalışmada, bu boyutlardan ikinci ve dördüncüsü ön plana çıkarılacaktır. Böylece bir yandan film, Martin Heidegger’in modern düşünme tarzına yönelik eleştirisini somutlaştıracak öbür yandan ise Heidegger’in perspektifi, Andrey Tarkovski’nin modern düşünceye yaklaşımını anlaşılır kılacaktır.

Alman düşünür ve Rus yönetmen, aynı çağa tanıklık etmişlerdir. Zamanın ruhunun her ikisinin düşüncelerini şekillendirdiğini kolaylıkla fark edebiliriz. Bu anlamda, Tarkovski ve Heidegger arasında pek çok benzer noktanın varlığından söz edilebilir. Söz gelimi, varoluşsal temalar Heidegger’in temel gündemiyken Tarkovski de insanın anlam arayışı, varoluşun anlamı, ölüm ve zamansal deneyim gibi konuları sıklıkla ele alır. Hem Tarkovski hem de Heidegger, zamanın doğası ve insan deneyimi üzerine düşünmüşlerdir. Her ikisi de insanın doğa ile uyum içinde bulunuşunu araştırır. Hem Heidegger’in hem de Tarkovski’nin sanatı, insan varoluşunu anlamlandırmada önemli bir yerde konumlandırması da dikkat çeken başka bir benzerliktir. Bu benzerlikler akademik olarak da ele alınmış, B. Schoevaars, *Yearning For Poetry: Heidegger and Tarkovsky* başlıklı tezinde *Stalker* filmi üzerinden Heidegger ve Tarkovski’nin tanımladığı şekliyle dünyayla şiirsel bir ilişkinin imkanını sorgulamıştır (Schoevaars, 2019). “Comparative Study between Heidegger's Thought and Tarkovsky's Cinema” başlıklı makalede ise Heidegger’in düşüncesinde ve Tarkovski’nin *Ayna*, *Stalker*, *Nostalghia* ve *Kurban* filmlerinde “ölüm”, “zaman” ve “kaygı” gibi temalar incelenmiştir (Mousavinejad & Jahromi, 2018). Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla Heidegger felsefesi ve Tarkovski’nin *Stalker* filmi Türkçe ve İngilizce literatürde modern düşünce eleştirisi

bağlamında müstakil olarak ele alınmamıştır. Çalışmamız, Alman düşünür ve Rus yönetmenin teknoloji ve modern dünya eleştirisini *Stalker* filmi bağlamında ele alarak bu eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

Hem Tarkovski hem de Heidegger, teknolojinin insanın doğayla ve kendi varoluşuyla ilişkisine etkisi noktasında eleştirel bir tutum benimsemiştir. Tarkovski, filmlerinde teknolojinin, insanın ruhsal ve fiziksel deneyimini nasıl etkilediğini işlerken, Heidegger modern dünyadaki teknolojinin insanın varoluşsal deneyimini nasıl değiştirdiğini inceler. Filmlerin bizzat düşünce ürettiklerini öne süren görüş dikkate alındığı takdirde bu çalışmanın, modernite eleştirisi bağlamında iki düşünce arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarma amacıyla kaleme alındığı söylenebilir. Öte yandan, sinemanın sanatsal bir etkinlik olmasıⁱ Heideggerci sanat anlayışı göz önünde bulundurulduğunda, filmin hakikati açığa çıkarıcı boyutunu da hesaba katmayı gerektirmektedir. Bu açıdan, *Stalker*, film endüstrisinin bir parçası olmaktan öte, şeyleri olduğu haliyle göstermesi yönüyle de ele alınmalıdır. Tarkovski'nin sanata yaklaşımı da bu şekilde bir incelemeyi anlamlı kılmaktadır.

Tarkovski için sanat, ideali ve sonsuzluğa ulaşmayı ifade eder (Tarkovski, 2007, s. 197). Sanatsal etkinliğin amacıysa hakikatle ilişki kurmaktır. Ona göre sanat insana, dünyada varoluş sebebini ve amacını veren adeta vahiy gibi bir konumdadır (Tarkovski, 2007, s. 27). Tarkovski'nin sanatı pek çok noktada faydacı-olgucu bilimin karşısına konumlandığını görmek mümkündür. İlk olarak, sanat insanın mantığına değil, duygularına seslenir. Bu şekilde, onu iyiye karşı duyarlı kılar (Tarkovski, 2007, s. 148). Sanat, manevi bir deneyim talep eder. Bilim adamının yaptığı gibi dünyayı tanımlamaz. Sanatçının dünya izlenimi dolaylıdır (Tarkovski, 2007, s.31). Sanat, bilimden farklı olarak pratik bir hedef peşinde koşmaz. Bununla birlikte, Tarkovski'ye göre sanat, ruhunu boğmakla tehdit eden maddeye karşı mücadelesinde insanın en güçlü silahıdır (Tarkovski, 2007, s. 197).

Tarkovski, modern insanın manevi bir kriz içerisinde olduğunu düşünmektedir (Tarkovski, 2007, s. 199). O, materyalizmin hâkim olduğu modern dünyada manevi değerlerin öldüğüne dikkat çeker. Modern insan maddi ilerlemenin kendisine mutluluk getirmeyeceğini bilmesine rağmen çılgınlar gibi kazancını artırmaya çalışmaktadır (Tarkovski, 2007, s. 194). Dünyaya pragmatik olarak, kâra dönük, kendisinden faydalanılacak olarak yaklaşmak ve şeyleri bu perspektifle algılamak Tarkovski'ye göre modern insanın sürekli "protezler" üretmesine sebep olmaktadır. Bugün üretilen teknolojiler de bu yaklaşıma dayanmaktadır. Bu sebeple, atom bombası gibi tüm insanlığı tehdit eden neticelere sebep olmaktadır. Ona göre bu hatanın

altında yatan temel sebep ise insanın neden yaşadığını bilmiyor oluşudur (Tarkovski, 2009, s. 145). İnsanın bir ruhsal varlık olarak kendisinin bilincine varamadığı, asıl olmayanların esasa yerleştirildiği tüketim üzerine dayalı kitle kültürü Tarkovski tarafından “protezler medeniyet”i olarak isimlendirilir (Tarkovski, 2007, s. 32). “Gerçek” olmayanın “gerçek” yerine konduğu bu sistemden çıkışı mümkün kılacak olan ise sanatsal faaliyet olacaktır. Mutlağın peşinde olan, umut ve inanç aşıl原因 sanat “kurtuluş”u sağlayacaktır (Tarkovski, 2007, s. 151, 170).

Tarkovski'nin filmlerini, teknik ve içerik açısından yukarıda izah edilen sanat anlayışı doğrultusunda ortaya koyduğu ifade edilebilir. *Stalker* filmi bağlamında konuşacak olursak, filmin modern insanın düşünce ve anlam çıkmazlarını kendine konu edindiğini söyleyebiliriz. Rasyonel düşünce çerçevesine sıkışıp kalmış modern insana bu filmde farklı yollar açmayı gaye edinir. Bu gayenin filmin dramaturjisine de rengini verdiğini görürüz. Film, aşırı kusursuzlukla birbirine bağlanmış olaylar zincirinden yoksundur. Bu şekilde bir yapıya sahip geleneksel dramaturji Tarkovski'ye göre hesaplamaların ve spekülatif düşüncelerin etkisiyle oluşturulmuştur. Oysa Tarkovski'nin tercih ettiği yöntem “şiiisel mantık” olarak isimlendirdiği insan düşüncesinin mantığını esas almaktadır. Ona göre, şiiisel bağlantılar seyircinin hayatı tanıma faaliyetine katılmasını sağlar; çünkü ne hazır bir sonuç sunar ne de yazarın katı talimatlarına dayanır. Buna mukabil dolaysız ve genelgeçer sonuçlar çıkarma mantığı geometri teoremi ispatlamak gibidir (Tarkovski, 2007, s. 6). Tarkovski'ye göre sinemanın şiiisel olmasından kasıt, normal ardışıklık mantığının izlenmemesidir (Tarkovski, 2009, s.166). Esasında Tarkovski nazarında her sanat, en yüksek ve en ince biçimiyle şiiiseldir. Ona göre bütün büyük müzisyenler, yazarlar ve ressamalar aynı zamanda büyük birer şiiirdirler (Tarkovski.2009, s. 125). Bu ifadelerinden onun şiiiri üst bir sanat formu olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Şiiiri hakikatte ilişkinin özel bir biçimi olarak konumlandırılan (Tarkovski, 2007, s. 7) ve filmlerinde şiiisel mantığı esas alan Tarkovski'nin bu yaklaşımı, kehreⁱⁱ sonrasında şiiisel düşünme tarzını benimseyen Heidegger ile çok benzemektedir. Nitekim Heidegger'e göre de var olanın ifşa olması ve gizlenmesi anlamında hakikatin gerçekleştiği bir alandır şiiir (Heidegger, 2003, s.60). İnsanın yer yüzündeki varlığının şiiisel olması da onun varoluşunu anlama noktasında sanatı ve onun özü olan şiiiri müstesna bir yere yerleştirmektedir. (Heidegger, 1975, s. 213)

Tarkovski ve Heidegger'in sanat-hakikat ilişkisine yaklaşımları gibi modern düşünüş ve bilime yaklaşımları da benzerlikler taşır. Bu sebeple, ilk bölümde ele alacağımız Heidegger'in

modern düşünme tarzı ve bilime yönelttiği eleştiriler *Stalker* filmi anlamada bize yardımcı olacaktır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, filmi değerlendireceğimiz temel kavramsal zemini oluşturmak için Heidegger'in modern düşünme tarzına yönelik eleştirileri ele alınacak ikinci bölümdeyse bu perspektifle *Stalker* filmi incelenecektir.

HEIDEGGER'İN MODERN DÜŞÜNME KRİTİĞİ

Varlığın anlamı sorusunu düşüncesinin merkezine alan bir düşünür olarak Heidegger'in modern çağa ve onun temel karakteristiğini oluşturan bilim ve tekniğe yönelik öncü niteliğindeki soruşturmaları onu yirminci asrın en önemli düşünürlerinden biri haline getirmiştir. Heidegger, Platon'dan itibaren Batı metafizik tarihinin varlığın anlamını unuttuğu kanaatindedir. Metafiziksel düşünce, varlığı var olanların toplamı olarak görerek tarih dışı düşüncenin bir nesnesi haline getirmiştir. Bu düşünme biçimi de epistemik idraki hakikatin ölçütü kılarak varlığın unutulmasına sebep olmuştur (Heidegger, 2008, s.1). Heidegger'e göre bu unutkanlık en çok, bir açığa çıkarma biçimi olarak teknolojinin hüküm sürdüğü modern çağda belirgindir (Botha, 2003, s. 158).

Modern düşünceyi, modern öncesi dönemden ayıran en temel farklılık öznenin değişen konumuyla birlikte bireyciliğin esasa yerleşmesi olmuştur. Descartes'in metafiziği, insanı mutlak bir subjektum olarak konumlandırmıştır. Bu, insanın tüm var olanların varlığı için bir referans noktası olması demektir (Heidegger, 1977, s.127). Heidegger'e göre, öznenin bu şekilde mutlaklaştırılması insanın özünü değiştiren bir dönüşüm olmasının yanı sıra dünyayı da öznenin temsil etmesi ile varlık kazanan bir resme (Alm. *Weltbild*) dönüştürür. Burada kastedilen, dünyanın insan onu bir resim gibi önüne koyduğu ölçüde varlık kazanmasıdır. Mutlak özne olarak insanın önünde artık her şey nesneleşmiştir (Heidegger, 1977, s. 129-130). Heidegger'e göre modern dönemi öncesinden ayıran temel eşik de bu dönüşümdür. Modern dönemde, insan sayesinde var olabilen varlık anlayışına mukabil antik dönemde varlık, kendisini açarak adeta insana kendisini dayatır. Modern insanın şeyi önüne koyması (*repraesentatio*) bu anlamda Greklere özgü algılamadan (Alm. *Vernehmen*) elbette farklıdır. Önüne koymada tahakküm edici bir anlam varken algılamada insan daha pasif bir konumdadır. Orta Çağ düşüncesinde de var olan, hiçbir zaman varlığını insanın onu göz önüne getirmesinde bulmamış, Tanrı, varlığın var oluş sebebi olarak anlaşılmıştır. İşte bu dönüşüm, çağın farklılaşmasına sebep olmuştur. Heidegger, dünya anlatısının antropolojikleşmesinden bahsettiğinde de kastettiği bu büyük perspektif değişimdir (Heidegger, 1977, s.130-133).

Heidegger'e göre bilim ve teknik, insanı varlığın efendisi haline getiren bu süreci karakterize eden temel fenomenlerdendir. Modern çağın hakikatini idrak edebilmek modern bilim ve tekniğin özünü anlamakla mümkündür (Heidegger, 1977, s. 116). Modern bilim, Descartesçı bir metafizik üzerinde yükselir. İnsanın mutlak özne olarak şeyleri nesneleştirici temayülü gerek doğa bilimlerine gerekse tinsel bilimlere rengini vermiştir. Bu perspektiften doğaya yahut tarihe yönelen insan, onun bir parçasını nesnesi kılarak tasarımını oluşturur. Bu tasarımın güvence altına alınması bilimin öngördüğü yöntemle mümkün olmaktadır. Modern düşüncede yöntem, bilime öncelikli bir pozisyondadır. Yöntemin gösterdiği şekliyle bilinen aracılığıyla bilinmeyene gidilir. Nesne alanının göz önüne çıkmasını sağlayan yöntem, doğa bilimlerinde deneyken sosyal bilimlerde kaynak eleştirisidir. Bu şekilde tasarımlar, kesinlik kazanır ve yine yöntemle geliştirilir (Heidegger, 1977, s. 119-120). Yöntemin dayanağı ise süregiden etkinliktir (İng. *Ongoing activity*). Süregiden etkinlikten Heidegger'in kastettiği bilimin kurumsallaşmış yapısıdır. Orta Çağ'da alimlerin bireysel yürüttükleri ilmî faaliyetin bugün etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi sistemli kurumsal yapıları gerektirmektedir. Bilimin bu enstitü niteliği, nesnesi karşısında yöntemin güvence altına alınmasını sağlar. Heidegger'e göre bu şekilde tasarımılanan plan ile bu planın kesinlikle güvence altına alınması modern bilimi araştırmaya dönüştürür (Heidegger, 1977, s. 124-125). Böylece, araştırılacak alan göz önüne getirilip yöntemle nesneleştirilerek insanın kurucu egemenliği altında takip edilebilir hale getirilir.

Doğanın ve tarihin tasarımla göz önünü konulması ve süregiden etkinlik zemininde yükselen araştırma faaliyetleriyle nesneleştirilmesi insan tarafından kullanıma hazır hale getirilmesini ifade eder. Modern bilimin nesnelere ilişkin hesap edici ve kontrol edici yaklaşımı modern insanın düşünme şeklini de belirlemiştir. Heidegger modern dönemde hâkim olan düşünme tarzını "hesap eden düşünme" (Alm. *Rechnendes Denken*) olarak isimlendirir. Bu düşünme tarzı, rasyonel bir çerçevede hesap edip düzenleyemediği ve bir dizge halinde önüne koyamadığını dışarıda bırakır. Frankfurt okulunun "araçsal akıl" kavramsallaştırmasına benzer bir şekilde Heidegger düşüncesinde de hesap eden düşünmenin temel eksikliği anlamdır. Alman filozofa göre, bu eksiklik sebebiyle modern insanının düşündüğünden bile bahsedilemez. Bugün insan düşünmeden bir kaçış halindedir (Heidegger, 1996, s.45). Bir köksüzlüğe sebep olan bu kaçış, düşüncenin ve eylemin zeminini ortadan kaldırmaktadır. Heidegger'e göre bilimin şeyleri nesneleştirilen bu hesap edici tarafı, reel olana yönelmediği

halde kendini reel olana mütekabil varsayarak esasında insanı tuzağa düşürmektedir (Heidegger, 1998a, s. 28).

Heidegger bu noktada hesap eden düşünmeye mukabil, anlamı arayan derinlemesine düşünmeyi (Alm. *Besinnliches Denken*) koyarak onu yeni bir zemin olarak teklif eder. Bu zeminden hareketle insan kendini ve yaşadığı çağı anlayabilecektir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi modern dönemi karakterize eden temel fenomenlerden olan tekniğe bu nazarla bakmak Heidegger'e göre elzemdir. Zira, bu zamanda insan teknoloji tarafından çepeçevre kuşatılmıştır. İnsanlığı her an yok edebilecek güce sahip modern teknolojiyle birlikte yaşamak çok tekinsiz bir durumdur. Daha da korkuncu, bu durum üzerine tefekkür etmemektir. Heidegger'e göre, ancak anlamı arayan düşünce tarzı ile teknolojiye yaklaşmak onunla sağlıklı bir ilişki kurmayı sağlayabilir (Heidegger, 1996, s. 52-53).

Heidegger'in teknolojiye yaklaşım noktasında teklif ettiği düşünme tarzını, "Tekniğe İlişkin Soruşturma" makalesinde kendisinin tatbik edip tekniğin özüne dair bir soruşturma yaptığını görmekteyiz. Bu makalede Heidegger, tekniğin özünü soruşturup, bu özün modern zamanda ve öncesinde nasıl farklı şekilde tezahür ettiğinin de altını çizerek modern teknoloji eleştirisini dile getirmektedir. Bugün istesek de istemesek de teknolojiye bağlı (veya daha doğru bir ifadelendirme ile "bağımlı") bir yaşam sürdürdüğümüz için bu soru kaçınılmazdır. Tekniği nötr bir pozisyonda konumlandırırsak ona olan bu teslimiyet de artacaktır. Heidegger'e göre bugün çok yaygın olan bu anlayış bizi tekniğin özü karşısından büsbütün körleştirecektir. Teknikten kaçmaya çalıştığımızda da onun özüne dair bir kavrayışa sahip olmamız imkânsız hale gelecektir. O halde anlamı arayan bir düşünme tarzı ile soruşturma yapılmalıdır. Heidegger, bu soruşturmaya tekniğin özünün ne olmadığı ile başlar. Ona göre teknolojinin özü teknolojik değildir. Teknolojiye dair genel kabul gören "teknik belli bir amaç için araçtır" şeklindeki tanım ise onun araçsal ve antropolojik tanımıdır. Heidegger tekniğin bu araçsal boyutunu inkâr etmemekle birlikte onun özünü verme noktasında doğru bulmaz. Çünkü bu araçsallık özellikle modern teknoloji söz konusu olduğunda insanın teknikle her anlama çabasını koşullandırır. Bu sebeple Heidegger, tekniğin özüne ulaşabilmek için bizzat araçsallığın ne olduğunu sorgular. (Heidegger, 1977, s.4)

Araçsallığın olduğu her yerde nedensellik bulunmasından hareketle Heidegger, konuyu Aristoteles'in dört neden öğretisi ile izah eder. Aristoteles'e göre şeyin vücut bulup meydana gelmesi için dört neden vardır: Causa materialis (maddi neden), causa formalis (formel neden), causa finalis (ereksel neden), causa efficiens (etki neden, fâil neden). Heidegger, nedenlerin

dört tane olmasına rağmen “*causa efficiens*”ın sanki tek nedenmiş gibi görülüp “*causa finalis*”in adeta yok muamelesi gördüğüne dikkat çeker (Heidegger, 1977, s.6-7). Heidegger’in modern düşünüş tarzına yönelik temel eleştirisi dikkate alındığında onun buradaki iması daha belirgin hale gelir. Var olanların varlık bulması noktasında insanın mutlak neden olarak alınması Heidegger tarafından kabul edilemezdir. Ona göre bu dört neden de şeyin ortaya çıkmasından “mesul”dür. Bu mesuliyetin anlamı, zikredilen dört nedenin şeyi yokluktan varlığa, gizlilikten açığa çıkarmaya vesile olmalarıdır. Heidegger, Platon’dan hareketle nedenlerin şeyleri açığa çıkarma durumunu *poiesis* olarak ifade eder. *Poiesis* sayesinde, gerek doğada kendiliğinden gelişip büyüyen şeyler (çiçek gibi) gerekse el becerisi ve sanat yoluyla insanın dahli olan faaliyetler kendi görünüşlerine ulaşırlar (Heidegger, 1977, s.11).

Heidegger, teknolojinin de gizini açmanın bir tarzı olduğunu ifade eder. Ona göre, buna dikkat ettiğimizde tekniğin özü hakkında tamamen başka bir alan açılır. Bu alan gizini açmanın yani hakikat olmanın alanıdır. *Tekhne* kelimesinin Yunancada episteme kelimesi ile olan yakın bağı ve her ikisinin de bilmenin bir adı olması bu anlamı pekiştirir. Böyle bir bilme gizini açmadır. Tekniğin gizini açmanın bir tarzı olarak belirlenmesi el becerisine dayalı tekniğe has olarak düşünülebilir. Bununla birlikte Heidegger her ne kadar modern tekniğin öncekilerle kıyaslanamayacak kadar farklı olduğunu kabul etse de onun da bir gizini açma olduğunu ifade eder. Ne var ki modern tekniğe bütünüyle hâkim olan gizini açma *poiesis* anlamında değildir, bir meydan okumadır (Alm. *Herausfordern*). Ne demektir bu meydan okuma? Doğaya onun sökülüp alınabilecek ve depolanabilecek bir enerji kaynağı nazarıyla yaklaşmak ve bunu ona dayatmaktır. Artık toprak parçasına kömür ve madenin çıkarılması noktasında bir meydan okunur. Yeryüzü şimdi bir kömür madeni bölgesi olarak gizini açar. Önceden köylünün toprağı ekmesine baktığımızda onun toprakla ilişkisinde herhangi bir meydan okuma görmeyiz. Köylü, tohumu eker ve büyümesi için gerekli gübreyi, suyu vb.ni vererek doğal şartları beklerdi. Ancak modern dönemde bu tutum saldırganca bir hale bürünmüş ve tarım artık motorize hale gelmiş bir besin endüstrisine dönüşmüştür (Heidegger, 1998b, s.55-56). Başka bir yazısında Heidegger, modern teknolojinin varlığa yönelik bu saldırganca tutumunu “reel olana tekinsizce bir tecavüz” olarak tavsif eder (Heidegger, 1998a, s.27). Heidegger’in geniş bir anlam yelpazesine sahip *Stellen* fiilinden türetilmiş farklı fiilleri kullanarak verdiği hidroelektrik santral örneği modern teknolojinin var olana tahakküm edişini izah etmesi bakımından etkileyici bir anlatıma sahiptir:

Hidroelektrik santral, Ren'in akıntısı içerisine oturtulmuştur (Gestellt). Hidroelektrik santral, Ren'i, hidrolik basınç tedarik edecek (Stellen) şekilde düzenler (Bestellen); bu basınç da sonradan su içerisine yerleştirilen (Stellt) türbinlerin dönmesini düzenler. Bu dönme, itiş güçleriyle elektrik akımı üreten (Herstellen) makineleri harekete geçirir; bu elektrik akımı için bölgeler arası santrallar ve onlara bağlanmış bir kablolar şebekesi, elektriği dağıtmak üzere kurulur (Bestellen). Elektrik enerjisinin düzenli bir şekilde işletilmesine (Bestellung) ilişkin iç içe geçmiş süreçler bağlamında, Ren'in akıntısı bile işlenecek bir şey (Bestelltes) olarak görünür (Heidegger, 1998b, s. 57).

Modern teknolojinin doğaya yaklaşımı dolayısıyla artık nehir, kendi başına varlığının kıymetini kaybetmiş, üzerine kurulan hidroelektrik santrali çalıştırma fonksiyonu ile var olmaya başlamıştır. Heidegger'in kavramsallaştırmasıyla nehir artık *Be-stand*'dır. Günlük dilde rezerv olan, stoklanan şey anlamına gelen bu kelimeyi Heidegger, "el altında duran" anlamında kullanır. Meydan okuyucu gizini açmaya maruz kalan her şey artık el altındadır. Modern teknolojiyle artık *Gegen-stand* (nesne), *Be-stand* haline gelmiştir. Heidegger'in örneğiyle izah edecek olursak, pistte duran bir nakliye uçağı, ihracat imkanını güvence altına almak üzere düzenlendiğinde artık bir *Gegen-stand* olarak değil *Be-stand* olarak durur (Heidegger, 1998b, s. 59). Heidegger'e göre bu meydan okuyucu saldırıyı gerçekleştiren insandır. Bununla birlikte bir müddet sonra insan da bir kurban olur. Yani tekniğin bu saldırgan meydan okuması insana da yönelir. İnsan da artık gerektiğinde kullanılmak üzere depolanan ve el altında tutulana dönüşür. Ormancı, kâğıt endüstrisinin, çiftçi besin endüstrisinin elinin altındadır (Heidegger, 1977, s.17-18). Son yıllarda şirketlerdeki "insan kaynakları" departmanları veya üniversitelerde verilen "insan kaynakları yönetimi" dersleri bu durumu en iyi özetleyen isimlendirmelerdir. Ancak doğadan farklı olarak insana, düzenleme sürecine yönelik meydan okunduğu için insan salt el altında durana dönüşemez, gizini açmanın bir tarzı olarak düzenlemeye katılır (Heidegger, 1998b, s. 60-61).

Heidegger, kendi gizini açanⁱⁱⁱ el altında duran olarak düzenlemek için oraya toplayan meydan okuyucu talebi *Ge-stell* olarak isimlendirir. Bu talep bir araya getirdiği ve düzenlediği için çerçeveler. Çerçeveleme, var olanın el altında duran olarak kendi gizini açma tarzıdır (Heidegger, 1977, s. 19). Modern dönemde hâkim olan hesap edici düşünmenin, çerçevelemenin temelinde yer aldığını söyleyebiliriz. Hesap eden düşünmenin, dünyayı işlevsel bileşenlere ayırıp bu bileşenleri optimize etmesi, çerçevelemenin de esasıdır. Aynı şekilde çerçeveleme de hesap edici düşünmeyi teşvik ederek pekiştirir.

Modern tekniğin özünde yer alan bu tarz, esasında büyük tehlikeleri (Alm. *Ge-fahr*) barındırır. İlk olarak insan, bu düşünme tarzında kendisini yeryüzünün efendisi, her şeyin yapıcısı zannettiği gibi bir yanılsamaya kapılır. Öyle ki her yerde ve her zaman kendisiyle karşılaşmış gibi gözüktür; ama Heidegger'e göre hiçbir yerde kendi özülle karşılaşamaz. *Gestell*'deki ikinci tehlike ise insana varlıkla başka ilişki tarzlarını unutturmasıdır. İşe yarayan bu tarz o denli hâkim olur ki başka var olma tarzları olduğunu unuttuğumuzu bile unutturur (Heidegger, 1977, s.26-27). Bu unutuş bizi varlığın anlamı sorusundan da uzaklaştırmaktadır. Hesap eden düşünme ile göz önüne konulamayan ve yöntem ile dizgeleştirilemeyen "anlam" modern insan için ulaşılamaz bir yerde durmaktadır.

Heidegger modern düşünme ve bilimi kurarak hayatın her alanına sirayet eden bu düşünme tarzına alternatif yeni bir tutum teklif eder: *Gelassenheit* (Heidegger, 2017, s.168-170). *Gelassenheit*, varlıkların var olmasına izin veren ve olanak sağlayan bir ifşa etme kipidir. İfşa edilen dünyaya ve onun varlıklarına belirli bir düzen dayatmayan, dünyanın önceden belirlenmiş bir şekilde ortaya çıkmasını talep etmeyen ve meydan okumayan bir edimdir. Aksine, dünyayla özgür bir ilişkiye, yani her türlü tutumsal varsayımdan bağımsız bir ifşa ilişkisine olanak tanır. Yani *Gelassenheit*, varlıklara özgür bir şekilde yaklaşan, şiddet içermeyen bir ilişkidir (Hadjioannou, 2018, s. 62). Bu, yeryüzü ile insan merkezli olmayan yerli-köklü bir ilişki şeklidir (Bambach, 2017, s. 192). Heidegger, bu eğilimi isteksizliğin iradesi (İng. *willing of non-willing*) olarak tanımlar (Heidegger, 2016, s. 33). Yani teknolojiye hem evet hem de hayır deriz. Hem istekli hem de isteksiz ikili hareketinde, *Gelassenheit* hem bizi tahakküm irademizden ve temsil etme irademizden kurtarır hem de varlıklarla kendi şartlarında karşılaşma olasılığına bizi bırakır. Nehir örneğini tekrar hatırlayacak olursak, bu durumda gördüğümüz nehirlerle artık hidroelektrik santral kaynağı nazarıyla bakmayı bırakıp nehir olarak açığa çıkmasına fırsat vermiş oluruz.

Modern teknolojinin hesap eden düşünmesini ve eşyaya yönelik saldırganca tutumun terk edilmesini insana sağlayacak yegâne "koruyucu güç" ise Heidegger'e göre sanattır. İnsan ancak sanat sayesinde anlamı arayan düşünce ile tahakküm edici tavrından vazgeçerek hakikate erişebilir. Varlıkla ve kendimizle ilişkimizi dolayımlayan teknolojik düşünmeye mukabil sanat varlığın kendisini açığa çıkarır (Heidegger, 1977, s. 34-35).

Sanatın hakikati açığa çıkarması, şeyleri çerçevelememesi, olduğu gibi bırakması ve bu şekilde onları özgürleştirmesiyle mümkün olur. Şayet sanat eseri şeyleştirilirse "olduğu şey", "olamaz"; eser olmağını koruyamaz. Bu nedenle büyük sanat eseri mevcut dünyaya hiçbir

katkıda bulunmaz; bunun yerine, yeni bir dünyaya götüren yolu açar (Zimmerman, 2011, s.402). Sanat eseri bir dünya kurar ve yeryüzü üretir. Heidegger'e göre sanat eserinin en önemli özelliği dünya inşa etmesidir (Heidegger, 2003, s.40). Heidegger'in kullanımında "dünya" mevcutların toplamı olmadığı gibi tasarlanmış bir çerçeve de değildir. Yahut önümüzde duran ve kendisine bakılabilen bir nesne de değildir. Bilakis dünya, nesneyle alakalı olmayandır. Dünya kendisini açandır (Heidegger, 2003, s.35). Dünya içindeki nesnelere bir el atında duran olarak görülmez, oldukları halde açığa çıkmalarına izin verilir. Söz gelimi bir mimari eser olarak Yunan tapınağı, doğum, ölüm, felaket, kutsallık, ihtişam ve sefalet gibi insan yazgısının biçim kazandığı ilişkileri bir araya getirerek bir dünya kurar. Herhangi bir şeyi kopyalamaz ve şeyleri tahakküm altına almaz. Onu gerçek bir sanat eseri yapan da budur (Heidegger, 2003, s. 32-33).

Heidegger'e göre sanatın kökenine en yakın açığa çıkma biçimi ise şiirdir (Heidegger, 1994, s. 164). Nitekim, var olan olarak var olanı yani hakikati ortaya çıkaran dildir. Dil var olanı adlandırarak onu oluşa getirir. Dilin kendisi ise aslında edebiyattır. Edebiyat, tasarımıyan söylemedir ve var olanı açıklığa çıkarır (Heidegger, 2003, s. 64). Heidegger hakikatin gerçekleşmesinde edebiyata, edebi eserler arasından ise şiire ayrıcalıklı bir konum belirler. Ona göre mimari, resim ve müzik gibi sanat dalları da şiire indirgenmelidir. Bu sanatın şiir varlığından ve onun var olan içerisinde açık bir yer açması sebebiyledir (Heidegger, 2003, s.62-65). Heidegger düşüncesinde, şiiri dar anlamıyla düşünmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Alman düşünürüne göre, anlamı açığa çıkaran her düşünce şiirdir. Şiirin şiddetsiz iktidarı, insanı köksüzleşmekten kurtarabilecek yegâne güçtür (Heidegger, 1995, s. 28). Modern teknik ve hesap eden düşünme, insanı köklerinden yani doğal dünyadan, özgün varoluşundan ve insani değerlerden kopartarak onu gayri insanileştirir (Zimmerman, 1990, s. 230). Buna mukabil Heidegger, insanı rasyonel alana hapseden *Ge-stell*in hükümlerinden kurtarıp onu yerli-köklü formuna ulaştırmanın "şairane barınma" ülküsünde olduğunu düşünmektedir (Bambach, 2017, s. 186).

Heidegger'in sanata ve sanat yapıtına yüklediği bu "kurtarıcı güç" misyonunun mutlak olarak tüm sanat eserlerinde gerçekleş(e)mediği aşikardır. Heidegger'e göre, sanatın dünyayı açığa çıkaran tavrı, onun yalnızca bir estetik deneyimin kaynağı ve kültürel ya da tarihsel bir yapıt olarak kabul edilen tavrılarla üzeri örtüldüğünde veya müzelerde sunularak eleştirel bir inceleme nesnesi haline getirildiğinde ölür (Heidegger, 1975, s.79). Anlam krizini aşmanın yoluysa ancak hakikati açığa çıkaran "gerçek sanat" la mümkün olacaktır. Heidegger sanatı bu

şekilde bir bilme biçimi olarak ele aldığı için poetik tanıklığı modern dönemin hesap edici düşünmesinin karşısında, anlam krizine bir çözüm olarak konumlandırabilmiştir.

Sanatı, hakikate götüren bir bilme biçimi olarak değerlendiren bir diğer isim Tarkovski de modern düşüncenin materyalist değerlerini eleştirilerinin odağına yerleştirmiştir. Tarkovski, modern insanın içinde bulunduğu yüzeysel düşünmeden ve anlam krizinden onu kurtaracak olanın, kültür endüstrisine^{iv} teslim olmamış sanat olduğunu düşünmektedir. Onun sinema filmleri, modern düşüncenin tahakküm edici bilme tarzını açığa çıkararak izleyicinin gerçekliğe dair algısını genişletir. Yapıtları arasında *Stalker*, bu açıdan en dikkat çekici filmidir.

STALKER FİLMİNİ HEIDEGGER İLE OKUMAK

Stalker, Arkady ve Boris Strugatsky kardeşlerin Türkçe'ye "Uzayda Piknik" olarak çevrilen romanının serbest uyarlamasıdır. Uzaylıların dünyaya yaptıkları bir ziyaret sonrasında arkalarında bıraktıkları atıkların dünyalılar üzerindeki farklı etkilerini öyküleyen bu bilim kurgu romanı, Tarkovski'nin zihin prizmasından geçerek farklı renklerle 1979 yılında ekrana yansımıştır. Tarkovski, filmde geçen "iz sürücü" ve "bölge" kelimeleri dışında filmin romanla hiçbir tematik bağının olmadığını vurgulamıştır (Tarkovski, 2009, s.63).

Filmin açılış sekansında boş bir birahane karşılar izleyiciyi. Arka tonda Rus besteci Edward Artemiev'in "Meditation" isimli parçası çalmaktadır. Yönetmenin, derin düşünme ve anlam arayışını temalaştırdığı filmde bu parçanın tercih edilmiş olması anlamlıdır. Sahnenin sepya tonu ile sunulması bir rüyanın parçasıymış izlenimi verir. İçeriye "Luger" isimli birahaneci ve akabinde sırt çantalı bir adam girer. Seyirciye aktarılan hiçbir konuşmanın olmadığı bu sahne sırt çantalı adam içeceğini yudumlarken kapanır. Yeni sahnede eski bir kapı aralığından gözüken bir yatakla karşılaşırız. Sahnenin tonları hala kahverengi-siyahtır. Yatakta bir kadın, bir adam ve aralarında bir çocuk yatmaktadır. Kadının yanında yer alan masanın üzerindeki ısırılmış elma bir cennetten düşüş simgesi gibi oraya konulmuştur adeta. "Havva'nın bilgi ağacından elmayı koparıp yemesiyle birlikte insanoğlu da sonsuz bir gerçek arayışına mahkûm edildi" (Tarkovski, 2007, s.27). *Stalker*, gerçeği arama yolculuğunun hikayesidir. Film boyunca ara ara duymaya devam edeceğimiz tren sesleri de filmin bir yol/culuk filmi olduğunu bize önceden haber vermektedir. Varlığın anlamını soruşturmak için yola çıkmak gereklidir. Heidegger düşüncesi içinden ifade edecek olursak, gerçek anlamda düşünebilmek için, düşüncenin zemininin kaydırılması gerekir. Bunun yapılabilme olasılığının yükselmesi için

“düşünmeyi bir yola çıkarmak” yani “düşünmeye bir patika açmak” gereklidir (Heidegger, 2009, s. 13).

Filmde yola çıkan adam (Alexander Kaidanovsky), iz sürücüdür/stalkerdir ve Bölge’ye (zone) gitmektedir. Bölge filmin temel kavramlarından biridir. Anlatıldığına göre Bölge, yirmi sene önce meteor düşmesi sonucu oluşmuş bir yerdir. Orada, içerisine giren insanların en derin arzularını gerçekleştirdiğine inanılan bir oda yer almaktadır. Ne var ki bu odaya ulaşmak tehlikelerle doludur ve gidenler kolay kolay geri dönemezler. Bunun için hükümet yetkilileri Bölge’nin etrafını çevirmiş ve girişi yasaklamıştır. Bölge’ye girmeye çalışanlar hapis veya ölüm cezasına çarptırılırlar. Filmin baş kahramanı olan iz sürücü de bu “suç” dolayısıyla daha önce yakalanıp hapsedilmiştir. Bu sebeple iz sürücünün karısı (Alisa Freindlich), onun tekrar Bölge’ye gitmesine engel olmak ister ancak bunu başaramaz. Filmdeki Bölge’nin ne anlama geldiğine dair çok farklı tahminler olsa da Tarkovski bu tahminlerin hepsini reddedip onu “insanların kat etmek zorunda oldukları hayat” olarak tanımlamaktadır (Tarkovski, 2007, s. 177). İnsanın bu yerde ayakta kalmayı başarıp başaramayacağı kendine olan saygısıyla; önemliyi önemsizden ayırma yeteneğiyle belirlenecektir.

Filmde iz sürücü, bir yazar (Anatoli Solonitsyn) ve bir bilim adamını (Nikolai Grinko) Bölge’ye götürmek üzere yola çıkar. Tarkovski için bilim ve sanatın mutlak gerçeğe giden yol üzerindeki bilgi edinme biçimleri olduğu (Tarkovski, 2007, s. 27) düşünüldüğünde, iz sürücünün yol arkadaşlarının niçin bir edebiyatçı ve bilim adamı olarak seçildiği daha anlamlı hale gelir. Filmde bu üç karakterin isimleri hiç zikredilmez. Onların bu isimlendirilmeyişi, filmde kendileri olmaktan çok belli düşünce tarzlarının temsilcileri oldukları fikrini akla getirir. Bu anlamda “profesör” olarak hitap edilen bilim adamının, pozitivist bilim anlayışını; pesimist ve şüpheli tavırlarıyla “yazar”ın nihilizmi, “iz sürücü”nün ise inancı temsil eden pozisyonda olduğunu söyleyebiliriz. Bu üç ana karakter, farklı kişilik ve düşünce yapılarına sahiptir ve Bölge’ye olan yolculukları, insan varoluşunun anlamını arayışlarını sembolize eder. Onların arasında salt iyi yahut salt kötü yoktur. Film boyunca her bir karakterin içsel çatışmalarını, anlam arayışlarını ve iyilik ile kötülük arasında gidip gelmelerini seyrederiz.

Tarkovski cihetinden baktığımızda yönetmenin nazarında ön planda olanın iz sürücü olduğu açıktır. İnancı, başkalarının arzuları gerçekleşsin diye çektiği çileler, hayatta maruz kaldığı acılara rağmen kendisi için değil ötekinin durumu için göz yaşı dökmesi, her türlü totalitarizmi reddedişi ve bölgeye olan saygısıyla adeta bir aziz konumundadır iz sürücü. Diğer iki yolcu arasından ise, tercih edilen yazar olacaktır: “Yazara da çok yakın hissediyorum

kendimi. Yolunu kaybetmiş bir karakter, ama içine düştüğü müşkül durumdan manevi bir çıkış yolu bulabileceğini sanıyorum (Tarkovski, 2009, s. 75).” Tarkovski’nin sanatı konumlandığı yeri düşündüğümüzde yazara olan yakınlığının sebebi açığa çıkacaktır. Ona göre sanat, en önemli üretim tarzı olduğu için inanç kadar hayati bir değere sahiptir. Filmde iz sürücünün dilinde yazarın farklı bağlamlarda övülmesi bunu ifade eder. Yolda birkaç kere ölümden dönen yazarın iyi bir insan olduğu, bölge tarafından sevildiği söylenir. Onun eksikliği ise inanç ve umut noktasındadır. Yazar tereddütler içerisindedir. Hakikatin varlığına dair kuşku duymaktadır: “Bu çok sıkıcı olmalı, gerçeği aramak! O gizleniyor siz de onu arıyorsunuz. Benim için durum biraz farklı. Gerçeği ararken gerçeği keşfedeceğime onun değiştiğini görüyorum”. Hakikatin buharlaşması, yazarı kendi mevcudiyetinin ve yaptıklarının da değersiz olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Artık yazmak onun için bir utanç ve acı vesilesidir. O sebeple bu yolculuğa çıkmıştır. “Kaybolan ilhamımı arıyorum” diye ifade etse de yolculuk gerekçesini, odaya gitme arzusunun arkasında ne olduğundan kendisi de çok emin değildir.

Yazarın mütereddit haline mukabil profesör kendinden çok emin bir tutum içindedir. Heidegger’in, modern bilimi soruşturduğu yazılarında çizdiği “modern bilim insanı/araştırmacı”nın vücut bulmuş hali gibidir adeta. Kendini kesinliğin havasına kaptırmıştır (Heidegger, 2001, s. 74). Kesinliğin teminatı olan yöntem, bilim adamının vazgeçilmezidir. Filmde profesörün hiç ayrılmadığı sırt çantası bilim adamının deneysel yöntemi olarak okunabilir. Sırt çantası olmadan adım atamaz profesör. Bir sahnede sırt çantasını unuttuğunda geri dönüp onu almak için veryansın edişi bunu açıkça ifade eder: “Sırt çantam olmadan hiçbir şey yapamam!” Oysa iz sürücü daha bölgeye varmadan bilim adamına sırt çantasını bırakmasını söyler: “Sırt çantandan kurtul. Seni hantallaştırıyor!” Çerçeveleyen, hesap eden düşünme, anlam yolculuğunda ayağa takılan bir çelme gibi rahat ilerlemeyi engeller. Bu sebeple -Heideggerci terminolojiyle ifade edecek olursak- iz sürücü bilim adamına *Gelassenheit*’ı tavsiye ediyor diyebiliriz. Ne var ki çantasından vazgeçmek bilim adamı için asla mümkün değildir. Bölgeye geliş amacını gerçekleştirmesi çantasında taşıdıklarına bağlıdır. Bilim adamının gizli arzusu bölge içinde yer alan odaya ulaşip orayı patlatmaktır. Böylece -gerçekten öyle bir gücü varsa- odanın gücünün kötü niyetli kimselerin eline geçmesine mâni olmak istemektedir. Modern düşünce yapısının tahakküm edici, saldırgan dürtüsü filmde bilim adamının odaya yönelik yaklaşımıyla bu şekilde tasvir edilmiştir. Bilim adamı bu noktada yok edici rolüne girmiştir. Kendi elleriyle ürettikleriyle kendi hayatını tehlikeye atan modern insan, kendi hazırladığı bomba ile son umudunu patlatmak isteyen bilim adamı olarak hayat

bulmuştur filmde. Halbuki bilim adamının her türlü güç ve tahakküm arzusu bölgede başarılı bir şekilde ilerlemek için terk edilmesi gereken şeylerdir. Bu sebeple “inancı” yok etmek isteyen bilim adamına, iz sürücü “insanların ona ihtiyacı olduğu” gerekçesiyle karşı çıkar ve hem tahakküm arzusu içinde olan bilim adamı hem de inançsız yazar için dua eder:

Onların kendilerine inanmalarını sağla. Onların çocuklar gibi çaresiz kalmalarına izin ver. Çünkü zayıflık harika bir şeydir ve güç hiçbir şeydir. Bir insan yeni doğduğunda zayıf ve esnektir. Öldüğü zamansa kaskatı ve duygusuz. Bir ağaç büyürken körpe ve yumuşaktır. Ama kuru ve sert haline geldiğinde ölüp gider. Sertlik ve güç ölümün arkadaşlarıdır. Esneklik ve zayıflık varoluşun tazeliğinin ifadeleridir. Kendini sertleştiren hiçbir şey kazanmayı başaramaz.

İz sürücü de görünürde “zayıf” ve güçsüzdür. Ne malı vardır ne de yol arkadaşları gibi toplum nezdinde bir konumu. Buna mukabil, inancı ve bu inançtan neşet eden başkalarına hizmet etme arzusu onu yenilmez kılmaktadır (Tarkovski, 2007, s. 163).

Üç yolcu, bölgeye ulaşmak için çok zorlu yollardan geçerler. Çeşitli tehlikelerle karşılaşır, yayılım ateşine tutulurlar. Bölgeye giden yolda terk edilmiş ve etrafa saçılmış pek çok eşya ve metruk binalar ile karşılaşır seyirci. Geride bırakılıp kalmış eşyalarla bu enkaz, ölümü imgeleştiriyor gibidir. Sepya tonlarla devam eden yolculuk görüntüleri bölgeye erişilmesiyle birden canlanır. İz sürücü sevinçle “Sonunda evdeyiz!” der. Zira bölge hariç her yerde kendisini hapiste hissetmektedir. İz sürücünün bölgeyi “ev”i olarak tanımlaması Heidegger’in “içimizden hangimiz kendini evinde hissettiğinin hayalini kurabilir ki” (Heidegger, 2013b, s.36) sorusuna verilmiş bir cevap olarak okunabilir. İlk bölümde detaylı olarak ele aldığımız gibi, Heidegger’e göre modern insanın hesap edici düşünme tarzı ve dünya ile olan ilişkisinde tahakküm kurucu yaklaşımı varlığın gizi açmasında büyük bir engeldir. Modern bilim ve tekniğin özünden kaynaklanan bu tutum insanın her şeye yaklaşımına sirayet etmiştir. Bu da insanın doğaya ve kendisine yabancılaşmasına^v sebep olmuştur. İnsanın anlam sorusunu sormasını engelleyen ve insanı varlıktan uzaklaştıran bu yabancılaşma, Heidegger düşüncesinde yurtsuzlaşma olarak ifadesini bulmuştur. Bu yurtsuzluk artık dünyanın yazgısı haline gelmektedir (Heidegger, 2013b, s.30). Modern insan, kendisini ve dolayısıyla dünyayı güvenli bir mesken olarak deneyimlemekte başarısız olduğu için “evsiz”dir. Evsizlik varlığın unutulmasının bir semptomudur ve modern dönemde buna sebep olan da *Ge-stell*in her şeyi kaynak olarak gören ufkudur (Young, 2000, s. 193-195).

Bu bağlamda bölgenin “ev” yahut “yurt” olmasından bahsetmek ne demektir? İz sürücü bölgeyi “dünyanın en sessiz yeri” olarak niteler. Bu sessizliğin sebebi tek bir ruhun bile orada yer almamasıdır. Bölgeyi güzelleştiren ve onu yurt kılan da modern düşünme ve bilimin ruhunun oraya erişememiş olmasıdır. İz sürücü için ev olan bölge, zihinleri rasyonaliteye hapsolmuş insanlar içinse tehlikelerle doludur. Zira sürekli değişim halindedir. Bu haliyle hesap edilemez, nesneleştirilemez ve deneye tabi tutulamaz. Yönteme direnir. Modern insanın tahakküm dürtüsü onu ele geçiremez. Güç değil güçsüzlük geçer akçedir bölgede. Hesaba kitaba gelmeyen yapıyla rasyonel akıl, yarı yolda kalır. Nitekim yazar bunu tecrübe etmiştir. Gözlerinin önündeki odaya dümdüz ilerleyerek çabucak ulaşmak istemiştir. Ancak iz sürücü, bölgede hiçbir yere dümdüz gidilemeyeceğini ve en uzun yoldan gitmenin en az tehlikeli olduğunu söyleyerek ona engel olmaya çalışmıştır. Yazarın elindeki içki şişesini ondan alarak onu uyandırmaya çalışmış ama yazar kararından vazgeçmemiştir. Ne var ki gözünün önündeki odaya dümdüz ilerleme çabası bir şekilde odanın gizil güçleri tarafından engellenmiştir.

Bölgenin hesaba kitaba gelmeyen yapısı başlı başına bir rasyonel düşünme ve bilim eleştirisi olarak alınabilir. Bilim her ne kadar insanlığa faydalı olsa da anlam sorusunu cevaplayamaz. Anlam daha içkin deneyimlerle mesela sanatla açığa çıkar. Filmde bu düşünce yazarın dilinden açıkça ifade edilir: “Sahip olduğumuz tüm bu teknoloji, maden ocakları, değirmenler sadece daha az çalışıp daha çok yemek için tasarlanmış. Protez kol ve bacaklar. Ve insanlık sanat eseri üretmek için yaratılmıştır. Diğer insan davranışlarının aksine bunun içinde bencillik mevcut değildir.”

Ne var ki modern düşünüş biçimi sanatı da endüstrileştirmiş ve sanatçıyı da *Be-stand* haline getirmiştir. Artık sanat da insanın tüketim nesnesi haline gelmiştir. Yazar da bu durumdan mustarıptir. Eleştirmenlerin, gazetecilerin ve yayın sektörünün “daha çok, daha çok” diye kendisini sıkıştırmaları kelimelerle hakikati aramanın bir yolu olan yazma faaliyetini yazar için artık utanç verici bir hale getirmiştir. “Hiçbir şey bilmiyorlar, bildikleri tek şey tüketmek!” Tüketicilere göre şekillenen günümüz kitle kültürü, insanın kendi varlığı ile ilgili temel soruları sormasına ve bir ruhsal varlık olarak kendisinin bilincine varmasına giderek artan bir şekilde engel olmaktadır (Tarkovski, 2007, s. 32). Bu şekilde endüstrileşmiş, bir şekilde hesaplayıcı düşünce ile şekillenmiş sanatın anlam noktasında insana fayda vermeyeceği aşıkardır. Çünkü varlığın anlamı sorusu modern insanın çizmeye alışkın olduğu sınırlardan hep kaçmaktadır. Bölgeye ulaşmanın kendi kuralları olduğu gibi anlama ulaşmanın da kendine has bir yolu vardır. Ancak doğru yoldan ilerleyenler maksatlarına vasil olurlar.

Yazar ve bilim adamının odaya varmaları da mihmandarları olan iz sürücünün sezgilerine tabi olmakla gerçekleşmiştir. Odanın eşliğine vardıklarında iz sürücü ikisini odanın gücüne dair uyarır: “Burada en içten dilekleriniz gerçek olur, acılarınızdan doğmuş olanlar.” İnsanın kendi bilincine bile gizli olan en derin arzularının gerçekleşeceği düşüncesi ürperticidir. Kendisine bile gizli kalmış arzuların aşikâr olması insanın kendine yabancılığını gözler önüne serer ve bu kolay kabullenilir bir durum değildir. Filmde adı geçen “kirpi” karakterinin yaşadıkları tam olarak böyle bir deneyimdir. Esasında iz sürücünün öğretmeni olan kirpi, yıllarca insanları korkusuzca bölgeye taşımıştır. Kardeşini bölgeye getirerek ölmesine sebep olmuş ve daha sonra da odaya girdiğinde kardeşinin yeniden hayat bulacağını düşünmüştür. Ne var ki odaya girdikten sonra sadece çok çok zengin olmuş ve en derin arzusunun zenginlik olmasını kabullenemeyerek intihar etmiştir. Yazar bu riski almak istemeyerek odaya girmekten vazgeçer. Kendi arzularının başkalarına zarar verebileceği ihtimali onu durdurur. Şayet en derin arzusu dahiyane bir yazar olmak olmuş olsa da odaya girmek ona fayda sağlamayacaktır. Çünkü, dahi olduğunu bilmek ve kemal noktasında olmak yazı faaliyetinin motivasyonunu söndürür. Acı çeken, şüpheleri olan ve kendi değerini ispat etmek isteyen insan ancak yazar. Dahi olduğunu kesin olarak idrak etmek yazmayı gereksiz kılacaktır.

Bilim adamı da odaya girmez. Ancak onun eşikteki amacı çok farklıdır. O, kendisin hazırladığı bomba ile odayı patlatmak niyetindedir. Şayet gerçekse, doğanın bu mucizesinin kötü niyetli kimselerin eline geçmesini engellemektir düşüncesi. İz sürücü bunu fark edince profesörden bombayı almak için var gücüyle çabalar. Onun, insanlığın son umudunu kendi elleriyle havaya uçurma arzusu iz sürücüye göre anlaşılması mümkün olmayan bir durumdur. Bu sahnede yazar tarafından fiziksel ve sözsel şiddete maruz kalan iz sürücü ağlayarak insanları bölgeye getirmede hiçbir maddi menfaati olmadığından bahseder. Onun tek gayesi acı içinde kıvranan umutsuz insanlara yardım edebilmektir. Bu, onun için tek mutluluk kaynağıdır. İz sürücünün ağlama sebebi yol arkadaşlarının kötü davranışlarına maruz kalmak değildir. Odanın varlığına gerçekten hiç kimsenin inanmıyor olması onu derinden sarsmıştır. İz sürücünün içten göz yaşları yazar ve bilim adamının tavrını yumuşatır. Bilim adamı odayı patlatmaktan vazgeçer, yazar da kaba davrandığı için özür diler. Üçü birden odanın eşliğinde otururlar.

Birden şarıl şarıl yağmur yağmaya başlar. Bölgeye girildiği andan itibaren bazen damla sesi olarak bazen durgun bir nehir olarak bazen de coşkun bir şelale olarak filme eşlik eden su sesi odanın önünde sağanak bir yağmura dönmüştür. Aldığı farklı şekillerle akıp giden hayattır

su filmde. İçinde sakladığı farklı hatıralarla bir bellektir. Akan bir bilinçtir. Odanın önünde çaresiz ruhlar için bir teskin edicidir. Yok edici bombayı bile içine alıp etkisiz hale getirecek kadar temizleyicidir su.

Yazar ve bilim adamının odaya girmemiş olmaları yolculuğun hedefine ulaşamaması sebebiyle başarısız bir girişim olarak adlandırılabilir mi? Yol sonundaki kazanımları dikkate alındığında esas kıymetli olanın yolun kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Yol, yolcular için kendilerini tanımlarını sağlayan bir rehber olmuştur. Tarkovski'nin kendisinin de ifade ettiği gibi odanın varlığı kahramanların kişiliklerini ortaya çıkarmak için bir bahane işlevi görmüştür (Guerra, 2006, s. 50). Ne var ki iz sürücü açısından iki yolcunun odaya girmemiş olmaları acı vericidir. Ona göre, kendilerini "aydın" olarak tanımlayan yazar ve bilim adamının inanç eksikliği bu sonuca sebep olmuştur. Onların her türlü bilmeleri bir cehalet olarak karşlarına dikilmiş umuda erişmelerine engel olmuştur. Onlardaki bu inanç eksikliğinin derin ıstırapıyla inler iz sürücü. Onların inançsızlıkları kendi hallerini görmeye engel olduğundan inanca olan ihtiyaçlarından haberleri bile yoktur. İz sürücünün, rasyonel düşünüş lehine inancı ortadan kaldıranlara yönelik tutumu; hesap eden düşünce lehine anlamı aramayı bırakanlara karşı Heidegger'in tavrını çağrıştırır bize. Heidegger de anlamı arayan düşünme ile düşünmeyenlerin tavrını kaygı verici bulur (Heidegger, 2013a, s.2). Onun modern düşünce ve teknik yazıları bu anlamda hem tahakküm edici tavra karşı bir uyarı hem de anlamı ortaya çıkaracak düşünmeye davettir.

Filmin sonlarına doğru iz sürücünün karısı doğrudan izleyiciye hitap eder. İnsanlığın kurtuluşuna dair umutları sönen iz sürücünün aksine karısı her türlü olumsuzluğa ve kedere rağmen umudun varlığına inanmaktadır. Her türlü mantık dışılığına rağmen iz sürücü ile evlenmesi ve onunla yaşamının getirdiği sıkıntıları kabullenmesi kadını filmin esas kahramanı haline getirmektedir. Çektiği her türlü sıkıntıya rağmen eşine tertemiz ve karşılıksız bağlılığı ve umududur onu kahramanlaştıran (Haggipavlu, 2004, s. 101). Tarkovski'ye göre, kadının bu aşk ve bağlılığı, modern dünyanın inançsızlığına ve boşluğuna karşı çıkartılabilecek son mucizedir (Tarkovski, 2007, s. 175). Hesap eden düşünmeden azade, inanç ve umuda sarılan kadının umutlarının boş/a olmadığını göstererek filmi bitirir Tarkovski. "Koruyucu güç" tam da umudun tükendiği noktadan filizlenir. İz sürücünün, kendisinden "maymun" diye bahsedilen ve bölge yüzünden mutant bir şekilde dünyaya gelmiş olan kötürüm kızı, bakışlarıyla duran nesnelere hareket ettirebilmektedir. Bu, bölgenin mucizevi gücünün, inancını yitirmeyen bir iz sürücünün ve umudunu hiçbir zaman kaybetmeyen bir kadının kızlarına aktığının imasıdır.

SONUÇ YERİNE

“Güzel, gerçeğin peşinden koşmayanlardan kendini gizler” der Tarkovski, sanatın anlamı ve varlık sebebi hakkında düşünmeden bir eser hakkında kaba saba sözler sarf edenlere. Oysa sanatçı gerçeği başkalarına açıklayabilmek için acılar çekmektedir (Tarkovski, 2007, s. 32). Bu yazıda, Tarkovski'nin *Stalker* filminde açıklamaya çalıştığı gerçekleri açığa çıkarma noktasında yirminci asrın en etkili filozoflarından Heidegger'in düşüncesini esas aldık. Alman filozofun modern düşünme tarzına yönelttiği eleştirilerin, “düşünme”, “anlam” ve “inanç” kavramları zemininde inşa edilen filmde yer alan imgeleri açıklama noktasında bir ufuk sağladığı söylenebilir.

Gerek Heidegger'in gerekse Tarkovski'nin modern düşünüş biçimine dair temel eleştirisi tahakküm edici, sınırlandırıcı, hesap edici ve indirgeyici tavrıdır. Oysa hayatın bazı yönleri rasyonalitenin çizdiği bu çerçeveye sığmaz. Varlıkla ilişki tarzını şekillendiren modern yaklaşımın anlam sorusundan uzaklaştırması insanı kendine yabancılaştırmakta ve onu yersiz yurtsuz kılmaktadır. Tehlikelerle dolu hayat yolunda salimen ilerleyebilmekse indirgeyici tutumu bir kenara koyup varlığın kendisini ifşasına müsaade etmekle mümkündür. Her iki isim de bu ifşayı mümkün kılacak en önemli aracın sanat olduğu noktasında hemfikirdir. Öte yandan Heidegger düşüncesinde anlam vurgusu baskınken *Stalker*'da ise inancın esasa yerleştirildiği görülmektedir. Tarkovski düşüncesinde inanç ve maneviyattan kastın da anlam olduğu (Tarkovski, 2009, s. 180) göz önüne alındığında Heidegger ve Tarkovski'nin görüşlerinin bu noktada da örtüştüğü ifade edilebilir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Bambach, C. (2017). Heidegger, Teknoloji ve Yurt. *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği*, (Ahmet Aydoğan Çev. ve Der.), Say Yayınları, 173-199.
- Botha, C. F. (2003). Heidegger, technology and ecology. *South African Journal of Philosophy*, 22(2), 157–171.
- Guerra, T. (2006). Stalker, Smuggler of hapiness. *Andrei Tarkovsky: Interviews*, (John Gianvito Ed.). University Press of Mississippi.
- Hadjoannou, C. (2018). Heidegger's critique of techno-science as a critique of Husserl's reductive method. *Heidegger on Technology*. Routledge.
- Haggipavlu, E. (2004). *Heidegger on Poetic Thinking and the Cinema of Andrei Tarkovsky*. (Yayımlanmamış doktora tezi). State University of New York.
- Heidegger, M. (1975). *Poetry, Language, Thought*, (Albert Hofstadter Çev.). Perennial Classics.
- Heidegger, M. (1977) The age of the world Picture. *The Question Concerning Technology and Other Essays*. (William Lovitt Çev). Garland Publishing.
- Heidegger, M. (1977) The question concerning technology. *The Question Concerning Technology and Other Essays*. (William Lovitt Çev.). Garland Publishing.
- Heidegger, M. (1994) *Basic Questions of Philosophy Selected Problems of Logic*, (Richard Rojcewicz ve Andre Schuwer Çev.) , Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1995). *Profesör Heidegger 1933'te Neler Oldu? Der Spiegel'in Heidegger'le Tarihi Söyleşisi*. (Turhan Ilgaz Çev.). YKY.
- Heidegger, M. (1996). *Discourse on Thinking*. (John M. Anderson ve E. Hans Freud Çev.). Harper & Row Publishers.
- Heidegger, M. (1998a). *Bilim Üzerine İki Ders*. (Hakkı Hünler Çev.). Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (1998b). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. (Doğan Özlem Çev.). Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (2001). *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*. (Levent Özşar Çev.). ASA Yayınları.
- Heidegger, M. (2003). *Sanat Eserinin Kökeni*. (Fatih Tepebaşı Çev.). Babil Yayınları.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. (Kaan H. Ökten Çev.). Agora Kitaplığı.
- Heidegger, M. (2009) *Metafizik Nedir?*. (Yusuf Örnek Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Heidegger, M. (2013a). *Hümanizm Üzerine*. (Yusuf Örnek Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

- Heidegger, M. (2013b). *Düşünmek Ne Demektir: 1951/52 Kış Dönemi Ders Notları*, (Rıdvan Şentürk Çev.), Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (2016). *Country Path Conversations*, (Bret W. Dawis çev.) Indiana University Press.
- Heidegger, M. (2017). Messkirch Anma Konuşması. *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği*. (Ahmet Aydoğan Çev. Ve Der.), Say Yayınları.
- Inwood, M. (1999). *A Heidegger Dictionary*. Blackwell Publishers.
- Kılıç, I. (2022). Malabou'nun plastisite ve yeni yaralılar yaklaşımı bağlamında the father filmi, *SineFilozofi*, 7 (13), 102-124.
- Mousavinejad, S. M.& Jahromi, M. R. (2018). Comparative study between Heidegger's thought and Tarkovsky's cinema. *Journal of Philosophical Investigations at University of Tabriz*, 12 (23), 157-174.
- Schoevaars, B. (2019). *Yearning For Poetry: Heidegger and Tarkovsky*. (Yayımlanmamış lisans tezi). Erasmus School of Philosophy.
- Tarkovski, A. (2007). *Mühürlenmiş Zaman*. (Fusun Ant Çev.). Agora Kitaplığı. (Özgün eser basım 1985).
- Tarkovski, A. (2009). *Şiirsel Sinema*. (Ebru Kılıç Çev.). Agora Kitaplığı. (Özgün eser basım 2006)
- Young, J. (2000). What Is Dwelling? The homelessness of modernity and the worlding of the world. *Heidegger, Authenticity, and Modernity: Essays in Honor of Hubert L. Dreyfus Volume 1* (Mark A. Wrathall & Jeff Malpas Ed.), The MIT Press, 187-203.
- Zimmerman, M. E. (1990). *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics, and Art*. Indiana University Press.
- Zimmerman M. (2011). *Heidegger- Moderniteyle Hesaplaşma-*, Paradigma Yayınları.

Sonnotlar

ⁱ Heidegger, sinemanın bir sanat olarak değerlendirilmesi noktasında kesin bir görüş belirtmemiştir. Bu sebeple, Heidegger'in felsefesi ve sinema arasındaki ilişki tartışmalıdır. Alman düşünürün, mesafeleri ortadan kaldıran olarak filmle ilgili görüşleri konu hakkında fikir verebilir. Detaylı bilgi için bk. Heidegger, M. (1975). *Poetry, Language, Thought*, s.163.

ⁱⁱ "die Kehre", genellikle Heidegger'in kendi düşüncesindeki *Varlık ve Zaman* ve *Hümanizm Üzerine Mektup* arasında meydana geldiği varsayılan keskin bir dönüşü belirtmek için kullanılır. *Varlık ve Zaman* ile savaş sonrası yazıları arasında üslup ve içerik açısından kesinlikle büyük farklılıklar vardır. Bununla birlikte, Heidegger'in de belirttiği gibi, onun kendi düşüncesinde "Kehre" olarak adlandırdığı şey bakış açısı değişikliğini içermez. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Inwood, M. (1999). *A Heidegger Dictionary*, s. 231-233.


ⁱⁱⁱ "Gizini açma" için Heidegger "Entbergen" fiilini kullanıyor ve bu kullanımın Greklerin "aletheia" kavramına karşılık olarak kullandığını ifade ediyor. Bkz. Heidegger, M. (1998b). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, s. 51-52.

^{iv} "Kültür endüstrisi" kavramsallaştırması Adorno ve Horkheimer'a aittir. Kavram, kültür ve sanat ürünlerinin metalaşarak endüstri haline gelmesini ifade eder. Detaylı bilgi için bk. Adorno, T. (2005). "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken", *Cogito*, S. 36, Yapı Kredi Yayınları, s. 76. Tarkovski'nin kültür endüstrisinin bir parçası olarak üretilen sinema filmleri eleştirisi için bk. Tarkovski, A. (2007). *Mühürlenmiş Zaman*. (Fusun Ant Çev.). Agora Kitaplığı, s. 150.

^v Yirminci yüzyılın en önemli kavramlarından olan "yabancılaşma" Heidegger'in eserlerinde sık geçen merkezi kavramlardan değildir. Felsefe tarihinde yabancılaşma kavramını ilk kez sistemli olarak Hegel tarafından ele alınmış, Marx düşüncesinin ise merkezinde yer almıştır. Bu tema, Kierkegaard, Nietzsche, Sartre, Camus ve Kafka gibi varoluşçu isimlerin de temel ilgilerinden olmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ağırman, F. (2009). *Felsefi bir kavram olarak yabancılaşma: Rousseau, Hegel ve Marx Örneği*. Felsefe Dünyası, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, sayı:49(1), 90-102.

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog

Friedrich Heinrich JACOBI, Arif YILDIZ (Translator)¹

 ¹ Dr., Independent Researcher (ORCID ID: 0000-0002-9461-4614)

Özet

F. H. Jacobi'nin F. Hemsterhuis'a mektubu Spinoza Tartışması olarak adlandırılan polemğin temel belgelerinden biridir. Bunun sebepleri arasında şunlar sayılabilir: Spinoza ve Jacobi arasında gerçekleşen kurgusal bir diyalog içeren bu mektup, öncelikle Jacobi'nin Ethica'nın hakiki içeriğine dair detaylı bir analiz sunması bakımından önemlidir. Söz konusu diyalog, aynı zamanda Hemsterhuis'un Jacobi üzerindeki etkisi genellikle göz ardı edilen dolayısızlık felsefesine dair bir genel bakış sunması açısından da dikkat çekicidir. Jacobi'nin hem mektuptaki hem de diyalogdaki pozisyonu üç ana noktada özetlenebilir: 1/ Hemsterhuis'un ve Wolffçu filozoflar kuşağının aksine Spinozacı metafiziğin dayandığı geometrik yöntemle önem atfetmeyen Jacobi, Spinoza'nın mutlak rasyonalizme odaklanarak, onun a nihilo nihil fit ilkesine dayandığını kanıtlamaya çalışır; 2/ rasyonalist felsefenin zirvesini temsil ettiğini düşündüğü Spinoza'ya karşı, evrenin aklî kaynağı olarak ereksel nedenin gerçekliğini ve özgür iradenin varlığını savunur; 3/ son olarak Jacobi, aklın yerine, herhangi bir akılsal temellendirmeye ihtiyaç duymadan varlığın ve bilginin kesinliğini veren duyguya dayalı inancın dolayısızlığını koyar.

Anahtar Kelimeler: Jacobi , Spinoza, Hemsterhuis, Ethica, ereksel neden, özgür irade.

Copy of a Letter to M. Hemsterhuis in the Hague: Dialogue with Spinoza

Abstract

F. H. Jacobi's letter to F. Hemsterhuis is one of the key documents of the so-called Spinoza controversy for many reasons. First, it contains a fictional dialogue between Spinoza and Jacobi where the latter provides a detailed analysis of what he takes to be a genuine content of Ethics. Second, it gives an overview of Jacobi's reception of Hemsterhuis' philosophy of immediacy which is usually overlooked and ignored. Jacobi's position both in the letter and the dialogue boils down to three main points: 1/ unlike Hemsterhuis (and the whole generation Wolffian philosophers) Jacobi does not attribute too much importance to geometrical method of Spinozian metaphysics, his main concern lies rather in the absolute rationalism, grounded in the principle *a nihilo nihil fit*; 2/ against Spinoza (who represents the pinnacle of the rationalist philosophy), Jacobi defends the reality of final cause as the intelligent cause of the world and the possibility of human free will; 3/ instead of reason, he advocates the immediacy of belief based on the feeling which gives us the certitude of being and knowledge without requiring any rational justification.

Keywords: Jacobi, Spinoza, Hemsterhuis, Ethica, final cause, free will.

Translator / Çevirmen	: Arif YILDIZ (Translator) Independent Researcher
E-mail / E-posta	: arifyildz@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	: 31.08. 2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	: 26.09. 2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	: JACOBI, F. H. 1998. Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog (Çev. Arif YILDIZ), <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, s.182-197.

Lahey'den Hemsterhuis'a Gönderilen Mektubun Kopyası: Spinoza ile Diyalog¹

Bana yazma inceliğini gösterdiğiniz 26 Nisan tarihli mektubunuza ekli olan Spinoza makalesi hakkında bana yazmanız için sizi sıkıştırılı iki aydan fazla oldu.² Umarım yakında bu dileğim gerçekleşir.

Mektubunuzda bu meşhur adamı düşündüğünüzde, otuz yıl daha yaşamamış olmasına hayıflanmadan edemediğinizi yazmışsınız. Eğer yaşasaydı, fizikteki ilerlemelerin gösterdiği üzere geometrinin bir tek fiziksel nesnelere³ doğrudan uygulanabileceğini kendi gözleriyle görebilecekti diyorsunuz. Böylece de geometrinin formül yöntemini, geometrinin ruhuyla birbirine karıştırdığını anlayacak, bu ruhu metafiziğe uygulayarak harikulade dehasına daha çok yaraşır şeyler üretebilecekti diyorsunuz.

Belki de geometrinin ruhuna yeterince sahip olmadığım olacağından olacak, bu konuda Spinoza'yı savunmaya kalkışmıyorum. Ancak Spinoza bile formül yöntemiyle birbirine karıştıracak kadar geometrinin ruhundan mahrumsa, o halde bu ruh o kadar elzem olmasa gerek. Çünkü bundan mahrum olan Spinoza, aynı zamanda en doğru sağduyuya,⁴ en keskin yargıya ve kolayca aşılamayacak türden isabetli, kuvvetli ve derin bir akıl yürütmeye sahipti. Yine de bu üstünlükleri onu yer yer yanılgıya düşmekten koruyamadı; özellikle de geometrinin formül yöntemini metafiziğe taşıyarak kuşkusuz ki yanıldı. Ancak temeli çok eskilere dayanan bu yöntemi icat eden Spinoza'nın felsefi sistemi değildir; bu yöntem Pythagoras'ın, Platon'un ve nice filozofun tükettiği felsefe geleneklerinde kaybolmuştur. Spinoza'nın felsefesini diğerlerinden ayıran ve ona ruhunu veren şey, içerdiği ve en kesin biçimde uyguladığı şu meşhur aksiyomda saklıdır: *Gigni de nihilo nihil, in nihilum, nil potest reverti.*⁵ Spinoza, her eylemin mutlak bir başlangıcı olduğunu reddediyor⁶ ve ereksel nedenler sistemini insan aklının en büyük hezeyanı olarak görüyorsa,⁷ bunun nedeni geometrinin doğrudan fiziksel olmayan gerçekliğe⁸ uygulamasında değil, bu ilkededir.

İşte Spinoza'nın fikirlerinin işleyişini kabaca böyle anlıyorum. Şimdi varsayalım ki Spinoza *Aristée*'yi⁹ okumuş olsun, biz de okuyup okumadığını bilmiyoruz olalım ya da bilmiyormuş gibi yapalım ve sözü bizzat kendisine verelim.

Spinoza: Varlık, bir sıfat değildir¹⁰ ve herhangi bir kuvvetten¹¹ türemez; bütün sıfatları, nitelikleri ve kuvvetleri taşıyandır: töz adı verilen; hiçbir şeyi varsaymayan ancak her şeyin varsaydığı şeydir.

Varlıktan türeyen çeşitli enerjilerden¹² bazıları doğrudan tözden ileri gelir. Uzam ve düşüncenin gerçek ve mutlak sürekliliği böyledir.

Tözün yalnızca bir *sıfatı*, bir *niteliği* olan düşünce, hiçbir şekilde tözün nedeni olamaz. Düşünce onu var edene dayanır, onun bir ifadesi ve eylemidir ve tözü eyleme geçirenin düşünce olması imkansızdır.

İdealar (yani belli bir şekilde belirlenen düşünce) içerikleriyle belirlenir; ancak bu içerik veya ona denk gelen şey, düşünceyi üretmez.

İdeanın içeriği veya ona denk gelen şeye ideanın nesnesi adını veririz.

Dolayısıyla her bir ideada:

- 1) düşünceyi nesnesinden bağımsız olarak kuran, mutlak ve ilksel¹³ bir şey;
- 2) bir ilişkiyi¹⁴ ortaya seren ve bu ilişkinin sonucu olan ikincil ya da fenomenal bir şey vardır.

Bu ilişkinin yasasına göre, (yalnızca özü bakımdan ele alındığında) düşüncenin tek başına ideayı veya bir nesnenin temsilini üretmesi ne kadar imkansızsa, bir nesnenin, dolayimli bir eylemin ya da herhangi bir değişikliğin¹⁵ düşünceyi doğurması da o kadar imkansızdır.

İrade¹⁶ düşünceye bağlıdır, çünkü kendilik-duygusunu¹⁷ varsayar. Bir ilişkiye dair duyguyu gerektirdiği için de ideaya bağlıdır. Dolayısıyla irade, dolayimsız olarak ne töze ne de düşünceye bağlanır; yalnızca ilişkilerden türeyen uzak bir sonuçtur ve asla saf bir neden, eylemin bir kaynağı¹⁸ olamaz.

Şimdi karşı taarruza geçerek Spinoza'nın saldırısını durduralım; bakalım siperlerini aşip, surlarını yıkabilecek ve kendi eliyle döşediği mayınları kendi üzerinde infilak ettirebilecek miyiz?

Ateş! Ah biçare Spinoza, boş hayaller kuruyorsunuz! Sadede gelelim, olgulardan yola çıkarak başka bir yol izleyelim.

“Her eylemin bir yönü olduğuna katılıyor musunuz?”

Spinoza: Katılmıyorum. Aksine bana öyle geliyor ki her ilksel¹⁹ eylemin tek nesnesi yalnızca kendisidir, dolayısıyla eylemin herhangi bir yönü olamaz, çünkü yön denilen şey, belli ilişkilerin ürettiği bir sonuçtan başka bir şey değildir.

“O halde varolan veya görünen, öz, kip veya herhangi bir şeyin başka türlü değil de bu şekilde varolmasının veya görünmesinin bir nedeni²⁰ var mı?”

Spinoza: Kuşkusuz ki var.

“Öyleyse yönün bir niçini, bir nedeni vardır. O halde yönün niçini yönün kendisinde değildir, çünkü aksi halde varolmadan önce var olmuş olurdu.”

Spinoza: Kabul ediyorum.

“Öyleyse yönün niçini faildedir²¹ ve zemini²² de faildedir. Ancak bir nedenden diğerine sonsuza kadar gidemezsiniz, çünkü failin eylemine yöneldiğini sabit bir an vardır: o halde ilk nedeni ya failin kendi iradesinin²³ bir ürünü olan faaliyetinde ya da failin bir değişikliğinde²⁴ bulacaksınız. Fakat değişikliğin bir niçini vardır ve nedenden nedene giderek sonunda belirli faaliyete ya da bir failin iradesine²⁵ ulaşırsınız, dolayısıyla yönün ilksel nedeni iradedir. Fakat öngören bir akıl²⁶ ve varlık bilinci²⁷ olmadan belirli bir faaliyeti ve bir şeye yönelen iradeyi²⁸ kavrayamayız. Dolayısıyla her sonucun ilksel nedeni, sonsuz derecede büyük ve kudretli olan aklî bir iradenin eylemidir. Sonsuz diyorum çünkü nedenden nedene giderek sonunda ona varmamız gerekir.²⁹”

Spinoza: İradenin,³⁰ tıpkı bir yöne yönelen hareket gibi ikincil, türemiş ve ilişkiden doğan bir varlık olduğunu size kanıtlamıştım. Nasıl ki hareket yönünün niçini yönün kendisinde olamazsa (çünkü bu durumda varolmadan önce varolmuş olurdu), iradenin yönünün niçini de yönünü kendisinde olamaz, çünkü bu durumda varolmadan önce varolmuş olurdu. İrade ile belirlenen eyleme geçebilme yetiniz,³¹ tamamen kendi nedenini üreten bir sonuçtur. Bu konuda bana hak vereceksiniz, çünkü sizin de gördüğünüz gibi, irade yalnızca düşünceye değil ideaya da bağlıdır. Gelgelelim özü bakımından ele alındığında düşünce, yalnızca *varlık* duygusudur.³² Belirli, bireysel ve diğer bireylerle ilişki içinde olduğu ölçüde *idea*, varlık duygusudur. *İrade*, birey olarak eylemde bulunan belirli varlık duygusundan başka bir şey değildir...

“Durun bakalım sevgili Spinoza, yine boş hayallere kapıldınız. Birbirinden tamamen farklı, hatta birbirine tamamen karşıt olan iki şeyi, faaliyet ve eylemsizliği³³ birbirine karıştırdığınız için yanılıyorsunuz.³⁴ Fiziksel evrende hareket kadar hareketsizlik³⁵ de vardır. Hareket halindeki bir parça, hareketini hareketsiz bir parçaya iletir ve karşılığında ondan hareketsizlik alır. Kökeni ne olursa olsun etki ile tepki eşittir. Dolayısıyla evrendeki etkilerin toplamı, tepkilerin toplamına eşittir. Biri diğerini ortadan kaldırır, bu da bize en yetkin hareketsizliği ve hakiki eylemsizliği verir.³⁶ Eylemsizlik,³⁷ bir şeyde o şeyi olduğu şey yapan kuvvet varolduğunda gerçekten vardır ve ancak bu kuvvetle ve bu kuvvete orantılı olarak tepki verir. Dolayısıyla tepkisellik ile eylemsizlik aynı şeydir. Bu eylemsizliği görmemizi sağlayan şey, aynı zaman eylemsizliği aşan ya da onu yok eden hareketi, yani faaliyet adı verilen tümüyle

farklı türdeki bir kuvveti de görmemizi sağlar.³⁸ İşte böylece evren iki parçaya ayrılır. Tümüyle eylemsiz ve edilgin olan parça bize devinimsizliğin ve hareketsizliğin en yetkin sembolünü sunar. Canlı ve can veren öteki parça ise, yaşamaya ve faaliyetsizliklerinin ilkelerine göre hareket geçmeye zorlamak ve onları birbirine bağlamak için doğanın ölü parçalarını ele geçirir.³⁹ Bir varlıktaki bu faaliyet, enerji, kuvvet ilkesi, kendi kuvveti dahilindeki şeylere etki edebilme yetisidir. Bu faaliyet, mümkün olan her yere doğru yönelir ve özgürlüğü de buradan gelir: bu faaliyet, irade⁴⁰ veya irade edebilme yetisini⁴¹ kuran belirsiz bir kuvvettir.”⁴²

Spinoza: Dilediğiniz gibi konuşmanıza izin verdim. Size şöyle cevap vereceğim. Öncelikle, bir şeyi olduğu şey yapan kuvvet dışında hiçbir ilksel kuvvet,⁴³ hiçbir güç yetisi, yani yapabilme gücüne⁴⁴ sahip bir varlığın kendi kuvveti dahilindeki şeyler üzerinde *etki edebilme* gücü,⁴⁵ kabul etmem. Mümkün olan her yöne doğru yayılan hiçbir enerji, ya da “kendi kuvvet ve enerjisini, aromanın kokusunu mümkün olan bütün yönlerde doğru yayması gibi yayan belirsiz bir kuvvet” de kabul etmem: benim fikrime göre bunlar, mefhumlara imgeler vermekten başka bir şey değildir ve anlaşılır bir şey söylemezler. Edilginlik veya yalnızca edilgin olma kuvvetine sahip bir varlık nedir? Bu edilginlikle ilişkiye giren ve onda, ona tamamen yabancı bir etkinin nedeni haline gelen ve üstelik faaliyetsizliğiyle bu edilgin ve tepki veren varlığın özüyle çelişen faaliyet nedir? Bir kuvvet kendi kaynağından ayrılabilir mi? Bir kuvvet, bir parçasını terk ettiğinde, bu parça tek başına varolabilir veya daha da ileri gidersek, tümüyle heterojen ve başka olan bir varlığın niteliği haline dönüşebilir mi? “Ama bunun meydana geldiğini görebiliyoruz!” diyeceksiniz. Ben de size, güneşin de yeryüzü etrafında döndüğünü görüyoruz, derim. Fenomenleri bir kenara bırakıp varolanı bilmeye uğraşalım.⁴⁶ Hakikat bize dışarıdan gelemez, içimizdedir.⁴⁷ Lakin böyle yetkin bir soyutlamayı yapabilecek, yani yalnızca *varlığa* yönelebilecek bir dikkate sahip olan pek az kafa vardır. Gelin bu sefer kendimizi çok yormayalım. İki parçaya bölünmüş evren teorinizi bir kenara bırakıp, onu nasıl açıkladığınıza bakalım. Argümanınızı bir cümleyle şöyle özetleyebilirim: etkin neden⁴⁸ belirler, dolayısıyla aklîdir ve enerjisi, iradesinde yatar. O halde size sorarım, bu neden, aklî olmak istediği için mi aklîdir, yoksa iradesinden bağımsız olarak mı aklîdir? Kuşkusuz ki iradesinden bağımsız olarak böyledir diyeceksiniz. Ancak belirlenimsiz düşünce boştur ve temsil edici olamayan her düşünce de belirlenimsizdir. Öyleyse, bir ve tek ve dışsallığı olmayan veya dışsallığı, saf mutlak bir hiçlik değil de kendi yaratılarından oluşan yaratıcının düşüncesi nereden gelir diye sorarım size. Bu yaratıcının düşüncesinin, nesnelere, yani sonlu, belirli ve ardışık varlıkları temsil etmesini sağlayan nedir? İdealarını⁴⁹ onlar var olmadan önce, kendi yetisi veya kendi idealar

üretebilme gücüyle yarattı ve belirledi mi? Kendi aklının kaynağı⁵⁰ ya da sonucu olmayan, bununla birlikte yine de aklî olan, nereden gelip nereye gittiğini bilmediğim bu varlığın *iradesi* ya da irade edebilme yetisi⁵¹ nedir? Nasıldır ve ne ister? Özetlemek gerekirse yaratıcınız varlığını, düşünceye ve iradeye mi yoksa düşüncesi ve iradesini varlığına mı borçludur? Belki de bu sorunun saçma olduğunu ve Tanrı'da düşünce, irade ve varlığın bölünmez aynı şey olduğunu söyleyeceksiniz. Ben de sizin gibi düşünüyorum; tek bir farkla ki, sizin irade adını verdiğiniz şeye ben etkin güç⁵² diyorum ve onu böyle anlıyorum. İşte nihayet aynı fikirdeyiz. Ancak faaliyeti yöneten bir iradeden, her şeyi öngören ve ilk nedenin tabi olduğu ancak hiçbir şey tabi olmayan bir akıldan⁵³ artık söz etmeyin çünkü bu her bakımdan saçmalığın daniskasıdır.

“Kızmayın sevgili Spinoza, önce bütün bunların bizi nereye götürdüğüne bir bakalım. Benim argümanlarımı ele aldığınız gibi ben de sizin argümanlarınızı ele alacağım ve şu soruyu sormakla yetineceğim: madem ki iradeniz, faaliyetinizin bir sonucu, hatta dediğiniz üzere, uzak bir sonucu, o halde iradenize uygun olarak nasıl eyleme geçebilirsiniz ki? Sanırım bu konuda hiçbir kanıtla gerek kalmadan bana hak vereceksiniz. İnsanın iradesini⁵⁴ kanıtlamak istemek, onun varlığını kanıtlamak istemektir.⁵⁵ Kendi dışındaki nesnelere gelen temsilleri⁵⁶ aldığında kendi varlığını duyumsamayan; eyleme geçtiğinde veya arzu ettiğinde kendi iradesini⁵⁷ duyumsamayan şey insan olmayan bir şeydir ve onların özü hakkında hiçbir şey ileri süremeyiz.⁵⁸

Spinoza: Benim özüm hakkında istediğiniz gibi düşünebilirsiniz ancak kesin bilimler sayesinde biliyorum ki, herkes gibi benim de belli istek ve arzularım olsa da iradem⁵⁹ kesinlikle yoktur. İrade⁶⁰ dediğiniz şey, hayvanın köpeğinizle ya da atınızla, *insanın* da sizinle ya da benimle ilişkili olması gibi⁶¹ şu ya da bu tikel iradeyle ilişkili olan soyut bir varlıktır sadece.⁶² Bu metafizik ve hayali varlıklar yüzünden yanıyorsunuz. Aslında bir hiç olan ne olduğu belirsiz bir şeyden yola çıkarak eyleme geçme ya da geçmeme kudreti⁶³ tasarlıyorsunuz. Yetiler, güçler, yapabilme güçleri⁶⁴ vs., adını verdiğiniz bu kudretler⁶⁵ aracılığıyla fark ettirmeden bir şeyi yoktan var ediyor, tehlikeli laflardan ustalıkla sıyrılarak sofistleri büyülüyor, filozofu ise kızdırıyorsunuz. Bütün bu *yapıp edebilmelerinizden*⁶⁶ hiçbiri varlığa aykırı değildir. Belirli varlık, bütün sonuçlarında da belirlidir. Her bir anında edimsel olmayan hiçbir kuvvet yoktur. Kuvvetler, asla kesintiye uğramadan kendi gerçeklik derecelerine göre eylemde bulunurlar.

“Lütfen soruma cevap verin Spinoza!”

Spinoza: Sizi atlatmaya çalıştığımı mı sandınız? İşte cevabım. Sadece *irademe göre* eylemde bulunurum, her eylemim her zaman irademe uygundur. Fakat beni eyleme iten kesinlikle iradem değildir. Karşıt fikir, istek ve arzularımızı iyi bilmemizden gelir ancak bizi arzulamaya ve istemeye itenin ne olduğunu bilmeyiz. Bilmediğimiz için kendi isteklerimizi bizzat irademizle ürettiğimizi sanır, hatta çoğu zaman arzularımızı irademize yükleyecek kadar ileri gideriz.

“Sizi tam anlayamadım. İradeyi belirleyen üç felsefi sistem olduğunu biliyorsunuz: birincisi, aslında özgürlük sistemi denilmesi gereken, kayıtsızlık ve itidal sistemi; ikincisi en iyiyi seçme ya da ahlaki zorunluluk sistemi⁶⁷; üçüncüsü ise fiziki zorunluluk veya kadercilik sistemi. Siz bu üçünden hangisini savunuyorsunuz?

Spinoza: Hiçbirini. Ancak bana göre en kötüsü ikincisi.

“Ben de ilkinden yanayım. Peki size göre niçin ikinci sistem en kötüsü?”

Spinoza: Gerçek bir safsata olan ereksel nedenleri varsaydığı için.

“Özgürlüğü yok ettiği için en iyiyi seçme ya da ahlaki zorunluk sistemini sizin insafınıza bırakıyorum. Ereksel nedenlere gelince, ben de onları reddetmenin gerçek bir safsata olduğunu düşünüyorum.

Spinoza: Bunlardan birini eleştirip diğerini savunmamamı bekleyemezsiniz. Tekil her şeyin doğasının kendini muhafaza etme eğiliminde olduğuna, her bir varlığın varlığını sürdürmeye çalıştığına, hatta doğa dediğimiz şeyden bunu anladığımız konusunda bana hak vereceksiniz. Dahası şunu da kabul edeceksiniz ki bireyin kendini muhafaza etmeye çalışmasının herhangi bir nedeni ya da ereği yoktur, çünkü sadece kendini muhafaza etmek için muhafaza etmeye çalışır ve doğası veya onu olduğu şey yapan kuvvet tam da bunu gerektirir. Duygunun eşlik ettiği ölçüde bu çabaya,⁶⁸ bu kuvvete arzu adını veririz; öyle ki arzu, bu çaba duygusuna eşlik eden ve bireyin varlığını muhafaza etmesine hizmet edebilecek olan şeye denir. Bireyin arzusuna uygun gelen şeye *iyi*, bu arzuya karşıt olana *kötü* denir. Dolayısıyla iyinin ve kötünün bilgisi arzudan gelir ve nedeni sonuçtan türeterek aksini düşünmek büyük bir saçmalaktır. İradeye gelince, o da sadece ruhu ilgilendirdiği, yani sadece bireyin ideasında⁶⁹ ya da kavrayışında⁷⁰ temsil edildiği ölçüde arzunun kendisidir. Dolayısıyla irade, arzuya uygulanan anlama yetisinden⁷¹ başka bir şey değildir: (açık ve seçik idealara⁷² sahip olduğu ölçüde ruhun ta kendisi olan) anlama yetisi, bireyin diğer bireylerle olan ilişkileriyle kendi özünün bileşiminden ileri gelen arzu ya da çeşitli değişikliklerini⁷³ dikkate alarak, kavrayabildiği⁷⁴ kadarıyla bunların kendi tekil doğasıyla uyumlu olup olmadığına karar verir. Fakat anlama

yetisinin olumlama ya da olumsuzlamadan oluşan eylemi, bireyin bütün karar ve yargılarını, eşyanın doğasını⁷⁵ belirlediği kadar belirler.

“Söyledikleriniz tümüyle anlaşılmaz değil. Yine de özgürlüğü tamamen reddettiğinizi ve ne kadar inkâr etseniz de kaderci olduğunuzu açıkça görüyorum.”

Spinoza: Özgürlüğü tamamen reddetmekten uzağım, insanın özgürlükten payını aldığını biliyorum. Fakat özgürlük, hayali bir irade gücü⁷⁶ yetisine dayanmaz çünkü istem⁷⁷ sadece gerçekten varolan bir iradede mümkündür. Bir varlığa irade gücü yetisi⁷⁸ atfetmek, o varlığa sanki edimsel bir varoluş edinmesini sağlayacak bir varolabilme gücü atfetmeye benzer. İnsanın özgürlüğü, insanın özüdür. Özgürlük, insanı olduğu şey yapan kuvvetinin ya da kudretinin⁷⁹ derecesidir. İnsan, sadece kendi varlığa özgü yasalara göre eylemde bulunduğu tam bir özgürlük içinde eylemde bulunmuş olur. Sadece kendine dayanarak eylemde bulunan, bir tek kendine dayanarak eylemde bulunabilen ve bir tek kendisi sayesinde varolan Tanrı mutlak bir özgürlüğe sahiptir. İşte özgürlük konusunda fikirlerim bunlar. Kaderciliğe gelince; materyalizme ya da (ateş, ışık, vb. şeyler gibi) uzamın düşüncenin sadece bir değişikliği olduğunu ileri süren saçma fikre dayandığı ölçüde onu da reddederim, çünkü düşüncenin uzamdan ileri gelmesi ne kadar imkansızsa, uzamın da düşünceden ileri gelmesi o kadar imkansızdır. Sıfatı oldukları bir ve aynı varlığı kursalar da bunlar, birbirinden tümüyle farklı varlıklardır. Az önce dediğim gibi düşünce, varlık duygusudur⁸⁰: dolayısıyla uzamda meydana gelen her şey, düşüncede de meydana gelmelidir. Her birey, yani *hakiki anlamda her birey*, özü oranında ya da onu olduğu şey yapan kuvveti derecesinde vardır. Düşünce, bireylerde zorunlu olarak temsil edicidir çünkü kendi ilişkilerine dair duygudan yoksun bireyin kendi varlığının duygusuna sahip olması da imkansızdır.

“Kadercilikte benimsedikleriniz böyle düşünmem için yeter de artar. Çünkü bu durumda Roma’daki Aziz Petrus Bazilikası’nın⁸¹ kendi kendini inşa ettiğini ya da Newton’un buluşlarını bedeniyle yaptığını, ruhun ise bütün bunları sadece izlediğini söyleyebilmek mümkün hale gelir. Dahası bundan, her bireyin başka bir birey tarafından üretildiği, bu başka bireyin de başka bir birey tarafından üretildiği ve bunun sonsuza kadar gittiği sonucu çıkar.⁸² Buna rağmen yine de bir ilk neden ve eylemin başladığı sabit bir an olduğunu kabul etmeniz gerekir. Biraz önce sunduğum argümanlarımı hatırlıyor musunuz? Orada ileri sürdüğüm asıl meseleye nihayet cevap vermek ister misiniz?”

Spinoza: Aziz Petrus Bazilikası ve Newton’un buluşları meselesinde fikrimi açıkladıktan sonra cevap vereceğim buna. San Pietro Bazilikası kuşkusuz ki kendi kendini inşa etmedi ancak

evrende bulunan cisimsel uzama sahip her şey onun inşasına katkıda bulunmuştur. Newton'un buluşlarıysa sadece düşünceyi ilgilendirir...

"Pekâlâ. Ruh adını verdiğiniz değişikliğe uğramış⁸³ düşünce, sadece idea veya cisim kavramıdır⁸⁴ ya da düşünce bakımından ele alınan cismin ta kendisidir. O halde Newton'un ruhu, Newton'un bedeniyle belirlenir. Dolayısıyla Newton'un düşünmeyen bedeni, Newton'un ruhuyla buluşlar *yapmış*, temaşa etmiş, kavramış, duyumsamış ve düşünmüştür."

Spinoza: Meseleyi çarpıtsanız da akıl yürütmenize karşı çıkmayacağım. Ancak şunu unutmayın ki Newton'un bedenini her bir anında belirlemek için bütün evrenin devreye girmesi gerekir. Ruh ise kendi bedeninin ideasına, sadece bedeni belirleyen idealar aracılığıyla ulaşır. Bu önemli nokta, hayal gücünün ileri sürdüğüm hakikate karşı baş kaldırmasını engellemeyecektir. Geometrici olmayan birine sonlu bir karenin sınırsız uzaya eşit olduğunu söyleyin. Bunu ona kanıtlamanızdan sonra akli karışacaktır, ancak iyice düşündükten⁸⁵ sonra bu karmaşadan kurtulacaktır.⁸⁶ Doğru anlaşıldığı taktirde, yani insanın sığınmak için kullandığı ağaç kovuğundan veya mağarada yaşayan vahşi insanın içgüdüsünden yola çıkarak Aziz Petrus Bazilikası'nın inşasına kadar giden kademeli ilerleyişe dikkati çekerek, teorimi belli bir noktaya kadar hayal gücüyle uzlaştırmak mümkündür. Birbirinden farklı ve karmakarışık siyasi organları bir düşünün ve hepsini biçimlendiren ortak şeyin ne olduğunu kendinize sorun: bunun üzerine ne kadar çok düşünürseniz, o kadar çok kör dürtülerle ve makineyi andıran işleyişlerle karşılaşsınız. Kuşkusuz ki siyasi organlar, birinci derece mekanizmaya benzeyen, kuvvetlerini enerji derecelerine göre ve kendi çıkarları için düzenleyen makinelerdir; öyle ki, bütün dürtüleri eylemlerinin duygusuna sahiptir ve çabalarını karşılıklı olarak birbirlerine ileterek zorunlu olarak sonsuz bir ilerleyiş içinde bu duyguyu birbirleriyle paylaşırlar. Diller de böyledir; dilin yetkin yapısı mucizevidir ancak hiçbir grammer yardımıyla yapılmamıştır. Dikkatli bakarsak göreceğiz ki her şeyde eylem, *eylemin ilerleyişinden* başka bir şey olmayan refleksiyondan önce gelir. Kısacası eyleme geçtiğimiz ölçüde biliriz, işte bütün mesele bu.

Şimdi gelelim temel argümanınıza. Bir nedenden diğerine sonsuza kadar gidemeyeceğimizi ve eylemin, saf ve ilk neden yönünden bir başlangıcının, sabit bir anının olması gerektiğini iddia ediyorsunuz. Ben ise aksine, nedenden nedene ancak ve ancak sonsuza kadar gidilebileceğini, yani, bir şeyin hiçten doğduğunu varsaymadan, bir eylemin mutlak başlangıcını varsayamayacağımızı ileri sürüyorum. Anlaşılması için sadece dikkatle sunulması gereken bu hakikat, aynı zamanda en kesin bir kanıtlamaya dayanır. Dolayısıyla ilk neden, sözüm ona ikincil nedenler aracılığıyla varılan bir neden değildir; aksine, uzam ve sürenin her

noktasında aynı derecede etkin olarak tümüyle içkindir. Tanrı ya da Doğa adını verdiğimiz bu ilk neden, kendini var eden aynı zemine⁸⁷ dayanarak eylemde bulunur. Varoluşunun ise bir amacı veya zemini⁸⁸ olması imkânsız olduğu için eylemlerinin bir amacı veya zemini olması da aynı ölçüde imkansızdır.

Kendimi şu sözleri söyleyen yüce dehanın kollarına bir an evvel atmak için sabırsızlanarak Spinoza'yı orada bıraktım: “zaman zaman kendini daha iyiye, geleceğe ve yetkin olana yönelmesinde gösteren ruhun tek bir iç çekişi bile Tanrının varlığını kanıtlamada⁸⁹ bütün geometrik kanıtlardan üstündür.”⁹⁰ Bir süredir bütün dikkatim tüm gücüyle adına inanç diyebileceğimiz yöne çevrildi. Platon'un, Dion'un dostlarına ne yazdığını hatırlarsınız: “*Quod ad res divinas intelligendas facit, nullo pacto verbis exprimi potest, quemadmodum ceterae disciplinae: sed ex duiturna circa id ipsum consuetudine, vitaeque ad ipsum conjunctione, subito tandem quasi ab igne micante lumen refulgens in anima se ipsum jam alit.*”⁹¹ Siz de *Aristée*'de benzer bir şey yazmıştınız: “diğer bütün kanıların⁹² türediği duygusal kanı, bizzat varlığın kendisinde doğar ve aktarılamaz.”⁹³ Fakat kanının temelinde yatan duygunun her insanda bulunması gerekmez mi? Bu duygu, etkisinin sonucuyla çatışan engellerin kaldırılması için kullanılsa, ondan yoksun görünenlerde bile ortaya çıkamaz mı? Bu mesele hakkında düşünürken hala yeterince temellendirilmemiş olan kesinlik konusunun bizi yeni aksiyomlara götürebilecek şekilde ele alınabileceğini fark ettim. Bu mesela hakkındaki düşüncelerimi uzun uzadıya anlatarak sabrınızı suistimal etmeyeceğim: sizi aydınlatmak için değil, beni aydınlatasınız diye kalemi elime aldım. Lütfen beni açıklamalarınızdan mahrum etmeyin. Spinoza'nın anlama yetisi ve ilk nedenin kişiliği, özgür irade ve ereksel nedenler hakkındaki, saf metafizik yoluyla⁹⁴ şimdiye değin alt etmeyi beceremediğim argümanlarıyla mücadele etmek için açıklamalarınızı rica ediyorum.⁹⁵ Öte yandan bu argümanların kusurlarını keşfetmek ve kanıtlamak da elzendir, çünkü bunu yapmadan Spinoza'nın öğretisindeki olumlu yönlerini yok yere yıkılmış oluruz; yoksa takipçileri savaşmayı bırakmayacak, çökmüş sistemin son yıkıntıları arasında siperlenecek ve bizim, *apaçık saçmalığı* anlaşılmasız olana tercih ettiğimizi ve felsefenin böyle yapılamayacağını söyleyeceklerdir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.

- Hammacher, K. (1971). *Unmittelbarkeit und Kritik bei Hemsterhuis*, München, Wilhelm Fink Verlag.
- Hemsterhuis, F. (2011) "Lettre 7.29 – 11 avril 1786," *Ma toute chère Diotime, Lettres à la princesse de Gallitzin*, 7, 1786, (ed. Jacob van Sluis), s.82-86, <https://www.rug.nl/library/heritage/hemsterhuis/brieven> (erişim tarihi: 29 Ağustos 2023).
- Hemsterhuis, F. (2015) "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques*, (ed. Jacob van Sluis), s.180-317, Leiden, Brill.
- Hemsterhuis, F. (2022) *Sophyle ya da Felsefe Üzerine*, (çev. Arif Yıldız), ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, Sayı 15, Mayıs, s. 292-320.
- Jacobi, F. H. (1998). "Copie d'une Lettre à Mr. Hemsterhuis à la Haye," *Schriften zum Spinozastreit, Text, Bd. 1.1*, (ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske), s. 55-88, Hamburg, Felix Meiner.
- Jacobi, F. H. (1998). *Schriften zum Spinozastreit, Kommentar, Bd. 1.2*, (ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske), Hamburg, Felix Meiner.
- Jacobi, F. H. (1987). "Brief 12.135 – An Jacobi, 26 april 1784," *Briefwechsel. Gesamtausgabe, Reihe I, Bd. 3*, (ed. Peter Bachmaier, Michael Brüggem, Heinz Gockel, Reinhard Lauth and Peter-Paul Schneider), Stuttgart, Frommann-Holzboog.
- Jacobi, F. H. (2009). *The Main Philosophical Writings and the Novel Allwill*, çev. G. di Giovanni, Montréal & Kingston, McGill-Queen's University Press.
- Leibniz, G. W. (1885) "Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal," *Die Philosophischen Schriften, Bd. 6*, (ed. C. I. Gerhardt), s. 21-471, Berlin, Weidmann.
- Plato (1556). "Epistula VII", *Divini Platonis Opera omnia quae exstant. Marsilio Ficino interprete. Adiectus est Index rerum omnium locupletissimus*, Venetiis.
- Scholz, H. (1916). *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn, Neudrucke seltener philosophischer Werke , Bd. VI.*, Berlin, Reuther & Reichard.
- Spinoza, B. (1925). *Ethica, Opera, Bd. II*, (ed. Carl Gebhardt), s. 45-308, Heidelberg, Carl Winters.
- Tractatus de Intellectus Emendatione*, s. 3-40.
- Tavoillot, P.-H. (1995). *Le crépuscule des Lumières*. Paris, Cerf

Sonnotlar

¹ Friedrich Heinrich Jacobi'nin Hollandalı filozof François Hemsterhuis'a gönderdiği ve *Herr Moses Mendelssohn'a Spinoza'nın Öğretisi üzerine Mektuplar*'ın (*Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn*) birinci edisyonuna (1785) eklediği bu mektup, Felsefe Tarihinde *Spinoza* ya da *Panteizm Tartışması* (*Spinozastreit/Pantheismusstreit*) olarak bilinen felsefi polemğin temel belgelerinden biridir. Bu çalışmanın Fransızca aslından Türkçeye çevirisinde "Copie d'une Lettre à Mr. Hemsterhuis à la Haye," Friedrich Heinrich Jacobi, *Schriften zum Spinozastreit, Text, Bd. 1.1* içinde, ed. Klaus Hammacher, Irmgard Maria Piske, Hamburg, Felix Meiner, 1998, s. 55-88 künyeli kritik edisyon temel alınmıştır. Açıklayıcı dipnotlarda ise söz konusu kritik edisyonunu ikinci cildinin yansira (*Schriften zum Spinozastreit, Kommentar, Bd. 1.2*, 1998); Pierre-Henri Tavoillot, *Le crépuscule des Lumières*, Cerf, Paris, 1995; *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn*, ed. Heinrich Scholz, *Neudrucke seltener philosophischer Werke, Bd. VI.*, Berlin, Reuther & Reichard, 1916; *The Main Philosophical Writings and the Novel Allwill*, çev. G. di Giovanni, Montréal & Kingston, McGill-Queen's University Press, 2009 künyeli yapıtlar kullanılmıştır. Mektubun Jacobi'nin *Spinoza üzerine Mektuplar*'ın ikinci edisyonun eklediği Almanca çevirisi, içerik olarak aynı kalmakla birlikte metni anlamada daha geniş imkânlar sunduğu için yer yer bu çeviriyi izlemeyi tercih ettik. Bu çalışma *L'Ambassade de France en Turquie*'nin sağladığı "Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı" çerçevesinde yürütülen araştırmanın (*Hegel et le savoir immédiat*, Université de Poitiers, 2022) neticelerinden biridir. Son olarak söz konusu çeviriyi okuyarak değerli yorumlarını esirgemeyen Dr. Ecem Okan'a (Université de Lorraine) teşekkür ederiz.

² Bkz., "Brief 12.135 – An Jacobi, 26 april 1784", Friedrich Heinrich Jacobi, *Briefwechsel. Gesamtausgabe, Reihe I, Bd. 3* içinde, ed. Peter Bachmaier, Michael Brüggem, Heinz Gockel, Reinhard Lauth and Peter-Paul Schneider, Stuttgart, Frommann-Holzboog, 1987, s. 311-313. Jacobi *Spinoza makalesi* ile Hemsterhuis'tan kendisine göndermesini rica ettiği "*Les Principes de la Pantosophie de Mr. De Kuffler, disciple et admirateur de Spinosa*" başlıklı bir çalışmayı ima ediyor. Yine aynı mektupta Hemsterhuis, bu çalışmanın yansira "Spinoza'nın orijinal bir eksizden yola çıkılarak hazırlanmış portesinin bir kopyasını" da göndereceğini belirtiyor.

³ *Physique/das Physische*. Jacobi, *Spinoza'nın Öğretisi Üzerine Mektuplar*'ın ikinci edisyonuna (1789) eklediği Almanca çevirisinde, "belge değeri" taşıyan bu mektubun Alman diline aktarılmasında ortaya çıkabilecek anlam kayıplarından duyduğu endişeyi dile getirir; bkz., *Schriften zum Spinozastreit, Bd. 1.*, s. 56. Benzer bir endişeyle biz de bu çeviride yer yer kavramların Fransızca ve Almanca karşılıklarını not düşmeyi uygun gördük.

⁴ *Sense/ Sinn*.

⁵ "Hiçbir şey doğmaz hiçten, hiçliğe dönmez hiçbir şey," Bkz., Aulus Persius Flaccus, *Saturae*, III, 83-84.

⁶ Krş., Spinoza, *Ethica*, I, prop. 32, cor. 1 (*Opera, Bd. II*, ed. Carl Gebhardt, Heidelberg, Carl Winters, 1925, s. 73, 2).

⁷ Krs., *Ethica*, I, *Appendix (Opera, II*, s. 80, 2-14).

⁸ *Physique/physisch*.

⁹ *Aristée ou de la Divinité*, Paris, 1779. İleride alıntılanan diğer eserler de aynı yazara, yani Hemsterhuis'a aittir: *Lettre sur l'Homme & ses Rapports*, Paris, 1772, ve *Sophyle ou de la Philosophie*, Paris, 1778, (Jacobi'nin notu).

¹⁰ *Attribut/Eigenschaft*.

¹¹ *Faculté*; burada Almanca çeviriyi (*Kraft*) takip ediyoruz.

¹² Jacobi'nin Hemsterhuis'a özgü terminolojiyi izlediğini dikkat alarak *énergie* kavramını, fizikteki kullanımını da unutmamak adına *enerji* şeklinde çevirmeyi uygun görüyoruz. Jacobi ise söz konusu kavramı mektubun Almanca çevirisinde *Äußerung (dışsallaşma) kavramını kullanır*.

¹³ *Primitif/ursprüngliches*.

¹⁴ *Rapport/Beziehung*.

¹⁵ *Modification/ Veränderung*.

¹⁶ *Volonté/ Wollen*.

¹⁷ *Sentiment de soi/ Selbstgefühl*.

¹⁸ *Principe/erste Quelle*.

¹⁹ *Primitif/ ursprüngliche*.

²⁰ *Raison/Ursache*.

²¹ *Actif/würkenden Dinge*.

²² *Raison/ Grund*.

²³ Jacobi burada yine Hemsterhuis metafiziğine özgü bir ayırım olan *volonté* ve *velléité* ayırımını takip ediyor. Hemsterhuis'a göre *volonté*, belli bir ereğe yönelen bir iradedir, *velléité* ise bu tekil iradeyi aşan genel bir yönelimsellik ya da "eyleme geçebilme yetisi"dir (*la faculté de pouvoir agir*); bkz. François Hemsterhuis, "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques* içinde, ed. Jacob van Sluis, Leiden, Brill, 2015, s. 206. Bu bakımdan ele alındığında irade, eyleme geçebilme yetisinin bir sonucu ve onun gerçekleşmesidir. Hemsterhuis insanın özünü bu yetide bulur. Jacobi ise *velléité* kavramını tanımına uygun olarak *fahigkeit zu wollen* şeklinde

çevirir. *Velléité* kavramı ve Diderot'un bu kavrama getirdiği önemli eleştirisi için bkz., Klaus Hammacher, *Unmittelbarkeit und Kritik bei Hemsterhuis*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1971, s. 49-53. Biz de bu çalışmada *velléité* kavramını bazen irade, bazen de eyleme geçebilme yetisi olarak çevirdik ve iki kavram arasındaki ayrımı dipnotlar ile göstermekle yetindik.

²⁴ *Modification*.

²⁵ *Volonté*.

²⁶ *Intellect/ Verstand*.

²⁷ *Conscience d'être/ Selbstgefühl*.

²⁸ *Volonté*.

²⁹ *Aristée*, s. 81, 82, (Jacobi'nin notu).

³⁰ *Volonté*.

³¹ *Velléité*.

³² Krş., Spinoza, *Tractatus de Intellectus Emendatione*, 367 (*Opera*, Bd. II, s. 15, 7-9).

³³ *Inertie*.

³⁴ *Aristée*, s. 64, (Jacobi'nin notu).

³⁵ *Repos*.

³⁶ *Aristée*, s. 112, (Jacobi'nin notu).

³⁷ Jacobi Almanca çevirisinde *vis inertiae*'yi kullanır.

³⁸ *Aristée*, s. 74, 115, (Jacobi'nin notu).

³⁹ *Aristée*, s. 81, (Jacobi'nin notu).

⁴⁰ *Velléité*.

⁴¹ *Faculté de pouvoir vouloir/ Vermögen wollen zu können*.

⁴² *Aristée*, s. 123, (Jacobi'nin notu).

⁴³ *Principe/ ersten Kraft*.

⁴⁴ *Pouvoir de pouvoir/ Können zu können*.

⁴⁵ *Pouvoir de pouvoir agir*.

⁴⁶ *Aristée*, s. 52.

⁴⁷ *Lettre s. l'homme*, s. 51.

⁴⁸ *Ursache*.

⁴⁹ *Begriffe*.

⁵⁰ *Principe/Quelle*.

⁵¹ *Velléité*.

⁵² *Puissance effective/ wirkende Vermögen*.

⁵³ *Intelligence/Verstand*.

⁵⁴ *Velléité*.

⁵⁵ Jacobi burada Hemsterhuis'u alıntılıyor, bkz., "Lettre sur l'homme et ses rapports," *Œuvres philosophiques* içinde, s. 212.

⁵⁶ *Idées/ Vorstellungen*.

⁵⁷ *Velléité*.

⁵⁸ *Lettre s. l'homme*, s. 60, (Jacobi'nin notu).

⁵⁹ *Velléité*.

⁶⁰ *Velléité*.

⁶¹ Krs., *Ethica*, II, prop. 40, schol. 1 (*Opera*, Bd. II, s. 121, 12-14).

⁶² Almanca çeviride: akıl varlığı / *wesen der Vernunft/ens rationis*.

⁶³ *Capacité d'agir/ Fähigkeiten zu handeln*.

⁶⁴ *Pouvoirs de pouvoir*.

⁶⁵ *Capacité*.

⁶⁶ *Eité*.

⁶⁷ Bkz., Leibniz, "Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal," *Die Philosophischen Schriften*, Bd. 6 içinde, ed. C. I. Gerhardt, Berlin, Weidmann, s. 321.

⁶⁸ *Tendance/Streben*.

⁶⁹ *Vorstellungen*.

⁷⁰ *Conception*.

⁷¹ *Intellect*.

⁷² *Begriffe*.

⁷³ *Modification*.

⁷⁴ Almanca çeviride: algılayabildiği (*wahrzunehmen*).

⁷⁵ *Essence/ Natur.*

⁷⁶ *Pouvoir vouloir.*

⁷⁷ *Le vouloir/das Wollen.*

⁷⁸ *Un pouvoir de pouvoir vouloir.*

⁷⁹ *Puissance.*

⁸⁰ Almanca çeviride: "düşünce... kendini duyan varlıktır," "Das denken... ist das Seyn das sich fühlt."

⁸¹ Jacobi burada Hemsterhuis'un *Sophyle ya da Felsefe Üzerine* adlı diyaloguna dayanıyor; bkz. F. Hemsterhuis, *Sophyle ya da Felsefe Üzerine*, çev. Arif Yıldız, ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar, Sayı 15, Mayıs, 2022, s. 305-306.

⁸² *Ethica*, I, prop. 28 (*Opera*, II, s. 69, 2-9).

⁸³ *Modifié.*

⁸⁴ *Conception/ Begriff*; krş., *Ethica*, II, prop. 11 (*Opera*, II, s. 94, 17-22).

⁸⁵ *Méditation/ Nachdenken.*

⁸⁶ *Sophyle*, s. 68, (Jacobi'nin notu).

⁸⁷ *Raison/ Grund.*

⁸⁸ *Principe/ Grund.*

⁸⁹ Almanca çeviride: "... mehr als ein mathematischer Beweis der Gottheit ist."

⁹⁰ *Aristée*, s. 168 (Jacobi'nin notu).

⁹¹ Platon, *Epistula VII*, 341c-d: "Tanrısal şeyler söz konusu olduğunda meseleyi diğer bilimlerdeki gibi sözcüklere dökmenin bir yolu yoktur: bu meseleler, uzun uzun ilgilendikten, ömrünü bunları düşünmekle geçirdikten sonra, tıpkı sıçrayan bir kıvılcımın tutuşturduğu ateş misali ruhta aniden parlamaya ve kendiliğinden gelişir." Jacobi burada Marsilio Ficino'nun Latince çevirisini kullanıyor; biz de alıntıyı Latince aslından çeviriyoruz, bkz., *Divini Platonis Opera omnia quae exstant. Marsilio Ficino interprete. Adiectus est Index rerum omnium locupletissimus*, Venetiis, 1556, s. 637.

⁹² *Conviction/ Ueberzeugung.*

⁹³ *Aristée*, s. 167, 170 (Jacobi'nin notu).

⁹⁴ *La bonne métaphysique/ mit einer reiner Metaphysik.*

⁹⁵ Jacobi'nin bu talebi ilk bakışta Hemsterhuis'un bir Anti-Spinozacı olduğunu izlenimini verebilir. Jacobi çeşitli vesilelerle Hemsterhuis'un Spinozacı olmadığını vurgulamakla birlikte (bkz., "Hemsterhuis gewiß kein Spinozist, sondern dieser Lehre, in ihren wesentlichen Punkten, ganz zuwider ist," *Spinozastreit*, Bd. 1, s. 37), Lessing'in aktarımından yola çıkarak Hemsterhuis'un kendi Spinozacılığının henüz farkında olmadığını da ileri sürer (bkz., "Lesen Sie das Buch, erwiderte Leßing, und Sie werden nicht mehr zweifeln. In dem Briefe sur *L'Homme & ses rapports* hinkt es noch ein wenig, und es ist möglich, daß Hemsterhuis seinen Spinozismus damals noch nicht völlig selbst erkannte; jetzt aber ist er damit ganz gewiß im klaren," *Spinozastreit*, Bd. 1, s. 36.) Jacobi'nin Spinozacı ve Anti-Spinozacı eğilimlerini tartışmak bu çeviri çalışmasının sınırlarını aşacağı için, Hemsterhuis'un söz konusu tartışmadaki düşüncesini aktarmakla yetiniyoruz: "Spinoza'yı bildiğim kadarıyla diyebilirim ki dünyada birbirine taban tabana zıt olan başka iki felsefe daha yoktur. Spinoza'da Tanrısallık Evren ile özdeşleştirilirken, benim felsefemde bu ikisi arasındaki mesafe sonsuzdur," bkz., F. Hemsterhuis, "Lettre 7.29 – 11 avril 1786," *Ma toute chère Diotime, Lettres à la princesse de Gallitzin*, 7, 1786, içinde, ed. Jacob van Sluis, 2011, s. 85, <https://www.rug.nl/library/heritage/hemsterhuis/brieven>, (erişim tarihi: 29 Ağustos 2023).

Cumhuriyetin 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü: Ahmet Yıldız ile Röportaj

Aynur DEMİRLİ¹



¹ Res. Asst. Hacettepe University, Faculty of Law, Department of General Public Law.
(ORCID ID: 0000-0003-0352-067X)

Özet

Bu röportajda Aynur Demirli, Ahmet Yıldız'a Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin dönüşümüne dair sorular yöneltti ve buradaki dinamiklerinin analizini istedi.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik, neoliberalizm, cumhuriyet, eğitim sistemi, eğitimde piyasalaşma.

Transformation of Teaching in the Centenary of the Republic: Interview with Ahmet Yıldız

Abstract

In this interview, Aynur Demirli asked Ahmet Yıldız questions about the transformation of the teaching profession in Turkey and asked for an analysis of the dynamics here.

Keywords: Teaching, neoliberalism, Republic, education system, marketization in education.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Aynur DEMİRLİ Res. Asst. Hacettepe University, Faculty of Law, Department of General Public Law. aynurdemirli90@gmail.com
E-mail / E-posta	aynurdemirli90@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	08.12.2023
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	08.12.2023
To Cite This Article / Kaynak Göster	DEMİRLİ, A. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü: Ahmet Yıldız ile Röportaj, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 18, s.198-204.

Cumhuriyetin 100. Yılında Öğretmenliğin Dönüşümü: Ahmet Yıldız ile Röportaj

Aynur Demirli: *Cumhuriyet'in 100. yılında sosyal, toplumsal, iktisadi, siyasi, hukuki pek çok farklı açıdan bilançonun çıkarıldığı ve dünden bugüne yaşanan büyüklü küçüklü değişimlerin analiz edildiği düşünsel-analitik bir süreçten geçiyoruz. Eğitiminde yaşanan dönüşümün kendisi bu analitik sürecin en hararetli tartışma başlıklarından birini oluşturuyor elbette. Yakın dönemde Türkiye'de eğitimin nasıl bir değişim yaşadığından söz edebiliriz?*

Ahmet Yıldız: Yakın dönemde eğitim sisteminin yaşadığı yapısal bir dönüşümden söz edeceksek ilk olarak neoliberalizmden söz etmemiz gerekir. Zira neoliberal koşullar altında yeniden biçimlenerek kapsamı sınırlanan eğitim alanı, hem piyasanın isteklerine daha uygun bir işlevle hem de daha bireysel düzlemde tanımlanmaya başlamıştır. Bu yanıyla, öğretmenlik de artık daha bireysel bir iş haline gelmiş, başarı ya da başarısızlığı da öğretmenin kendi sorumluluğu olarak görme eğilimi giderek yaygınlaşmıştır. Nitekim Türkiye'de eğitimin metalaşp, kişilerin "özel" meselesi haline gelişiyle öğretmenin dönüşümü süreci eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Yakın dönemde, eğitimin yeniden yapılandırılması gerektiği vurgulanarak, eğitim üzerinde rekabetçi bir anlayışı egemen kılan politikalar küresel düzeyde başat hale gelmiştir. Türkiye'de de son dönemde eğitime yön veren temel yasal belgeler incelendiğinde eğitimi, piyasanın doğrudan isterleri çerçevesinde değerlendiren neo-liberal eğitim perspektifi açık bir biçimde görülebilir. Örneğin, son olarak Milli Eğitimin örgüt yapısını belirleyen 1992 tarihli 3797 sayılı Yasa 2011 yılında, hükümetin çıkardığı Kanun Hükmünde Kararname ile değiştirilerek, Bakanlığın temel görevinin "...küresel düzeyde rekabet gücüne sahip ekonomik sistemin gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatarak geleceğe hazırlayan eğitim ve öğretim programlarını tasarlamak, uygulamak, güncellemek; öğretmen ve öğrencilerin eğitim ve öğretim hizmetlerini bu çerçevede yürütmek..." olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, öğretmenlik neoliberal yapısal dönüşümlerden en fazla ve doğrudan etkilenen meslek gruplarından birini oluşturmaktadır.

Neoliberal rejim altında, şirketlere benzer şekilde, okulların da birbirleriyle rekabet etmesi beklenir; zira şirketler gibi, eğitim kurumlarının kendileri de denetlenebilir olmalıdır. Bu nedendir ki, öğretmen yeterlikleri belirlenerek, öğretmenlerin denetlenebilir performansları oluşturulur. Dahası günümüzün ölçme fetişizmine uygun olarak bu performanslarda merkezileşmiş sınavlar esas alınır. Gelinen noktada bilgi de tamamen meta haline gelmiş bilgidir; tüketici açısından bu bilginin mümkün olduğunca daha fazla test, olabildiğince ucuz öğretmen emeği üzerinden satın alınıp, en fazla sınav puanı sağlaması gerekir. Dolayısıyla bu eğitim anlayışına göre biçimlendirilen yeni bir öğretmen tipolojisi yürürlüğe sokulmuştur.

Aynur Demirli: *Neoliberalizmin getirdiği yeni bir öğretmen tipolojisinden bahsediyorsunuz. Nasıl bir öğretmen tipidir bu yaşadığımız neoliberal çağın öğretmeni?*

Ahmet Yıldız: Birçok meslek grubunda olduğu gibi, öğretmenliğin de mesleki pratikleri ve mesleğin toplumsal konumu dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasi konjonktürünün etkisi altında biçimlenir. Bu nedenle her dönem, kendine özgü bir öğretmen tipolojisini öne çıkarır. Nitekim günümüzün öne çıkan öğretmen tipolojisi de bir yanılla “*sınava hazırlayıcı teknisyen öğretmen*”dir. Bu öğretmen tipolojisi, toplumsal sorumluluklarından sıyrılmış, görevi öğrencileri merkezi sınavlara hazırlamaya indirgenmiş, mekanik bir içerik aktarıcısı teknisyen-öğretmen olarak betimlenebilir. Hatta bu tipolojinin, onu önceleyen ve bugün görünmez kılınan “*idealist-toplumcu*” öğretmenin tam karşısında yer aldığı da söylenebilir. Diğer yanılla da son dönemde eğitim alanının her tür ve düzeyinde yaygınlaşan İslamcı/dinci müdahalelerle “*imam-öğretmen*”dir. Kısacası neoliberal perspektife göre öğretmen, sınav odaklı ve şirketleşmiş bir eğitimin teknisyeninden başka bir şey değildir.

Aynur Demirli: *Sözünü ettiğiniz ve aynı dönemin ürünleri olduğunu ileri sürdüğünüz bu “imam-öğretmen” tipi ile “teknisyen öğretmen” tipi arasında nasıl bir ilişkiden söz edebiliriz?*

Ahmet Yıldız: Bugün 100. Yılına ulaşan Cumhuriyet tarihimiz ve 150 yılı aşan modernleşme sürecimiz boyunca toplumsal ve siyasal düzlemde dinsel gericiliğin görünür ve etkin olduğu kimi dönemler olsa da sanırım geçtiğimiz son 15 yıl, kazandığı kritik mevziler açısından hiçbir dönemle kıyaslanamaz. Elbette öğretmenin de neoliberal ve İslamcı politikaların harmanlandığı bu

dönemden etkilenmemesi mümkün değildi. Nitekim son dönemdeki eğitimin dinselleştirilmesi girişimleri öğretmenler üzerinde yeni baskı ve uygulamalara yol açtı. Bu anlamda, merkezi standart sınavların yoğun etkisi altındaki eğitim sisteminde öğretmenden istenen sınava hazırlayan teknisyen olması yanında İslami sosyalleşmenin de ajanı olması beklenmeye başlandı. Böylece imam-öğretmen tipolojisi olarak adlandırılabilen bir öğretmen tipolojisi belirdi. Özellikle öğretmen olmaması durumunda cami hocalarının öğretmenlik yapmasının yolunun açılması; Sünni İslam öğretisiyle yetişen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin atanmasına öncelik verilmesi; liyakate dayalı görevde yükselme yerine sendikal-siyasal referanslara göre kadrolaşmanın ulaştığı boyutlar, yani okullara yönetici atamada dinci yandaş sendika üyelerine ayrıcalık tanınması; kadrolu istihdam edilen öğretmenlerin de mülakatla alınması ve aday öğretmenlikten asil öğretmenliğe de mülakatla geçilmesi gibi uygulamalar öğretmenlerin imamlaştırılması girişimleri olarak görülebilir. Anlaşılacağı üzere, öğretmenlik neoliberal yapısal dönüşümler ve dinci/gerici politikalarından en fazla ve doğrudan etkilenen meslek gruplarından birini oluşturmaktadır.

Aynur Demirli: *Eğer neoliberal birikim rejiminin ortaya çıkardığı bir öğretmenlik tipinden bahsediyorsak, bu tarihten öncesi için de farklı farklı tipolojilerden bahsedebilmemiz gerekir. Cumhuriyet tarihi ekseninde öğretmenlik mesleğinin dönüm noktalarından söz edebilir miyiz?*

Ahmet Yıldız: Türkiye modernleşmesinin kendine özgü gelişimi ile Türkiye'deki öğretmen imgesinin değişimi arasında paralellikler kurulabilir. Bunun için Türkiye tarihinin geleneksel siyasi dönemselleştirilmesinden yararlanabiliriz: Osmanlı Dönemi, Erken Cumhuriyet Dönemi, 1960-1980 dönemi ve 1980'den günümüze olan yakın dönem. Bu dönemselleştirmeye uygun olarak her döneme özgü farklı bir öğretmenlik tipolojisinin öne çıktığı söylenebilir. Birincisi, modern anlamda okul ve öğretmenin oluşum süreci yani bir din görevlisi olan "hoca"dan ya da "imam"dan bir devlet görevlisi olan "muallim"e dönüşen öğretmendir. İkincisi Osmanlının son yıllarında izine rastladığımız fakat asıl olarak Cumhuriyetin ilk dönemine damgasını vuran "devletin modernleştirici öğretmenidir". Üçüncüsü 1960'lardan 1980'lere kadar olan dönemde öne çıkan "toplumun ilerici öğretmeni" ya da "devrimci öğretmen" olarak tanımlanabilir. Dördüncüsü ise, 1980'lerden bu yana uygulanan neoliberal politikaların ortaya çıkardığı "sınava hazırlayıcı teknisyen öğretmen" ile imam-öğretmendir.

Aynur Demirli: *‘Devletin modernleştirici öğretmeni’ olarak bahsettiğimiz tipoloji yerine ‘devrimci öğretmen’ tipinin alması nasıl gerçekleşmiş süreçler?*

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren ise, modern toplumun inşasında önemli bir rol verilen ve modern değerlerin topluma kazandırılması konusunda ciddi bir sorumluluğu olduğu kabul edilen bir öğretmen tipolojisi öne çıkıyor. Yani Cumhuriyetin ilk döneminde, modernleşme-sekülerleşme yönünde toplumsal dönüşümün etkili bir ajanı olarak öne çıkarılan “idealist” bir öğretmen figürü söz konusudur. Bu anlamda bu öğretmen tipolojisine “Devletin/Cumhuriyetin modernleştirici öğretmeni” adını verebiliriz. 1960’lı yıllardan itibaren ise yeni anayasanın sağladığı özgürlükçü ortam sendikalaşma, kooperatifçilik hareketi gibi kanallarla sivil toplum örgütlenmesine olanak sağlarken, aynı zamanda geniş kitlelerin informal öğrenme düzlemlerini geliştirmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, özellikle sol siyasal toplumsallaşmanın dünya genelinde olduğu gibi Türkiye toplumunda da genişlemesiyle birlikte, yeni bir öğretmen tipolojisinin hâkim olmaya başladığını söylemek mümkündür. Artık önceki dönemin “devletin modernleştirici öğretmeni”nden ziyade “halkın ilerici öğretmeni”nden söz edilir olmuştur. Halkın ilerici öğretmeni ile onu önceleyen Cumhuriyetin modernleştirici öğretmen tipolojisi, öğretmenin toplumsal dönüşümdeki rolünü vurgulaması yani öğretmenin toplumsal sorumluluklarını öne çıkarması nedeniyle benzerlikler taşır. Ancak birincisi, ulus-devletin inşasına dönük girişimler doğrultusunda, devlet merkezli bir toplumsal dönüşümü hedeflerken, ikincisi, Soğuk Savaş koşullarında çoğunlukla devletin yönelimiyle çatışan ve ezilenlerin pedagojisini eksen alan toplumcu bir dönüşümü hedeflemiştir.

Aynur Demirli: *Peki en nihayetinde bugünkü neoliberal ve dinci kuşatma altındaki eğitim sistemi içerisinde öğretmenlik mesleği eskiden toplum içinde sahip olduğu saygıdeğer pozisyona ya da demokratik, hatta muhalif role tekrar nasıl kavuşabilir?*

Ahmet Yıldız: Tüm bu gelişmeler karşısında ilerici öğretmenlerin, günümüzde yaşanan piyasa diktatörlüğünün ve ona eşlik eden dinselleşmenin kapsamının bilinciyle hareket ederek, bu kuşatıcı saldırı karşısında daha güçlü bir karşı çıkışın yollarını aramaları gerekir. Bu çıkışın da ancak kendi deneyiminden öğrenmekle, buna uygun yenilenmeyle ve kapsayıcı bir politika geliştirmekle

mümkün olacağı açıktır. Yakın geçmişte eğitime yapılan kapsamlı saldırı aynı zamanda demokratik öğretmen/eğitim fikri ve mücadelesinde laikliğin artan rolüne işaret etmektedir. Çünkü demokratik ve eşitlikçi bir eğitim, saygın bir öğretmen ancak ve ancak güçlü bir laiklikle mümkündür. Bu nedenle dinselleşme saldırısına karşı laikliği esas alan ödünsüz bir barikat örülmesi demokratik eğitim mücadelesinin en önemli mücadele başlığı olması gerekir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Atıf Şekli: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Vira Verita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Vira Verita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Vira Verita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Vira Verita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Vira Verita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Vira Verita E-Journal.